અકબર-બીરબલનો વિનોદી વાર્તાસંગ્રહ

અકબર-બીરબલનો
વિનોદી વાર્તાસંગ્રહ

(જેમાં હિન્દના બીજા રાજાઓના હાજરજવાબી દીવાનોની
તેવીજ વિનોદી વાર્તાઓનો સંગ્રહ પણ કરેલો છે)

સંગ્રહ કરી પ્રકટકર્ત્તા

પેસ્તનજી જમશેદજી સઠ્ઠા,

તે "ચાંદબીબી", "હાજીબાબાનાં સાહસકર્મો", "જનાનખાનાની બીબીઓ",
"અરાડમી સદીનું હિન્દુસ્તાન", "શાહજાદો અને ભીખારી", "ચમત્કાર મયુખ
યાને ત્રિકાળદર્શી આયના", "સ્વપ્નાની તાસીર (તાસીરે ખ્વાબ) અને લોક-
પ્રિય નજુમસંગ્રહ", "તમામ ખોરદેહ અવસ્તા" વગેરેના કર્તા.

સં. ૧૯૮૩] [ઈ. ૧૯૨૭

"ગુજરાતી"નું ન્યુસ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
મુંબઈ

કિં. રૂ. ૧-૧૨-૦

ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

પ્રસિદ્ધકર્તા

પેસ્તનજી જમશેદજી સઠ્ઠા

ઘર નં. ૨૫૯, બઝારગેટ સ્ટ્રીટ,

કોટ, મુંબઈ.

"ગુજરાતી"ના ન્યુસ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
મણિલાલ ઇચ્છારામ દેશાઇએ છાપ્યું.
નં. ૨૦-૨૪, એક-હાઉસ લેન, ફાર્બસ સ્ટ્રીટ,
કાળાઘોડા કોટ, મુંબઈ

મળવાનું ઠેકાણું:-

"ગુજરાતી"ની ઓફીસ,
કાળાઘોડા, એક હાઉસ લેન,
કોટ, મુંબઈ.

ખુલાસો—બે બોલ

આ પુસ્તકને પ્રસ્તાવનાની તો જરૂર જ શી હોય? પણ માત્ર ખુલાસારૂપે બે શબ્દ કહેવાની આવશ્યકતા લાગે છે. આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં માત્ર, છુટાછવાયા અને વિખરાયલા સંગ્રહને એકઠો કરી તેને વાંચકવર્ગ હજુર રજુ કરવાની તક હાથ ધરવામાં આવી છે. એ વિષયને લગતાં ઘણાંક ગુજરાતી, ઈંગ્રેજી તથા હિન્દી વગેરે લખાણોને સામટાં મુકવાની એમાં માત્ર કોશેષ કરવામાં આવી છે; પણ તેમ કરતાં મૂળ અડચણ તો એજ જણાઈ આવી કે એકની એક વાર્તા, જુદાં જુદાં પુસ્તકોમાં જુદી જુદી રીતે આપેલી જોવામાં આવી. એક વાર્તાનું ધડ–પૂછડું એક પુસ્તકમાં એક રીતે આપેલું, તો બીજામાં તેથી જુદી જ રીતે આપેલું જોવામાં આવ્યું, અને વળી ત્રીજામાં ત્રીજી જ રીતે અપાયલું જણાયું. માટે તે સઘળાંઓને એકઠાં કરી, વાર્તાનું અંદરનું રહસ્ય કે તાત્પર્ય ચુંથાઈ જવા કે ફેરફાર થવા નહી પામે તેવી રીતે તેને વ્યવસ્થા-પૂર્વક ગોઠવી, વાંચનારાઓને તત્કાળ સમજણમાં ઉતરી જાય, અને કશો ગુંચવાડો ઉભો થવા ન પામે તેની સંભાળ રાખી, વાર્તાઓનો ક્રમ અને સીલસીલો ઉભો કરવાની બહુ જ કાળજી રાખવામાં આવી છે; જેથી ઘણીખરી વાર્તાઓ અસલ કરતાં, ભેગાં મિશ્રણથી તદ્દન નવાં જ અને તેના અસલ ખરેખરાં રૂપ-

રંગમાં બદલાઈ જવા પામી છે. આ સંગ્રહમાં આવેલી વાર્તાઓ, જેમ બે ઘડી મનરંજન કરનારી, તેમ તે આનન્દ આપનારી, અને અનેક મુશ્કેલીઓમાંથી છટકવાને કેવી સમયસૂચકતા વાપરવી, તેનું જ્ઞાન આપનારી છે. એક વાર વાંચ્યા છતાં તે ફરી ફરી, જયારે પણ બેઘડી ફુરસદ મળી હોય તે વેળા તે પાછી વાંચી જવાથી મન કંટાળતું નથી, પણ ઓર તેમાંથી કાંઇક નવનવું જ મળી આવે છે.

પ્રસિદ્ધકર્તા.

સાંકળિયું.

બીરબલ (ભાગ ૧ લો)

તેનાલીરામ (ભાગ ૨ જો)

રમણ

આપાજી

કોમાટી

જમાઇજી

પરચુરણ

અકબર–બીરબલનો વિનોદી વાર્તાસંગ્રહ.

બીરબલની ઓળખ.

બીરબલ નામ એટલું બધું પ્રસિદ્ધ છે કે કોઇજ તેનાથી અજાણ્યું હશે. છતાં તે કયાંથી આવ્યો, તેના માતાપિતા કોણ, તે જાતનો કોણ, તેની વિદ્વતા શી, તે કયા શેહેરનો રહીશ, તેનું મુળ નામ શું, એ વગેરેથી ઘણા જ થોડાઓ માહીતગાર હશે. આવતાં પ્રકરણોમાં બીરબલ અને અકબરની ઘણીક રમુજી ટુચકા ટાહુકાઓ ભરેલી વાર્તાઓ, જેમાં તે વિદ્વાનની હાજરજવાબી અને વાકચાતુરિ વગેરેના તરેહવાર ચમત્કારિક પ્રસાદી વર્ણવવામાં આવી છે તે વાંચવાથી વાંચકોને તે માણસની ઉંચ પ્રકારની કુશળતા માટે ઘણાક વિચારો ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે. તેને ખાતરજ તેવા એક વિદ્વાનની થોડીઘણી ઓળખ અત્રે આપેલી નકામી થઈ પડશે નહી. કેનેરીસ, તામીલ, તેલંગુ, કે મલાયલમ ભાષા જાણનારા કે બોલનારાઓમાં બીરબલનું નામ તદ્દન જ નવું જણાશે. પણ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં જેના તેના ઘરમાં, તેમ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં બીરબલનું નામ તો બાળકને મ્હોડે પણ રમી રહેલું જણાય છે. તેનાલીરામ તેમ બીરબલ બંને બહુ વિદ્વાન માણસો હતા, અને મહાન રાજકર્તાઓની દરબારમાં માનીતા હતા. તેનાલીરામ કૃષ્ણા જીલ્લામાં આવેલાં તેનાલી ગામનો રહીશ અને વિજયનગરીના રાજા કૃષ્ણદેવરાયના વખતમાં તેલંગુમાં જાણીતો અને માનીતો હતો. બીરબલનું કેટલુંક જન્મવૃત્તાંત, અબુલફઝલકૃત આઇને અક-

બરી નામના ગ્રંથમાં આપવામાં આવેલું છે. બીરબલ અથવા બીરબર જાતે બ્રાહ્મણ હતો. અબુલ–ફાઝલના લખવા પ્રમાણે તેનું અસલ નામ "મહેશદાસ" એવું હતું, પણ બડાઉનીના લેખ પ્રમાણે તે નામ બ્રહ્મદાસ એવું હતું. તે જાતે ભાટ અને ગવૈયો હતો. ભાટોને ઇરાનીઓમાં 'બદફ્રોશ' અથવા વખાણ પીરસનાર તરીકે ઓળખતા હતા. તે જાતે બહુ ગરીબ હતો; પણ ખુલ્લાં ભેજાનો અને તીવ્ર મનશક્તિવાળો માણસ હતો. બડાઉનીના લેખ મુજબ તે, શાહ અકબર ગાદીએ આવ્યા પછી તુરત જ કાલપીથી શાહની દરબારમાં દાખલ થવા પામ્યો હતો, જ્યાં તે પોતાના રમુજી ટુચકા ટાહુકા અને હાજર-જવાબીથી માનીતો થઈ પડ્યો હતો. તેનાં હિંદી કવેતો બહુ વખણાતાં હતાં; અને શાહ અકબરે તેથી તેને "કવિરાજ" અથવા રાજકવિનો ખેતાબ આપ્યો હતો, અને હમેશાં તેને પોતાની હાજરીમાં રાખતો હતો. અકબરના રાજ્યના ૧૮ મા વર્ષમાં નગરકોટનો રાજા જયચંદ જે દરબારમાં દાખલ થયલો હતો તેના ઉપર શાહની કાંઇક ઇતરાજી થવા પામી હતી, અને તે કારણે તેને કેદમાં નાંખવામાં આવ્યો હતો. નગરકોટ તે પછી બીરબલને જાગીર તરીકે આપવામાં આવ્યું હતું, અને તે પછી બીરબલને શાહે, "રાજા"નો ઇલ્કાબ પણ આપ્યો હતો. નગર-કોટ તેને મળવા છતાં કેટલાક મતફેરોની ગરબડને લીધે તે જાગીર મેળવી શકયો ન હતો. પાટણ અને અમદાવાદ ઉપર અકબર હલ્લા લઈ ગયો ત્યારે બીરબલ પણ તેની સ્વારીમાં તેની જોડે હતો. ઘણીક વેળા તેને એલચીખાતાનું કામ પણ સોંપવામાં આવતું. તેજ મુજબ ૨૧ મા વર્ષમાં રાય લોન કરણ જોડે તેને ડુંગરપુર મોકલવામાં આવ્યો હતો, જ્યાંનો રાજા પોતાની દીકરીને અકબરના જનાનામાં દાખલ કરવાની

ઇચ્છા રાખતો હતો. ૨૮ મા વર્ષમાં તે "જૈન કોકા" જોડે મળીને રાજા રામચંદને દરબારમાં લઈ આવ્યો હતો.

બીરબલ પોતાનો સઘળો વખત દરબારમાં જ પસાર કરતો હતો. ૩૪ મા વર્ષે ઝૈનખાન કોકા, બીજોર અને સાવાદમાં યુસફજાઇ તાયફા સામે ચઢાઈ લઈ ગયો હતો, તે વેળા તેને વધુ મદદની જરૂર પડવાથી તે લેવાને બીરબલને હકીમ અબ્દુલ ફાથ સાથે ત્યાં મોકલવામાં આવ્યો હતો. અકબરે ચીઠી નાખી અબુલફઝલને મોકલવો કે બીરબલને મોકલવો તે નક્કી કર્યું હતું; અને તેમાં બીરબલનું નામ નીકલ્યું; પણ અકબરને તેનાથી છુટો પડવા ભાવતું નહતું. પણ ચીઠીમાં નામ તેનું નીકળવાથી તેને જ મોકલવાની ફરજ પડી. આ લડાઇનું છેવટ બહુ નીરાશાભરેલું આવ્યું. એ લડાઇમાં બીરબલ ૮૦૦૦ માણસના લશ્કર જોડે મરાયો ગયો. આવી મોટી હાર અકબરે કોઈ દિવસ અનુભવી નહતી. સર્વે કરતાં અકબરને બીરબલનાં મરણનો બહુ ખેદ થયો, અને જણાવ્યા મુજબ અકબરે અતિઘણો અફસોસ કીધો કેમકે તે બાપડાનું શબ પણ હાથ લાગ્યું નહી. જો લાગ્યું હોતે તો ઘટતી ધામધુમ સાથે તેની દહનક્રિયા કરી શકતે, છતાં પણ એક જ વિચારથી તેણે દીલાસો લીધો કે બાપડો દુનિયાની જંજાલથી છુટો છે; અને દહનક્રિયાને બદલે સૂર્યના તાપથી તેનું બદન સફા થઇ ગયું હોવું જોઇએ. તેનાં મરણ પછી તેના હૈયાત હોવા વિષે, અને નગરકોટના પાહાડોમાં જોગી અને સંન્યાસીઓ જોડે જોગીના વેષે જીવતો હોવાની ગપો ઉરાડવામાં આવી હતી, અને અડાવવામાં પણ આવ્યું કે પોતાની હાર થવાથી શરમનો મારેલો તેણે આ અવતાર લીધો છે. પણ તપાસ કરતાં તે ગપ ખોટી ઠરી હતી. એક વેળા એવી પણ ગપ

કેલાઇ કે કલીન્જર કે જ્યાં તેની જાગીર હતી ત્યાં તે એક દિવસે એક હજામ પાસે ચંપી કરાવતાં ઓળખાઇ આવ્યો હતો. તે હજામને પકડી હાજર કરવાનો હુકમ ત્યાંના તેહસીલદાર ઉપર મોકલ્યો. તેહસીલદાર કોઇને મોકલી શકયો નહી, તેથી શાહે તેને કોર્ટમાં બોલાવ્યો અને તપાસ કરી તેને સખત સજા કરી.

બીરબલ જેવી પોતાની કવિત્વશક્તિ અને ગાયક તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો, તેવો જ જાતે તે બહુ જ ઉદાર વૃતિનો હતો. તેનાં ટુકાં કવેતો, ટાહુકા ટુચકા, મશ્કરીઠઠ્ઠા પણ એટલા જગજાહેર થઇ ગયા હતા કે તે આખા હિંદુસ્તાનના લોકોને જાણે મોઢેજ ચઢી ગયા છે. બીરબલે, અકબરને ઇસ્લામ ધર્મ તજી દેવાને સમજાવ્યો છે એવી અફવા ઉપરથી બદાઉની તથા બીજા ચુસ્ત મુસલમાનો તેના પ્રત્યે બહુ તિરસ્કારની લાગણી દર્શાવતા હતા. એ બાબતમાં બીરબલ ખરેખરો કેટલી હદ સુધી અપરાધી ગણાય તે કેહેવું સેહેલ નથી. પણ એટલું તો ખરૂં છે કે સૂર્યની પૂજા કરવાનું અકબરને બીરબલે શીખાડ્યું હતું, તેની જ સમજાવટથી કપાળે તિલક કરવાનું અને જનોઇનો દોરો ઘાલવાનું પણ શીખ્યો હતો. ગૌમાંસ ખાવું હરામ છે એ ફરમાન પણ તેણે બીરબલની સમજાવટથી જ બાહાર પાડેલું મનાય છે. આથી ધર્મચુસ્ત મુસલમાનો તેના તરફ ઇર્ષા ધરાવે એ માની શકાય તેવું છે. એકવાર દરબારમાં કાંઇ ધર્મ સંબંધી વાદવિવાદ ચાલતાં બીરબલે મોસલેમ ધર્મ પ્રત્યે કાંઇક ટીકા કરી. તે ઉપર શાહબાઝ અને તેના વચ્ચે એટલો ઝઘડો ચાલ્યો કે જો શાહ અકબરે વચ્ચે પડી સમાધાન કર્યું નહતે તો શાહબાઝ કદાચ બીરબલને ઠાર કરી નાખવાને પણ ચુકતે નહી.

બદાઉની અને અબુલ ફાઝલ એ બંનેએ તો બાદશાહની દરબારમાં બીરબલે ભોગવેલી ઝાહોજલાલીના સંબંધમાં ટુંક ટુંક

વિવેચનો આપ્યાં છે, પણ મૌલાના આઝાથે રાજા બીરબલની જીંદગીનું વૃતાંત કાંઇક વિગતે લખ્યું છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે બીરબલનો જન્મ, ગોદાવરી નદીના કીનારા ઉપર આવેલા માર્જેલ નામનાં નાનાં ગામડાંમાં ઇ. સ. ૧૫૪૧ માં થયો હતો. સરબર જાતના ચુસ્ત બ્રાહ્મણ કુટંબમાં તેનો જન્મ થયો હતો. બીરબલ ચાર વરસનો થયો; ત્યારે તેનો પિતા મરણ પામ્યો. તેની શરૂઆતની જીંદગીના સંબંધમાં જુદા જુદા હેવાલો મળે છે. પણ મૌલાના આઝાથ પ્રમાણે તેનું મૂળ નામ હેરાદાસ હતું અને તે જાતે ભાટ, અને અબ્દુલ કાદર પ્રમાણે તેનું નામ બ્રહ્મદાસ હતું અને કાલ્પીમાં તેનો જન્મ થયો હતો. તેનો પિતા કાલીદાસ નામનો હતો. તે મરણ પામવાથી તેની માને ભારે ખેદ થયો હતો, અને તે પણ દુઃખી થઇ તેની પાછળ મરણ પામી. બીરબલને બે ભાઇ હતા, તેમાં વડાનું નામ મોહનરામ હતું તે બચપણમાંજ મરી ગયો હતો. નાનાનું નામ ગંગારામ હતું; પણ તે આ સંસાર ત્યાગ કરી નેપાલનાં જંગલમાં એકાંતવાસમાં પડ્યો હતો. એટલે બીરબલની સંભાળ તેના સગાંવાહલાંઓને માથે પડી હતી. પણ તેનો નસીબો જુદાજ પ્રકારે પ્રકાશ્યો. કલીન્જરના પંડિતે પોતાની દીકરી તેને પરણાવી એટલે તેણે પોતાના સાસરાના ઘરમાં ઠીકઠાક જીંદગી ગુજારવા માંડી. થોડેક વખતે તેનો સસરો પણ મરણ પામ્યો, એટલે બીરબલને તેની જગા ઉપર પંડિત તરીકે મુકરર કરવામાં આવ્યો. તેણે તે જગા એટલી બાહોશીથી ચલાવા માંડી કે થોડાજ વખતમાં તેની કીર્તિ ફેલાઇ ગઈ, અને તે પછી તે પાણીના રેલાની માફક પ્રસિદ્ધિને પામ્યો.

અકબરની દરબારમાં બીરબલની આમદ કેમ થઈ?

અકબરની દરબારમાં બીરબલ કેમ દાખલ થવા પામ્યો તે માટે અનેક વાર્તાઓ ચાલે છે. એક લખનારના જણાવ્યા

મુજબ કલીન્જરમાંનો પોતાનો ઓદ્ધો છોડ્યા પછી કેટલેક વખતે તે દીલ્લી આવ્યો. દિલ્લીમાં તેની વિદ્વતા અને ભક્તિ-પરાયણતા જોઈ ત્યાંના એક ઘણા જ તવંગર માણસને ત્યાંનો પુરોહિત (કુટુંબી ધર્મગુરૂ) બન્યો. તે માણસનું નામ રામચંદ્ર હતું. બીરબલની ચાતુરિ અને હાજરજવાબી છુપી રહે તેવી નહતી, અને આખાં દિલ્લી શહેરમાં તેનાં તે બુદ્ધિબળની વાત થોડા જ વખતમાં ફેલાઈ ગઈ. જ્યાંથી તે અકબરના કાન ઉપર ગઈ. તેની દરબારમાં તે વખતે ઘણાક વિદ્વાન માણસો હતા, પણ એક દરબારી મશ્કેરાની ખરેખરી ખોટ હતી. તે ખોટ પૂરી કરવાને આયંદે બીરબલને બાદશાહની દરબારમાં ઘુસાડવામાં આવ્યો. મૌલાના આઝાથના જણાવ્યા મુજબ અકબર અને બીરબલનો એક પ્રસંગે ભેટો થયો, અને તેમાંથી તેઓ વચ્ચે મિત્રાચારી બાઝી. બદાઉની લખે છે કે, અકબરને શરૂઆતથી જ હિંદુઓ માટે કાંઇક સારી લાગણી હતી. એક દિવસે દિલ્લીના મોહલ્લાઓમાં ભિક્ષા માટે બીરબલ–કાલ્પીનો આ બ્રહ્મણ ધર્મગુરૂ બ્રહ્મદાસ–ભજનકિર્તન કરતો રખડતો હતો. તે વેળા અકબરના દીઠામાં આવ્યો. તેણે તેના ઉપર દયા કરી અને તેના ગાયનના લલકાર માટે તેના તરફ ખેંચાણ બતાવ્યું. કહે છે કે અકબર ગાયનનો શોખીન હતો એટલું જ નહી પણ પોતે જાતે ગાયન લલકારતો હતો. કુશળ ગવૈઆઓ જે ગાયનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ નહી ધરાવતા તે અભ્યાસ ખુદ અકબર ધરાવતો હતો. દરરોજ દરબારમાં જ્યારે ગાયનનો લલકાર ચાલતો ત્યારે આખી દરબાર થરથરી રહેતી હતી. બજારમાં પડેલી ઓળખાણ આગળ વધવા લાગી અને મિત્રાઈ બાઝી. બીજી પણ એક વાત બીરબલના દિલ્લી દરબારમાં પ્રવેશ થવાના સંબંધમાં જણાવવામાં આવે છે. કહે છે કે એક

દિવસે બાદશાહના એક નોકરે બાદશાહને પાનબીડું આપ્યું. તેમાં કાંઈ ગફલતથી ચુનાનો ભાગ વધારે આવી ગયો હશે, તેથી રાજાનું મોઢું છોલાઈ ગયું. આથી તે ગુસ્સે થયો અને તેના આવેશમાં નોકરને બજારમાંથી ચુનાનો સારો જેવો જથો ખરીદ કરી લાવવાને હુકમ કીધો. આ નોકર જ્યારે ચુનો ખરીદવા બજારમાં આવ્યો ત્યારે ત્યાં તેને બીરબલ સામો ભેગો થયો. બીરબલે એટલો બધો જથો શા માટે ખરીદ કરવામાં આવે છે તેનું કારણ જાણવા માંગ્યું; એટલે પેલા નોકરે બધી બનેલી વાત બીરબલને કહી. બીરબલે તેને હસીને તેનો ખુલાસો કરી તે નોકરને ચેતાવ્યો કે આટલો બધો ચુનો ખરીદવાનો હેતુ તેનો ઘાણ કહાડવા હોવો જોઇએ, તેથી તેણે તે નોકરને સૂચના કીધી કે, રાજા જો તેને આ બધો ચુનો ખાવાને હુકમ કરે તો તેણે એમ કરવું કે જેટલો ચુનો ખાવો પડે તેટલું જ ઘી તેની પાછળ ચાટી જવું. પેલો નોકર તે ચુનો લઇને બાદશાહની હજુર રજુ થયો. રાજાએ તે ચુનાને પાણીમાં પલાળી તે ચાટી જવાને તે બાપડાને હુકમ કીધો. નોકર તે હુકમને તાબે થયો, પણ બીરબલની સૂચના પ્રમાણે તે ચુનો ખાઈ ઉપરથી ઘી પી ગયો, એટલે તે નોકરને રાજાએ ધારવા જેટલી ઇજા થવા પામી નહી; અને તે સાજોતાજો રાજાની હજુર હાજર થયો. તે જોઇને બાદશાહ અજાયબ થયો અને તેમ થવાનું કારણ તે નોકર પાસે જાણવા માંગ્યું. નોકરે બીરબલની સૂચના મુજબ કામ લેવાથી એ બનાવ બનેલો જાહેર કીધો. અકબર બહુ જ આશ્ચર્ય પામ્યો, અને તેણે તુરત જ બીરબલને તેડાવી મંગાવ્યો. બીરબલ દરબારમાં આવી કુરનસ બજાવી ઉભો. તે જોઇ બાદશાહ ખુશ થયો, અને તે દિવસથી તેને દરબારમાં રાખ્યો. કુદરતે બીરબલ ઉપર જે નવાજેશ કરી હતી તેને લીધે

તે દરબારમાં પોતાનો વગવસીલો જલદીથી વધારવા પામ્યો. બીરબલ સાહિત્યનું પણ બહુ સારૂં જ્ઞાન ધરાવતો હોવાથી અકબરે તે જોઈ તેને રાજ્યકવિ બનાવ્યો અને તે બદલ તેને માસિક બેહજાર સોનામહોરનો લવાજમ બાંધી આપ્યો. એ પછી બાદશાહે તેને તેના જ્ઞાનબળ જોઇને એટલા બધા ખેતાબો આપ્યા કે તેનું આખું નામ લખતાં આખી બે લીટી રોકાતી હતી. તે ઉપરાંત તેને રાજાનો ખેતાબ પણ આપવામાં આવ્યો; ખરૂં જોતાં અકબરની દરબારમાં અને ખુદ શાહની નજરમાં બીરબલ એટલો તો માનીતો થઈ પડયો કે કોઈ કોઇવાર તેને તેની હાજરજવાબીની કુશળતા માટે શયનગૃહમાં પણ દાખલ કરવામાં આવતો હતો. આવી રીતે બીરબલ રાજા અકબરની દરબારમાં દાખલ થઈ ચૂકયો.

બીરબલની બાળચેષ્ટા.

બીરબલ ઉપર કુદરતનીજ બક્ષેસ હતી એમ કહીયે તો તે ખોટું કહેવાય નહીં. બાળપણથીજ તેનામાં ચેષ્ટા કરવાનો ગુણ હતો. છ વરસની વયનો થયો ત્યારે તેને એક તોફાની મુસલમાન છોકરા સાથે દોસ્તી બાઝી હતી. એક દિવસે બે કુતરાઓ એક બીજા જોડે ગેલ કરતા તેમના જોવામાં આવ્યા. તેમાં એક કુતરી અને એક કુતરો હતો. કુતરીનો રંગ કાળો હતો, જેથી ઉર્દુ ભાષામાં તેને "કાલી" અથવા કાળા રંગની તરીકે પીછાણવામાં આવતી. બીરબલની માનું નામ પણ "કાલી" હતું. તે જોઇને પેલા મુસલમાન પોટાએ મશ્કેરી કીધી કે "જો જો, બીરબલ જો, પેલી કાળી કેવી પેલા કુતરા જોડે ગેલ કરે છે?" બીરબલ જો કે ઉંમરે નાનો હતો છતાં તેનામાં હાજરજવાબી ત્યારથી જ હતી. મુસલમાન છોકરાનું બોલવું સાંભળી તેણે વળતો ટોણો માર્યો કે તારી આંખમાં કુતરી કાલી લાગે

છે પણ કુતરાને કહે કે "એ કુતરી "નેમથ" (આશીર્વાદ) સમાન છે." હવે તે મુસલમાન છોકરાની માનું નામ "નેમથ" હતું એટલે વ્યંગમાં બીરબલે તેને વલતો ટોણો માર્યો.

'લીટી ટુંકી કરો.'

એક દિવસને સમયે તે દરબારમાં દરબારીઓ વચ્ચે તરેહવાર ટાહુકા ટુચકા અને તરેહવાર વિષયો ઉપર ગરમાગરમ તકરાર ચાલતી હતી. રાજાએ બધી ગરબડ શાંત કરવા માટે એક ટુચકો શોધી કહાડ્યો. લાકડાની ફરસબંદી ઉપર તેણે ચાક વડે એક લાંબી લીટી દોરી. દરબારીઓને તેણે હસીને કહ્યું કે આ લીટીને હાથ લગાડ્યા વગર જે કોઈ ટુંકી કરી આપે તે ખરો હુશીયાર. સધળાઓ વિચારમાં પડ્યા કે લીટીને હાથ લગાડ્યા વગર તેને કેમ ટુંકી કરી શકાય. હાથ લગાડવાની રજા હોય તો તેને આ છેડેથી કે પેલે છેડેથી જરા ભુસીને ટુંકી કરી શકાય, પણ જ્યાં તેને હાથ લગાડવાની જ મનાઈ ત્યાં તેને ભુંસી તે કેમ શકાય અને ટુંકી કેમ થાય. સઘળાઓ તરેહવાર જાતના વિમાસણમાં પડ્યા અને કોઈ કાંઈ કરી શક્યું નહીં. તે જોઈ બીરબલ ખોંખાર મારતો ઉભો થયો, અને રાજા આગળ પડેલો ચાકનો ગાંગડો લઇ તેણે રાજાએ દોરેલી લીટીની નીચે જ; તે લીટીથી સેહજ લાંબી બીજી દોરી કહાડી; અને બતાવ્યું કે પરવર, આ તમારી લીટી ટુંકી થઈ ખરી કે? રાજા તો શું પણ આખી દરબાર બીરબલની આ ફત્તેહ જોઈ આશ્ચર્ય પામી.

બાદશાહનો જમાઈ સરસ કે કુતરો?

એક દિવસે બાદશાહે હુકમ કીધો કે મારા પોતાના જ સગામાં હોય એવા એક નીમકહરામ સખસને અને સગપણમાં

નહી હોય એવા પણ તે નીમકહલાલ હોય તેને, મારા હજુર રજુ કર. બધા દરબારીઓ વિસ્મય પામ્યા અને ઇંતેજાર થયા કે આ બીનાનો કેવો ખુલાસો બીરબલ કરે છે. પણ બીરબલ તો તુરત તે બંનેને ઘટતા સમયમાં રજુ કરવાની કબુલાત આપી ત્યાંથી ગયો. થોડાજ વખતમાં, તે બાદશાહના જમાઇ અને એક કુતરાને લઇને દરબારમાં હાજર થયો. આ જોઇને બધા દંગ થઇ ગયા કે આ બીરબલીઓ શું કરવા ધારે છે? દરબારીઓ વિસ્મય થયા કે એક કુતરાને બાદશાહી દરબારમાં રજુ કરવાનું કામ મુસલમાની ધર્મફરમાનથી ઉલટું છે. મુસલમાનો કુતરાને અપવિત્ર માને છે, પણ અકબર તેને પવિત્ર માનતો હતો, જો કે આ બધું તેમની લાગણીની વિરૂદ્ધ થતું હતું, છતાં બીરબલને વારવાની કોઇ દરબારીની હિંમત ચાલી નહી. તે બંનેને લઇને બાદશાહ હજુર સિધો ચાલ્યો અને બોલ્યો કે, હઝુરના હુકમ મુજબ આપના રૂબરૂ બેને હાજર કર્યાં છે. બાદશાહે પણ વિસ્મય પામી ખુલાસો માગ્યો. બીરબલે સમજાવવા માંડ્યું કે હજુર, આ "નીમકહરામ" તમારો સગો અને જમાઇ પોતે છે. તમે જો કે તેને તમારી દીકરી આપી છે, અને ઉપરથી લાખો રૂપિયા આપ્યા છે, છતાં તે અસંતોષી છે અને તમારી પાછળ તે તમારૂં ભુડું બોલે છે. હવે બીજો આ કુતરો છે. તે તમારા સગપણમાં નથી છતાં તે નીમકહલાલ છે. તેને રોટીનો એક ટુકડો મળ્યો તો તેનાથી સંતોષ પામી તમારા દરવાજા આગળ બેસી રાતદિવસ ચોકી કરે છે. ધણી ઉંઘે છે ત્યારે તે જાગૃત રહી ધણીને કશું નુકશાન નહી થાય તેની તકેદારી રાખે છે. આ જોઇ સર્વ કોઇ આશ્ચર્ય પામ્યા અને બીરબલની હુશિયારી ઉપર આફ્રિન પોકારવા લાગ્યા.

બીરબલની બેઅદબી.

બાદશાહ અકબરની દરબારમાં જ્યારે દરબારીઓ ગરમાગરમ તકરાર ઉપર ચઢતા ત્યારે બીરબલ કોઈ કોઈ વેળા ચુપ બેસતો, છતાં કોઈ કોઈ વેળા એટલી ઝુમમાં આવી જતો કે બાદશાહને પણ ગમે તે બોલી ઉભો રહેતો. તે બોલતો તો ખરો, પણ તેના બોલવામાં એવો છૂપો ભાવાર્થ રહેતો કે ઘડીભર તેવા બેઅદબ બોલવાથી બાદશાહ ગુસ્સે પણ થતો, છતાં જ્યારે બોલવાનો ભેદ ખુલ્લો કરવામાં આવતો ત્યારે બાદશાહનો ગુસ્સો ઉતરી જતો, ને સામો તેના પ્રત્યે ખુશામીજાજી બનતો. એકવાર દરબારમાં કાંઈ ભલતીસલતી બાબતો ઉપર ગરબડસરબડ ચાલતી હતી, તેટલામાં બાદશાહે બીરબલને સવાલ કીધો કે, બીરબલ હું તારા ચિરંજીવીને જોવા માંગું છું, માટે તેને એક દિવસ દરબારમાં લાવજે. બીરબલે જવાબ દીધો, જહાંપનાહનો હુકમ માથે ચઢાઉં છું. બીરબલ ઘરે ગયો અને પોતાના દીકરાને પોતાની આગળ બોલાવ્યો, અને તેને બાદશાહનો હુકમ કહી સંભળાવ્યો. મકદુર કોણુની કે બાદશાહનો એકવાર એક હુકમ થતો તે કોઈ ગમે તેવો હોવા છતાં પણ તે હુકમનો અનાદર કરી શકે? તે જુવાને બીરબલના હુકમ માથે ચઢાવ્યો, અને જ્યારે તેડી જાય ત્યારે બાપ જોડે દરબારમાં જવાને તેણે કબુલ કીધું. તે જોઈ બીરબલે તેને ચેતાવી દીધો કે તું આવે તો ખરો, પણ બાદશાહ ગમે તે સવાલ પૂછે તો તેના એક પણ સવાલનો જવાબ આપવો નહી, અને મુંગા પુતલાં માફક ઉભા રહેવું. બીજે દિવસે તે છોકરો દરબારમાં ગયો અને કુરનસ બજાવી અદબથી બાદશાહ હજુર ઉભો રહ્યો. બાદશાહે વિચાર્યું કે આ જુવાન છોકરો પણ તેના બાપના જેવોજ ચમત્કારિક હશે. એમ ધારી

તેને કેટલાક સવાલો પૂછયા. છોકરો તો બાપના ભણાવ્યા મુજબ મુંગો મંત્ર થાંભલા સરખો ઉભો. બાદશાહના અનેક સવાલો થયા પણ તેમાંના એકનો પણ તેણે જવાબ આપ-વાને મોઢું જ નહી ઉઘાડ્યું. આમ જોઇને બાદશાહનું મગજ પાકી આવ્યું એટલે તેણે તેને રૂખસદ આપી, એટલે છોકરો તો ચાલતો થયો. બીજે દિવસે જ્યારે બીરબલ દરબારમાં ગયો ત્યારે બાદ-શાહે પહેલો સવાલ તેને એ કર્યો કે કોઈ મૂર્ખાને સવાલો ઉપર સવાલ કરવામાં આવે અને તેના સમૂળો જ ઉત્તર નહી આપે અને ભીતની માફક તારા આગળ ઉભો રહે તો તું શું કરે? બીરબલે ઠાવકેપણે જવાબ દીધો, જહાંપનાહ જો કે તમારા સાથે તેણે પોતાનું મોઢું જ બંધ રાખ્યું તો બહેતર કે તમારે પણ તેને વટારવાનું માંડી વાળી સવાલ પૂછ-વાથી હાથ ખાંચવો. બાદશાહે જોયું કે બીરબલીઓ તો સામો મારો જ વાંક કહાડે છે એટલે તે જવાબ સાંભળી લઈ બાદશાહ ચૂપ જ રહ્યો.

બાદશાહને ગધેડા બનાવ્યો!

કોઇ કોઈ વેળા બાદશાહ જોડે રમુજ કરતાં બીરબલ એટલી હદ સુધી આગળ વધતો કે ભરમમાં તેને તરેહવાર ખરાબ વિશેષણો લાગુ પાડવાને પણ ચુકતો નહી, અને તે સમજવા છતાં બાદશાહ તેને કશું કહી શકતો નહી, કેમકે તે વિશેષણો એવાં તો સાકરમાં લપેટીને વાપરતો કે બાદશાહ તે મુંગે મોઢે સાંભળી શાંખી પણ જતો. એક દિવસ અવકાશની વેળાએ બાદશાહ અને બીરબલ મહેલની અગાસી ઉપર બેસી ટોલટપા કરતા હતા. મુલ્લાં દોપીઆજા પણ એ સમયે બીરબલની પેઠે જ બાદશાહની દરબારમાં એક મશ્કરો ગણાતો અને તે પણ વિદ્વાન ગણાતો હતો. બંને ટોલટપામાં એક બીજાથી

ઉતરે તેવા નહતા, છતાં બીરબલ તરફ બાદશાહની એટલી બધી મહેરબાની હતી કે તે તેને મુલ્લાં કરતાં પણ હદબાહેર છુટ લેવા દેતો હતો. ઉપર પ્રમાણે બાદશાહ અને બીરબલ ટોલ-ટપા કરતા બેઠા છે તેવામાં સામી બાજુએ તંબાકુનું એક ખેતર હતું તેમાં એક ગધેડું ઉભેલું હતું. બીરબલને તંબાકુ ખાવાનો તથા તેમ જ પીવાનો અતિઘણો શોખ હતો. તેમ જાણી બાદ-શાહને બીરબલની ટકોર કરવાનું મન થયું. એટલે પોતાની વાત દરમ્યાન બાદશાહે બીરબલનું લક્ષ તે ગધેડા તરફ ખેંચ્યું અને બોલ્યા કે તંબાકુ, એ એક એવી ખરાબ ચીજ છે કે ગધેડાં પણ તેને હાથ લગાડતાં નથી. બીરબલે જોઈ લીધું કે બાદ-શાહે તેને સજ્જડ થપડાક લગાવી પણ તે ક્યાં તેનાથી ખાંડયો જાય તેવો હતો. એટલે હસતું મોઢું કરી બોલ્યો, જહાંપનાહ જે માણસો ગધેડા સરખા હોય છે તેઓ જ માત્ર આ સુગંધી પાંદડાંઓની અવગણના કરે છે. આ ટોણો સાંભળી બાદશાહને ઝાંઝ તો ચઢી કે નખોદ ગયાએ મને વ્યંગમાં ગધેડો બનાવ્યો, પણ પોતે પહેલ કરેલી હોવાથી તેને તે સાંખી જવા સિવાય છૂટકો જ ન હતો.

પાન બડા હુયે માન!

એક વેળા દરબારમાં મોટું ખાણું થયું. તે થઈ રહ્યા પછી હાજર થયલા સઘળા દરબારીઓ વગેરે મોંહ મટમટા-વતા બાદશાહની આસપાસ વીટળાઈ વળ્યા. તેમને જોઇને બાદશાહને એક સવાલ પૂછવાનો કીડો સળવળી આવ્યો. તેણે સવાલ કીધો કે સર્વેથી અગત્યનું પાંદડું કયું? કોઇએ કાંઈ ઠોકયું, કોઇએ કાંઈ ઠોકયું. પછી બધાઓએ એકમત થઈ જવાબ દીધો કે કેળનું પાંદડું અગત્યનું છે કેમકે તે બધા કરતાં મોટું અને ઘણાક કામમાં આવે છે. બાદશાહના દીલમાં આ જવાબ

ઉતર્યો નહી, એટલે બીરબલ જે તખત આગળ પલાંઠો વાળી બેઠો હતો તેના તરફ ફરી તેનો જવાબ માંગ્યો. તે બોલ્યો; બાદશાહ સલામત, સર્વમાં સૌથી અગત્યનુ પાંદડું ખાવાનું પાન છે કેમકે તે ખાધાથી સર્વના જીવ ખુશ થાય છે. બાદશાહને આ જવાબ બંધબેસ્તો લાગ્યો; એટલું જ નહી પણ બધા દરબારીઓ વટીક તે જવાબથી રાજી થયા.

અપ–શુકનિયો કોણ?

પોતાના ગમે તેટલા મૂળ વિચારો, મોકળું મન અને ઔદાર્યતા છતાં અકબર વહેમથી નીરાળો નહતો, એમ કહેવામાં આવે છે. એક દિવસે તેણે બીરબલને પૂછ્યું કે દિલ્લીમાં કોઇ અપસુકાનયો માણુસ છે ખરો? બીરબલે જવાબ દીધો, જહાંપનાહ, મેં એક એવા અપસુકાનયા માણુસની હસ્તી વિષે સાંભળ્યું છે કે, સવારના પોહોરમાં જો તેનું મોહું જોયું હોય તો જોનારને આખો દિવસ પૂરૂં ખાવાનું પણ નહીં મળે. બાદશાહે કહ્યું કે તેના ઉપર એક દિવસ કંઇ લાગ જોઈ આપણો અખ્તરો અજમાવી જોઇએ. ઠીક છે, કરીને બીરબલ ગયો. બીજે દિવસે સવારના પોહોરમાં બીછાનેથી ઉઠતાંને વાર તે માણુસને બીરબલે, બાદશાહની સામે ખડો કીધો. બાદશાહે ધારેલા અખ્તરાની અજમાયશ લેવાના ઠરાવથી તેના મોઢાં સામે જોઇ લીધું. બનાવ એવો બન્યો કે તે દિવસે બાદશાહ એક પછી એક દરબારી કામમાં એવો ગુંથાયો કે છેક રાત્રી થવા આવી ત્યાં સુધી તેને ખાધાનો કે પીધાને સુદ્ધાં અવકાશ જ નહી મળ્યો. એમ જોઇ તેણે બીરબલને તેડાવી મંગાવ્યો અને કહ્યું કે પેલો માણુસ ખરેખરજ અવદશા છે, માટે તેને ફાંસી દેવો લાયક છે. બીરબલ પોકારી ઉઠયો, ઓ બાદશાહોના બાદશાહ! તે માણુસનો ચેહેરો સહવારના પોહોરમાં

જોવાથી તમો નામવરને તો ખાવાનું જ નહી મળ્યું, પણ સહ-વારના પોહોરમાં તેણે તમારૂં મોઢું જોવાથી તેને ફાંસી ચઢ-વાનો વખત આવ્યો માટે મને જણાવો કે ખરેખરો અવદશા કોણ? તે કે આપ નામવર? અકબરે જોયું કે બાપડાને ફાંસી લટકાવવાનો હુકમ કરવામાં કાચું કપાયું છે એટલે હુકમ માંડી વાળ્યો.

કોણ ફસ્યો–બીરબલ કે બાદશાહ?

અકબરના શોખ અને ફાંટા ઘડી ઘડી બદલાયા કરતા હતા. પોતાના અંતકાળના દિવસોમાં તેને ઈંગ્લીશ પોશાકનો ભારે મોહ લાગ્યો હતો, અને તેથી તે ગોરાસાહેબની માફક પોશાક સજવા લાગ્યો. મોતીનો તે ઘણો શોખીન હતો અને તેથી મૂલ્યવાન મોતીનો એક કંઠો હંમેશાં તે ગળામાં પહેરતો હતો. એક સાંજે બંને દરિયાકિનારે ફરતા હતા, તે વેળાએ તેણે તે કંઠો કહાડી મોજાઓ ઉપર ફેંકી દીધો. એક તરફથી તે ફેંકયો અને બીજી તરફથી તેણે બીરબલને હુકમ કીધો કે તે હાર મોજામાંથી કહાડી લાવ. બીરબલ બોલ્યો, જહાંપનાહ, મને માફ કરો, તેને મોજાઓ ઉપર સફર કરવા દેવો કે તે ગોરાઓના મુલકમાં જઇ તમારી કીર્તિ ત્યાં પોકારે. આ સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઇ ગયો.

બીરબલને બનાવતાં બાદશાહ કુતરો બન્યો!

બાદશાહ અકબર હમેશાં કાંઈ કાંઈ ટુચકા ટાહુકાના સવાલો બીરબલને કરતો અને તેમાં તેને કોઈ પણ ત્રાહિત રૂપ આપી ફસાવવાનો પ્રયત્ન કરતો, પણ ઠાવકો બીરબલ તેના એવા તો ભેદભરેલા ઉત્તર વાળતો કે તેમાં ખુદ બાદ-શાહને પોતાને નીચું જોવું પડતું, અને તેમ છતાં પેહેલ તેની પોતાની હોવાથી તેનાથી મુંગે મોંઢે સમજી લીધા વગર રહે-

વાતું નહી. એક દિવસે બાદશાહે બીરબલને બનાવવા માંડ્યો. તે બીરબલ તરફ ફરીને કહેવા લાગ્યો કે, બીરબલ, ગઇ રાત્રે મેં એક સ્વપ્નું જોયું કે હું જાણે ગુલાબજળમાં સ્નાન કરૂં છું અને તું પોતે સંડાસમાં આળોટીયાં ખાય છે. બીરબલ ખાંચ્યો જાય તેવો નહતો. તે બોલ્યો જહાંપનાહ, મેં પોતે પણ એક અજાયબ સ્વપ્નું રાત્રે જોયું પણ તે તમો નામવર હજુર કહેવાને મને ભય લાગે છે. બાદશાહ બોલ્યો, બીરબલ કાંઈ બીહ ના, મારા ફરમાનદારો તરફ મારી મેહરબાની અને દયાશીલતા હદવગરની છે. બીરબલ બોલ્યો–આલમ પરવર, ત્યારે તો સાંભળો, મેં એવું સ્વપ્નું દીઠું કે તમો નામવર જ્યારે ગુલાબજળમાં સ્નાન કરો છો, ત્યારે હું તમારા પગ ચાટતો હતો, પણ અજાયબી વચ્ચે જોઉં શું કે તમો નામવર એકદમ ફરી ગયા અને મારી પીઠ ચાટવા લાગ્યા. મતલબ કે બાદશાહને કુતરાનો અવતાર આપ્યો અને મુસલમાની ધર્મમાં એક મુસલમાનને કુતરાની ઉપમા આપવી એ તેને અપમાન સરખું ગણાય છે. એટલે બીરબલે બાદશાહને કુતરો બનાવ્યો પણ તેથી અપમાન માની ગુસ્સે થવાને બદલે, પેહેલ પોતાની એટલે ગુપચુપ સાંખી ગયો.

બીરબલ, બળદનું દૂધ લાવ!

બાદશાહે એક સમયે બીરબલને ફરમાવ્યું કે મારે માટે બળદનું દૂધ લાવ. આ સાંભળી બીરબલનાં તો મોતિયાં મરી ગયાં. જો કાંઈ આનાકાની કરે છે તો બાદશાહનો ખોફ ખેંચી લેવાનો સંભવ છે, અને હા પાડે તો તે કેમ મેળવવું તેના વિમાસણમાં પડ્યો. છતાં બીરબલે એક અઠવાડિયાંની મેહતલ માંગી, અને બાદશાહે તે બક્ષી. બીરબલ ગમગીન થઇને ઘેર ગયો. સર્વ દરબારીઓ પણ આશ્ચર્ય પામ્યા અને હવે

બીરબલ આ ફાંદામાંથી કેમ છટકે છે તે જોવા-જાણવાને ઈંતેજાર થઈ રહ્યા. તેની સ્ત્રી પણ ઘણી હુશિયાર અને શાણી સ્ત્રી હતી તે બીરબલને ઉદાસ જોઈ સમજી ગઈ કે આજે બાદશાહે કાંઈ મુશ્કેલ ઉખાણું આપી ખુલાસો માંગ્યો હશે, અને તે નહી આપી શકાયાથી બીરબલ શોકાતુર થયો છે. તેણી પોતાના પતિ આગળ ગઈ અને વિનયપૂર્વક તેને શોકાતુર થવાનું કારણ પૂછ્યું. બીરબલે કહ્યું કે બાદશાહે બળદનું દૂધ મેળવી લાવવા હુકમ કીધો છે, અને હું વિચારમાં પડ્યો છું કે તેનું કેમ કરવું. પેલી સ્ત્રી આ સાંભળી હસી પડી અને અને બોલવા લાગી કે એમાં તે શું મોટું ભારે કામ છે, એ કામ હું બજાવી આપીશ. પણ તેને માટે એવી શરત કરવા માંગી કે બીરબલે એક અઠવાડિયું સુધી ઘરમાંથી બાહાર જવું નહી, અને હું જયાં કહું ત્યાં મારી જોડે ચાલવું. બીરબલ કબુલ થયો. સાતમે દિવસે તેણીએ સોળ સણગાર સજ્યા, અને મેલાં કપડાંનો એક ગાંસડો બાંધી લઈ બાદશાહી મેહેલ નજદીક આવેલા તળાવે ગઈ. તળાવની પાળ ઉપર તેણીએ કપડાં ધોવા માંડ્યાં. બાદશાહે બારીએથી જોયું કે આ કોઈ ખુબસુરત સ્ત્રી, સોળ સણગાર સજી મેલાં કપડાં ધોય છે, એમાં કાંઈ પણ ભેદ હોવો જોઇએ. એમ જાણી બાદશાહે તેણીને તેડી મંગાવી બાઈ બાદશાહની હજુરમાં આવી ખડી થઈ. તેને જોઈ બાદ શાહે સવાલ કીધો કે બાઈ, સત્ય બોલ કે તને શા સબબથી આવું હલકું કામ કરવાની ફરજ પડી છે? આયુષમાન થાજો તમો નામવર, બાઇએ ઉત્તર વાળતાં જણાવ્યું, હમારો નોકર ભાગી ગયો છે, અને મારા ધણીએ એક છોકરાને જન્મ આપ્યો છે, તેથી મને લુગડાં ધોવા નીકળવાની ફરજ પડી છે. બાદશાહ પોકારી ઉઠ્યો, યા અલ્લાહ, આ દુનિયામાં

શું થવા બેઠું છે? શું ખરેખર કોઈ મરદે બાળકને જન્મ આપ્યો છે? બાઇએ આ લાગ જોઇને ઉત્તર આપ્યો, કે હા, નામવર દુનિયા એવી જ રીતે ફેરવાઈ ગઈ છે; કેમકે શેહરનો હાકમ તેના પ્રધાનો પાસે બળદનું દુધ હાજર કરવા ફરમાવે છે, ત્યારે મરદને પ્રસૂતિ કાં નહી થાય? અકબર આ જવાબથી સમજી ગયો કે આ બીજું કોઈ નહી પણ બીરબલની સ્ત્રી છે, એટલે તેણીને સારી રીતે નવાજી ઘેરે મોકલી. બીરબલજી બાદશાહને તેના હુકમનો ખુલાસો થઈ ચૂકેલો સમજી, બીજે દિવસથી નિર્ભય થઈ દરબારમાં જવા લાગ્યો.

ઉત્તમ શું?

ઘણીકવેળા જ્યારે બાદશાહ અને બીરબલ ભેગા ફરવા નિકળતા ત્યારે તેઓ કોઈ દિવસ ગુપચુપ તો ચાલતા જ નહી, પણ કાંઇને કાંઈ દુનિયાની, કે કુદરતી ચીજો જોઈ તરેહવાર વાતોના તડાકા ચલાવી ગમ્મત સાથે જ્ઞાન અને રમુજ વટીક મેળવતા. એક દિવસ એક ખુશનુમાં સંધ્યાકાળ સમયે તેઓ બંને જણ શહેરમાં ગીચ ઝાડોની ઘટામાંથી, ખુશ લેહકી ભોગવતા ફરવા નીકળ્યા હતા. તે વેળા ઘણીક બાબતો ઉપર તેમના વચ્ચે વાતચીત ચાલી રહી હતી. આકાશની સૂર્યાસ્તના સમયની, ઝાડોની ગીચ ઘટાથી તેના ઉપર પોકાર કરતા તરેહવાર પંખેરાઓની, વગેરે વાતચીત કરતા જતા હતા. તેમ કરી એ સઘળાની ઉત્પત્તિ કરનાર સૃષ્ટિ સૃજનહારની પણ સ્તુતિ કરતા જતા હતા. જેમ જેમ આગળ વધતા ગયા તેમતેમ પાણીથી ખળખળતા એક ઝરા તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચાયું. ઝરા પાસે જતાં તેના પાણીમાં પડેલા આકાશના દેખાવ, વાદળાની દોડમદોડ, ઝાડોની છાંયાના પડછાયા વગેરેના મનને આકર્ષિ ખુશ કરે એવા દેખાવો નજરે પડ્યા. આજુબાજુ કાંઈ હજારો જાત-

જાતનાં અને રંગરંગના જંગલી ફળફુલોની સુગંધી આવ્યાથી તેઓ ઝરાના કિનારા ઉપર થોભ્યા. ઘણીકવાર ત્યાં બેઠા પછી બાદશાહે મ્હોં ઉઘાડયું અને બીરબલને છ સવાલો પૂછયા:– ૧. ઉત્તમમાં ઉત્તમ દુધ કયું? ૨. ઉત્તમમાં ઉત્તમ પાંદડું કયું? ૩. ઉત્તમમાં ઉત્તમ ફુલ કયું? ૪ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ફળ કયું? ૫. ઉત્તમમાં ઉત્તમ રાજા કયો? ૬. ઉત્તમમાં ઉત્તમ મીઠાશ કઈ? બીરબલ આ સવાલોથી કંઈ પણ ગુંચવાયા કે મુંઝાયા વગર જવાબ આપવા લાગ્યો. પહેલા સવાલના જવાબમાં જણાવ્યું કે ઉત્તમમાં ઉત્તમ દુધ 'માતા'નું છે, કે જે પીધાથી બાળક તેની મોટાઇએ પહોંચે છે. બીજા સવાલના જવાબમાં કહ્યું કે ઉત્તમમાં ઉત્તમ પાંદડું તે ખાવાનું 'પાન' છે કેમકે તે દરેક જણ સ્વાદ લઇને ખાય છે. ત્રીજા સવાલના જવાબમાં જણાવ્યું કે 'કપાસનું ફુલ' ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે, કેમકે તે ફુલ આપણ દરેકને ખાસ ઉપયોગી છે. ચોથા સવાલના જવાબમાં જણાવ્યું કે ઉત્તમમાં ઉત્તમ ફળ તાબેદાર 'દીકરો' છે, કેમકે તેના ઉપર જ તેના વડાઓની કીર્તિનો કોટ રચાય છે. પાંચમા સવાલના જવાબમાં કહ્યું કે ઉત્તમમાં ઉત્તમ રાજા તે 'ઈંદ્રરાજા' છે, કેમકે તે વરસાદ વરસાવી સર્વત્ર આબાદી ફેલાવે છે. છઠ્ઠા સવાલના જવાબમાં જણાવ્યું કે ઉત્તમમાં ઉત્તમ મીઠાશ 'વાણી'ની છે કે તેની મીઠાશથી એક માણસ વગરખરચે દુનિયાનો પ્યાર જીતી શકે છે. બાદશાહ આ સાંભળી ખુશ થયો.

હું તો છું તારે માથેનો! ત્રણ મુશ્કેલ સવાલો અને તેના જવાબ.

બીરબલને તેની હાજરજવાબીથી બાદશાહની દરબારમાં આગળ વધેલો જાણી ઘણાખરા દરબારીઓ તેના ઉપર જબરા બળતા હતા, અને કેટલીક વેળા ઇર્ષાના ભરેલા તેને હેરાન-

ગતીમાં ઉતારવાની તજવીજ પણ કરતા. એક વેળા ખાજેસરાએ તેની ચઢતી દેખી નહી શકાયાથી બાદશાહને ભંભેર્યો કે મારા નીચલા ત્રણ સવાલોના ખુલાસા બીરબલ પાસે માંગવા. તે શું સવાલ છે તે જાણવા માંગતાં ખાજેસરા બોલ્યા કે, ૧ લો–પૃથ્વીનું મધ્યબિંદુ કયાં છે? ૨ જો–આસ્માન ઉપર તારાની સંખ્યા કેટલી છે, અને ૩ જો–દુનિયામાં સ્ત્રી, અને પુરૂષની સંખ્યા કેટલી છે? બાદશાહે બીરબલને તેડાવી મંગાવ્યો અને ત્રણે સવાલોના જવાબ તેની પાસે માંગ્યા. બીરબલ ઝટ તૈયાર થઈ ગયો. અને મનમાં બડબડયો કે "તું છે ભાડેનો તો હું છું તારે માથેનો." બીરબલે એક લાકડી મંગાવી અને તે આજુબાજુ જોઈ જમીનમાં દાટી, અને જણાવ્યું કે લાકડી જ્યાં દટાઈ છે ત્યાં પૃથ્વીનું મધ્યબિંદુ જાણી લેવું. ખાજેસરા બોલ્યા કે, મારી પાસે માપ નથી એટલે હું માપી શકતો નથી, એટલે એ જવાબથી સંતોષ મળતો નથી. બીજા સવાલનો જવાબ દેવા માટે એક મેંઢો મંગાવ્યો અને કહ્યું કે આ મેંઢાના શરીર ઉપર જેટલા વાળ છે તેટલા આકાશના તારા સમજી લેવા, અને કહ્યું કે ખાજેસરા સાહેબે જોઇએ તો ગણી લેવા; ત્રીજા સવાલનો જવાબ આપતાં બીરબલ બોલ્યો કે તેનો ચોક્કસ જવાબ મળવો મુસ્કેલ છે; પણ સઘળા મરદ અને સ્ત્રીઓને કતલ કરો તો તે સંખ્યા નક્કી ગણી શકાશે. આ જવાબો સાંભળીને ખાજેસરા ઝાંખા પડી ગયા અને મનમાં તો સમજ્યા કે બીરબલે તેમને સજ્જડ બનાવી કહાડ્યા છે.

હિમ્મત બડી કે હથિયાર–એક કસોટી.

એક દિવસે શાહ અકબર અને બીરબલ વચ્ચે એક વિચિત્ર તકરાર ઝામી. 'હિમ્મત બડી કે હથિયાર' એ બાબત

ઉપર જબરી ઝુંબેસ લાગી. બાદશાહ કહે કે હથિયાર સરસ અને બીરબલ કહે કે હિમ્મત. બાદશાહ કહે કે ઓચિંતી કાંઈ લડાઇ કે ઝપાઝપી થાય તો જેટલો બચાવ હથિયારથી થઇ શકે તેટલો બીજાં કશાંથી થઇ શકે નહી. દરબારીઓ પણ મીયાંભાઇના ચાંદેચાંદ કરીને શાહનો પક્ષ પકડી બેઠા, જ્યારે બીરબલે બધાથી જુદોજ વિચાર દેખાડ્યો. તે બોલ્યો કે એવી વેળાએ જેટલી હિમ્મત કામ કરે છે તેટલું હથિયારથી થઈ શકતું નથી. શાહ ગુસ્સે થઈ બોલવા લાગ્યો કે બીરબલ તું કેવો મૂર્ખ છે? હથિયાર આગળ હિમ્મત શી બીસાદમાં છે? જો તું જે બોલે છે તે સત્ય હોય તો તે પુરવાર કરી બતાવ. બીરબલે ખુશીથી તેમ કરવાની હા પાડી. બીજેજ દિવસે બીરબલને તેવી સુંદર તક કુદરતી જ હાથ લાગી ગઈ. બન્યું એમ કે રાજાનાં હાથીખાનાંમાંથી એક મસ્ત હાથી છુટો થઇને ગમે તેમ દોડવા લાગ્યો અને તેમ કરતાં તે ફુંફાડા મારતો ખુદ બીરબલની સામા આવ્યો. આ વેળા બચાવને માટે બીરબલ પાસે કોઇ હથિયાર નહી હતું, એટલુંજ નહી પણ સાધારણ લાકડી વટીક નહતી. પણ તેણે હિમ્મત રાખી બાજુમાં એક મુવેલાં કુતરાંને પડેલું જોયું. તુરત તેણે ભોંયપરથી તે ઉપાડી હાથીની સામા જોરથી ફેંક્યું. આથી હાથી ભડકીને અને પીઠ ફેરવી પાછો નાહાસવા પડ્યો. એટલે બીરબલ સલામત બચી ગયો. તેજ સમયે બાદશાહ ત્યાં આવી લાગ્યો. બીરબલે હાથી જોડેની પોતાની લડાઇની વાત તેના આગળ કરી અને જણાવ્યું કે તે ગાંડા થયલા હાથીના સપાટામાંથી વગરહથિયારે હિમ્મતથી કેવી રીતે સલામત બચી ગયો. બીરબલનાં બુદ્ધિબળ જોઇ બાદશાહના મ્હોંમાંથી આફ્રિનના ઉદ્ગારો નિકલી પડ્યા. છેવટે બીરબલે પુરવાર

કરી બતાવ્યું કે, અકસ્માતિક જરૂર પ્રસંગે હિમ્મત જે કામ કરી બજાવે છે તે હથિયારથી થતું નથી જ.

ગંગાજીમાં તો અમૃત ભરેલું છે?

એકવાર બાદશાહે બીરબલને પૂછ્યું કે કઈ નદીમાં ઉત્તમ પાણી છે? ગંગા કે જમના? બીરબલે ઉતર આપ્યો કે જમના નદીમાંનું પાણી બહુ ઉતમ છે. શાહે ઠપકો આપતો હોય તેવી ઢબે કહ્યું કે ધૂળ તારે મોઢે, ગંગાજીનાં પાણી સર્વોતમ ગણાય છે. તને તારા હિંદુ શાસ્ત્રની પણ પુરી પાધરી ખાત્રી નથી તો પછી બીજું શું ઉકાળવાનો છે? બાદશાહ સલામત, બીરબલે ઠાવકેપણે જવાબ દીધો, કે ગંગાજીમાં જે છે તે પાણી નહી પણ તેમાં તો અમૃત ભરેલું છે.

બીરબલ પ્રત્યે દરબારીઓની ઇર્ષા-"પગ જોઇને પાથરણું તાણવું."

જેમ જેમ બીરબલનો સેતારો ચઢતો ગયો, અને જેમ જેમ તે બાહશાહની વધુ ને વધુ મેહરબાનીમાં ઉતરતો ગયો, તેમ તેમ દરબારીઓની ઇર્ષા પણ તેના તરફ વધવા લાગી, અને કોઇ પણ પ્રકારે તેને બાદશાહના અણગમામાં લાવી નાંખી દરબારમાંથી હાંકી કહાડવાની યુક્તિઓ તેઓ રચવા લાગ્યા. કેટલાક બાદશાહના માનીતાઓએ તો ખુલ્લે ખુલ્લું બાદશાહને જણાવવા માંડ્યું કે બીરબલમાં એવા તે શા ખાસ ગુણો છે કે તેના તરફ શાહ પણ આટલી હદ સુધી પ્રીદાગીરી બતાવે? બીજા દરબારીઓ જેટલું એનામાં સત્વ પણ નથી. એવી રીતે બાદશાહના કાન ભંભેરી, એવા એક નકામા અને ખોટી પતરાજીખોર માણસને દરબારમાં આવા મોટા દરજ્જા ઉપર રાખવાની કાંઈ જરૂર નથી, એમ બાદશાહને સમજાવતા.

બાદશાહ દરબારીઓની આ ગુમાની સમજી જતો, અને તેઓને તેઓના આ વિચારમાં તોડી પાડતો કે, બીરબલ જે કામ બજાવે છે તે બજાવવાની બીજા કોઇ પણ દરબારીમાં શક્તિ છેજ નહી. આ સાંભળી તેઓ ચુપ થઇ જતા. એમ જોઇ તેઓએ તેને એક એવું કામ સોંપવાની બાદશાહને એલતેમાશ કરી કે જે માટે તેઓ સમજ્યા કે બીરબલથી તે કદી બનનાર નથી, અને તે વેળા તેનો રકાશ થશે. બાદશાહે તે શખુન કબુલ રાખ્યો, પણ તેણે કહ્યું કે પેહેલાં તેજ કામ હું સઘળા દરબારીઓને સોંપું અને પછી બીરબલને સોંપું. જો બીરબલ તે નહી બજાવે તો તેને દરબારમાં વધુવાર પેસવા દેઇશ નહી. આ બનાવ બન્યા પછી બે ત્રણ દિવસે તેણે સઘળાઓને હુકમ કીધો કે ૪ ફીટ લાંબી અને ૩ ફીટ પોહોળી એક "રજાઇ"—ચાદર—તૈયાર કરી લાવવી. હુકમ થતાંની સાથે સઘળાઓ થોડાજ કલાકમાં રજાઇ તૈયાર કરી લાવ્યા. બાદશાહે તે જોઇ દરબારીઓને ફરમાવ્યું કે, હું સુઈ જાવું છું અને મારૂં આખું શરીર ઢંકાય તેમ મને આ રજાઈ હોરાડવી. દરેક જણે વારા ફરતી તે કોશેશ કરી પણ ફોકટ; બાદશાહની લંબાઈ જેટલી રજાઇ ન હોવાથી તેનું આખું શરીર ઢાંકી શકાય ક્યાંથી? અંતે હવે બીરબલની વારી આવી. તેને ઉપલું કામ સોંપવામાં આવ્યું. બાદશાહ સુતો હતો ત્યાં જઈ તેના લાંબા પગ જરા વાળ્યા, અને તે પછી રજાઈ તેના ડીલ ઉપર હોરાડી તો તે બરાબર આવી રહી. આ જોઇ બધા દરબારીઓ વિસ્મય પામ્યા. પણ તેઓએ વાંધો ઉઠાવ્યો કે બાદશાહના પગ વાળવાની બીરબલે બેઅદબી કીધી છે અને તેથીજ રજાઈ આખે ડીલે આવી છે. આ સાંભળી બીરબલે એક કહેવતની તેમને યાદ દેવાડી કે

'રજાઇની લંબાઇની બાહેર કોઇના પગ ખેંચવા જોઇતા નથી' અથવા 'પગ જોઇને પાંથરણું તાણવું.' આ સાંભળી સઘળાઓ ચુપજ થઇ ગયા.

બીરબલના હાથ ઉપર ફસેલો દ્વારપાલ– ઇનામને બદલે જુતીનો માર

બીરબલ ઘણીક વેળા પોતાની માર્મિક અને દ્વિઅર્થિ બોલીથી ઘણાકોને કેમ સેહેલથી ફસાવી દેતો તેનો એક રમુજી બનાવ બનેલો નોંધ ઉપર છે. એક દિવસે રાજા બીરબલે બાદશાહના મેહેલના દરવાજા આગળ આવી અંદર ઘુસવાની તજવીજ કીધી. હુકમ મુજબ ચોપદાર–દ્વારપાલે તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો. બીરબલે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે હું અંદર કામ બજાવી બાહેર આવીશ ત્યારે મને જે ઇનામ મળશે તેનો અરધો ભાગ પેહેલાને અને ચોથો ભાગ બીજાને એમ બે જણને આપી દઇશ. આ લાલચથી અંજાઈ બંને જણે બીરબલને અંદર દાખલ કીધો. અંદર બાદશાહ હજુર હાજર થઈ તરેહવાર રમુજી વાતોથી તેને ખૂબ હસાવ્યો અને તે પછી રાજાએ બીરબલને કહ્યું કે તુંને જે પસંદ પડે તે ઇનામ માંગી લે. બાદશાહની અજાયબી વચ્ચે, બીરબલે જવાબ દીધો કે મને એક હજાર જુતીઓનો માર મારવો. બાદશાહ આશ્ચર્ય તો પામ્યો પણ સમજ્યો કે આમાં કાંઈ પણ ભેદ અને હિકમત હશે. એટલે તેણે હજુરિયાઓને હુકમ કીધો કે બીરબલ જેમ કહે તેમ તેને એક હજાર જુતીઓ મારવી. બીરબલ બાહાર નિકળ્યો અને એક ચોપદારને બતાવી કહ્યું કે આ માણસને પાંચસો જુતીઓ મારવી અને બીજાને અઢીસો જુતી મારવી. બંને જણ વિસ્મય પામ્યા કે ઇનામને બદલે આ તો જુતીઓના માર પડે છે! બીરબલે ખુલાસો કીધો કે મને જે

ઇનામ મળ્યું છે તેમાંથી તમોને કબુલાત મુજબ હિસ્સો આપું છું અને બાકીના એઢીસો ઉપલગ રાખવા હુકમ કીધો.

દાઢીમૂછ બોડાવવાની રમૂજી ઝુંબેશ.

એક દિવસે શાહ અકબર દરબાર ભરીને બેઠો છે, તે વેળા એકાએક દરબારીઓમાં દાઢીમૂછ મુડાવવી કે લાંબી વધારવી તે બાબત રમુજી તકરાર નીકળી. મોહમેદન ધર્મ પુસ્તકોના અભ્યાસીઓએ ધર્મના સિદ્ધાંતો આપી જણાવ્યું કે કોઇ પણ મુસલમાને દાઢીમૂછ મુડાવવી હરામ છે. તેઓએ પોતાના કહેવાના ટેકામાં કુરાનમાંના ટાંચણો કહાડી બતાવ્યાં અને જણાવ્યું કે દાઢીમૂછ મુંડાવવી એ મોટું પાપનું કામ છે. દરબારમાં કેટલાક ધર્મચુસ્ત બ્રાહ્મણો હતા તેઓએ પણ દાઢીમૂછ રાખવાની તરફેણમાં તકરારો ચલાવી, અને સઘળા શાસ્ત્રકારોનાં એ ફરમાનની ખુબી સમજાવતાં જણાવ્યું કે દાઢીમૂછ રાખવી ઘણી જરૂરની છે. દાખલા તરીકે તેઓએ કહ્યું કે અરબસ્તાનના મુલકમાં રૂતુનું પ્રમાણ સરખું નથી. ગરમી જેમ સખત પડે છે તેમ થંડી પણ અતિ સખત પડે છે; અને શિયાળામાં સખત પવનના ઝપાટાઓ ફુંકે છે. પયગમ્બરે, પોનાના અનુયાયીની તન્દોરસ્તીના ફાયદાને કીજે, દહાડી વધારવાનું ફરમાન કાહાડ્યું કે બાળથી ગળાં વગેરેનું રક્ષણ થાય. આટલી આટલી તકરારો છતાં તેનો નિર્ણય કશો થયો નહી, અને બહુ વખત તેમાં નિકળી ગયો. બીરબલ આ બધું સમજી ગયો અને તકરારનો છેડો આણુવાને બાદશાહને સંબોધીને તે બોલ્યો કે જહાંપનાહ, એક સોજો અસ્ત્રો મને મંગાવી આપો કે હું અહીં બીરાજમાન થયેલા સઘળ આલેમો અને ફાઝેલોની દાઢીમૂછ બોડી નાખું, એટલે દાઢીમૂછ રાખવી કે નહી તેની ખટપટ જ નહી થાય. આ સાંભળી

સઘળા ગભરાઈ ગયા, અને વિચારમાં પડ્યા કે રખેને બાદશાહ આ સૂચના ઉપાડી લે ને બીરબલીઓ બધાને બાંડાબોરા કરી નાંખે!

અકબરે પોતાના રાજઅમલના છેલ્લા ભાગમાં દાઢી બોડાવવાનો હુકમ કહાડ્યો હતો. હિન્દુસ્તાન સરખા ગરમ દેશમાં અસ્ત્રાના ઉપયોગના ફાયદા–ગેરફાયદા ખુલ્લા છે, એટલી હદ સુધી કે તે બાબત ઉપર વધુ તકરારની જરૂર નથી. જો કે આ ફરમાન ફરજીયાત નહતું, છતાં તે હોકમ પળાયો કે નહી પળાયો, એ જાણવાનું શાહી દરબારમાં જાણવાજોગ થઈ પડયું હતું. શાહના આ હુકમથી ઘણીક અરજી અને ઘણો છુપો અસંતોષ પેદા થયો હતો. આઇને અકબરી પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૫૯૨ માં પોતાના દરબારીઓને દાઢી મુંડાવાનો હુકમ અકબરે કાહાડ્યો હતો.

અકબરે બીરબલને કેમ શોધી કહાડયો?–સમુદ્રનાં લગ્ન.

એક દિવસે બીરબલ અને બાદશાહ વચ્ચે કંઈ બોલાચાલી ઉપરથી જબરી ઠેરી ગઈ, અને પરિણામમાં બીરબલ શહેર છોડીને ચાલી ગયો. એકાદ બે દિવસ તો ચલાવી લીધું પણ પછી તેને બીરબલ વગર ચેન પડયું નહી; અને બીરબલ કયાં ગયો હશે તે જાણવાને ઇંતેજાર બની ગયો, અને જયાં ત્યાં તેની શોધ કરવા લાગ્યો. તેણે તેને ઢુંડવાને એક જુક્તિ શોધી કહાડી. તમામ ખંડિયા રાજા ઉપર કહેણ મોકલ્યું કે હમારા સમુદ્રો પરણવાના છે માટે લગ્ન પ્રસંગે તમારા સમુદ્રોને હમારા ત્યાંના મંડપમાં હાજર કરશો. જે રાજાઓ વગેરેને આ સંદેશો મલ્યો તેઓ વિમાસણમાં પડ્યા કે આ વિચિત્ર આમંત્રણનું શું કરવું અને તેનો શું ઉત્તર મોકલવો? જે શહેરમાં બીરબલ હતો, તે શહેરના રાજાને સમજાવી તેણે ઉત્તર મોકલ્યો કે, હમારા

સમુદ્રો તમારે ત્યાં તમારાં તેડાં મુજબ હાજર થશે, પણ તેમને એસ્તેકબાળ લેવાને તમારા કુત્રાઓને તૈયાર કરી રાખજો. અકબરને જ્યારે આ જવાબ મલ્યો ત્યારે તે સમજી ગયો કે, આ જવાબ બીરબલ સિવાય બીજો કોઈ મોકલી શકે નહી. માટે બીરબલ જ્યાં છે ત્યાં એજ શહેરમાં હોવો જોઇએ. એમ પાકી રીતે માનીને બાદશાહે બીરબલને વિનયપૂર્વક તેડાવી મંગાવ્યો, અને તે આવતાંજ તેના જોડે આગળ માફકના એખલાસથી કામ લેવા માંડ્યું.

જુદીજુદી જાતના આંધળાઓ.

એક દિવસે બાદશાહે બીરબલ ઉપર ખફા થઈ તેને તરેહવાર ઉપમાઓ આપી બોલાવવા માંડ્યો, અને તે દરમ્યાન બોલ્યો કે ''બીરબલ તું આંધળો છે એમ મને લાગે છે.' બાદશાહે જો કે ગુસ્સે થઇને આ શબ્દો વાપર્યા હતાં છતાં બીરબલે તેનો ગુસ્સો ઉતારવાને ટીખલ કરવા માંડ્યું. તે એ શબ્દો સાંભળતાંજ બોલ્યો, નામદાર શાહ, આંધળાઓ તો ઘણી જાતના આવે છે; તો હું કઈ જાતના આંધળામાં ખપું તેનો ખુલાસો કરો. બાદશાહને આ જવાબ સાંભળી વિસ્મય લાગ્યું અને બીરબલને પૂછ્યું કે કઈ કઈ જાતના આંધળા આવે છે તે તું મને જણાવ. બીરબલ બોલ્યો, મુખ્ય આંધળા બે જાતના થાય છે, જેઓને આંખ હોતી નથી તે એક જાતના આંધળા છે. અને બીજા છતી આંખે આંધળા છે. તે છેલ્લા વર્ગમાં વળી હું જાણું છું ત્યાં સુધી ત્રણ વિભાગો છે–૧. જેઓને છતી પરમેશ્વરે આંખ આપી છે પણ તેનો ઉપયોગ કરતા નથી. ૨–કેટલાકો આંખ છતાં પૈસાના મદથી આંધળા છે અને ૩–જેઓના શરીરમાં કાંઈ ખાપણ હોવાથી આંધળા ગણાય છે, જેમ કે પગ, વિગેરે. એ સિવાય બીજી ઘણીક પ્રકારના

આંધળાઓ છે, પણ હું હાલ યાદ કરી શકતો નથી. આ સાંભળી બાદશાહ અચંબો પામ્યો, અને તેને એ સર્વ જાતના આંધળાઓની હસ્તી બાબે પુરવારી આપવા જણાવ્યું, એટલુંજ નહી પણ જો તેમ કરવામાં તે નિષ્ફળ થાય તો તેની સજામાં આંખ્યો ફોડી નાંખવાની તેને સજા કરવાની ધમકી આપી. બીરબલે પોતાની પુરવારી બતાવવાને થોડીક મહેતલ માંગી અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. થોડાક દિવસ ગુજર્યાં બાદ બીરબલ બજાર આગળ જઈ પોતાની બાજુમાં રૂમાલ પાથરી બેઠો. અને બાજુમાં ખડીયો કલમ મુકી કાંઈ લખવા માંડ્યું. કેટલાક અમલદારો જતાં આવતાં બીરબલને આ અવતારે બેઠેલો જોઈ ચકિત થયા અને પૂછવા લાગ્યા, કે "બીરબલરાજ, અહીં આ શું કરો છો ? બીરબલે તેઓનાં નામો લખી લીધાં. બીજે દિવસે ઝીથરા પીથરા પોશાકમાં બીરબલ દરબારના કેટલાક અમલદારો હજુર હાજર થયો. તેઓએ વિચાર્યું કે કદાચ બાદશાહ બીરબલથી નારાજ થયો હશે. કેટલાક તો કશું બોલ્યા જ નહી, જ્યારે કેટલાકોએ તેને ઓળખતાજ નહી હોય એવો દેખાવ કીધો. બીરબલે તે સઘળાનાં નામો પૈસાથી છકેલા છતી આંખે આંધળાઓની ટીપમાં લખી લીધાં. એક ચોક્કસ દિવસે તે સઘળાઓને દરબારમાં હાજર રહેવાની ચેતવણી આપી તે ચાલ્યો ગયો. ઠરાવેલા દિવસે તે પોતે પણ દરબારમાં હાજર થયો, અને તે જ મુજબ પેલા સઘળાઓ પણ ત્યાં જમાવ થયા હતા. બીરબલ બાદશાહ આગળ ગયો અને જણાવ્યું કે હું મારા જોડે બે પ્રકારના આંધળાઓને લઈ આવ્યો છું, માટે આપ નામદાર ફરમાવો તો તેમને તમારી રૂબરૂમાં હાજર કરૂં. બાદશાહે સઘળાઓને પોતાની હજુર રજુ કરવાને હુકમ કીધો. તે પ્રમાણે સઘળાઓને રજુ કરી તેમના નામની પટી

પણ રજુ કીધી અને જણાવ્યું કે, મારી ટીપમાં જુદા જુદા વર્ગોના આંધળાઓનાં નામો છે અને તે આપ નામદારે જોઈ લેવાં. પહેલાં આંખે આંધળાઓને રજુ કીધા, અને તેમને જોઇને બાદશાહે લગાર ગુસ્સામાં જણાવ્યું કે આ તો પ્રત્યક્ષ છે, એક આંધળો પોતે પણ આંધળોજ છે એમ કહી શકે, માટે એ લોકોને અહીં આણી તેં શું વાઘ માર્યો? આગળ ચાલો નામદાર, બીરબલ બોલ્યો, આ ટીપ જુઓ; એક દિવસે હું બજાર આગળ રૂમાલ પાથરીને લખતો હતો. હું શું કરૂંછું તે પોતાની આંખે દેખ્યા છતાં તેઓ મને પૂછવા લાગ્યા કે "બીરબલ તું શું કરે છે" ? એ ઉપરથી મેં તેમને છતી આંખે આંધળાની ઉપમામાં મૂકયા છે. બાદશાહ આ સાંભળી ખુબ હસ્યો, અને પછી પૈસે છકેલા આંધળાઓને રજુ કરવા ફરમાવ્યું. બીરબલે પહેલાં પેલા જ અમલદારને રજુ કર્યો અને જણાવ્યું કે હું જયારે તેના આગળ કંગાળ પોશાકમાં રજુ થયો ત્યારે તેણે મને પીછાણતો હોવાના અખાડા કીધા. તો હવે તમે તેને સવાલ કરશો કે એ મને ઓળખે છે કે કેમ? હઝુરે તેના તરફ જોયું તો તે પોતાની ચાલ માટે શર્મિંદો થઈ ગયો. બીરબલે ટકોર કીધી કે મને કંગાળ પોશાકમાં જોઇને તેઓએ પૈસાથી છકેલા હોવાને કારણે મને પીછાણતા નહોય એમ છતી આંખે આંધળા બન્યા. સઘળાઓને આથી પેટ પકડી હસવું આવ્યું. આ પછી લુલા, લંગડા હોય ને આંધળા હોય તેવાઓને હાજર કરવાની માંગણી કીધી; પણ તેઓને હવે પછી કોઈ બીજી તકે હાજર કરવાની બીરબલે કબુલાત આપી.

થોડાક દિવસ પછી એક મેજબાનીને કારણે બાદશાહના મેહેલમાં લોકોની ભારે મેદની મળી હતી. સાંજેસહેજ અંધારૂં થતાં ખુદ બીરબલ પણ કેટલાક સોબતીઓ સાથે હાજર

થયો. ત્યાં આવતાં ને વાર તેણે બુમ મારી કે મેહેલમાં આગ લાગી છે. લોકો ગભરાઇને વીહિલા ફાંફલા જેમ ગમે તેમ નાહાસવા લાગ્યા, અને ગરબડમાં કોનાં પગરખાં કોનાં પગમાં અને કોનાં ખાસડાં કોણુના પગમાં એવો મામલો થઈ ગયો. છતાં તેઓ બાહાર આવીને જુએ છે તો આગબાગ તો કંઈ હતી જ નહી, એટલે બધા બોલવા લાગ્યા કે આ ગરબડ મચાવવા માટે બીરબલ અને તેના સોબતીઓ જોખમદાર છે. વઝીરે પણ અકબર હજુર ફરિયાદ ગુજારી કે આ પ્રમાણે ખોટો ગભરાટ મચાવવા માટે બીરબલ જોખમદાર છે અને તેને તે માટે સજા થવી જોઇએ. છતાં બાદશાહે તો ધીરે રહીને બીરબલને પૂછવા માંડ્યું કે બીરબલ, આ બધી ધમ્માચકડી શા કારણથી મચાવી તે સમજાવ. બીરબલે જવાબ દીધો કે લોકો પગે આંધળા છે કે કેમ તેની તપાસ લેવા માટે આ તદબીર લગાવી હતી. તમે જોશો કે થોડાક જ પોતાના જોડા પગમાં પહેરી શક્યા છે, ત્યારે બાકીના બીજાઓ તો ભલતા સલતા જ પગમાં ઘાલીને નીકળી પડ્યા છે, એટલે તેવાઓને હું પગે આંધળાના વર્ગમાં ગણું છું. દરબારીઓ પોતાની ભુલ થઈ તે માટેજ અને તે ભુલનો લાભ, બીરબલે કેવા પ્રકારે લીધો તે માટે શર્મિંદા થઈ ગયા. બાદશાહથી હસવું થોભાયું નહી અને બીરબલને તેની હાજરજવાબી યુક્તિ માટે મોટું ઇનામ બક્ષી વિદાય કર્યો.

બાદશાહ—બીરબલ વચ્ચે બાપબેટાનો ફારસ.

એક દિવસે શાહ અકબર દરબાર ભરી બેઠો છે. સઘળા દરબારીઓ, એલચીઓ, વઝીરો, લશ્કરી સરદારો તથા ખંડણિયા રાજાઓ વગેરે અમીર—ઉમરાવો પોતપોતાની જગાએ બીરાજમાન થઈ ગયા છે, પણ ચોતરફ નજર કરતાં માલમ

પડ્યું કે બીરબલ હાજર નથી. સર્વ કોઇની નજર તેના માટે ટાંપી રહી કે બાદશાહનો મશ્કરો અને ખાસ સલાહકારજ દરબારમાં મળે નહી. ખુદ શાહ પોતે પણ તેની ગેરહાજરી જોઇને ઇંતેજાર થયો કે શા સબબથી આજે બીરબલીઓ હજી હાજર થયો નથી. તેને બાદશાહે તેડાં ઉપર તેડાં મોકલ્યાં ત્યારે તે ભાઇસાહેબ ઘણીક વારે હાંફલા ફાંફલા આવીને પોતાની જગાએ બીરાજ્યા. તે પોતાની જગા ઉપર હજુ તો ઠરીઠામ થાય તેટલાંજ બાદશાહે પૂછ્યું કેમ બીરબલ, આજે આટલી બધી ઢીલ થવાનું કારણ શું? બીરબલે જવાબ દીધો, "બાદશાહ સલામત, હું તો ક્યારનો આવી લાગ્યો હોતે પણ મારો નાનો બુચો બહુ છેડાઈ પડેલો હોવાથી તેને શાંત કરતાં વખત લાગો. તે તો ધોધમાર આંસુએ રડવાજ પડ્યો ને હું તે સમજી શક્યો નહી કે બેટમજી, શા માટે છેડાઈ પડ્યા છે? તેને શાંત કરવાના તરેહવાર ઉપાયો કીધા .પણ ફોકટ, અને તેથીજ મને આ ઢીલ થઈ છે." બાદશાહ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે આટલાં નાના બાળકને શાંત કરવાનું આટલું મુશ્કેલ છે? બીરબલ ઠાવકું મોહ કરી બોલ્યો, ગરીબ પરવર, તમને એ બાબતની ખબર જ નહોય, તમોને કોઇ નાનાં બચ્ચાં નથી, છતાં મારા ધારવા પ્રમાણે તે હોય તોપણ તેમની દેખરેખ રાખવાનું કામ તમો નામવરને માથે કયાંથીજ પડે? બાદશાહે ગગડાટ કીધો નહી, નહી, બીરબલ, હું એવી બાબતથી અજાણ્યો નથી; હું તારી જગાપર હોવું તો ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં છેડાયલાં બાળકને શાંત કરી નાંખું. બીરબલે હવે આગળ ભાગ ભજવવા માંડ્યો અને બોલ્યો ગરીબ પરવર, આ ગરીબ પ્રજા તે તમારી છોરૂ જેવી છે, એટલે હું પણ એક તમારી રૈયતજ છું, એટલે હું એક બાળકનો ભાગ ભજવું

અને તમે મને શાંત કરવા તજવીજ કરો. બાદશાહ આ કરવાને કબુલ થયો. એટલે બીરબલે તો નાના બચ્ચાંની માફક એવો મોટો ભેંકડો તાણવા માંડ્યો કે એક નાનાં બાળક કરતાં પણ નપેતર. બાદશાહ તખ્તેથી હેઠે ઉતર્યો અને તે બાળકને શાંત કરવા લાગ્યો. તેને પસવારી ધીમે ધીમે હેતાળ શબ્દોથી પુછ્યું ભાઇ તને શું જોઇએ છે? જે જોઇએ તે માગ. શું તને રમકડાં જોઇયે છે, ફુલ–ફુલ જોઇએ છે? માગ. તું જે માગશે તે હાજર કરીશ અને છાનો રહે. આ સાંભળીને બાળક (બીરબલ) તો વધુ ને વધુ છેડાયો, અને કેમે કરતાં મુગો રહે નહી. ઘણીજ વેળા થઇ અને પતાવતાં પતાવતાં બાદશાહને પરસેવો વળ્યો ત્યારે તે બાળક રડતાં રડતાં બોલવા લાગ્યો "પપા મને શેરડી જોઇયે છે." શાહે તુરત હોકમ કીધો કે ત્યાં શેરડીના ભારેભારા રજુ થઈ ગયા, અને તેમાંથી પેલા બેબીને ગમે તે પસંદ કરવા કહ્યું. બેબીએ એક શેરડીનો સાંઠો કહાડ્યો, પણ તે ફેંકી દઇને પાછું ભુગળું ફુકવા માંડ્યું. કેમે કરતાં તે શાંત થાય નહી. ઘણુંજ થયું ત્યારે તેણે હોકમ કીધો કે શેરડીની ગંદેરી કરી આપો. આ હોકમ થતાંજ શાહને ધીરજ આવી કે નાનો બાબો હવે શાંત થશે. થોડી વારમાં ગંદેરીથી ભરેલી રકાબી લાવી તેના હજુર મૂકવામાં આવી કે તેણે તો પાછો ભેંકરો તાણવા માંડ્યો અને તે એટલો મોટેથી કે આખી દરબાર ખળભળાટમાં પડી અને શાહને પોતાને પણ પરસેવો છુટવા માંડ્યો. ઘણોજ પતાવટે પતાવટે બાબાજી કાંઇકિ મુગા પડ્યા, અને રડતાં રડતાં બોલ્યા કે "પપાજી આ ગંદેરી મને નહી જોઇએ, એજ બધી મને પાછી આખી કરી આપો. બાબાજીનાં આ અડપલાં જોઇ પપાજી હવે કંટાળ્યા અને હાર્યા, અને અંતે બોલી દીધું કે "બીરબલ બીરબલ, તું જીત્યો અને હું હાર્યો."

બીરબલ અને તાનસેનની પરીક્ષા–
બીરબલ પાસ–તાનસેન નાપાસ.

જેમ જેમ બીરબલ અકબરની નજરમાં માનીતો થતો ગયો, અને જેમ જેમ તેનો વગવસીલો દરબારમાં વધવા લાગ્યો તેમ તેમ મુસલમાન દરબારીઓ અને મોહમેદન અમીર ઉમરાવોમાં ઇર્ષા–અદેખાઇનું મોટું મુળ તે થઈ પડ્યો. દરેક બાબતમાં શાહ અકબર જેમ તેનો શબ્દ ઉપર રાખે, તેમ તેમ તેઓ દરેક દરેક બાબતમાં શાહની સભામાં જાણે નાનો સરખો બળવો જગાડી મુકે. આ લાગણી દિનપ્રતિદિન એટલી બધી હદે વધી ગઈ કે તેઓ એક દિવસે ભેગા થઈ શાહ અકબર હજુર એ જ બાબતમાં ફરિયાદ કરવા અને ઘટતી દાદ મેળવવા તૈયાર થયા. એ જ વખતે શાહની દરબારમાં તાનસેન નામનો એક ઉસ્તાદ ગવૈયો હસ્તી ધરાવતો હતો. તેણે પોતાનાં ચાતુર્ય, હુશિયારી અને કળાકૌશલ્યથી દરબારમાં નામ કહાડ્યું હતું, અને તે સઘળા બદલ તેને જુદા જુદા નામચીન ખેતાબો પણ આપવામાં આવ્યા હતા. લગભગ ૨૬ ગવૈયાઓ દરબારમાં ભેગા થયા હતા, અને તે સાથે મીયાં તાનસેન પણ હતા. શાહની દરબારમાં તેની આમદ થઈ તે આગળ તાનસેનનો મુરબી રામચંદ્ર ગણાતો હતો. ઘણાક ગાયન વગેરેનાં તેનાં બનાવેલાં જોડકાં અને કવિતા શાહ અકબરના નામે લખાયલાં છે, અને તેના ગાયનો આખાં ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં તેની મધુરતા અને ઉતમતા માટે વખણાયલાં છે. તાનસેને ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાંના ઘણાક રાજારજવાડાઓની દરબારમાં નામના મેળવી હતી. તાનસેન જાતે મોહમેદન હતો અને બીરબલની માફક બ્રાહ્મણ અને મુર્તિપૂજક ન હતો. સઘળા દરબારીઓનો મત એવો હતો કે

બીરબલના જેવો જ તાનસેન પણ ગાયનકળામાં પ્રવિણ છે; અને વળી જાતે મુસલમાન છે. આ બીના ધ્યાનમાં રાખી તેઓ શાહ હજુર ખડા થયા કે કૃપા કરી બીરબલની જગા તાનસેનને આપવી, અને તેમ કરીને એક મુર્તિપૂજક જે એક મુસલમાનના રાજમાં ભારે સન્માન મેળવવા પામ્યો છે તે, એક મુસલમાનને આપવું. આ ફેરફાર કીધાથી આખી મુસલમાન કોમમાં સંતોષની લાગણી પેદા થશે એમ તેઓએ શાહને જણાવ્યું.

આ માંગણી સાંભળીને શાહ અકબરને કાંઈ થોડો અચંબો લાગ્યો નહી; છતાં કાંઈ પણ ગુસ્સો દેખાડ્યા વગર ઠાવકેપણે તે બોલ્યો કે, હું તાનસેનને સારી પેઠે ઓળખું છું. તે માત્ર ગાયણવાદન વિદ્યામાં નિપુણ છે, પણ દરબારી ખટપટમાં તેનું કસું ગજું નથી. એટલું જ નહી પણ બીરબલના જેવું ચઢતા પ્રકારનું બુદ્ધિબળ પણ તે ધરાવતો નથી. શાહને ફોસલાવાના પ્રયત્નમાં આ પ્રમાણે નિષ્ફળ થવાથી તેઓ બધા બાદશાહ હજુરથી ખસ્તા થઈ ગયા, છતાં પણ પોતાના તે પ્રયત્નમાં બહુ મકમ થતા ગયા. તેઓએ પોતાની મમત છોડી નહી, અને કોઇ પણ પ્રકારે બીરબલને શાહની નજરમાં હલકો બનાવવાની તજવીજ બહુ જોરથી કરવાનો ઠરાવ કીધો. સઘળાઓ વળી એક રાત્રે એક દરબારીના મકાનમાં ભેગા થયા અને ત્યાં બધાઓએ બીરબલને ગબડાવી પાડવાની તરેહવાર યુક્તિઓ સુઝાડવા માંડી. એક દરબારીએ સૂચવ્યું કે હું મારા મકાનમાં ગાયનનો એક જલસો કરાઉં, જે વેળા તાનસેન પોતાનાં જીવ બેહેલાવનારાં ગાયનો રજુ કરશે, અને ત્યાં શાહને પણ હાજર રહેવાનું આમંત્રણ કરવું. અને તાનસેનના હુન્નરથી તેને રીઝવીને તેનું ઘટતું ઇનામ તેને અપાવવું.

આ સુચના સાંભળતાં જ સઘળા ખુશ ખુશ થઈ ગયા અને આફ્રિનના ઉદ્દગારો કાઢી અલ્લાહ તથા પેગમ્બરની સહાય માંગવા લાગ્યા.

એક ઉમરાવે તો પયગમ્બરની દાહડીના કસમ ખાઇને કહ્યું કે જ્યાં સુધી આ મુર્તિપૂજક હિંદુની ચઢતી આપણે અટકાવ્યે નહી, ત્યાં સુધી આ સઘળા મુસલમાની દિનદારોએ જંપીને બેસવું નહી.

એ ગોઠવણ મુજબ બીજે જ દિવસે એક મોટો જલસો કરવામાં આવ્યો અને ત્યાં બાદશાહને પણ આમંત્રણથી બોલા-વ્યામાં આવ્યો. બેશક આ જલસો, બહુ ફતેહમંદ ઉતર્યો અને બાદશાહે પણ ઉસ્તાદ તાનસેનની ઉસ્તાદી ઉપર વાહ-વાહ પુકારી. જલસો થઈ રહ્યા પછી જલસો કરનાર યજમાને પોકાર્યું કે "ઘણું જીવો તમો નામવર શહેનશાહ, હવે તમો તાનસેનની યોગ્યતા પીછાણો છો તો તેને બીરબલ કરતાં વધુ માનપાનથી નવાજવાની કરમ બક્ષેસ ફરમાવશો એવી અમને ઉમેદ છે."

શાહે ઉત્તર આપ્યો, તમો ભાઇઓ ભુલો છો. તાનસેન અને બીરબલ વચ્ચે કશી સરખામણી થઈ શકે જ નહી. નિર્જીવ મચ્છર કદાચ હાથીની અદેખાઈ તમારા કાનુન પ્રમાણે બોલ્યે તો જ કરી શકે, છતાં તાનસેનને મારા સલાહ કારના ઓહ્દા ઉપર નેમવાનું બહુ જ બેહુદું થઈ પડે. આમ બોલવા છતાં, શાહ અકબરે, બીરબલનાં બુદ્ધિબળનાં ચઢિ-યાતાંપણાની કસોટી કરી જોવાનો ઠરાવ કીધો. બરમાના રાજા ઉપર તેણે બે એકસરખા પત્રો લખ્યા, અને તેમાં જણાવ્યું કે બંને જણા તમને કાગજ પોહોંચાડે કે તે બંનેને ઠાર કરવા. એક પત્ર તાનસેનને અને એક બીજો બીરબલને આપ્યો, અને તે

બરમાના રાજાને પોહોંચાડવાની તેમને તાકીદ કીધી. બીરબલ શંકાશિલ થયો. તેણે વિચાર્યું કે આવું અપ્રાસંગિક કામ કોઈ દિવસે થયું નથી, અને વિચાર્યું કે મેં કોઈ દિવસે રાજનું, રાજના કોઈ માણસનું કે ખુદ રાજકર્તાનું પોતાનું કંઇ જ બુરૂં કર્યું નથી. તેણે માન્યું કે, મનુષ્ય સ્વભાવનાં પોતાનાં જ્ઞાનબળથી તથા અનુભવથી બરમામાં પણ તે અચળ રહી શકશે.

બીરબલ અને તાનસેન બંને સાથે મુસાફરીએ નીકળ્યા, અને ઘણીક હાડમારી અને વિટંબણા પછી તેઓ બરમાનાં રાજનગરમાં દાખલ થયા. તે વેળા રાત પડી ગયલી હોવાથી શેહેરના દરવાજા બંધ થઈ ગયા હતા, તેથી તેઓને શેહેર બાહારની એક ધર્મશાળામાં આખી રાત ઉતારો લેવો પડ્યો. સવારના પહોરમાં તેઓએ પોતાની આમદની ખબર ઘટતા અમલદારોને પોહોંચાડી, જેઓએ ઘટતા વખતમાં તેમને રાજા હજુર ઉભા કીધા. બન્નેએ પોતપોતાના બંધ કરેલા પત્રો, રાજાના હાથમાં મુકયા. પત્રો વાંચી રાજા વિચારમાં પડયો કે આવા આબરૂદાર જણાતા બે શખસોને એકદમ ઠાર કરવાને અકબર સરખા ડાહ્યા અને ન્યાયી ગણાતા રાજકર્તાને શું મોતેબર કારણ મળ્યું હશે ? આવી સજા કયાં અપરાધ માટે કરવામાં આવે છે તેનું કશું કારણ તો પત્રમાં જણાવ્યું નહતું. રાજાએ પોતાના વડા પ્રધાનનો મત લીધો અને તેણે એવી સલાહ આપી કે બન્નેને એક અઠવાડિયાંની મેહતલ આપવી, અને તે દરમ્યાનમાં તેઓએ શું ગુનોહ કીધો છે તેનો એકરાર કરાવવો, અને ત્યાં સુધી તેમને કેદ કરવા. આ સલાહ માન્ય રાખી બરમાના રાજાએ તેમને નિચે પ્રમાણે કહી સંભળાવ્યું:—

બીરબલ અને તાનસેન, તમે ધ્યાનથી સાંભળી લેજો. તમારા રાજાએ હોકમ લખ્યો છે કે તમને બંનેને ઠાર મારવા.

ખરેખર તમે કોઈ એવો મહામજબુત ગુન્હો કીધો હશે કે તમને તમારા વતનમાંજ મારી તમારા હાડકાંને પણ વતનમાં રહેવા દેવાં નહી. પણ જયાંસુધી હું તમારો ગુન્હો જાણું નહી અને તે ગુન્હા માટે આ સજાને તમો લાયક છો કે નહીં તે જાણું નહી ત્યાંસુધી, તમોને ઠાર મારવાનું કામ કરનાર નથી. માટે હું તમોને એક અઠવાડિયાંનો વખત આપું છું તેમાં તમે વિચાર કરી, તમારા ગુન્હાનો એકરાર કરવાનુ દરૂસ્ત વિચારશો.

બીરબલ તો આ સાંભળીને રાજાને નમ્યો અને ઘટતા નમસ્કાર કર્યા. તાનસેન જે બાપડો આ સાંભળીને ગાભરો બની ગયો, તેને તો કાંઈ સુઝ પડયું નહી, છતાં હિમ્મત રાખી બીરબલને પગલે ચાલી તે પણ રાજાને નમ્યો. ત્યાંથી તેઓને કેદખાને લઈ જવામાં આવ્યા. ત્યાં ગયા પછી ગભરાયલા તાનસેને બીરબલને વિનંની કીધી કે, તું તારી અક્કલથી કાંઈ તદબીર લગાવ કે આપણો અહીંથી છુટકો થવા પામે. બીરબલે તેને હિમ્મત આપી કે તું ફીકર કરીશ નહીં. આવા કટોકટના સમયમાં પણ આપણો છુટકો મુશ્કેલ નથી. માટે દીલને ખુશ રાખ અને કહું છું તે સાંભળી ધ્યાનમાં રાખ. આપણને ફાંસી દેવા લઈ જવામાં આવે ત્યારે, ત્યાં પહેલી ફાંસી તને દેવાની કાકલુદી કરવી, અને હું પણ ત્યાં એજ પ્રમાણે પહેલે મને ફાંસી દેવાની કાકલુદી કરીશ. તે પછી શું કરવું તે હું કરી લઇશ, એટલે આપણે છુટી ચુકયા એમ જ સમજ. જો એમ થાય તો મારી વૃદ્ધ માતાના તારા ઉપર આશિર્વાદ ઉતરશે, તાનસેને ઉત્તર આપ્યો.

કેદમાં પડયા પછી આઠમે દિવસે બીરબલ અને તાનસેનને ફાંસી લટકાવવા લઇ જવામાં આવ્યા. ત્યાં જતાં જ

બન્નેએ ખેંચતાણ કરવા માંડી. તાનસેન કહે, ભાઇઓ પેહેલો મને લટકાવો, અને બીરબલ બોલે કે, નહી મને પહેલે લટકાવો. બંને વચ્ચે એટલી હોસાતોસી થવા લાગી કે ફાંસી દેનારા તથા બીજા જે અમલદારો ત્યાં હાજર હતા તેઓ અજાયબ થયા કે આમાં કાંઈ પણ ભેદ છે, એટલે બંનેને રાજાજી હજુર લઈ જવામાં આવ્યા. રાજા પણ આ તેમની હોસાતોસી જાણીને તાજુબ થયા. એટલે તેણે પુછવા માંડયું કે, ઓ હિંદુસ્તાની માણસો, તમારી વર્તણુક કાંઈ ભેદભરેલી જણાય છે; તમો મને જણાવશો કે તમે શું ગુન્હો કીધેલો છે, તો તે એકરાર સાંભળી હું તમને છોડી દઇશ. બીરબલે તે સાંભળી જબાન ઉપાડી,—નામદાર રાજાસાહેબ, હમારા શહેનશાહ અકબરને હમારી જીન્દગીનો અંત આણવાનાં ગંભિર કારણો છે, અને હમારી ફરજ છે કે હમારે તે ખુલ્લું કરવું નહીં જ. રાજાએ તેનું આવું બોલવું સાંભળી તોબાહ કીધા, અને બોલ્યો કે એક માણસ પોતાની જીંદગીનો પુરો લાભ હજુ તો લઈ ચુકો નથી તેટલામાં તેને આ પ્રમાણે દુનિયાથી ઉખેડી નાખવો એ વાજબી નથી, એટલું જ નહી પણ અમારા ધર્મનાં ફરમાનથી પણ વિરૂદ્ધ છે.

હવે બીરબલે બુદ્ધિ લડાવી—તે બોલ્યો—મેહેરબાન રાજાજી હું એક છુપી ભરમની વાત તમારા હજુર ખુલી કરૂં છું, છતાં મારે કહેવું જોઇયે કે અમને બંનેને મોતનો કશો ડર નથી જ. લાંબો સમય થયાં મોગલ શેહેનશાહને તમારૂં રાજ લઈ મેલવાની ઇચ્છા થઈ છે, પણ તે તમારા જોડે લડાઈ કરવા માંગતો નથી. બનારસથી આવેલા એક વિદ્વાન જ્યોતિષીએ, તારા અને નક્ષત્રો વગેરે વર્તિ ખાનગી રીતે જાહેર કીધું છે કે એવી કોઈ લડાઈ થાય તો તેનું સંગીન પરિણામ આવવા વગર રહે નહી.

આ કામ કેવી રીતે પાર ઉતરે તેનો સવાલ તે જોતિષીને પુછતાં; તેણે હમોને એ પત્રો આપી તમારા તરફ મોકલવા હોકમ કીધો. જે કોઈ પહેલો ઠાર થશે તે પાછો જન્મતાંને વાર તમોને ગાદીપરથી ઉઠાડી મુકશે અને રાજા થશે, અને જે તેની પાછળ ઠાર થશે તે પ્રધાન થશે. હમો બંને દરબારમાં માનીતા હોવાથી તેણે હમોને આ પ્રમાણે મારી નાખી કામ કહાડી લેવાની જુગિત માત્ર કરી છે.

રાજા પોતાના પેગંમબરનાં નામને યાદ કરી બોલ્યો કે, હું કાંઈ એ રાજ્યનો ખંડણીઓ નથી કે તેનો હોકમ માથે ચઢાઉં, અને બે નિર્દોષ માણસના નાહેક પ્રાણ લઉં, માટે હું તેનો હોકમ માનતો નથી. માટે ઓ તમો હિંદુસ્તાનના માણસો, હું તમોને છોડી મુકું છું, તમો છુટા છો, તમોને ગમે ત્યાં જાવો. તમે અહીં રહેશો ત્યાં સુધી મારા હાથથી જે કાંઈ ગેરમેહરબાની દેખાડવામાં આવી છે, તેનો પુરતો બદલો હું તમોને આપીશ.

બીરબલ અને તાનસેન બંને રાજાના પહરોણા તરીકે કેટલાક દિવસ સુધી રહ્યા, અને તે પછી બરાબર અસ્બાબ વિગેરે બાંધી તેઓ હિંદુસ્તાન આવવા નિકળ્યા. રાજાએ પણ તેઓ સહીસલામત મુસાફરી કરે તે માટેનો પુરતો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો. એમ કરતાં ઘણે વખતે તેઓ પોતાની દરબારમાં આવી પહોંચ્યા. તાનસેન તો પોતાનું મોઢું બાદશાહને દેખાડતાં બીધો અને ઘણો જ શરમાયો, એટલે તે તો પાધરો ઘરે ગયો, પણ બીરબલ કાકા તો ધસ્યા રાજમેહેલમાં. બાદશાહ અકબર દરબાર ભરી બેઠો હતો ત્યાં હાજર થઈ બીરબલે હિંદુસ્તાનથી ગયા પછી બરમામાં શું બન્યું અને પાછા ફરતાં શું થયું તે બધી અથઇતિ કહી સંભળાવી.

આ સાંભળી અકબરે બધા દરબારીઓને સવાલ કીધો કે હવે તો તેમની બીરબલનાં બુદ્ધિબળ વિષે પુરતી ખાતરી થઈ ખરી કે?

આટલું છતાં, એક મુસલમાન દરબારી પોકારી ઉઠયો કે, બરાબર છે, બરાબર છે, દુનિયાદારીનાં ડાહપણમાં તે ગમે તેવો કુશળ હોય, પણ આખર કરે ને તે મૂર્તિપૂજક છે, તે જ્યાં સુધી પોતાનું મોહડું મકા તરફ ફેરવે નહી ત્યાં સુધી આપની મેહેરબાનીને અયોગ્ય જ છે.

અકબરે આ ઉદ્‌ગાર સાંભળી બહુ અફસોસ કીધો, અને બોલ્યો કે, મારી હિંદુ રૈયત જોડે ખટપટમાં ઉતરતાં અલ્લાહ મને પાછો વાળે! પછી બધા મુસલમાનો તરફ ફરી તે બોલ્યો, ધર્મ સંબંધી ખટરાગમાં માથું મારવાનો તમને શો હક્ક છે? એક માણસનો ધર્મ તે તેની પોતાની બાબત છે. જ્યારે હું પોતે બીજાથી દોરાઉં ત્યારે મને બીજાઓને દોરવવાનો શું હક્ક છે? જુદા જુદા ધર્મ તે બધા એક જ રસ્તે જવાના માર્ગ છે.

જ્યારે મુસલમાન ઉમરાવોએ આ સખુન સાંભળ્યા ત્યારે તેઓ બધા ચુપ થયા, અને ફરીવાર એવી ખટપટ જગાડી નહી.

સબસે બડી ચુપ–તેમાં જ શોભા–બાદશાહને કેમ બનાવ્યો?

એક દિવસે બાદશાહના મોટા ગુરૂજી જે જાતે પીર હતા તેઓ, મકાશેરીફથી નીકળેલા ગામોગામ ફરતા ફરતા દીલ્લીમાં આવી પહોંચ્યા. બાદશાહે તેમને ભારે સન્માન આપી ખુદ પોતાના મહેલમાં ઉતારો આપ્યો; અને જેટલો વખત

તેઓ ત્યાં રહ્યા તેટલો વખત દરરોજ બાદશાહ પોતે પણ તેમનાં દર્શન કરવા રોજ જતો. ઘણેક દિવસે ગુરૂજી જવા નીકળ્યા ત્યારે બાદશાહે રીવાજ પ્રમાણે તેમને ઘણુંક નજરાણું ભેટ કીધું. તેઓ ગયા પછી બાદશાહને બીરબલની ટકોર બનાવવાની મરજી થઈ, એટલે તેણે પુછ્યું કે બીરબલ જેમ અમારા ગુરૂજી છે તેમ તારા કોઈ છે કે નહી? બીરબલ બોલ્યો, બાદશાહ સલામત, મારા ગુરૂ ઘણા છે, પણ તેઓ આ દેશના રહીશ નથી તેથી તમારા જોવામાં આવતા નથી, પણ મેં સાંભળ્યું છે કે મારા વડા ગુરૂજી અત્રે પધારેલા છે, પણ તેઓ ક્યાં રહે છે તેની હજુ મને ભાળ લાગતી નથી, કેમકે તેઓ એવા નિર્લોભી છે કે મુજ જેવા ગરીબ શિષ્યને ત્યાં અણબોલાવ્યા જતાએ નથી. બાદશાહે કહ્યું, બીરબલ, મારે તેઓના દર્શનનો લાભ લેવાની ઇચ્છા થાય છે તો તે ગમે તેમ તું પુરી કર. બીરબલે તે કબુલ કીધું. બીરબલ તે પછી ઘરે જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં તેને એક કઠીયારો મલ્યો જે જંગલમાંથી લાકડાનો ભારો માથે ચઢાવી ખરિદદારની શોધમાં આમતેમ ફરતો હતો. બીરબલે તે ભારાની કિમ્મત પુછી તે આપી તે ભારો લઈ ઘરે ચાલ્યો. ભારો નખાવી તે કઠીયારા જોડે વાતે વળગ્યો. પહેલાં તો તેણે તે બાપડાને ખુબ ભલું માણુસ જણાવી તાડે ચઢાવ્યો, અને છેવટે તેને કહ્યું કે મારે એક કામ છે તે જો તું બરાબર બજાવે તો તને પચાસ રૂપીઆ ઇનામ આપીશ. કઠીયારાએ વિચાર્યું કે આતો દીવાન પોતે છે એટલે કદાપિ વેઠે પકડશે તો પણ ના પડાવાની નથી. માટે આતો સામા રૂપીયા મળે તો ના શાને માટે પાડું? એટલે તેણે મોટી ખુશીથી કામ બજાવવાની હા પાડી. બીરબલે જોયું કે આ બકરૂં ઠીક હાથ લાગ્યું છે એટલે તેને હાથે પુરેપુરોજ

વેશ ભજવવો. તેને સાધુબાવાનો પોશાક સજાવી હાથમાં ઝોળી આપી હનુમાનના મંદિરમાં જઈ માળા ફેરવ્યા કરવાની તાકીદ કરી. તેને એટલે સુધી કહ્યું કે, ખુદ બાદશાહ વટીક તારા આગળ આવશે, તારા પગ આગળ નજરાણાંના ઢગલા કરશે, પણ તારે કશાંને હાથ સુદ્ધાં લગાડવો નહીં. તારે તો જાણે ઇશ્વિરમાંજ ચિત લગાડેલું હોય તેવો દેખાવ કરી માળા ફેરવ્યા કરવી. કોઈ ગમે તેટલું બોલાવે તેઓને મોહું ઉઘાડીને તો શું, પણ ઇશારતથી સુદ્ધાં જવાબ આપવો નહીં. હું પોતે તારી પાછળ છુપો ઉભો રહીશ; અને તું આ મારૂં કહેલું કેમ અમલમાં મુકે છે તે જોતો રહીશ. જો તેમાં કાંઈ પણ ખામી આવી તો તારો જીવ જાનનો સોદો સમજવો. એમ કહી તેને શરીરે રાખ ચોળાવી કોપીન પહેરાવ્યું અને માથે ભગવતી ઝટા બાંધી, તેને અબધુત યોગીનો અવતાર આપી દીધો. મંદિરમાં લઈ જઈ આજુબાજુની જગા સાફસુફ કરી મૃગચર્મ પાથરી તેના ઉપર બેસાડયો, અને સખત તાકીદ આપી. ત્યાંથી બીરબલ બાદશાહ આગળ ગયો, અને બધા દરબારીઓની હજુરમાં કહ્યું કે, મારા ગુરૂજી મને મલ્યા છે, તેઓ તમારી મુલાકાત કરવા કબુલ થયા છે, પણ મને પોતાને હાજર રહેવાને ના પાડે છે, માટે આંપ છડી સવારી સાથે હનુમાનનાં મંદિરમાં સીધાવો. બાદશાહ, બીરબલના ગુરૂજીને મલવાની હોંશમાં અમીર ઉમરાવો સાથે મંદિરમાં ગયો. ત્યાં જઇને જોય શું કે સાક્ષાત્ પરમેશ્વરનો અવતારજ જાણે ત્યાં પધાર્યો છે, હાથે માળા ફેરવ્યા કરે છે અને કોઈ તરફ લેશ દૃષ્ટિ પણ કરતો નથી. બધા તેને નમ્યા અને હાથ જોડી ઉભા. પછી બાદશાહે નમ્રતાથી પુછ્યું, મહારાજ આપનું નામ તથા તેમ જ આપના પિતાનું નામ નિવેદન કરશો તો મુજ ઉપર કૃપા થશે.

મહારાજ તો બોલેજ શાના ! તેઓને તો શીખાડી રાખેલું તેમ કાનમાં પુમડાં ખોસી જાણે માળા જ ફેરવવામાં તલ્લીન થઈ બેઠેલા. બાદશાહે ઘણી આજીજી કરી, પોતે કોણ છે તે જણાવ્યું પણ બાવાજી તો એવું મૌન્ય ધારણ કરીને બેઠેલા કે તેમનો હોઠ પણ હાલે નહી. જ્યારે મહારાજ કાંઈજ બોલ્યા નહીં ત્યારે ઘણીક ભેટ તેમના ચર્ણું આગળ ધરી ફરી વિનંતી કરી, પણ ગુરૂજી તો ગુપચુપ માળા ફેરવ્યા કરે, અને કોઇના સામે સહેજ દૃષ્ટિ પણ કરે નહીં. આમ જોઈ બાદશાહની ધીરજ ખુટી એટલે અડધું ભાગું બોલ્યો,—આ ગુરૂજી તો અજ્ઞાન પશુ જેવો છે તેથી તેની જોડે વધુ માથું ફોડવાનું પ્રયોજન નથી. પછી તે પૈસા બીરબલને ત્યાં લઈ જવા હોકમ કરી બાદશાહ દરબારીઓ સાથે પાછો ફર્યો. દરબાર થોડેક વખતે એકઠો થઈ અને બીરબલને જોઈ બાદશાહે મંદિરમાં બનેલી હકીકત કહી સવાલ કીધો કે "અરે બીરબલ, મુર્ખસે ગાંઠ પડી તો કયા કરના ?" બીરબલે જવાબ દીધો "ચુપ રહેના અચ્છા." બાદશાહના મનમાં આવ્યું કે, કદાચ તે પૂજ્ય માણુસ હજુર છડીસ્વારી સાથે જવામાં મારાથી ખોટું તો થયું ન હોય ! એટલે ક્ષમા માગવાને બીરબલને મંદિરમાં મોકલ્યો. બીરબલને તો તેજ જોઇતું જ હતું એટલે તે એકલોજ મંદિરમાં દોડયો. તે વેળા ત્યાં ઘણી આવજાવ નહતી, એટલે ઇશારતથી પેલા ગુરૂ થઇ બેઠેલા કડીઆરાને પોતાને ઘેર તેડી લઈ ગયો અને તેણે પોતાનો વેશ બરાબર ભજવ્યો તે માટે સાબાસી આપી, પણ એ વાત કોઇના આગળ કરવાની સખત મનાઇ કરી તેને ખુબ ઇનામ આપી વિદાય કર્યો. કડીયારાભાઈ તો નેહાલ થઈ ગયા ને બધું લઇ ગાંસડી બાંધી બીજે કેથે પલાયણુ કરી ગયા.

કાણીયો હજામ–બીરબલની કાસળ કાહાડતાં પોતેજ બળી મુઆ !

એક વેળા એવો બનાવ બન્યો કે એક લંપટી મુસલમાન એક હિંદુ કુવારીકા ઉપર મોહી પડયો હતો, અને તે કારણે તે તેણીને બહુ પજવતો, પણ બાઈ તેને બીલકુલ ગણકાવતી નહી. અંતે એક સમયે બન્નેનો એક ચોકસ ઠેકાણે ભેટો થઈ ગયો, તે તકનો લાભ લઈ તે બદમાસે તે કુવારીકાને ખુબ સતાવવા માંડી. બન્યું એમ કે તેજ સમયે બીરબલ ત્યાંથી છુપા વેશમાં નગરચર્ચા કરવા નીકળેલો આવી મળ્યો. પેલો મુસલમાન તેને જોઇને ખુશી થયો, અને તે કેવાક ઉભરાથી વાત કરતો હોય તેમ તેને કહેવા લાગ્યો કે ભાઈ, આ મારી પરણિયત સ્ત્રી છે અને તે મને બીલકુલ ગાંઠતી નથી, હમણાં પણ તે ઘરમાંથી નહાસી છુટે છે, માટે મને મદદ કર. મારૂં નામ સરદારખાન છે, જાતે મુસલમાન છું અને આ રંડા હાલ મને રંજાડે છે કે હું તો હિંદુ છું. બીરબલે મદદ કરવાની કબુલાત આપી. તે બાઇને સમજાવી જોવાને બહાને તે મીયાંભાઇને જરા દુર ઉભા રાખ્યા. તેમ જોઈ બીરબલે તે સ્ત્રીને વિવેકથી પુછયું કે, તું કોણ છે અને આ વાતમાં શું ભરમ છે તે મને સાચું કહીશ તો તારો છુટકો જલદી થશે. તેણે પોતાની ઓળખ આપવાની પણ આનાકાની કરી નહીં. આથી તે બાઇને હિમ્મત આવી અને પોતાની હકીકત કહી. તેણી બોલી હું હિન્દુ બ્રાહ્મણ જાતિની છું. મારૂં નામ મહાલક્ષ્મી છે, અને જાતે કુંવારી છું. આ મીયાં લાંબો વખત થયા મારૂં શિયળભંગ કરવા મને સતાવે છે, માટે મારો છુટકો કરશો તો સદાની ઉપકારી થઇશ. બીરબલે તેણીને હીંમત આપી. બીરબલે તે મુસલમાનને ખુબ દમ ભીડાવી કહ્યું આ બાપડી નિર્દોષ

કુવારીકા રામશંકર બ્રાહ્મણની દીકરી છે, તેને તું અમલદાર થઇને સતાવે છે તો બાદશાહનો હોકમ તું ભુલી ગયો લાગે છે, માટે તારૂં સારૂં ચાહતો હોય તો અહીંથી ચાલ્યો જા, અને ફરીવાર આ બાઇની સતાવણી કરીશ મા. મીયાંભાઇ તો સામો માણસ કોણ છે તે જાણ્યા વગર સામા તેને ગળે પડવા લાગ્યા કે, નિચ તું ઢોંગ કરીને મારી સ્ત્રીનું હરણ કરી જવા માંગે છે શું? એમ કહી તેણે તો તરવાર કહાડી, લડાઇ કરવા તૈયાર થઇ ઉભો. બીરબલે તુરત પોતાના ડીલ ઉપર મુસલમાની પોશાક હતો તે કહાડી નાખી છતો પડ્યો. તે જોઇને સરદારબા તો ઝંખવાણા પડી ગયા, તરવાર હાથમાંથી પડી ગઇ અને થરથર ધ્રુજવા પડી ગયા. બીરબલે તેને બાદશાહના કેદી તરીકે પોતાના કબજામાં રાખ્યો, અને બાઇને હીંમત આપી તુરતને માટે પોતાને ઘેર લઇ ગયો. બંનેને લઇને બીરબલ ઘરે ગયો, અને પેલી બાઇને પોતાની સ્ત્રીને સોંપી તેની દીકરી પ્રમાણે જતન કરવા તાકીદ કીધી, અને સરદારમીયાંને એક ઓરડામાં ગોંધ્યો. બીજે દિવસે તેને લઇને બીરબલ દરબારમાં ગયો. દરબાર બધી આ મામલો જોઇ અજાયબ થઈ. બીરબલે તે પછી બધી વાત કહી સંભળાવી એટલે બાદશાહ તો વાઘની પેઠે છેડાયો અને તુરતજ સરદારખાનને કેદ કરવા હોકમ કીધો. આ બધું કામ બીરબલે કીધેલું હોવાથી બધા મુસલમાન દરબારીઓ તેના ઉપર ખુબ ચીડાયા હતા, પણ કરવું કેમ? બાદશાહનો બીરબલ ઉપર એટલો વિશ્વાસ હતો કે તેના વિરૂદ્ધની વાત તે સાંભળતોજ નહી.

આવા સંજોગમાં તેઓને બાદશાહનો કાણીઓ હજામ મલી ગયો અને તેણે બીરબલનું નીકંદન કાઢવાની તદબીર

રચવાનું માથે લીધું. બીજે દિવસે કાણીયાભાઇ બાદશાહની હજામત કરવા ગયા. હસતાં વાત છેડી, મહારાજ, તમે લાંબો કાળ થયાં સુખ વૈભવ ભોગવો છો, પણ તમારાં વડીલો સ્વર્ગમાં ગયા છે તેમના કશા સમાચાર તમે મંગાવ્યા નથી તે સારૂં નહી કહેવાય. બાદશાહે પણ તે સ્વીકારી લીધું, પણ ત્યાં મોકલવો કોણને અને કેવી રીતે બજાવવું તેની સમજણ પડી નહી, એટલે બાદશાહે હજામભાઇની સલાહ માંગી. તેણે કહ્યું કે જેને મોકલવો હોય તેને સ્મશાનમાં બેસાડી તેના ઉપર સવા લાખ પુળા ઘાસના મુકવા. તેનો આકાર મીનારાના જેવો બનાવવો અને પછી તેને સળગાવી દેવો; એટલે તે માણસ તેના ધુમાડા સાથે આપ મેળે ઉપર ચઢી જશે. બાદશાહે કહ્યું, તારી યુક્તિ છે તો સારી, પણ મોકલવો કોને તે કહે. હજામ કહે, ખુદાવિંદ, આપની દરબારમાં હજારો માણસો છે પણ આ કામ કોઈ અનાડીનું નથી. તેને માટે કોઈ ચતુર, હુશયાર માણસની જરૂર છે. ઘણું દબાણ કરીને કાણીયાને પુછ્યું કે તારી નજરમાં તેવો કયો માણસ છે તે કહે. ઘણી આનાકાની સાથે તેણે બીરબલનું નામ દીધું, અને કહ્યું કે થોડા દિવસ તેની જગા ઉપર બીજો માણસ નેમી કામ ચલાવી લેજો. કેટલીક આનાકાની પછી બાદશાહે તે સ્વીકાર્યું. પછી કાણીઆભાઈ, બધા મુસલમાની દરબારીઓના મીલાવડામાં જઈ પોતે શું વાઘ માર્યો છે તેની ઉકમાઇ લઇને વાત કરવા પડ્યા. બધા ખુશ ખુશ થયા કે આ રીતે બીરબલનો ઠીક ઘાટ ઘડ્યો છે. કેટલાક દિવસ પછી બાદશાહે સ્વર્ગમાંથી પોતાના વડીલોના સમાચાર લાવવાનું કામ બીરબલને સોંપ્યું. બીરબલે જોયું કે આપણે ફસાયા તો ખરા પણ ઠીક છે. તે પુછવા લાગ્યો કે ખુદાવિંદ, બંદો એ કામ બજાવવાને તૈયાર છે પણ રસ્તાની

ખબર નથી તેની ગોઠવણ થાય તો હું ખુશીથી જઇશ. બાદશાહે, કાણીઆભાઇએ બતાવેલો રસ્તો બીરબલને જણાવ્યો. બીરબલ જાણી ગયો કે આ બધાં કારસ્તાન કાણીઆભાઇનાં છે, એટલે તેમને પણ જોઇ લઇશું એવો વિચાર કર્યો. સ્વર્ગમાં આવતાં જતાં મોડું વેહેલું થાય તો, કુટુંબના નીર્વાહની સગવડ વગેરે કરી લેવાની ગોઠવણ કરવાને બીરબલે મુદત માંગી. દરમ્યાન ઘરમાં સરસામાન લાવવાને એક લાખ રૂપિયા લઈ બીરબલ ઘરે આવ્યો. તેણે શું કીધું? સ્મશાનમાં જઈ તેને સળગાવવાની જગા નક્કી કીધી હતી ત્યાંથી તેણે પોતાના ઘર સુધી એક ભોંયરૂં તૈયાર કરાવ્યું. છુપાછુપ વીસેક દિવસમાં ભોંયરૂં તૈયાર થઈ ગયું. સ્મશાનમાં એક દરવાજો બનાવ્યો અને બીજો દરવાજો ઘરમાં બનાવ્યો. પછી જ્યારે મહીનો પુરો થયો ત્યારે બીરબલ બાદશાહ હજુર રજુ થયો અને મુસાફરી જવાની તૈયારી કરવા જણાવ્યું. ઠરાવેલા દિવસે સ્મશાનમાં બધા દરબારીઓ તથા કાણીઆભાઇ પણ ખુબ ફુલાતા હાજર હતા. બધી ગોઠવણ થઈ રહ્યા પછી બીરબલ પેલા સ્મશાનમાં તૈયાર કરેલા દરવાજા આગળ જઈ બેઠો. કાણીઆભાઇના હોકમ પ્રમાણે તેના માથા ઉપર ઘાસ ખડકવામાં આવ્યું. ઉપરના થોડાઘણા પુળા ખડકાયા એટલે બીરબલ તો ખુશાલ ભોંયરામાં ઉતરી ગયો અને પોતાને ઘરે જઈ વેષ બદલી તુરત સ્મશાને ગયો, અને શું થાય છે તે જોવા લાગ્યો. તે ગયો ત્યારે ઘાસ બધું ગોઠવાઈ રહ્યું હતું અને થોડેકવારે તેને સળગાવવામાં આવ્યું. ઘાસ સળગ્યું અને મોટો ભડકો થયો. જેઓ સમજુઓ હતા તે બીરબલ બળી મુઓ તે જાણી દીલગીર થઈ ગયા, જ્યારે બધા મુસલમાન દરબારીઓ તો ખુશ થયા કે પાપ ગયું! હવે દરબાર ચોખી

થઈ! કાણીઆભાઈ પણ ડંફાસ મારવા લાગ્યા અને અકબરશાહ પાસે ઇનામ માંગવા લાગ્યા. આ બધી ગોફતેગો છુપા વેષે સ્મશાનમાં ભરાયલો બીરબલ સાંભળતો હતો. તે મનમાં જ બોલતો કે વાહ કાણીયાજી, તમે ઠીક બજાવી, પણ તમારો ઘાટ કેમ ઘડાય છે તે જોઈ લેજો. ઘાસ બધું બળી ગયું એટલે બધા સમજ્યા કે બીરબલ હવે ગયો છે, પણ બીરબલરાજ તો ઘરે જઈ એકાંત ઓરડામાં ભરાઈ બેઠા. દરરોજ રાતને વખતે તે છુપા વેષે ગામમાં ફરવા નીકળતો. એમ કરતાં છ માસ નીકળી ગયા એટલે તેણે જાહેર થવાનો વિચાર કીધો. માથાના તથા દાઢીના વાળ પણ છ મહીના થયા એમના એમ રહેવા દીધા હતા. તે એમના એમ રાખી નવાં કપડાં પેહેરી લીધાં. થોડાં ઘણાં ઘરેણાં પણ ઘાલ્યાં. માથે મોટો ફેંટો વીટાળી લીધો અને એવા વેષે દરબારમાં ચાલ્યો. રસ્તે જતાં લોકો તેને જોઇને વિસ્મય પામતાં કે આ અવતારી જોગીડો કોણ છે? દરબારમાં આવી બાદશાહની સામે હાથ જોડી ઉભો. દરબારમાં કોઇએ તેમ જ બાદશાહે પીછાણ્યો નહિ. એટલે તેણે જ માથું નમાવી બોલવા માંડ્યું, ખુદાવિંદ હું બીરબલ છું. એ સાંભળતાં જ બાદશાહ ખુશી થયો અને સ્વર્ગના પોતાના વડિયેલોની ખબર પુછવા લાગ્યા. ખુદાવિંદ, તેઓ સર્વે ત્યાં સુખચેનમાં છે અને જ્યારે મેં તમારી હકીકત કહી ત્યારે તો તેઓ બહુ ખુશ થઈ ગયા. તેમની દોલત પણ અખુટ છે, મારી પણ તેઓએ અચ્છી માવજત કરી, તેઓને બધું સુખ છે, પણ એક જ વાતનું મહાદુખ છે કે ત્યાં હજામ મુદલ નથી, તેથી તેમના વાળ લાંબા વધીને જમીન સુધી લટકતા થયા છે. હું જ્યારે અહીં આવવા નીકળ્યો, ત્યારે કાકલુદી કરીને મને કહ્યું છે કે કોઈ હુશિયાર હજામ હોય

તો મોકલી આપજો. કેટલુંક નજરાણું પણ તેઓએ આપવા કહાવ્યું હતું, પણ પાછળથી વિચાર માંડીવાળી હજામ પાસે જ મોકલીશું એમ ગોઠવણ રાખી છે. માટે જો કોઈ હુશિયાર હજામ આજે જાય તો કાલ કરવી નહી; પછી તો બાદશાહ નો જેવો વિચાર. આ સાંભળી બધા વિચારમાં પડ્યા કે કોણને મોકલવો. બીરબલે તુરત સુચવ્યું કે આપણો કાણીઓ હજામ ઠીક પડશે, અને મારી જ માફક તેને ધુમાડો કરીને મોકલવાનું સુગમ પડશે. કાણીઆભાઇએ જ્યારે બાદશાહનો હોકમ સાંભળ્યો ત્યારે ઠરઠર ધ્રુજવા પડ્યા કે કમબખત બીરબલ પાછો કેમ આવ્યો હશે! અને મુજીએ આવીને આપણો ઘાણ કહાડવાની બાજી રચી દીધી છે. બીરબલની માફક લાંબી મહેતલ માંગી, પણ બાદશાહે ના પાડી તે આઠ દિવસની આપી અને કહ્યું કે મારા વડીલો હજામત વગર બહુ હેરાન થાય છે. તું એક મહિના દિવસની ગેરહાજરીની તૈયારી કરી મુક. પછી વધુ થશે તો તારા કુટુંબને હું જોઈ લઇશ; માટે તુરત જા અને હજામતના હથિયાર તૈયાર કરી આજથી આઠમે દિવસે હાજર થજે. બીરબલે કાણીયાજી ઉપરથી નજર ફેરવી નહી કેમકે તેણે માની લીધું કે તે કેઠે પલાયણ પણ કરી જાય. તેણે એક અમલદારને કાણીયાજી ઉપર નજર રાખવાનું સોંપી દીધું. તે બીના કાણીઆને ખબર પડી નહી, તેથી તેણે ઘરે આવી ભાગી જવાની તૈયારી કરવા માંડી. તેટલામાં કાણીયાના ઘરે ખબર આવી કે નીચે કોઇ સરકારી સીપાઇ આવી બેઠો છે; એટલે કાણીયાભાઇનાં મોતીયાં મરી ગયાં. દીકરાએ બાપાજીને હીંમત આપવા માંડી, કે બીરબલ પાછો આવ્યો તેમ તમો પણ પાછા આવશો, માટે બીહો છો શા માટે? હીમ્મત રાખી ચઢી જાવો. કાણીઓ બોલ્યો, બેટા, બીરબલ

ઉપર તો દેવનો હાથ છે તેથી તે પાછો ફર્યો પણ આપણે તો નક્કી જ સ્વધામ પોહોંચી જવાના; મેં જ ખાડો ખોદયો અને હું જ તેમાં પડવાનો. આઠમો દિવસ થયો, એટલે બાદશાહનું તેડું આવ્યું. બાદશાહે કાણીયાભાઇને સ્વર્ગે પોહોંચાડવાની સર્વ ગોઠવણ કરવાનું કામ બીરબલને જ સોપ્યું હતું, એટલે તે શાની કચાશ રાખે. આઠમે દિવસે કાણીયાભાઇને સ્મશાને લેઈ ગયા ત્યાં બેસાડી ઉપર ઘાસના પુરા સીંચાવી તે સળગાવી દીધા એટલે કાણીયાભાઈ બાદશાહના વડિલોની હજામત કરવા સ્વર્ગે સિધારી ગયા!

બીરબલ–અજબ તમાશા બનાવ અને દેખાડ.

એક દિવસે બાદશાહ અને બીરબલ એકલા બેઠા બેઠા ગપ્પા ચલાવતા હતા. તેવામાં બાદશાહને કીડો ચવક્યો અને તેણે બીરબલને હોકમ કીધો કે, બીરબલ, કાંઈ અજબ તમાશો કરી દેખાડ. બીરબલે વિચાર્યું કે બાદશાહને બનાવવાની ઠીક તક હાથ આવી છે, એટલે તેણે માંગી લીધું કે તમાશા માટે લાંબી મુદત જોઇએ અને તે માટે ખરચ પણ પુષ્કળ કરવો જોઇએ. બાદશાહે હા પાડી. એટલે બીરબલે બે લાખ રૂપિઆ માંગ્યા અને વરસ દિવસની મુદત માગી. બીરબલને બે લાખ રૂપિયા મલ્યા તેમાંથી એક લાખ ગરીબ બ્રાહ્મણોમાં વેહચી આપી એક લાખ ઘરમાં રાખ્યા. વાતને ઘણા દિવસ થયા એટલે બાદશાહ તો તે ભુલી ગયો હતો, પણ જેનું નામ બીરબલ, તે કેમ ભુલે. એક દિવસે ઢોંગ કરી માંદો પડ્યો; વૈદો અને હકીમોને બોલાવ્યા પણ ફોકટ. માંદો પડવાના માત્ર ઢોંગ કીધેલા તે એટલી હદ સુધી કે બાદશાહ પણ તેને જોવા તેને ઘરે ગયો, પણ બીરબલે તો જાણે મરવાનો જ છે એવો ઢોંગ આદર્યો. પોતાનાં કુટુંબની દેખરેખ રાખવાનું વગેરે બાદશાહ

પાસે તેણે વચન લીધું. અંતે એક રાતે તેણે મરણ પામવાનો પુરેપુરો ઢોંગ કીધો. ઘરમાં બધાં રડવા કુટવા લાગ્યાં, અને અદડનું પુતલું બનાવી તેને સ્મશાને લઈ જઈ બાળી મુકયું. બીરબલ પોતે છુપાઇ બેઠો, અને એ વાત ખુબ ગુપ્ત રાખી. બીજે દિવસે શેહેરમાં ખબર પડી કે બીરબલ તો ગુજરી ગયો; એટલે બાદશાહ તથા તમામ હિન્દુ પ્રજા દલગીર થઈ પણ મુસલમાનો તો ખુશ થયા કે પીડા ગઇ. નવો દિવાન તેની જગાએ આવ્યો, જેણે પ્રજા ઉપર ખુબ જુલમ કરવા માંડ્યા. બીરબલે બાદશાહને અજબ તમાશો દેખાડવાનું વચન આપેલું તે પણ બાદશાહ ભુલી ગયો. એક દિવસે બીરબલે પોતાના મોટા પુત્રને પેલા લાખ રૂપિયામાંથી, ગામ બાહાર ટેકરી ઉપર સુંદર સાત મજલાવાળો બંગલો જલદીથી બાંધવા હોકમ કીધો. લાકડાકામ ઉપર બધે ચળકતી ચીના કામની ચીજો જડી દેવાથી તે દૂરથી ચકચકીત દેખાતો હતો. બંગલો તૈયાર થતાં જ બીરબલ પોતે ભપકામાં પોશાક, ઘરેણા ગાંઠા, કેટલુંક ખરૂં ખોટું જહવેરાત લઇને નવા મેહેલમાં જઇ રહ્યો. બીજે દિવસે ભપકાભરેલા પોશાકમાં તે દરબારમાં જવા નીકળ્યો. તે વેળા તેણે એવો ફક્કડ પોશાક સજેલો કે કોઇ ઓળખી શકયું નહી. દરબારીઓ તેને જોઇને સ્તબ્ધ થઈ રહ્યા પણ કોઇની હીમત નહી ચાલી કે તેને પુછે કે તું કોણ છે ? બાદશાહ પણ જોઇને ચકિત થયો, અને સવાલ કીધો કે આપ કોણ છો ? ખુદાવિંદ, હું આપનો દાસ બીરબલ ! બાદશાહ આ સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યો અને પુછ્યું કે બીરબલ તું તો મરી ગયો હતો. બીરબલે કહ્યું, ખુદાવિંદ, મરી ગયો હતો ખરો, પણ મરી ગયા પછી સ્વર્ગમાં મને દીવાનની પદવી મળી છે. ત્યાં મને એવું સુખ મળે છે કે ન બોલવે

વાત. તરેહવાર ઈંદ્રની અપ્સરાઓ મળે છે. હું ત્યાંથી તમો મુરબ્બીને ઈંદ્રદેવની રજા લઇ મળવા આવ્યો છું. ત્યાંથી એક અપ્સરા તમારા માટે લાવ્યો છું. તેની સાથે એક બંગલો અને અમુલ્ય વસ્ત્રો પણ છે. તે અપ્સરા તે બંગલામાં બેઠેલી છે; માટે જો આપ મારી સાથે ચાલો તો દેખાડું. બીરબલની આ ખબર ખરી છે કે ખોટી તે તપાસવાને નવા દિવાન અને દરબારીઓને મોકલ્યા. બીરબલ પોતે એક ઘોડા ઉપર બેઠો અને પછવાડે બધા દરબારીઓ ચાલતા ગયા. બંગલા આગળ લાવી બધાને ઉભા રાખી, બંગલા તરફ હાથ કરી, બીરબલે તેઓને કહ્યું કે જુઓ, આ સામા બંગલામાં સાતમે માળે પેલી અપ્સરા બીરાજી છે, તે તમને જુએ છે. બધા અજાયબ થઇને ડોળા ફાડીને જોય છે તો હોય શું કે દેખાય! તેઓ પોતપોતામાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ બીરબલ ભૂતને વેષે આપણને બનાવે છે કે શું? તેઓ ચોંકીને બીરબલને કહેવા લાગ્યા, ભાઇ તું કહે છે ખરો પણ અમોને તો બંગલો સિવાય બીજું કશું જણાતું નથી. બીરબલને જાણે તે વેળાએ જ ભાન આવી ગયું હોય તેમ બોલ્યો, હા, ભાઇઓ, એક વાત કહેતાં હું ભુલી ગયો છું. જુઓ સાંભળો, આ મૃત્યુ લોકના માનવીઓ બહુ પાપી હોય છે તે એક કારણ છે, અને બીજું જે પુરૂષ પોતાના પિતાના વિર્યથી ઉત્પન્ન થયો ન હોય તેને બંગલા સિવાય સ્વર્ગની બીજી કોઇ પણ વસ્તુ જણાશે નહી, એટલી જ અડચણ છે; માટે ધ્યાન રાખીને જુઓ. બધા આંખ ચોળી ચોળીને જોવા લાગ્યા, પણ કંઇ જણાયું નહી. ત્યારે સૌ સૌએ વિચાર કીધો કે જો આપણને કાંઇ દેખાતું નથી એમ કહીશું તો આપણે બધા જ વર્ણશંકર કહેવાઇશું. એટલે હા, અપસરા દેખાય છે એમ

કબુલ કરી દેવું, પછી જે થવાનું હશે તે થશે. એમ ઠરાવ કરી બધા પોકારી ઉઠ્યા, વાહા, વાહા, શું સુંદર અપ્સરા છે, એવી કોઇએ સ્વપ્નામાં પણ જોઇ ન હશે. આમ બોલતાં સાંભળીને બીરબલ તો પોતાની બાજીમાં પાર પડતો જતો હતો તેથી મનમાં હસતો હતો. મામલો ઠીક હદે આવ્યો, એટલે તે જોઇને તેણે બધાને કબુલ કરાવ્યું કે હવે જે જોયું છે તે બરાબર બાદશાહને કહેજો. એવી કબુલાત લઈ બીરબલ સર્વ દરબારીઓને બાદશાહ સમક્ષ લઈ આવ્યો. જેવા તેઓ આવ્યા તેવા જ બાદશાહે સવાલ કીધો કે શું તમોએ સ્વર્ગિય મહેલ અને સ્વર્ગિય અપ્સરા દીઠી ખરી? દરેક જણે હા પાડી અને તે બંનેના દેખાવની બહુ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. તે સાંભળીને બાદશાહે બીરબલને હોકમ કીધો કે તેને અહીં લઈ આવ. બીરબલ કયાં કાચો હતો; તેણે કહ્યું, "ખુદાવિંદ, તે સ્વર્ગની રહીશ આ મૃત્યુલોકમાં આવી છે તો કેમે કરી તમારી હજુર હાજર થઈ શકે નહીં, માટે આપ જ તેની સામા પધારી આદરસત્કાર કરો." બાદશાહ તે આકાશની હુરીને જોવાને ટાંપી રહ્યો હતો તેણે બડી સ્વારી તૈયાર કરાવી દરેક દરબારીઓને ઉંચા પોશાકમાં હાજર થવા તાકીદ આપી દીધી. તેવા ઠાઠમાઠથી તે છડી સ્વારી સાથે ડુંગરી ઉપર આવ્યો. તે વેળા સૂર્ય ખુબ તપતો હતો તેના કીરણ મહેલના ચણતર કામને જડેલા આરિસાઓ ઉપર પડતાં મેહેલ ઝગઝગાટ મારી રહ્યો હતો. બાદશાહ બીરબલ જોડે બંગલામાં ગયો. ત્યાં પેસતાં જ બીરબલે બાદશાહને બનાવવા માંડયો. સાહેબ, જરા ઉંચે નજર કરો. જુઓ. સાતમા મજલા ઉપરની પૂર્વ તરફની બારીમાં જે બેઠી છે તે અપ્સરા છે, અને તેની પાછળ ઉભી રહી તેને પાનપટી આપે છે તે તેની દાસી છે. અહાહા

શું તે દાસીનું સ્વરૂપ છે? તમારા મહેલમાં રાણીનું સ્વરૂપ પણ એવું નથી. બાદશાહે ડોળા ફાડીને ઉપર જોવા માંડયું પણ ઉપર હોય શું કે જણાય? તે બોલ્યો બીરબલ, મારૂં તો કયાંયે ધ્યાન પહોંચતું નથી. બીરબલે બધા દરબારીઓને સાક્ષીમાં બોલાવ્યા અને તેઓને પુછયું કે કેમ ભાઇઓ, તમને હું કહું છું તેવો દેખાવ જણાય છે ખરો કે? બધાને આડકતરા ભણાવેલા એટલે બધા બીરબલના બોલવાને ટેકો આપવા લાગ્યા અને તેમ તેમ બાદશાહ બાપડો આમતેમ ડોકયા કરે, ડોળા ફાડે પણ તેને તો કશું જણાય જ નહી. બાદશાહ આ ચમત્કારથી ગભરાયો અને તેમ જોઈ બીરબલ બોલી ઉઠયો, ખુદાવિન્દ એક ખુલાસો કરવાની જરૂર છે. સ્વર્ગની ચીજો અને કપડાંઓ ને ઘરેણાં મૃત્યુલોકને દેખાવા ઘણા મુસ્કલ છે, તેનું પણ કારણ છે. મૃત્યુલોકમાં ઘણાંખરા વર્ણશંકર હોય છે, તેમને તે ચીજ દેખાવી બહુ મુસ્કેલ છે પણ જે કુળવાન હશે તેમને તે દેખાશે, માટે આપ જરા ધ્યાનથી નજર કરી જુઓ! બાદશાહ મનમાં જ અચકાવા લાગ્યો કે આ બધાને બીરબલ કહે છે તે દેખાય છે અને મનેજ દેખાતું નથી તે હું પોતે તો વર્ણશંકર ન હોઉં! પણ તેમ વર્ણશંકરમાં ખપવા કરતાં બીરબલના કહેવા પ્રમાણે હાજીહા કરવાનું જ તેને પણ ઠીક લાગ્યું. એટલે બીરબલે જે ખરીખોટી ડીંગો મારી તે બાદશાહજીએ પણ કબુલ કરી દીધી. રાજાના મનમાં તો એવી ચટપટી થાય કે કયારે બીરબલ મને સાતમે માળે લઈ જાય. બીરબલ બાદશાહનુ આવું મન જાણી ગયો હતો, એટલે તેણે વળી એક વધુ ફારસ ભજવવાની પેરવી કીધી. તે બધાઓને કહેવા લાગ્યો, ભાઇઓ આ મૃત્યુ લોકના કપડાં પેહેર્યાં છે તે ઉતારી નાંખી, સ્વર્ગનાં કપડાં જે હું સાથે

લાવ્યો છું તે પહેરી લ્યો. એમ બોલી પહેલાં બાદશાહનાં કપડાં કઢાવી નાંખ્યાં અને પોતે તૈયાર રાખેલો પોશાક તેને પહેરાવ્યો. પછી દિવાન તરફ ફરી બીરબલ કહેવા લાગ્યો, દિવાનજી, તમારાં કપડાં કાહાડી નાખી આ સ્વર્ગનાં કપડાં પેહેરી લ્યો. દિવાનજી તો અજાયબીમાં પડયા કે મારાં કપડાં કાહાડી નાખું છું તો નાગું થવું જોઇએ, અને કહું કે સ્વર્ગનાં કપડાં તો દેખાતાં નથી તો વર્ણશંકરમાં ખપીશ. એટલે નાગા થવાનું બેહતર માની કપડાં કહાડી નાખ્યાં. પછી સ્વર્ગનાં કપડાં પેહેરતો હોય તેમ ચાળા કર્યા. પછી જાણે બધા કપડા પહેરી રહ્યા છે એવું દેખાડીને તદ્દન નાગો થઇને બેઠો. ફક્ત એક કચ્છો માર્યો હતો તેજ. આમ થતાંજ તેણે બીજા દરબારીઓને પણ તેવાજ નાગા દીગંબર બનાવી મુકયા. બાદશાહને તો અપ્સરાને મલવાની ચટપટી થવા માંડી એટલે બીરબલને પુછયું કે કેમ બીરબલ બધું તૈયાર કે? ત્યારે ચાલો ઉપર, બાદશાહે કહ્યું. બીરબલે જવાબ દીધો, ખુદાવિંદ હું તેની રજા પુછી આવું પછી ઉપર લઈ જાવું. બાદશાહે તે પણ કબુલ કીધું. એટલે બીરબલ આગળથી જતો રહ્યો અને એક ઓરડામાં ભરાઈ બેઠો. ત્યાંથી પાછો આવી કહેવા લાગ્યો, ખુદાવિંદ અપ્સરાની મરજી એવી છે કે હમણા તો પાછા જાઓ અને રાતના અહીં આવજો; અહીંની હવા તેને ઘણી પસંદ પડી છે અને થોડાક વધુ દિવસ અહીં પડી રહેવાનો તેનો વિચાર છે, માટે હવે તે તમારી જ છે, તે કયાં જવાની છે. વળી હાલ તમારી સાથે બીજા માણસો પણ ઘણા છે તે સારૂં નથી માટે તમો એકલાજ તેણી હજુર આવો એમ તેણી ઇચ્છે છે. આ સાંભળી બાદશાહનો ચહેરો ઉતરી ગયો, પણ કરે શું? નાચારીએ બાદશાહ પાછો જવા તૈયાર થયો, અને તેના જોડે બધા

દરબારીઓ પણ ઉતર્યા, સર્વથી પહેલો બીરબલ, તેની પાછળ બાદશાહ, તે બંનેએ કપડાં પહેર્યાં હતાં, જ્યારે તેમની પાછળ બધા દરબારીઓ તદ્દન લંગોટભેર ચાલતા હતા. બીરબલ તેમને ગામમાં ફેરવતાં ફેરવતાં છેક રાજાને સ્થળે દરબારમાં લાવ્યો. આ નાગું સરઘસ જોઇને ગામ લોક બધું હસવા લાગ્યું. તેમને હસતા જોઇને તેઓ બોલતા કે તમો બધા વર્ણશંકર છો. જુઓ બીરબલે હમોને સ્વર્ગના કપડાં પહેરાવ્યાં છે પણ તમો લોકો વર્ણશંકર હોવાથી તે દેખી શકતા નથી. એક ચતુર હતો તે બોલી ઉઠ્યો કે, મરી ગયલો બીરબલ જીવતો થઈ પાછો આવ્યો છે તેનો જ આ ચમત્કાર છે, અને તેનાં જ કારસ્તાન હશે. બધી સ્વારી દરબારમાં ગોઠવાઇ. બીરબલે બાદશાહની ક્ષમા ચાહી ખુલાસો કરવા માંગ્યો એટલે બાદશાહે તેમ કરવાની રજા આપી. એટલે તે બોલ્યો, ખુદાવિંદ, આજથી દશેક મહીનાની વાત ઉપર મારા પાસેથી જે વચન લીધું હતું તે યાદ કરો; ‘અજબ તમાશો’ દેખાડવાનું વચન તમે લીધું હતું અને તેમાં મારો કંઈ પણ કસુર થાય તો માફ કરવાનું વચન આપ્યું હતું, તે પ્રમાણે હાલ આ તમાશો કરી દેખાડયો છે. આવી આ જંગી સભા અને તેવો જ તમાશો તમે કદી પણ જોયો ન હશે, તે હવે પછી કદી થશે પણ નહી. ખુદાવિંદ, એક વખત મરણ પામેલો માણસ કદી પણ આ પૃથ્વિ ઉપર પાછો આવ્યો છે ખરો? સ્વર્ગની અપ્સરા શા માટે આવે? શું તે બધું તમોને આશ્ચર્ય નથી લાગતું? બાદશાહ મનમાં ખિન્ન થયો, પણ આ ખુલાસો જાણી પેટ પકડીને હસ્યો. બધા દરબારીઓ વગેરેની માફી ચાહી. જો કોઇને ખોટું લાગ્યું હોય તો તેના પોતાના જ કહેવાથી થયું છે એમ માની દરગુજર કરવા ફરમાશ કરી. બાદશાહનું આ

બોલેલુ સાંભળી બધા હિંદુ દરબારીઓ તો ખુશ થયા, પણ મુસલમાનભાઇઓનો ચેહેરો ઉતરી ગયો. પછી બીરબલે તેમનાં કપડાંનો ગાંસડો ત્યાં મંગાવી રાખ્યો હતો તે તેમને આપી દીધાં એટલે સૌ સૌએ પોતપોતાના કપડાં પહેરી ચાલતી પકડી.

સામી લપડાક.

એક દિવસે બાદશાહ, રાણી અને બીરબલ ત્રણ જણા નદીએ નાહવા ગયાં. બાદશાહ અને રાણીએ પોતાનાં કપડાં ઉતારી બીરબલને સોંપ્યાં, અને નાહવાનાં કપડાં પહેરી પાણીમાં ઝબકોલાયાં. પોશાક બાદશાહી હોવાથી બીરબલે તે પોતાનાં ખભાં ઉપર રાખ્યાં હતાં. તે જોઈ બાદશાહને કાંઈ ટકોર કરવાનું મન થયું, એટલે બોલ્યો કે બીરબલ, તારા ઉપર એક ગધેડાનો બોજો લાધ્યો છે જેનું નામ બીરબલ છે. તેણે જોયું કે બાદ-શાહનુ કામ કરૂં છું અને વળી ઉપરથી મને ગધેડો બનાવે છે, એટલે તેણે સમયસુચકતા વાપરી ઉત્તર આપ્યો; ના, ખુદાવિંદ મારા ઉપર બે ગધેડાઓનો બોજો છે. બાદશાહ જાણી ગયો કે બીરબલે શાલમાં લપેટીને સામી લપડાક લગાવી છે, પણ કરે શું? "તેરીબી ચુપ ને મેરીબી ચુપ."

પરાઈ સ્ત્રી પર બળાત્કાર!

એક દિવસે એક સ્ત્રીએ દરબારમાં ફરિયાદ ગુજારી કે ફલાણા માણસે મારા ઉપર બળાત્કાર કરી મારી આબરૂ લીધી, બાદશાહે તે પુરૂષને બોલાવી, ફરિયાદની વાત કહી પણ તે બાપડો તો ઇન્કાર ગયો. બીરબલે કહ્યું કે, આવા કામમાં કોઈ સાક્ષી તો હોય જ નહી, કેમકે એકાંતવાસમાં જ તે વાત બને છે, માટે તેં જરૂર જ બળાત્કાર કીધો હશે,

માટે હોકમ કરૂં છું કે પાંચ રૂપિયા આ સ્ત્રીને આપી દઈ તેનું મન મનાવ. બાપડો પેલો ગૃહસ્થ કરે શું? સત્તા આગળ શાણપણ જ કેવું? તેણે તુરત જ રૂપિયા કહાડી આપ્યા અને તે લઇને બાઇએ ચાલતી પકડી. પણ પેલા પુરૂષને થોડોક વાર ત્યાં ખોટી કરી તેને તાકીદ કરી કે પેલી સ્ત્રીને પાંચ રૂપિયા આપ્યા છે તે તેની પાસેથી પાછા લઈ આવ, ગમે તેટલી મહેનત પડે તો પણ રૂપિયા કઢાવી લેજે. બીરબલનો આવો હોકમ થતાં જ તે પુરૂષ તે સ્ત્રીની પાછળ ગયો, અને રૂપિયા માંગવા લાગ્યો. સ્ત્રી પણ એટલી મજબુત કે રૂપિયા બીલકુલ આપ્યા નહી, અને સામી બીરબલ હજુર આવી ફરિયાદ કરવા લાગી. બીરબલે તેણીને પુછ્યું કે તે રૂપિયા તેં તેને આપ્યા કે નહી? રૂપિયા પડાવી લેવા એણે ખટપટ તો ઘણી કીધી પણ મેં તેને તે લેવા દીધા નહીં. આ સાંભળીને બીરબલે કહ્યું, જે ધણી આટલા રૂપિયા તારા હાથમાંથી લઈ નહીં શકયો તે તારા ઉપર બળાત્કાર શી રીતે ગુજારી શકે? ભલી તું બળાત્કાર કરવા દે ખરી કે? આ ઉપરથી તું જુઠી છે, એમ ખુલ્લુ માલમ પડે છે. એના રૂપિયા તુરત એને પાછા આપી દે, અને અહીંથી ચાલતી થા.

ચોર પકડવાની ચતુરાઈ.

ગરમીના તપોટાના દિવસમાં એકવાર બાદશાહે પોતાની કચેરી બાગમાં ભરી હતી. બીરબલ રીવાજ પ્રમાણે બાજુમાં બેઠો હતો અને ન્યાય ચુકાવવાનું કામ કરતો હતો. આ પ્રમાણે કલાક બે કલાક કામ ચાલ્યા પછી એક વેપારી ત્યાં 'ફરિયાદ' 'ફરિયાદ' બુમ પાડતો દાખલ થયો. તેણે પોતાની લેખીત ફરિયાદ નીચે પ્રમાણે રજુ કરી હતીઃ–ખુદાવિંદ હું અજમેરનો

રહીશ છું. દેશ પરદેશ ફરી માલ વેચવાનો હું ધંધો કરૂં છું. મારા રીવાજ પ્રમાણે હું બંગાલા દેશમાં ગયો હતો. જ્યારે મારો વસ્વાટ ઢાકા શેહેરમાં હતો ત્યારે મેં એક રાજહંસ ખરિદ કીધો. તે પક્ષી બહુ સુંદર અને રાજમહેલમાં રાખવા લાયક હતું. એક હજાર રૂપિયાની કીમ્મતે મેં તે પક્ષી ખરિદ કીધું. તે લઇને હું અત્રે આવ્યો. તેનું પાંજરૂં મેં મારા ઉતારાના મકાનમાં એક ઓરડામાં રાખ્યું હતું. દિવસે શહેરમાં ફેરી ફરવા નિકલ્યો અને સાંજે પાછો જઇને જોઉં છું તો પાંજરામાં પક્ષી હતું નહી. મને શક છે કે મારા નોકરો માહેલા કોઇએક તે ચોરીને મારી નાખેલું હોવું જોઇએ, માટે એ ચોરી કરનારને શોધી કહાડી તેને ઘટતી શિક્ષાએ પોહોંચાડવો જોઇયે. આ અરજી સાંભળીને બાદશાહે તે નોકરોને બોલાવી મંગાવ્યા. તેમને બાદશાહે બહુ તપાસ્યા પણ કાંઇ મુદ્દો મલ્યો નહીં અને ચોર પકડી શકાયો નહી, એટલે બાદશાહે નીરાશ થઇને પેલા વેપારીને કહ્યું કે તમારા કોઇ માણસે ચોરી કીધેલી જણાતી નથી, માટે બીજા કોઇના ઉપર શક આવતો હોય તો કહો કે તેની તપાસ કર્યે. એમ કહી બધા માણસોને છોડી દીધા. આ જોઇને તે વેપારીનું મોહું ઉતરી ગયું અને બીરબલ તરફ ફરીને તરેહવાર બોલવા લાગ્યો અને સખત ફરિયાદ કરવા લાગ્યો કે રાજ્યમાં કાંઇજ ન્યાય નથી. આવાજ ઇનસાફ બધાના થાય તો પછી રાજમાં રહેવાય પણ કેમ? બીરબલે તે સોદાગરને ધીરો પાડી કહ્યું કે તમે આકળા ના પડો, હું તમારો ઇનસાફ હમણાં ને હમણાં જ કરૂં છું. બીરબલે તે પછી બધા માણસોને પાછા પકડી મંગાવ્યા. કેટલીક તપાસ પછી બીરબલ બોલ્યો—કેમરે આ ચોરના મનમાં તે શો વિચાર છે? પક્ષીને મારી ખાઇ તો ગયો ને તેના

પીછાં પાઘડીમાં ખોસી કચેરીમાં આવ્યો છે? વાહ વાહરે ધન્ય છે તારી હીંમતને! આટલી વાર તો બધું ના કબુલ થતો હતો તો હવે કેમ થયું? બીરબલનું આ બોલવું દરેક જણે સાંભળ્યું તેમાં તે પક્ષી ચોરનાર પણ હતો જ. તેણે એ સાંભળી મનમાં વિચાર્યું કે કોણ જાણે ભુલમાં પક્ષીનાં પીછાં પાઘડીમાં તો નહી ખોસાયાં હોય! એવો તેને શક આવ્યાથી તેણે કોઇ નહી જુએ તેમ હળવેથી પાઘડીને તપાસવા માટે હાથ ઉંચો કીધો. સર્વે કોઇ પોતપોતાનાં ધ્યાનમાં હતા એટલે કોઇની નજર તેના ઉપર ગઇ નહી પણ બીરબલની નજર એ બધાઓ ઉપર ફરતી રહી હતી. તેણે તે ચમત્કાર તુરત જોયો, એટલે બીજા બધાઓને જતા મુકી તે માણસને નક્કી ચોર માની તેની સખત તપાસ કીધી. તે પણ બહુ ઠાવકો હતો એટલે એકદમ વાંક કબુલ તો નહીજ કીધો. બીરબલે જોયું કે નવમું રતન ઉપયોગમાં લીધા વગર ભાઇ સાહેબ ગુનાહ માનવાના નથી એટલે તેને સખત ફટકાવવાનો હોકમ કીધો. મારની બીકે તેણે સઘળું કબુલ કીધું અને હંસનાં પીછાં જે તેણે છુપાવી રાખ્યાં હતાં તે પણ કહાડી આપ્યાં. આ પ્રમાણે બીરબલે ચતુરાઇથી ચોર પકડી તેને યોગ્ય શિક્ષા કીધી અને દરબાર બરખાસ્ત કીધી.

બુંદથી ગઈ તે હોજસે ન આવે!–ઘડો ભરીને અક્કલ.

એક દિવસે બાદશાહ દરબાર ભરી બેઠો હતો, અને ત્યાં બધું કામ દોડધામથી ચાલી રહી ખલ્લાસ થયું. દરબારમાં પાનબીડાં સુવાસીક ગુલાબજળ અતર વગેરે વેહેચાયાં. એટલામાં અતરદાનીમાંથી અતરનું ટીપું ગાલીચા ઉપર પડ્યું. બાદશાહે તે ટીપું રદ નહી જવા દેવાના વિચારથી વાંકા વળીને

ઉપાડી લેવાનો વિચાર કીધો કે તે ઉપાડીને પાછું અતરદાનીમાં ભરે, તેટલાં તો ટીપું પ્રસરી ગયું અને બાદશાહના હાથમાં આવ્યું નહીં. આ બનાવ ઉપર બીરબલની નજર પડી, એટલે બાદશાહે વિચાર્યું કે કોઈ દિવસે બીરબલ મેહેણું મારશે. તેથી પોતાનું ઉદાર દિલ દેખાડવાનો વિચાર કીધો. તે દિવસની દરબાર બરખાસ્ત થઈ. બીજે દિવસે બાદશાહે પાણીનો હોજ ખાલી કરાવી તે અતરથી ભરાવી દીધો અને શેહેરના લોકોને બોલાવીને તે લૂટાવ્યો. લૂટની મજાહ દેખાડવાને બાદશાહ બીરબલને હોજ આગળ લઈ ગયો. બીરબલ બાદશાહની મતલબ પામી ગયો હતો; તેથી જ્યારે બાદશાહે મુછમાં મરોડતાં બીરબલને પુછ્યું કે કેમ બીરબલ, કેવી મજાહ? બીરબલે હાથ જોડી કહ્યું, 'ખુદાવિંદ, તકસીર માફ, પણ બુંદથી ગઈ તે હોજસે નહી આવે.' બીરબલ બોલ્યો અને બાદશાહને ક્રોધ ઉપજ્યો કે મારૂં હલકતપણું કમબખ્તે જાહેર કીધું ખરૂં. એમાટે તેણે બીરબલને સજા કરવાનો ઠરાવ કીધો. બીજે દિવસે બાદશાહના હોકમથી બીરબલને દરબારમાં દાખલ થતો અટકાવ્યામાં આવ્યો. બીરબલ ગુપચુપ ઘેર ગયો. તેના મનમાં કે બાદશાહ સલામતનો ખોફ ઉતરશે એટલે આપમેલે બોલાવશે. આઠ દશ દિવસ વહી ગયા, પણ બાદશાહે તેને બીલકુલ બોલાવ્યો નહી; એટલે તેને પણ દુ:ખ લાગ્યું, એટલે તે પણ ગુપચુપ શેહેર છોડી માલવા દેશમાં એક ગામમાં એક કણબીના ઘરમાં જઈ રહ્યો. ત્યાં તેણે પોતાનું નામ બદલી છુપી રીતે રેહેવા માંડ્યું. બીરબલને ગયાને ચાર મહીના થયા એટલે દેશોદેશ ખબર પડી કે અકબરે પોતાના દિવાન બીરબલને કહાડી મુકયો છે. તે ખબર તેના શત્રુઓને પણ પડી. બીરબલ બહુ અક્કલવન અને ઠાવકો હોવાથી અકબરનું રાજ્ય

લેવાનો કોઇને વિચાર થતો નહતો, પણ હવે તક ઠીક હાથ આવી છે, એમ તેઓ સમજ્યા. બીરબલને કહાડી મુકયો તો ખરો, પણ બાદશાહને પરદેશી રાજ્યોના હુમલા થવાની વાત સાંભળી પસ્તાવો થવા માંડ્યો, અને ગામેગામ શોધ કરવા માંડી. પણ જેનું નામ બીરબલ, તેનો કોઇને પતો જ નહી મળ્યો. આ ખબર બલખના રાજાને પડી એટલે તેણે ચઢાઈ કરવાને તૈયારી કરવા માંડી. તેણે પેહેલાં અકબરના દરબારની અક્કલ જોવાના વિચારથી તેણે એક પત્ર લખી અકબરની દરબારમાં મોકલ્યો, તેમાં લખ્યું હતું કે એક ઘડો અક્કલ ત્રણ મહીનામાં મોકલો, નહી તો લડાઇની તૈયારી કરો. આ કાગળ અકબરની દરબારમાં મળ્યો, એટલે તેને ભારી ચિંતા લાગવા માંડી. અને વિચાર કરી બોલ્યો કે આ કામ બીરબલ સિવાય કોઈ બજાવી શકે તેમ નથી. તેણે બીરબલની શોધ કરવા માંડી. ગામેગામ એકેક મેંઢો મોકલી આપ્યો. અને દરેક ગામના પટેલને હોકમ કીધો કે આ મેંઢો વજન કરીને મોકલી આપ્યો છે અને એના પોશણને માટે રોજના ચાર શેર પ્રમાણે ચારો પાણી સરકાર તરફથી મલ્યું જશે. એક મહીનો પછી મેંઢો પાછો મોકલવો અને ત્યારે તેનું વજન હોય તેટલું જ રહેવું જોઇશે. હવે બન્યું એમ કે જે ગામમાં બીરબલ હતો ત્યાં પણ એક મેંઢો આવ્યો. એ ખબર બીરબલને પડી. તે પામી ગયો કે આ તદબીર બાદશાહે મને શોધી કાહાડવાને માટે કીધી છે માટે હવે યુક્તિથી જાહેર થવું. એવો વિચાર કરી તે ગામના પટેલ પાસે ગયો. તે બાપડો બધા સાથે ચિંતામાં પડયો હતો કે હવે કરવું કેમ? તે જોઈ બીરબલે તેમને હિમ્મત આપી કે, તમે મારા ઉપર આજ સુધી ઉપકાર કરી મને છુપાવ્યો છે, માટે હું કહું તેમ કરો.

તમારા ગામની પાંજરાપોળમાં જે વાઘ છે તેને દર રાત્રે એક પળ સુધી મેંઢાની સામે લાવીને બાંધવો, તેથી તે જેટલું ખાશે તેટલું ઉડી જશે અને વજનમાં વધશે પણ નહી અને ઘટશે પણ નહિ; પણ આ યુક્તિ મેં સુચવી છે એમ કોઇને કહેવું નહી. પટેલે બીરબલની યુક્તિ કામે લગાડી તો મેંઢો મહીનો પુરો થયો ત્યાં સુધી વજનમાં જેટલો ને તેટલો રહ્યો. વખત પુરો થયો એટલે જ્યાં જ્યાં મેંઢો મોકલેલો ત્યાંથી વજન આવવા માંડ્યા તો કોઈ વધુ ને કોઈ ઓછા, પણ બીરબલવાળા ગામના મેઢાંનું વજન તો જેનું તે જ રહેલું. બાદશાહે તુરત વિચાર્યું કે આજ ગામમાં બીરબલ હોવો જોઇએ. પટેલને બોલાવી પુછ્યું; એટલે પટેલે બધું ખરેખરૂં કહી દીધું. એટલે બાદશાહે છડી સ્વારી સાથે બીરબલને ત્યાંથી તેડાવી મંગાવ્યો. તે આવતાં જ બાદશાહે પેલા બલખના રાજાનો કાગજ તેને બતાવ્યો. બીરબલે બાદશાહને ધીરજ આપી ઘડો ભરી અક્કલ મોકલવાની તજવીજમાં પડયો. તેણે પોતાના વાડામાં કડવા દુધીનો વેલો ઉગાડવા હોકમ કીધો. થોડાક દિવસમાં તેના ઉપર ફળ લાગ્યાં. તેમાંના એક ફળને ગાગરમાં નાંખી દીધું અને તે ફળ તેમાંજ મોટું થયું ત્યારે તે ગાગરને ભરી નાખી ને બાહાર આવવા માંડયું. જ્યારે તે પાકયું અને મજબુત થયું ત્યારે બીરબલે તેના ઉપર એક મજબુત કપડું બાંધી લીધું. પછી બાદશાહને ખબર આપી કે ઘડો ભરીને અક્કલ તૈયાર છે, માટે તેને બલખ ખાતે રવાના કરી દેવો. તે જોડે એક પત્ર લખ્યો કે તમે ઘડો ભરી અક્કલ માંગી છે તો આ જોડે મોકલી છે તે લેજો અને ઘડો નહી ભાંગતાં તેમજ અક્કલનો ભુકો ન કરતાં એમને એમ આખી કહાડી લેજો અને ઘડો અમને પાછો

મોકલજો. તેમ કરતાં જો ઘડાનો નાશ થાય અથવા અક્કલનો નાશ થાય તો તેની કીંમત ચાળીસ હજાર મોહોર અમને મોકલી આપવી, અને જો તેમ નહી કરો તો યુદ્ધની તૈયારી કરવી. આ બધું લઇને દરબારના માણસો બલખ જઇ પોહોંચ્યા. તે ઘડો તથા કાગળ રાજાને સ્વાધીન કીધાં. રાજા તો આ તદબીર જોઇ ચકિત થયો અને લડવા જતાં સામો ચિંતામાં પડ્યો. તેણે તુરત દરબાર ભરી અને તેના હજુર પેલો ઘડો તથા અકબર બાદશાહનો કાગળ રજુ કરી તેમની સલાહ પુછી. લાંબો વિચાર કરી દિવાનજીએ જબાન ખોલી, કે ગમે તે કરો, પણ હજુ અકબરની દરબારમાં ઘણાક અકલમંદ માણસો હોવા જોઇએ, અને તેના જોડે આપણે લડાઇ માંગી છે પણ તે વ્યર્થ છે; આપણી જીત થનાર નથી, તેથી નાહક માણસોના જીવ લેવા કરતાં તેને દંડ મોકલી આપી સલામત રહેવું વધારે શોભાસ્પદ છે. તેની મોકલેલી અક્કલ કહાડી લેવાનું કામ કેટલું મુશ્કેલ છે તે તો આપ જુઓ છો જ. દિવાનજીને આ પ્રમાણે બોલતા સાંભળી બધા તેમને મળતા થયા, એટલે રાજાએ ચાલીસ હજાર મોહોરો મોકલી આપી, વિઘ્ન વિટાળ્યું. આ પ્રમાણે બીરબલ બાદશાહને માનીતો થાય તેમાં કાંઇ નવાઇ છે?

બીરબલની ખીચડી!-ગરીબ બ્રાહ્મણને ન્યાય.

બીરબલ એક દિવસે ભર શિયાળામાં બાદશાહ તથા બીજા દરબારીઓ સાથે બગીચામાં સેલસટાકી કરતા હતા. ફરતા ફરતા બાગમાંના તળાવ આગળ આવી લાગ્યા. પોષ-માઘ માસ ચાલતો હતો, એટલે ટંડી પણ સુમાર વગરની હતી અને તેના જોરે તળાવના પાણી પણ બહુ જ શીતળ

થઇ ગયાં હતાં. બાદશાહે તે તપાસવા તેમાં હાથ બોળ્યો, પણ તરત જ પાછો ખેંચી લીધો, અને હાસ્ય કરતો દરબારીઓ તરફ જોઇને તેણે કહ્યું કે, છે કોઇ માયનો પૂત કે આ પાણીમાં એક પોહોર રાત સુધી બેસી શકે? બધાએ ના પાડી, એટલે બાદશાહ બોલ્યો કે, જે કોઇ માયનો પૂત આખી રાત આ પાણીમાં પડી રહે તેને હું પચાશ હજાર રૂપિયા ઇનામ આપીશ; કોઇની હિમ્મત ચાલતી હોય તો બહાર આવો. બાદશાહજી બોલ્યા તો ખરા, પણ કોઇની હિમ્મત ચાલી નહી. જે લોકો ત્યાં હાજર હતા તેમાં રૈયતના કેટલાક લોકો પણ હાજર હતા. તેમાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણ પણ હતો, તે બાપડો એટલો કંગાળ હતો કે આંગ ઉપર પુરાં વસ્ત્ર સુદ્ધાં ન હતાં. તેણે વિચાર્યું કે આટલા વરસો થયાં હું દરિદ્રતા ભોગવું છું અને સુખનો વખત આવ્યો નહી, માટે લાવ આજ રાત્રે આ પાણીમાં બેસવાનું કબુલ કરૂં, જીવ્યો તો ઠીકાઠીક, નહી તો મુઓ તો રડનાર કોણ છે? એમ વિચાર કરી હિંમતથી બાદશાહ હજુર રજુ થયો અને બોલ્યો કેઃ–

બ્રાહ્મણ–ખુદાવિંદ, જો તમે મને રજા આપો તો હું આ તળાવનાં પાણીમાં આખી રાત બેસવાને ખુશી છું.

બાદશાહ–અલ્યા બ્રાહ્મણ, તું જો આખી રાત પાણીમાં બેસી રહેશે તો મારા વચન પ્રમાણે પચાસ હજાર રૂપિયા તુંને આપીશ.

બ્રાહ્મણ બેસવાને તૈયાર થયો અને બાદશાહે તપાસ કરવાને સીપાઇઓ રાખ્યા. પૈસાની લાલચથી અને જીંદગીથી હાથ ધોઇ ચુકેલો હોવાથી, બ્રાહ્મણ બાપડો આખી રાત પાણીમાં બેસી રહ્યો.

સહવારના પોહોરમાં તે પાણીમાંથી નીકલી, બાદશાહ જ્યાં દરબાર ભરીને બેઠો હતો ત્યાં ભીંજાયલે કપડે હાજર

થયો. ચોકીદારો પણ બાતમી આપવા તૈયારજ હતા. બ્રાહ્મણે બાદશાહને નમસ્કાર કરી, ઠરાવેલું ઇનામ માગ્યું અને બાદશાહે તે આપવાનો હોકમ કીધો. દરબારમાં કેટલાક અદેખા દરબારીઓ હાજર હતા તેમનાથી આ ખમાયું નહી, એટલે બ્રાહ્મણને રૂપિયા નહી મળે એવી તદબીર કરવા માંડી. અંતે એક જણે યુક્તિ શોધી કહાડી અને તેણે તે એક ચોકીદારને બોલાવી તેને મોઢેથી નીચે પ્રમાણે બોલાવ્યું:—

ચોકીદાર બોલ્યો—ખુદાવિંદ, તળાવમાં આ બ્રાહ્મણીઓ તો મરી ગયો હોત, પણ ડુંગર ઉપર દવ સળગ્યો હતો તે જોતો બેઠો હતો તેની ગરમીથી તે જીવતો રહેવા પામ્યો.

બાદશાહ પણ તેમજ હુલકાયો, અને બ્રાહ્મણને નીરાશ કીધો કે તું દવને જોતો બેઠો હતો એટલે તને કાંઈ મળશે નહી. એમ કહી તે બાપડાને ખાલી હાથે હાંકી કાહાડયો. બ્રાહ્મણ રડતો રડતો બીરબલ આગળ ગયો. બીરબલે તેની બધી વાત સાંભળી લીધી અને ધીરજ રાખવાનું કહી ત્યાંથી રવાના કર્યો.

બીજે દિવસે કચેરીમાં જતી વખતે નદી કીનારે વીસ પચીસ હાથ ઊંચો એક વાંસ ઉભો કર્યો, અને એક હાંડલામાં પાણી, દાળ, ચોખા ભર્યાં ને તે હાંડલું વાંસને માથે લટકાવ્યું અને નીચે થોડુંક ઘાસ રાખી એકેક કાંડીથી સળગાવવા લાગ્યો.

દરબાર ભરી, બાદશાહ આસને આવી બીરાજ્યો, પણ બીરબલનું ઠેકાણું નહી, માટે થોડીક રાહ જોઈ બાદશાહે બીરબલને તેડી લાવવા માણસો દોડાવ્યા. જમાદાર ભાઇમીયાં ફતેહબાહાદુર દોડયા અને ખબર કહાડી તો જણાયું કે, બીરબલ તો નદી કિનારે ગયો છે. જમાદાર સાહેબ દોડયા નદી કિનારે, અને બીરબલને પોકારી કહ્યું કે, ચાલો તમને

બાદશાહ બોલાવે છે, બીરબલે ઠંડે પેટે જવાબ આપ્યો કે હું મારૂં કામ કરીને આવું છું. જમાદારે પુછ્યું કે તમે શું કરો છો? બીરબલે ઉત્તર દીધો મીયાં, તમે જોતા નથી કે હું ખીચડી પકાઉ છું. જમાદાર વિસ્મય પામી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો, અને બાદશાહને બીરબલનો જવાબ કહી સંભળાવ્યો. ઘણી વાર થઈ પણ બીરબલ નહી આવ્યાથી ફરી વાર તેડું મોકલ્યું, અને તેનો પણ તેણે એજ જવાબ આપ્યો. એ પ્રમાણે બે ત્રણ કલાક નીકળી ગયા છતાં બીરબલ નહી જ આવ્યાથી બાદશાહની ધીરજ ખુટી અને તે ગુસ્સે થયો અને પોતે નજરે જઇને ખીચડી જોવા તૈયારી કરી કીનારે ગયો. ત્યાં જઇને પુછે છે–

બાદશાહ–બીરબલ, તું શું કરે છે?

બીરબલ–સાહેબ ખીચડી રાંધું છું.

બાદશાહ–બીરબલ, તું આજે દીવાનો થયો છે કે શું? આકાશ ઉપર હાંડલું રાખ્યું છે, ને નીચે ઘાસ સળગાવ્યો જાય છે તેમ તે કાંઈ ખીચડી થતી હશે?

બીરબલ–હા ખુદાવિંદ, જેવી રીતે બે ગાઉ ઉપર ડુંગર ઉપર દવ લાગ્યો હતો અને તેના શેકથી બ્રાહ્મણ તલાવમાં બેઠો બેઠો જીવ્યો તેવી જ રીતે મારી ખીચડી પણ રંધાશે.

બાદશાહ–હા, એ વાત તો ખરી, પણ તું હવે દરબારમાં આવી પોંહોંચ, ત્યાં બ્રાહ્મણને તેડાવી ઇનામ આપીશું.

પછી બીરબલ બાદશાહ સાથે ગયો અને માણસ મોકલી પેલા બ્રાહ્મણને તેડાવી મંગાવી, પોતાની બોલી મુજબ ઇનામના પચાસ હજાર રૂપિયા આપ્યા. ગરીબ બ્રાહ્મણની ખુશાલીનો પાર રહ્યો નહી. તે બીરબલને મનમાં હજારો આશિર્વાદ આપતો ત્યાંથી ગયો અને જીવ્યો ત્યાં સુધી સુખ ચેનથી રહી દુવા ગુજારવા લાગ્યો.

બાદશાહની ઇસારતની કિમ્મત!

એક વેળા એવું બન્યું કે અસલ કોઈ ઉંચ કુળના, પણ પાછળથી જમાનાની ગીરદેશથી તંગીમાં આવી પડેલા માણસે શેહેરમાં આવી વસવાટ કીધો હતો. તેના બાપદાદાઓને શાહી દરબારમાં આવી બેસવાની છુટ હતી; એટલે તે છુટ આ માણસને પણ મળી હતી. ઘરમાં તો બાપડો દળણું દળીને જેમ તેમ ગુજરાન ચલાવતો, પણ જ્યારે દરબાર ભરાય અથવા સ્વારી ફરવા નીકળે ત્યારે સારાં કપડાં પહેરી નીકળતો. ઘરમાં તેની માલમતા જુઓ તો એક ઘંટી માત્ર હતી, જેના ઉપર તે ગુજારો કરતો. ગરીબ છતાં કચેરીમાં જવાની જરૂર પડે ત્યારને માટે તેણે માત્ર સારાં કપડાંની એક જ જોડ સાચવીને રાખી છાંડી હતી, અને જ્યારે વારો આવે ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરતો. એક દિવસ એવું બન્યું કે આ મીયાંભાઇને પુષ્કળ દળણું મળ્યું હતું, એટલે તે દિવસે તેનાથી દરબારમાં જઈ શકાયું નહી. તે જ દિવસે બાદશાહની સ્વારી પણ નીકળવાની હતી એટલે તેમાં પણ તેનાથી ભાગ લઈ શકાયો નહી. સ્વારીના રસ્તા ઉપર જ તેનું ઘર હતું અને જે રસ્તેથી જતાં સાવધાનીથી ઘરમાં નજર કરે તો ઘરમાંનો બધો મામલો જણાઇ આવતો. ઘર આગળ સ્વારી આવી લાગી તો મીયાંભાઈ દળણું દળવાના જ પોશાકમાં ચીંગામીંગા થઇને સ્વારી જોવા ઉભા. બાદશાહની નજર તેમના ઉપર પડી એટલે બાદશાહે તેમને ઝટ પીછાણ્યા; પણ તે વખતે તો બાદશાહ અખાડા કરી ચાલી ગયો. થોડા દિવસ પછી મોટી દરબાર ભરાઈ, તેમાં મોટા મોટા મુસલ્માન, હિંદુ, શેઠશાહુકારો, અમીર ઉમરાવો હાજર થયા હતા. તેમાં આ મીયાંભાઈ પણ પોતાનો સાચવી રાખેલો એકનો એક પોશાક પેહેરી આવી બેઠા

હતા. બાદશાહે હાજર થયલાઓ ઉપર નજર ફેંકી જેમ કરતાં તુરત આ મીયાંભાઈ ઉપર પણ નજર પડી; એટલે તેમને તે દિવસે જોયલા દેખાવની ખબર પુછવાનો વિચાર કીધો; પણ બોલવાથી ખોટું લાગશે એમ સમજી, બાદશાહે ઘંટીનું ચક્કર ફરતું બતાવવાને ગોળ ગોળ આંગળીને ચકરડી ફેરવી બતાવી. મીયાંભાઈ સમજ્યા કે બાદશાહ મારી વાત જાણે છે એટલે તેમણે પણ ભરમમાંજ પેટ ઉપર આગળી મુકી ઇશારતમાં જ જવાબ દીધો. આ મામલો, દરબારમાં બેઠેલા ઘણાક મુસાઓથી સમજી શકાયો નહી; પણ તેઓનાં પાપી અંતઃકરણ તેમને ડંખવા લાગ્યાં. એટલે સંકેત કરીને દરબાર ખલાસ થયા પછી બધાઓ પેલા મીયાંભાઇને ઘરે દોડ્યા. તેણે બધાઓને માન અકરામથી બેસાડ્યા. બધા બેઠા પછી તેઓએ પેલા મીયાંને નમંનતાઇથી પુછવા માંડ્યું કે તે દિવસે દરબારમાં બાદશાહે તમને જે ઇશારત કીધી તે શા માટે કરી હતી તે હમને કહેો. મીયાંભાઈ સમજ્યા કે, આ વાતમાં કાંઈ ભેદ હોવો જોઇએ. એટલે મીયાંભાઈ બોલ્યા કે ભાઇઓ એ કાંઈ કહેવા જેવી વાત નથી. પેલાઓ ઘણા કાલાવાલા કરવા લાગ્યા. ત્યારે મીયાંભાઈ ડાવકું મોઢું કરી બોલ્યા કે જ્યારે તમો બજીદ થાઓ છો તો સાંભળો. રાજાએ ઇશારત કરી તમો બધાની વાત જાણવા માંગી, ત્યારે મેં કહ્યું કે તે બધાની વાત મારા પેટમાં છે. આ સાંભળીને બધાઓ દબાઈ ગયા કે આપણા બધાનાં પ્રપંચો આ માણુસ જાણે છે, અને તે બાદશાહ આગળ ઉઘાડા પાડશે ત્યારે આપણી શી વલે થશે? માટે એને જો લાંચ આપી એનું મોઢું બંધ કરીએ તો ઠીક; એમ ઠરાવી, કોઇએ બસા, કોઇએ પાંચસો, એમ સર્વેએ પોતપોતાની ગુંજાસ માફક રકમો રજુ કરી દીધી અને કાલાવાલા કીધા કે હમારી વાત તમારા

પેટમાં જ છાની રાખજો. મીયાંભાઈ આ જોઈ તેમ કરવા કબુલ થયા. એટલે બધા નચિંત થઈ ચાલી ગયા. પછી સાંજે બાદશાહ નવરો થતાં જ લાગ જોઇને મીયાંભાઇને ઘરે ગયો. મીયાંભાઇએ પેલા શાહુકારો તરફથી મળેલું દ્રવ્ય બાદશાહના પગ આગળ રજુ કરી સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી, અને ખુલાસામાં કહ્યું કે, ખુદાવિંદ, આ તમારી કરેલી ઇશારતની કીંમત ઉપજી છે. બાદશાહે આ સઘળું ધન તે મીયાંભાઇને નવાજેશ કરીને કહ્યું કે, ભાઇ એ તું જ રાખ અને એ વાપરી સુખી થા; આજથી હું તુંને મારી દરબારનો અમલદાર બનાઉં છું. એ સઘળા લુચ્ચાઓ છે તે સર્વને હું પીછાણું છું.

કંજુસની કમાઈ–કેસી ગમાઈ–કેસી પીછી મીલાઈ!

એક કંજુસે આખી જીંદગીભર મેહનત મજુરી કરી ઘડપણમાં કામ લાગે એવા વિચારથી, તેમાંથી મેળવેલી થોડી ઘણી પુજી જંગલમાં એક બીજોડાંના ઝાડ નીચે દાટી હતી, અને દર પાંચ સાત દિવસે તે જગાએ જઈ તપાસ રાખતો. એક દિવસે તપાસ કરતાં તે ઝાડનાં થડ આગળ જ્યાં તે મોહોરો દાટેલી હતી, ત્યાં ખાડો પડેલો તે બાપડાના જોવામાં આવ્યો. તે જોઇને તે બાપડો તદ્દન દિગ્મુઢ થઈ ગયો. છતાં દાટેલી જગા ઉખેડી તપાસ કરી તો ત્યાં કશું મળે નહી, એટલે બાપડાએ કપાળ કુટવા માંડ્યું અને પોકપોક રડવા માંડ્યું. કાંઈ ઉપાય નહી જ સુઝયો ત્યારે દરબારમાં જઈ ફરિયાદ કીધી. બીરબલે તે સાંભળી લીધી. પણ બાદશાહ તેમજ બીરબલ બંને વિચારમાં પડ્યા કે આ તપાસ ઘણી મુશ્કેલ થઈ પડે તેવી છે. છતાં બીરબલે હારી ખાધી નહી.

તેણે ગામના બધા વૈદો તથા હકીમોને ભેગા કરી તેમનાથી પુછપરછ કરી કે, આ બીજોડાંના પાંદડાં તથા મુલિયાં વગેરે શા શા કામમાં આવે છે તેની તપાસ કરી આઠ દિવસમાં રિપોર્ટ કરવો. આઠમે દિવસે બધા વૈદરાજો તથા હકીમો હાજર થયા. તેમાંના એક મોટા વૈદે જાહેર કીધું કે આ "બીજોડાના" પાંદડાંનો ભુકો કરીને કમળાવાળા દર્દિને ફકાવ્યો હોય તો એકજ દિવસમાં તે રોગી સાજો થઈ જાય; અને તેનાં મુલિયાંનો ગુણ એવો છે કે, જલંદરના રોગીને તેનો ધુંઓ આપ્યો હોય તો તેનો રોગ તુરત જ મટી જાય. આ હકીકત સાંભળી સધળા વૈદરાજો તથા હકીમોને રૂખસદ આપી. પછી ગામના બધા વૈદોને બોલાવી કહ્યું કે, આ સાલના દરેક મહીનામાં દરેક જણને ત્યાં જલંદરના કેટલા રોગી આવ્યા હતા અને તેમને કયા ઓષડથી તે દરદ સારૂં થયું હતું તેની તપાસ આઠ દિવસની અંદર કરીને લાવો. આઠ દિવસે પાછા બધા ભેગા થયા અને તે સર્વેએ માંગેલી ટીપ રજુ કીધી. તે ઉપરથી જણાયું કે કુલ રોગી ચાર હતા અને તેમાંના એકને "બીજોડા"ના ઝાડનાં મુલિયાંથી સાજો કરેલો હતો. આ સાંભળી તેને બોલાવી પુછ્યું કે બીજોડાંનાં મુળ તેં કયાંથી આણ્યાં? જુઠું બોલીશ તો શિક્ષા પામીશ. બાદશાહનું આ બોલવું સાંભળી તે વૈદ ધ્રુજવા લાગ્યો; અને હાથ જોડીને કહ્યું કે, ખુદાવિંદ, મારો નોકર એ દવાના મુલિયાં જંગલમાંથી લાવ્યો હતો. બાદશાહે તે ચાકરને બોલાવી મંગાવ્યો. તેને ખુબ ધમકાવીને પુછ્યું કે, આ મુલિયાં તું કયાંથી લાવ્યો હતો? ચાકર બોલ્યો, હા નામવર; હું તે જંગલમાંથી લાવ્યો હતો.

બાદશાહે ધમકીથી તેને પુછ્યું કે, તે ઝાડ નીચે સોનામહોર દાટેલી હતી તે તું ખોદી લઈ ગયો છે તે તુરતજ

હાજર કર, નહી તો જેરબંધ મારથી તારી ચામડી ઉખેડી નાખવાનો હોકમ કરીશ.

આ ધમકીથી ચાકર બાપડો દરી ગયો અને કરગરી કહેવા લાગ્યો કે, ખુદાવિંદ, મને જીવતદાન બક્ષો તો હું તે મોહોર લાવી આપીશ.

બાદશાહે તેને જીવતદાન બક્ષવાથી બધી મોહોરો લાવી હવાલે કીધી. બાદશાહે તે મહોરો પેલા કંજુસને હવાલે કરી. પણ શીખામણના બે બોલ કહી તેને ત્યાંથી રૂખસદ આપી. આ પ્રમાણે કંજુસની કમાઈ તે કેસી ગમાઈ ઓર કેસી પીછી મીલાઈ! એમ વાત બનવા પામી.

જર દેખીને મુનિવર ચળે.

દિલ્હીમાં ફાતમાબીબી નામની એક મુસલમાન બાઈ રહેતી હતી. બાઇનો ધણી મરી ગયો હતો અને તેને છોકરૂં છૈયું કાંઈ હતું નહી, એટલે તેણે પોતાના દરદાગીના જરઝવેરાત વગેરે હતું તે વેચી સાટીને તેની સોનામહોરો લીધી, અને તે તે દરેક મહોરો ઉપર નહી જણાય એવો કાપ પાડી તે એક કાથળીમાં ભરી. તેના ઉપર પોતાના નામની મહોર મારી તે બરાબર પેક કરી તે કાજીને ત્યાં અનામત મુકી. કાજીજી બહુ પહરેજગાર અને પાક દયાનતના ગણાતા હતા. બાઇએ તેને કહ્યું, હું મક્કે હજ કરવા જાઉં છું, અને જો પાછી આવીશ તો આ કોઠળી તમારા પાસેથી લઇશ, અને જો મરી ગઈ એવી ખબર પડે તો તે ઉધાડી તેમાના નાણાંનો તમોને ગમે તેવો સદઉપયોગ કરજો. કાજીજીએ તે કોથળી લઈ અલગ સલામત મુકી છાંડી. બાઈ મક્કે ગઈ પણ પાંચ વરસ થયા છતાં તેણી પાછી ફરી નહી, એટલે કાજીજીની દયાનત બગડી. તેમણે

તેમાંથી સફાઇથી સોનામહોર કહાડી લઈ તેની જગાએ સીસાં તથા કાંસાના સીકા મુકયા, અને કોથળીને પાછી અસલ જેવી સ્થિતિમાં તુણાવી લીધી. બનાવ એવો બન્યો કે તે પછી થોડા વખતે બાઈ મકકેથી પાછી આવી અને કાજી પાસે કોથળી માંગી. કાજીજીએ કોથળી તેના આગળ રજુ કીધી. બાઇએ તે ઉધાડી જોયું તો તેણીના ડોળા ફરી ગયા, કે આતો સોનાને બદલે તદ્દન કાંસાં તથા કલાઇના સીક્કા નીકળ્યા. બાઈ માથું કુટતી કાજી પાસે આવી, અને કાકલુદી કરી કે જોઇએ તો અરધા સીકા તમે રાખો અને અરધા પણ મને પાછા આપો. કાજીજી તો એકના બે થયા નહી, અને કહેવા લાગ્યા કે બાઈ, આ પ્રમાણે ગળે પડવાનું છોડી દે. મેં તારી કોથળી થોડીજ જોઈ હતી કે તેમાં સીકા છે કે કાંકરા. તારી કોથળી જેવી મને મલી હતી તેવીજ મેં તને પાછી આપી છે; તે લઇને ચાલતી પકડ, નહીતો માણસ પાસે ધકા મરાવી બહાર કહાડીશ. બાઈ બાપડી ગભરાઈ. તે તો દોડી દરબારમાં અને બાદશાહ તથા બીરબલ હજુર ફરિયાદ કીધી. તેઓએ તે સાંભળી લઈ બાઇને ધીરજ આપી રવાને કરી. બાદશાહે કાજીને બોલાવી તેમની હકીકત સાંભળી. દાહડી પસવારતા કાજીજી બોલ્યા, ખુદાવિંદ, કેટલાક વરસ ઉપર બાઈ હજ કરવા જવાને કારણે એક કોથળી મારા આગળ લઈ આવી ખરી, તે મેં આટલા વરસ સાચવી રાખી ને જેવી તે હજ કરી આવી અને ઉઘ્રાણી કરી તેવીજ તે કોથળી તેણીને હવાલે કીધી. અંદર મોહોરો ભરેલી હતી કે કાંકરા તે મેં કાંઈ જોયું નહોતું. કાજીજીનું આ બોલવું સાંભળી બાદશાહને વહેમ પડયો. પણ તેનો તોડ કેમ કહાડવો તેની યુક્તિ કહાડવા, બંનેને તુરત તો રજા આપી, આઠ દશ દિવસ પછી પાછા આવવા કહી તેમને રૂખસદ

આપી દીધી. બાદશાહે કોઈ ન જાણે તેમ એક દિવસે પોતાના બીછાના ઉપર છરીનો એક કાપ મુકી દીધો. નોકરોના દીઠામાં તે કાપ પડ્યો ત્યારે તેઓ ખુબ બીધા કે આ કામ કોણે કીધું હશે? બાદશાહની જાણમાં આવશે તો બધાની ચામડીજ ઉખેડી કઢાવશે. આપસ આપસમાં સમજુતી કરી તેઓએ શહેરમાં એક હુશિયાર રફુ કરનાર હતો તેને બોલાવ્યો અને તેના પાસે તે કાપ એવી રીતે રફુ કરાવ્યો કે કોઇની જાણમાં પણ નહી આવે. રાત્રે બાદશાહે બીછાના ઉપર જઈ તપાસ કરી તો કાપ બેમાલુમ થયલો જણાયો. એટલે બાદશાહે નોકરોને બોલાવી પુછપાછ કરી કે બીછાના ઉપર કાપ પડેલો હતો તે કયાં છે? એક ચાકર ગભરાઈ ગયો; પણ બાદશાહે તેને મારી આપ્યાથી તેણે બધી હકીકત જણાવી દીધી અને રફુ કરનારને બોલાવી કાપ કેમ તુણાવી લીધો તે હકીકત ખુલાસેવાર જણાવી દીધી. આ સાંભળી બાદશાહે તે રફુ કરનારને બોલાવી મંગાવ્યો. તે ધ્રુજતો બાદશાહ આગળ આવી ઉભો કે બાદશાહે તેને સવાલ કીધો કે પૈસાની એક ઠેલી કોઈ વખતે તેં તુણી હોય એમ તને યાદ થાય છે?

તુણનાર-હા, ખુદાવિંદ, આસરે બે વરસની વાત ઉપર એક કાજી પૈસાની કોથળી લઈ મારા પાસે આવ્યો હતો તે મેં તુણી આપી હતી ખરી. તે કોથળીમાં ત્રાંબાના તથા જસતના સીક્કા વગેરે હતું, અને જે સીવવા બદલ મને બે સોનામહોર આપી હતી. તેમાંની એક મેં વટાવી અને એક મારા પાસે અનામત પડેલી છે. બાદશાહે તે મોહોર લઈ આવવા તે તુણનારને ઘર મોકલ્યો.

દરમ્યાન બાદશાહે, પેલી બાઈ તથા કાજીને બોલાવી મંગાવ્યાં. તેઓ હાજર થયા પછી તુરત જ પેલો તુણનાર

મોહોર લઇને દરબારમાં આવ્યો. તેને જોતાં જ કાજીજીનો ચેહરો ફીકાફચ મારી ગયો. તેઓ સમજ્યા કે બાદશાહે મારૂં પાપ પકડી કહાડ્યું છે.

પેલી મોહર લઇને બાઇના હાથમાં આપી તેણે કરેલી છુપી નીશાનીવાળો કાપો દેખાડવા હોકમ કીધો. બાઇએ તે કાપો દેખાડી આપ્યો. પછી બાદશાહે પેલા તુણનારને કોથળી આપી પુછ્યું કે તેં તુણી હતી તે એ જ ખરી કે ? તુણનારે કબુલ રાખ્યું અને તુણેલો ભાગ સુદ્ધાં દેખાડી આપ્યો.

બાદશાહે તે પછી કાજીજીને સવાલ કીધો—બોલો કાજી સાહેબ, હવે તમે શું કહેવા માગો છો ?

કાજીજીએ કશો જવાબ નહી આપતાં નીચું જોયું. એટલે બાદશાહે તેમને પરહેજ કરવાનો હોકમ કીધો. તેમના ઘરની જડતી લેવાડી તો બધી મોહરો ત્યાંથી નીકળી આવી, જે બધાની ઉપર પેલી છુપી નીશાની દેખાઈ. બાદશાહે ગુસ્સે થઈ કાજીને કેદ કરવાનો અને તેમની માલમતા જપત કરવાનો હોકમ કીધો. મોહોરો પેલી બાઇને હવાલે કરી પેલા તુણનારને તેની હુશિયારી માટે બીજી બે મોહોરો આપી વિદાય કર્યો.

મોતીચંદ અને રામદાસની ભલાઈ અને ભુંડાઈ.

દીલી શેહેરમાં મોતીચંદ અને રામદાસ નામના બે વાણિયા રહેતા હતા. બંને વચ્ચે ભારે મિત્રાચારી અને લેણાદેણી હતી. એક વખતે મોતીચંદે યાત્રાએ જવાની તૈયારી કરી. પોતાની માલમતાની એક ટીપ કરી તે રામદાસને સોંપી અને ખપજોગું પોતાની પાસે રાખી લીધું. મોતીભાઇ તો લગભગ ત્રણ વરસે જાત્રાથી પાછા ફર્યા. ઘરમાં દાખલ થઇને

જુવે છે તો કશું મળે નહી, જ્યાં ત્યાં ઊંદર બીલાડાની દોડ-ધામ. આખું ઘર તદ્દન ખાલી પડયું હતું. તેના મનમાં આવ્યું કે બધો સરસામાન રામદાસ પોતાને ત્યાં ઉપાડી ગયો હશે. એમ સમજી તે રામદાસને ઘરે ગયો અને ત્યાં તેને ક્ષેમ-કુશળના સમાચાર પુછી પોતાની માલમતાનો ખુલાસો પુછવા માંડ્યો. રામદાસભાઇએ તો દયાનત બગાડેલી એટલે તેને ઉડાવનારા જવાબ આપ્યા. અંતે મોતીચંદે દાબીને માંગણી કીધી અને રામદાસે તે સામે ઉપરથી વળતો તકાજો કરવા માંડ્યો અને તેને ગળે પડવા માંડ્યો કે, જો આ પ્રમાણે તું ગળે પડશે તો હું તને ધક્કા મરાવી બાહાર કહાડીશ. મોતીચંદ, રામદાસનું આવું બોલવું સાંભળી ઉદાસ થયો, અને બેચાર સારા શુકનો તેને કહી સંભળાવ્યા; પણ રામદાસભાઇ તો સાંભળે જ શેના! મોતીચંદ દલગીરી સાથે ત્યાંથી નીકળ્યો. અને બીરબલ પાસે ગયો. બીરબલે તેની બધી વાત સાંભળી તેને ધીરજ આપી વિદાય કીધો. બીરબલે થોડેક દિવસે રામદાસને બોલાવી મંગાવ્યો. તે ધ્રુજવા તો લાગ્યો પણ તેણે ધીરજ એટલી જ રાખી કે એ બાબતમાં મોતીચંદ સાથે કશું લખાણ થયું ન હતું. બીરબલે રામદાસને આગતા સ્વાગતા કરીને બેસાડ્યો, અને જાણે તેના જોડે કેવીએક આગળની મિત્રાચારી હોય તેમ વાત કરવા માંડી. પછી બીરબલે તેને કહ્યું કે, નાના નાના કજીયાના ફેસલા કરવાને બાદશાહે એક કોર્ટ સ્થાપવા ધારી છે અને તેનું ન્યાયાસન તમને આપવાનું ઠર્યું છે, માટે તમારી શી ઇચ્છા છે? રામ-દાસભાઇ તો આ સાંભળી હરખમાં આવી ગયા અને ખુશી થઇ જવાબ આપ્યો કે, મહેરબાન દીવાનજી સાહેબ, એ કામ હું ઘણી જ ખુશીથી બજાવીશ. તે સાંભળી લઈ બીરબલે

તેને કહ્યું કે, તો ઠીક છે, તક જોઇને એ વાત હું બાદશાહ જોડે કરીશ. રામદાસભાઇએ તો મનમાં ને મનમાં અનેક ખુશાલીના તરંગો દોડાવવા માંડ્યા. બીરબલે તે પછી મોતીચંદને બોલાવી હોકમ કીધો કે, તમે આવતી કાલે રામદાસને ત્યાં જઈ તમારી માલમતાની પાછી ઉઘરાણી કરજો, અને જો કાંઈ વામાતામા કરે તો મારા પાસે ફરિયાદ કરવાની ધમકી આપજો. મોતીચંદ બીજે દિવસે રામદાસને ત્યાં પોહોંચી ગયો, અને પોતાની માલમતાની ઉઘરાણી કરી, પણ રામદાસભાઇ તો એકના બે નહી થયા. એટલે મોતીચંદે બીરબલ હજુર ફરિયાદ જવાની ધમકી આપવા માંડી. તે સાંભળતાં જ રામદાસભાઇના હોંશકોશ ઉડી ગયા. તેમણે મનમાં વિચાર કીધો કે બીરબલ તો મને ન્યાયાધીશની જગા આપવા માગે છે અને તેટલામાં આ વાત તેને ખબર પડશે તો વાંધો પડશે. તેથી એને એની માલમિલકત સોંપી દઇશ તો બીરબલને કાંઈ ખબર પડશે નહી; અને ન્યાયાધીસની જગા ઉપર તો બે મહીનામાં એટલા પૈસા મેળવી શકીશું. એમ વિચારી રામદાસભાઈ ફેરવાઈ ગયા અને બોલ્યા, ભાઈ મોતીચંદ એટલો વખત તો માત્ર મેં તારી મશ્કરી કરી પણ તું તારી બધી માલમતા ગણી લે. એમ કહી તેની બધી મતા મોતીચંદને હવાલે કરી દીધી. તે લઈ તે ઘર ગયો, અને તે વાત બાદશાહને જણાવી દીધી. આ તરફ રામદાસભાઇ જે ન્યાયાધીશ બનવા માટે બીરબલના તેડાની રાહ જોતો બેઠો હતો, તે સુઝમાંજ રોજા ખોલતો બેઠો. મોતીચંદે રામદાસ જોડેની મિત્રાચારી તોડી નાંખી. બીરબલે પણ રામદાસને સખત ઠપકો આપી તેને પોતાને ત્યાં આવવાની મનાઈ કીધી અને પરાયો માલ પચાવી જવાની જેવી નિષ્ટાથી તેણે કામ

લીધું હતું તેવીજ બરકત તેને મળી. તે તદ્દન દરિદ્ર થઈ ગયો, અને પોતાની બુરી દયાનતને લીધે તે બુરા હાલે પોહોંચ્યો.

બે ઝવેરીભાઇઓની વાર્તા.

ઝવેરચંદ અને માણેકચંદ નામના બે ભાઇઓ હતા. બાપાજી જીવતા હતા ત્યાંસુધી તે બંને કશો ધંધો ધાપો કરતા નહી અને આઇતાં ઉપર કોઇતું મારતા. પણ એમ તે કેટલા દિવસ ચાલે! ડોસાજી તો ધબાયનમ થયા અને બંને ભાઇઓ એકલા પડયા. થોડોક વખત તો બાપાજીની મુકેલી પુજી ઉપર તાગડધિન્ના કરી, પણ ખાનારાં ઘણાં એટલે બધું ખવાઈ ખલાસ થઈ ગયું; એટલે તેમની સુધ ઉઘડી કે હવે કેથે જઈ ધંધો કરવો અને છૈયાં છોકરાનું પુરૂં કરવું. આ નિશ્ચય કરી બન્ને ભાઇઓ ઘરની ગોઠવણ કરી ધંધો કરવા બીજે ગામ જવા નીકળ્યા. આખો દિવસ હીંડતા અને રાત્રે કોઈ સારી જગા જોઈ વીસામો લેતા. એક ગામથી થોડોક માલ લેતા અને બીજે ગામ જઇ વેચતા અને નફો થાય તે સંભાળી રાખતા. એમ ચાલતા ચાલતા એક દિવસે નાનાભાઇ માણેકચંદને પાણીની તરસ લાગી, એટલે મોટા ભાઇને મુકીને તે પાણીની શોધમાં નીકળ્યો. થોડેક દુર એક પાણીનું ખબોચીયું દેખાયું તેમાંથી જેમ તેમ પાણી પી તરસ છીપાવી અને પાછો ફરવા જાય છે તેવામાં તેની નજર એક કોથળી ઉપર પડી. ઝટ તે ઉપાડી લીધી તો અંદર દરદાગીના અને ઝવેરાત ભરેલાં હતાં. તેની અંદર બે કીંમતી લાલ હતાં. માણેકચંદ તો એ જોઇને હરખાઈ ગયો અને તુરત દોડતો મોટા ભાઈ ઝવેરચંદ આગળ આવ્યો, અને બનેલી હકીકત જણાવી. ઝવેરચંદે તે બધું એમને એમ માણેકચંદને સ્વાધીન કીધું અને તેને જણાવ્યું કે તું જઇને

એમાંથી વેપાર ચલાવ. હું તારી પાછળ આવીશ. માણેકચંદે પોતાના ભાઇને પણ સાથે લેઈ જવા માંડયો, પણ તેણે ના પાડી. ઝવેરચંદે સાફ ના પાડી એટલે એક લાલ માણેકચંદને આપી તે પોતાની ભાભીને આપવા કહી બન્ને છુટા પડ્યા. માણેકચંદ તો દીલ્લીમાં પાછા ફર્યા અને ઝવેરાત વટાવી મોટો વેપાર ધપાવવા માંડયો. પોતાના ભાઈએ પેલું લાલ ભાભીને આપવાની ગોઠવણ કરેલી તેના તો તે અખાડાજ કરી ગયો. તેણે વિચાર કીધો કે ભાઈ પુછશે તો કહીશું કે તે તો મેં ભાભીને આપીજ દીધું છે. બેચાર વર્ષે ઝવેરચંદભાઇ દેશાવરથી પાછા ફર્યા. બંને ભાઇઓ હસી ખુશીથી ભેટયા પછી પેલા લાલની વાત નીકળી એટલે માણેકચંદને તેની વાત પુછી તો માણેકચંદે ગોઠવી રાખેલો જવાબ આપ્યો. એટલે જોઈ લેઓ ત્યાં ગરબડ સરબડ. પેલી બાઇ પણ સાફ ઇનકાર કરે કે હું કાંઈ લાલની વાત જાણુતી નથી અને મને કાંઇ તે મલ્યું નથી. ઝવેરચંદે બાયડીને ખુબ ફટકાવી, પણ તેતો એકની બે નહી થઇ એટલે માણેકચંદ વિષે ઝવેરચંદના મનમાં શંકા થઇ. ઘણી ગડબડ વધી પડવાથી ઝવેરચંદ બીરબલ પાસે ગયો. ત્યાં બધી વાત તેને કહી. તેણે પછી ઝવેરચંદની બાયડી જમનાને તેડી પણ તેણીએ પોતાનું નિર્દોષપણું દેખાડયું. માણેકચંદ પાસે તેના સાક્ષીના નામો માંગ્યાં. સાક્ષીઓ હાજર થયા અને લાલ જમનાને આપવાની વાત તેઓએ નજરે જોયલી કબુલ કીધી. બીરબલે તે સાક્ષીઓને દરેકને જુદી જુદી ઓરડીમાં બેસાડયા અને દરેકને પાંચ તોલા મીન આપીને કહ્યું કે એનો તમે જોયલાં લાલના જેવો આકાર બનાવો. પછી બધાને બહાર બોલાવ્યા. પેહેલાં તો પેલા બંને ઝવેરીભાઇઓએ બનાવેલો આકાર તપાસ્યો તો તે એકબીજાને મલતો આવ્યો. પછી

પેલા સાક્ષીઓના કરેલા આકાર જોયા તો બધામાં તરેહવાર ફેરફાર જોયા. પછી જમનાનો આકાર જોવા માંગ્યો તો તે બાયડીએ તો મીનને એમને એમ ગોળીવાળીને રાખી મુકેલું તેમ જોઇને બીરબલે બાઇને તેનું કારણ પછ્યું તો બાઈ કહેવા લાગી કે, હજુર, મેં લાલ નજરે જોયું હોય તો હું નકલ બનાવું કે નહી? બીરબલની ખાતરી થઇ કે માણેકચંદે પોતાના ભાઇને રડાવાની સાબેત યુક્તિ રચી છે. એટલે સાક્ષીઓને ધમકી આપી માર મારવાની તાકીદ કરી, તો તેઓએ તરત સાચું કહી દીધું. તે પછી માણેકચંદને ફસાવવાની તાકીદ કીધી એટલે તે પણ મારની બીકે તુરત સાચું બોલી ઉઠયો, અને તે લાવી જમનાને સ્વાધીન કીધું. માણેકચંદ તથા તેના જુઠા સાક્ષીઓને બીરબલે ઘટતી સજા કીધી, અને આ પ્રમાણે ઝવેરચંદ અને માણેકચંદનો ન્યાય થયો.

બીરબલને દીવાનગીરી ઉપરથી ખસેડવાની યુક્તિ.

મુસલમાની રાજ્યમાં હિંદુ દિવાન હોય એ બીના દિલીના મુસલમાનોથી સહન થઈ શકતી નહતી, પણ બીરબલ પોતાના ચાતુર્યથી દરેકને છક કરતો, એટલે કે કોઇ પણ તેની વિરૂધ બોલતું નહી, છતાં ગુપચુપ તો તેઓ પોતાની યુક્તિઓ લડાવતા જ રહેલા હતા. બાદશાહનો એક સગો જે દરબારમાંજ રહેતો હતો તે જો દિવાનગીરી ઉપર આવે તો તેઓનું ખરૂં પ્રબળ વધે એમ હતું; એટલે તેઓએ એ બાબતમાં રાણી સાહેબાને વચ્ચે નાંખવા પ્રયત્ન કીધો. જનાનખાનામાં મરદોને જવાનો બંદોબસ્ત હોવા છતાં, રાણીના ભાઇઓને તો ત્યાં જવાની છુટ હતી. આ સાલાઓમાં એક શેખ હુસેન મીઆં નામનાં હતા, તેમને ખુબ ભણાવી, તેમની બહેનને ઉશ્કેરવાની ગોઠવણ કીધી.

શેખ હુસેનખાં, તે શીખવણી પ્રમાણે જનાનામાં બેહન આગળ જતા અને તેણીને ભંભેરતા કે મુસલમાની રાજ્યમાં કાફ્રર દિવાનગીરી ઉપર હોય એ શું શોભાસ્પદ ગણાય કે? રાણી સાહેબ પણ એ વાત જાણીને ખીજ થયા અને એ કામ સરંજામ ઉતારી આપવાનું બીડું ઝડફ્યું. રાણી સાહેબ આ વાત બાદશાહ આગળ કહાડવાની તદબીરમાં હતાં. એક દિવસે બાદશાહને ખુશી મીજાજમાં જોઇને તેઓ બોલ્યાં, ખાવિંદ, આપણું રાજ્ય મુસલમાની છતાં આપણો દિવાન મુર્તિપૂજક હિંદુ હોય એ ઘણું જ નબોજું લાગે છે, તેથી આપણી જ્ઞાતિના લોકને કાંઈ સુખ મળતું નથી માટે રાજ્યમાંથી બીરબલને કહાડી, તેની જગા ઉપર મારા ભાઈ શેખ હુસેનભાઇને નીમો.

આ સાંભળીને બાદશાહ તુરત પામી ગયો કે, આના કોઇએ કાન ભંભેરેલા છે, એટલે તે લગાર કરડાકીમાં જ બોલ્યો કે રાણી સાહેબા, દિવાનપદ ચલાવવાને જે બાહોશી જોઇએ તે કશી તારા ભાઇમાં નથી, તે મૂર્ખનો સરદાર છે અને તેના બોલવાનું પણ ઠેકાણું નથી. રાજકારભારના ખટલામાં કોઇ કાઈ વેળા એવા બારીક સવાલો ઉભા થાય છે કે તે મારાથી ઉકેલી શકાતા નથી અને તે આ બીરબલ સફાઈ અને હુશિયારીથી ઉકેલે છે. તો તેવા એક બાહોશ કસાયલા માણસને કહાડી મુકી તારા ભાઇ સરખા બેવકુફ્રને તે જગાએ લાવી બેસાડવાની મારી બીલકુલ મરજી નથી. બાદશાહનું આવું બોલવું સાંભળી રાણીજી ખુબ છેડાયાં, પણ તે વખતે તો વાત પડતી મુકી. બે ચાર દિવસ પછી રાણીશ્રીએ એ વાત પાછી બાદશાહ હજુર કહી, અને બાદશાહે આગળના જેવો જવાબ આપ્યો. રાણીજી તો રીસાઈ બેઠાં, એટલે બાદશાહ

તેમ જોઇને ત્યાંથી જતો રહ્યો. છતાં રાણીએ, એ વાતમાં બાદશાહનો પીછો છોડ્યો નહી, એટલે બાદશાહે ઠરાવ કીધો, કે એના ભાઇમાં કેટલું મીઠું છે તે એને પ્રત્યક્ષ દેખાડી આપું એટલે એની ખાતરી થશે. એમ વિચાર કરી બાદશાહે એક દિવસે રાણીને કહ્યું કે તારા ભાઇને આવતી કાલે દિવાનગીરી આપવામાં આવશે. રાણીજી તો ખુશ થઇ ગયાં એટલું જ નહી પણ આખી મુસલમાન દરબાર તે વાત જાણીને ખુશ થઈ ગઈ. બાદશાહે બીરબલને એકાંત તેડી, સઘળી હકીકત કહી અને તેને કહ્યું કે તેણે થોડાક દિવસ ઘરમાં જ રહેવું, કે તે દરમ્યાન શેખ હુસેનખાનની હું કસોટી કરી લઇશ. ગોઠવણ પ્રમાણે બીજે દિવસથી બીરબલે દરબારમાં આવવું બંધ કીધું અને બીજે દિવસે શેખ હુસેનખાનને દરબાર ભરી દિવાનગીરી સોંપી. શેખમીયાં તો ન્યાયની ખુરશીએ ચઢી બેઠા. થોડાઘણા ફેસલા કીધા પછી, બાદશાહે તેને હોકમ કીધો કે મને ચાર ચીજની ઘણી ગરજ છે, તે મને આઠ દિવસમાં મળવી જોઇએ. એક તો, **સબરસ**, બીજી, **સમજીવ**, ત્રીજી, **નીમકહલાલ** અને ચોથી, **નીમકહરામ**.

દિવાનજીએ તો અચ્છા જનાબ, કરી જવાબ આપ્યો. ગામોગામ એ ચારે ચીજની શોધ કરવા માણસો દોડાવ્યા; અને પોતે પણ ફાંફાં મારવા માંડ્યાં, પણ તેમાંની એક પણ ચીજ મલી નહી. આઠ દિવસની મહેતલ પુરી થવા આવી અને વચ્ચે એક રાત આડી રહેલી હતી. દિવાનજી તો કાંઈ ન બન્યું એટલે ચિંતામાં અન્નપાણી વગર સુકાઈ ચાલ્યા, અને રાણીજી પણ ખુબ ચિંતામાં પડ્યાં. એટલે તેણીએ તેમને બીરબલને શરણે જવાનું કહ્યું. દિવાનજી પણ બીરબલને ઘરે ગયા અને તેને પગે પડી કરગરીને કહેવા લાગ્યા કે ગમે તેમ કરીને

આ ચીજો મેળવી આપી મારો જીવ ઉગારો. બીરબલે તેને પોતાને શરણે આવેલો જોઈ હીંમત આપી, અને ચારે ચીજો મેળવી આપવા વચન આપ્યું, પણ તેના બદલામાં એક લાખ રૂપીયા માગ્યા. દિવાનજી તો ઘરે દોડ્યા અને લાખ રૂપીયાની ઠેલી લાવી રજુ કીધી. બીરબલે તે દરોબસ્ત ઉંચે મુકી દીધી અને દિવાનજીને બે દબી આપી અને કહ્યું કે એકમાં **સબરસ** અને બીજીમાં **સબજીવ** છે. ત્રીજી અને ચોથી જણુસ તો આપવા જેવી નથી, માટે તે વિષે બાદશાહ પુછે તો કહેવું કે તે બીરબલ પાસે છે તેને બોલાવી મંગાવો એટલે તે આપશે. બીજા દિવસે દિવાનજી તો મુછના આંકડા ચડાવતા દરબારમાં ગયા, તો જતાંને વાર બાદશાહે માંગેલી ચાર ચીજની ઉઘરાણી કીધી. તુરત જ દિવાનજીએ પેલી બીરબલની આપેલી ડબીઓ રજુ કરી જણાવ્યું કે જનાબ, આમાં એકમાં સબરસ અને બીજીમાં સબજીવ છે. સબરસવાલી ડબી ઉઘાડી તો અંદરથી મીઠું નીકલ્યું અને બીજી ઉઘાડી તો તેમાંથી પાણી નીકલ્યું. મીઠાં વગર રસોઈ મોળી લાગે માટે તે સબરસ કહેવાય છે, અને પાણી એ બધાના જીવનો આધાર છે. આ બંને જણુસો જોઇને બાદશાહે કહ્યું કે એ બંને તમારી મેળવેલી નથી. જ્યાં છે ત્યાં બીરબલનું કામ છે. વારૂ, બીજી બે જણુસો કયાં છે? દિવાનજીએ જવાબ આપ્યો કે તે બીરબલને આપી છે તે તેને બોલાવી તેની પાસે માંગી લેવો. બાદશાહે બીરબલને બોલાવી મંગાવ્યો. તે દરબારમાં આવતો હતો તેટલામાં એક કુતરો તેને રસ્તામાં મળ્યો. બીરબલે તુરત જ તેને પોતાનો સાથે રાખેલાં કપડાંથી બાંધી લીધો, અને કચેરીમાં લાવ્યો. બાદશાહે તેને બે જણુસો માટે પુછ્યું, એટલે કુતરાને હાજર કરી કહ્યું કે આ ત્રીજી જણુસ, ચોથી જણુસ તો આ તમારો જમાઈ જે તમારી

આગળ બેઠો છે. બીરબલે વધુ ખુલાસો કરતાં જણાવ્યું કે જનાબ, સબરસ તો આ મીઠું, કેમકે મીઠા વગરની હાંલ્લી તદ્દન જ નકામી; બીજી ચીજ પાણી છે કે જેના વગર જીવ માત્રને ચાલતું નથી; ત્રીજી ચીજ આ કુતરો, તે નીમકહલાલ; તેના જેવું નીમકહલાલ પ્રાણી કોઈ નથી, એક વાર સુકી રોટીનો કકડો પણ આપ્યો હોય તો તેટલો પણ ઉપકાર ભુલતો નથી. આ પ્રમાણે આ ચારે જણસો થઇ. બાદશાહ અને દરબારીઓએ આ ચારે જણસો કબુલ રાખી, અને નવા દિવાનજી પાસે દિવાનગીરી લઈ પાછી બીરબલને આપી.

પણ એક વાત બાદશાહને ખટકી બેઠી કે જમાઈ તેટલા નીમકહરામ, માટે શેહેરમાં જેટલા જમાઈ હોય તેઓને ફાંસીએ લટકાવવા. બીરબલે કહ્યું કે તે માટે ખરચ ઘણો થશે. બાદશાહે જે ખરચ થાય તેની ચિન્તા નહી કરવાને જણાવ્યાથી બીરબલે ઠેકઠેકાણે ફાંસીના લાકડાં ઉભાં કર્યાં. આ મામલો જોઇને ઘણાક અમીર ઉમરાવો, વગેરે બીરબલને પગે પડયા અને તેના પગ આગળ પુષ્કળ પૈસાની ઠેલીઓ ખાલી કરી, આ હોકમ ફેરવવાની આજીજી કીધી. બધાંને છાતીએ હાથ દેખાડી બીરબલે તરેહવાર ધાતુની ફાંસીઓ તૈયાર કરી. તે જોઇને બાદશાહને આશ્ચર્ય થયું કે બીરબલે આ શું ઢોંગ માંડયો છે. એટલે તેણે સવાલ કીધો, બીરબલ આ તેં શું કોફરાણુ મચાવીં દીધું છે? બીરબલે ઠંડે પેટે ખુલાસો કીધો, જનાબ, આ લાકડાંની ફાંસી ગરીબ લોકોના જમાઈ માટે, આ ત્રાંબાપીતલની ફાંસી અમીર ઉમરાવોના જમાઈ માટે. અને રૂપાની ફાંસી છે તે મારે માટે અને આ સોનાની છે તે તમારે માટે છે. બાદશાહે, અજાયબ થઇને પુછયું કે આપણને ફાંસી દેવાની શી જરૂર છે? બીરબલ બોલ્યો,

જનાબ, આપ પણ આપણા સસરાના જમાઈ છો, તેમ હું પણ મારા સસરાનો જમાઈ છું, માટે વારા ફરતી આપણી સર્વેની વારી આવશે જ. આ સાંભળીને બાદશાહના ટાંકા-ઢીલા થઈ ગયા; અને ફાંસીનો હોકમ જ તદ્દન રદ કીધો, અને જે ખરચ થયો તે થયો, એમ બોલી હસીને મેહેલમાં આવ્યો: એટલે બીરબલની યુક્તિથી બાદશાહ ઠેકાણે આવી ગયો એમ જાણી સર્વ કોઈ ખુશી થઈ ગયા.

બીરબલને શિક્ષા–ઢેડાઓ ન્યાયાધીશ!

એક દિવસે બીરબલ અને બાદશાહ ગપ્પાં મારતા બેઠા હતા, તેવામાં બીરબલે ધીમેથી બાદશાહને કહ્યું કે, ખુદાવિંદ, કોઈ વેળા મારો કાંઈ અપરાધ થાય,–અને માણસ માત્ર ભુલચુકને લાયક તો છે જ–તે વેળા મારો ન્યાય ગામના ઢેડાઓ પાસે કરાવજો. બાદશાહે મનમાં તો વિચાર્યું કે આ પાકો માણસ કાંઈ બાજી રમે છે ખરો. પણ તે છતાં તે વેળા તો બાદશાહે બીરબલનું કહેવું કબુલ કરી દીધું. એ પછી ઘણાક દિવસ ગયા, અને એક દિવસે બીરબલનો કાંઇક કસુર થયો. બાદશાહ ગુસ્સે થઈ બીરબલને પંદર વીસ હજારનો દંડ કરવા ટાંપી રહ્યો હતો. બીરબલ સમજી ગયો કે હમણાં બાદશાહ કાંઈ આડીતીડી ઝીભલી ચલાવી દેશે. બાદશાહે બીરબલનો ન્યાય કરવા તેને એકાંતમાં બોલાવ્યો, એટલે બાદશાહે કહ્યું કે બીરબલજી, આજે તમે સજ્જડ સપડાયા છો; મારે આજે તમારો ન્યાય કરવો છે. બીરબલ જાણી ગયો, અને બોલ્યો, હા ખુદાવિંદ, મારો અપરાધ તો થયો છે, એ વાત તો ખરી છે. બાદશાહે કહ્યું કે, જ્યારે તું તારો વાંક કબુલ કરે છે ત્યારે, મારે તને શું દંડ કરવો તેનો વિચાર

કરવો પડશે. ખુદાવિંદ, બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો, કબુલાત પ્રમાણે તમારાથી મને કશું થાય નહી; કબુલાત પ્રમાણે ગામમાંથી ઢેડાઓને બોલાવો, તેઓ જે કાંઈ કહેશે તે મારે કબુલ છે. બાદશાહે આવા હલકા માણસો પાસે ન્યાય કરાવવા માટે ઘણા આગ્રહ સાથે ના પાડી, પણ બીરબલ બચ્ચો તો તે બોલને વળગી જ રહ્યો. બાદશાહે તુરત સિપાઈ મોકલીને પાંચ ઢેડાઓને બોલાવી મંગાવ્યા. ઢેડાઓ તો બાપડાઓ, બાપુને ઘણી ખમા, ઘણી ખમા, કરતા આવી ઉભા, અને બાદશાહ તરફ જોઈ બોલ્યા, કેમ બાપજી શો હોકમ છે? બાદશાહે બીરબલનો ન્યાય કરવો છે એમ જણાવી બધી હકીકત કહી, જે સાંભળીને બહુ સારૂં બાપજી, કરી તેઓ પોતપોતામાં વિચાર કરવા પડ્યા. તેઓ મનમાં તો ખુશી થવા લાગ્યા કે રાંડનો બીરબલ્યો જ્યાર ત્યાર વાંકે કે વગર વાંકે આપણને કનડે છે તો આ વખતે ઠીક આપણા હાથમાં સપડાયો છે. વિચાર કરી એક ભાઇસાહેબ બોલ્યા કે, આ કમબખતને આપણે સાત વીશું અને દશનો દંડ કરાવવો કે તે તેને જન્મોજન્મ યાદ રહી જાય. તે સાંભળી બીજો બોલ્યો, ના, ના એમ તો એના છૈયાં છોકરાં ભુખે મરે, અને હાય આપણા ઉપર પડે માટે એને પાંચ વીશુ ને દશ રૂપિયાનો દંડ કરવાનો મારો વિચાર છે. ત્યારે બીજાએ ડાહાપણ ડોલ્યું કે, ભાઇઓ આટલા બધા કકડતા રૂપિયા એ આપી પણ કયાંથી શકે? માટે મારો ત્રણ વીશું ને દશ રૂપિયાનો દંડ કરવાનો વિચાર છે; એ પણ એ જન્મ સુધી યાદ કરશે. અંતે રકજીક કરતાં તેઓએ તેને બે વીશું ને દશ રૂપિયાનો ભારી દંડ કરાવવો ઠરાવ્યો. પછી પાંચે જણા એકમત થઈ બાદશાહ હજુર રજુ થયા, અને બાપુને ઘણી ખમા કરી હાથબખશ કરી બોલવા લાગ્યા. તેમાં જે વડો હતો તે બોલ્યો,

ખુદાવિંદ, બીરબલ સાહેબનો વાંક મોટો થયો છે માટે તેને દંડ પણ મોટો થવો જોઇએ. અમે અને એવો મોટો દંડ કરવા ઠરાવ્યું છે કે તે એને જન્માંતર સાલે. બીરબલ સાહેબને બે વીશું ને દશ રૂપીયાનો દંડ કરવા અમે ઠરાવ્યું છે. આટલા દંડથી પણ એમને બહુ ખમવું પડશે, માટે એમના ઉપર દયા કરવી.

બાદશાહે આ ચુકાદો સાંભળી, બીરબલની હિકમતની તારીફ કરી ઢેડાઓને જતા કીધા, અને બીરબલનો ગુનોહ માફ કીધો. ગરીબ માણુસ પોતાની ગુંજાસ વિચારીને કામ કરે છે. બાપડા ઢેડાઓને મનથી પચાસ રૂપિયા તે વધારે થઈ ગયા, તેઓ ખડબડતા પોતે આખું વરસ પછાડા મારે ત્યારે જેમ તેમ ચાલીસ પચાસ રૂપિયા એકઠા કરી શકે, બીરબલ આ સમજતો હતો, એટલે તેણે ઢેડાઓને બોલાવવાની તદબીર રચી હતી અને એ પ્રમાણેની તદબીરથી બીરબલ અનેક વખતે સંકટમાંથી છટકી જવા પામતો હતો.

બાદશાહ શેર તો બીરબલ સવાશેર!

બાદશાહ અને બીરબલ હંમેશાં ગપાટા સપાટા મારતા અને તેમાં કોઇ કોઇ વખતે બાદશાહ ટકોરમાં બીરબલની ઠેકડી પણ કરતો, પણ બીરબલ ક્યાં કાચો હતો કે તે બાદશાહથી ગાંજ્યો જાય. તેજ ઠઠા મશ્કરીને ઉલટાવીને પાછી તે બાદશાહને એવી રીતે ગમે એટલા તો જોરથી મારતો કે બાદશાહ શેર તો બીરબલ સવાશેરજ થાય. એજ પ્રમાણે તેઓ એક દિવસે ઘોડા ઉપર બેસીને ગંગા કીનારે લહેર કરતા હતા. બંને જણા વાતોના તડાકા ચલાવતા અને તરેહવાર રમુજ કરતા જતા હતા. આમ તેમ બાદશાહની નજર એક કુતરા

ઉપર પડી, જે સુકાઈ ગયલી રોટીનો કાળો થઈ ગયલો એક કટકો કરડતો હતો. બાદશાહને તે જોતાંજ બીરબલની મજાક કરવાનું મન થયું. બીરબલની માતુશ્રીનું નામ 'કાળી' હતું; અને તેથી મશ્કેરી પણ બંધ બેસ્તી થઈ પડી. તે બોલ્યો, અરે બીરબલ, 'કાલી કુતા ખાતી હયૈ'. બીરબલ આ મશ્કેરી સમજી ગયો. મનમાં ગોટ ગળી ગયો. તેણે વિચાર્યું કે બાદશાહ શેર થશે તો આપણે સવાશેર થઇશું. બાદશાહની માતુશ્રીનું નામ 'ન્યામત' હતું. એટલે વિચાર કરીને બીરબલે જવાબ આપ્યો કે, ખુદાવિંદ 'હયતો કાલી, લેકીન ઉસ્કે મનમે ન્યામત હય.' બાદશાહ આનો અર્થ ઊંધો કરવા લાગ્યો કે 'ન્યામત'ને કુત્રો ખાય છે એમ બીરબલે મને ટોણો માર્યો. તેથી તે બીરબલ ઉપર ગુસ્સે થયો અને બોલ્યો, અરે બીરબલ, હમેરી માતુશ્રી 'ન્યામત' ઉસ્કુ આપને કુતેકી માંસ ખીલાઈ! બીરબલે તુરત જવાબ આપ્યો, હમારી માતુશ્રી કાલીકું આપને કયું કુતેકી માંસ ખીલાઈ! બાદશાહે જવાબ આપ્યો, બીરબલ મેને તો રોટી કાલી દેખકે સહેજ કહ્યા કે એ કાલી રોટીકુ કુતા ખાતા હય, પણ ઉસ્કા અર્થ તુમને ઉલટા લીયા. બીરબલે જોયું કે બાદશાહજી ઠેકાણે આવ્યા એટલે મારે પણ ફેરવી તોળી સમાધાન કરવું જોઇએ. એમ વિચારી તે બોલ્યો ખુદાવિંદ, કુતેકે મનમેં એ રોટી 'કાલી' હય ઓ કુછ બીગડ ગયલી નહીં; ઉસ્કે મનમેં તો 'ન્યામત' હય! ન્યામતકા અર્થ 'અચ્છા' હય, સો મેં બોલા કે ઉસકે મનમેં ઓખી અચ્છા હય. ઐસા બિચાર કર મેં બોલા. ખુદાવિંદ, આપકી માતુશ્રીકા નામ મેં ઇસ બાબતમાં કૈસા લે શકું? એમ કહી બાદશાહને શાંત પાડ્યો અને જાણે કાંઈ બન્યુંજ નહીં હોય તેમ બંને જણ મેહેલ તરફ ચાલ્યા.

બીરબલે ખાધી કઢી તો દરબારીઓના પગમાં પડી બેડી !

એક દિવસે બીરબલ પોતાના એક સાળાને ત્યાં જમવા ગયો હતો. એ વાતની ખબર બાદશાહને પડી, એટલે શું જમી આવ્યો તે બાદશાહે બીરબલને ભરી દરબારમાં પુછવા માંડયું. બીરબલે ત્યાંના દેખાવનું, જમવા આવેલા બીજા લોકોનું, વર્ણન કીધું, પછી જમવાના પદાર્થોનું વર્ણન કરવા માંડયું. બારબલ એકેક વાણી બોલે કે બાદશાહ 'ઓર ઓર' કરી, સવાલ કરે. બીરબલે થોડાં ઘણાં નામો કહ્યાં, અને પછી કાંઈ અગત્યનું કામ આવવાથી આગળ બોલવાનુ રહી ગયું. બાદશાહ પણ કામમાં વાત ભુલી ગયો. છ મહીના પછી તેને તે અધુરી વાત યાદ આવી અને બીરબલની સ્મરણ શકિત તિક્ષણ છે કે કેમ, તે તપાસવાને, બધા દરબારી બેઠા હતા ત્યાંજ બીરબલને સવાલ કીધો; 'અને બીરબલ ઓર,' બીરબલ સમજી ગયો એટલે બોલ્યો, ખુદાવિંદ ઓર તો કઢી. બાદશાહ તેની આવી સ્મરણ શક્તિ જોઈ અજાયબ થયો, અને તેને મોતીની માળા બક્ષીસ કીધી. બીજા દરબારીઓના મનમાં આવ્યું કે બાદશાહને કઢી ઉપર વિશેષ પ્રીતિ છે, અને એથી જ બીરબલે કઢી શબ્દ બોલતાં જ બાદશાહે તેને મોતીની માળા ભેટ કીધી છે, માટે જો આપણે પણ કઢી તૈયાર કરી લાવીશું તો કાંઈ ઇનામ મળશે. બધાના મનમાં તે વિચાર થયો. અને બીજે દિવસે ઉત્તમ છાસની કઢી બનાવી ગાગરમાં ભરીને તે માણસ પાસે ઉપડાવી તેઓ બાદશાહની વાડીમાં લઇ આવ્યા. દરવાજા ઉપરથી મજુરોને પાછા વાળી સૌ સૌએ પોતાની ગાગર પોતાને માથે ઉપાડી. બાદશાહ જ્યાં ફરતો હતો ત્યાં આવી બધા ભેગા થયા. બાદશાહ આ મામલો જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો. બાદશાહે તેમને સવાલ કીધો કે, આ શું ટીખલ ઉભું કીધું છે? બધાએ

જવાબ દીધો કે ખુદાવિંદકે બાસ્તે કઢી બનાકે લાયા હે. બાદશાહને આ સાંભળતાંજ ચીઢ ચઢી, અને સિપાઇઓને હુકમ કીધો કે 'જીસકા હાથમાં કઢી હોય ઉસ્કા પાંઉમે બેડી ડાલો.' એ વાત તો તદ્દન જુદીજ છે. બાદશાહને આ પ્રમાણે ગુસ્સે થઈ બોલતાં સાંભળી બધા ગભરાઈ ગયા અને બધા કરગરીને બાદશાહની માફી માગવા લાગ્યા. બાદશાહે તેમની મુર્ખાઈ ઉપર હસી તેમને માફી બક્ષી જવા દીધા.

"ઓર" તો કહુ "ફુર્રર્ર"-ચકલીઓ અને કબુતરનાં કૌતુક!

બાદશાહે એવો રીવાજ રાખ્યો હતો કે, દરરોજ રાતની વેળાએ મોટા ઓહ્દાના અમલદારોમાંથી એકેક વારા ફરતી એકેક વાર્તા કહી સંભળાવવી. એક દિવસે બીરબલનો વાર્તા કહેવાનો વારો હતો. તે દિવસે બાદશાહે મનમાં મીંડુ વાલ્યું હતું કે આજે બીરબલને ખુબ ચીડવવો. બીરબલભાઈ કાંઈ કાચા ન હતા, તેઓ જ્યારે સમજ્યા કે બાદશાહે પોતાના મનમાં મને જ્યારે ચીડવવાનો સંકેત રાખ્યો છે ત્યારે તો તેને માથેના થવું. બીરબલે વાર્તા કહેવા માંડી. પાંચ પચીશ શબ્દ બોલે કે બાદશાહ "ઓર" કરીને માત્ર એજ અક્ષર બોલે. એમ કરતાં પણ એક વાત તો પુરી થઇ, અને તેને ખાસ્સો એક કલાક થયો. હવે બીરબલ કંટાળ્યો, છતાં બાદશાહે તેની દરકાર નહી કરતાં બોલ્યો કે, 'બીરબલ એક લંબી વાત ચલને દે.' બીરબલે વિચાર્યું કે બાદશાહની દાહડી હાલે છે અને "ઓર" શબ્દો બોલી મુગો બેસે છે તેથી કાંઈ એવી યુક્તિ કરૂં કે બાદશાહ પોતે કંટાળી જાય. એમ વિચારી એક વાર્તા કહેવાની શરૂ કરી. તે બોલ્યો કે, જનાબ એક

વખતે એક ખેડુતે અનાજ ભરવાની એક કોઠી બનાવી હતી, તેમાં પવન પણ પેસી નહી શકે તેવો બંદોબસ્ત રાખ્યો હતો. પાક તૈયાર થયા પછી ખેડુતે તે કોઠી અનાજથી ભરી અને છાણ માટીથી તેનું મોઢું બંધ કરી દીધું. છતાં દૈવયોગે તેમાં એક કાંણું રહી ગયું. આ કાણા વાટે એક ચકલી અંદર દાખલ થઇ. ચકલી પોતાનો માલો ખાલી થયો એમ સમજી અંદર દાખલ થઇ, પણ અંદર તો ઠોકબંધ અનાજ ભરેલો હતો, તેથી બહુ ખુશી થઇ અને થોડી વારમાં લાખો નહી પણ કરોડો ચકલી અંદર પેસી ગઇ. થોડી વારે એક ચકલી અનાજ લઇને બાહાર નીકળી પુપુરરર કરીને ઉડી ગઇ. પછી થોડી વારે બીજી પુરરર કરતી ઉડી ગઇ. થોડી વારે ત્રીજી નીકલીને પુરરર કરીને ઉડી ગઇ. બીરબલે એમ 'એક ચકલી બાહેર નીકળી પુરરર કરીને ઉડી ગઈ' એમ પચાસેક વખત કહ્યું, અને બાદશાહે 'ઔર ઔર' એમ બોલ્યા કીધું. છતાં બીરબલે તો પુરરર કરીને ઉડી ગઈ એમ બોલ્યા જ કીધું એટલે બાદશાહે કંટાળીને પુછ્યું, 'અબે બીરબલ એ સબ પુરર પુરર કબ પુરા હોયગા?'' બીરબલે જવાબ આપ્યો, 'ખુદાવિંદ જબ લાખો યા કરોડો ચલ્યાં ખલાસ હો જાયગા તબ પીછે આગુ બાત ચલેગી.' બાદશાહે હસીને કહ્યું, 'જબી તો એ બાતબી બરસો કા બરસભર ચલેગી, એ અબી રેહને દે.' એમ કહીને વાત બંધ કરાવી. અંતે 'જબ તો ખુદાવિંદકી જયસી મરજી' એમ કહી વાત બંધ કરી.

બાદશાહે વળી એક દિવસે બીરબલને કંટાળો આપવા માંડયો. તે બોલ્યો, "અગે બીરબલ કલરોજ તું ખેતમે ગયાથા ઓર વહાં જો તુમને કૌતુક દેખાથા ઓ અબ કહે દે." બીરબલે ઉત્તર દીધો., ખુદાવિંદ હમને કુછ બડા કૌતુક નહી દેખા;

લેકીન એ સબ લોક ઐસા કહેતે હૈ. જો મેંને કૌતુક દેખા હે ઓ તુમકું કહેતા હું; સુનો વો ખેતમે એક કુવાથા, કુવેમેં કીતનેક કબુતર આગયેથે, સો વો ખેડુતને ઉસ્કેપર એક ચદર ડાલીથી, પીછે ખેડુતને ચદર ઉઠાઈ ઓર એક કબુતર ઉડ ગયા. બીરબલ બે બોલ બોલે ને બાદશાહ ઔર ઔર બોલે. બીરબલે પણ 'એક કબુતર ઉડી ગયું' એમ કહ્યાજ કર્યું. આખરે બાદશાહ કંટાળ્યો અને ગુસ્સે થઈ બોલ્યો, 'અયે બીરબલ એક કબુતર ઉડ ગયા એ કબ પુરા હોયગા?' ખુદાવિંદ, જબ 'ઓર' પુરા હોયગા તબ હમારા કબુતર બી પુરા હોયગા. બાદશાહ બીરબલના આ જવાબથી ચુપ થઈ ગયો, એટલે કબુતર પણ ખલાસ ને ઓર પણ ખલાસ.

બીરબલનું રીસામણુ કેમ મનાયું?–બીરબલની કસોટી.

એક દિવસે બાદશાહ અને બીરબલ વાતોના તડાકા મારતા બોહોણી ઉપર આવી ગયા, અને બાદશાહ ઉતાવળમાં મોહમાંથી બીરબલને જે ગમે તે શબ્દો બોલ્યો. તે સાંભળીને બીરબલને જબરી રીસ ચઢી તેથી રીસાઇને બીજે ગામ જતો રહ્યો. દિલ્હીથી બે દિવસના રસ્તા ઉપર આવેલા એક ગામડામાં ગુપ્તપણે પડી રહ્યો. ગામનો પટેલ ભગવતસીંહ નામે હતો તેને ત્યાં તે પથારો નાંખીને પડયો હતો. બીરબલના ગયા પછી બાદશાહે રાણીને રાજી કરવાને રાણીના ભાઇને બીરબલની જગા ઉપર નેમ્યો. હજુ તો તેમને આવ્યા ને દશ બાર દિવસ થયા તેટલાં તો શેહેરમાં ભારે અંધાધુંધી ચાલવા લાગી; ચોમેર ફરિયાદો ઉભી થવા લાગી. દિવાનમાં કેટલી શકતી અને હુશિયારી છે તેની પરિક્ષા કરવાનો બાદશાહે નિશ્ચય કર્યો. એક દિવસે બાદશાહ છડી સ્વારી સાથે શેહેર-

બાહાર ખ્રીસ્તી દરઘાહે ગયો હતો, ત્યાંથી પાછા ફરતાં ધુળમાં હાથીનો પગ પડયો હતો, અને તેની નીશાની બરાબર દેખાતી હતી તે જોઇને બાદશાહે નવા દિવાનજીને હોકમ કીધો કે 'આ હાથીનાં પગલાંની તારે જાતે ત્રણુ દિવસ સુધી રક્ષા કરવી.' સ્વારી તો દરબારમાં પોહોંચી પણુ દિવાન સાહેબ પગલાની રક્ષા કરવાને ત્યાં જ ખુંટો જમાવી પડ્યા. એક દિવસ ગયો, બીજો ગયો અને ત્રીજો પણુ ગયો, ને બાપડા દિવાનજી તો ત્રણુ દિવસ ભુખ્યા તરસ્યા ત્યાં પડ્યા રહ્યા. ચોથે દિવસે સવારના પોહોરમાં જ બાદશાહ આગળ હાજર થયા અને પગલાની રક્ષા કેમ કીધી તે બાદશાહને કહી સંભળાવ્યું. બાદશાહ તો તેની વાત સાંભળી, તેની અકલ પામી ગયો અને તેને રૂખસદ આપી. હવે જ બાદશાહને બીરબલ વગર વસમું લાગવા માંડ્યું એટલે તેણે તેને શોધવાની યુક્તિ કરવા માંડી. તેણે પોતાના તાબાના ગામોમાં જુનો હોકમ પાછો કાહાડ્યો કે દિલી સરકારના રાજકુવાના લગન છે માટે સૌ ગામના વડાએ પોતાને ત્યાંના ભરચક કુવા લઇને લગનમાં આવવું. બધાં ગામમાં આ હોકમ ગયો તે જ પ્રમાણે જે ગામમાં બીરબલ હતો તે ગામમાં પણુ ગયો. આ નવાઈ જેવો હોકમ સાંભળીને બધા અજાયબીમાં ગરકાવ થયા. બીરબલ જે ગામમાં હતો ત્યાંનો પટેલ પણુ વિચારમાં પડ્યો. બીરબલને કાને આ વાત આવતાં જ તે પામી ગયો કે બાદશાહે મારી શોધ માટે આ યુક્તિ રચી છે. તેણે બધા વિચારમાં પડેલાઓને હીમત આપી કે એની ચિન્તા કરવી નહી, અને હું તદબીર બતાઉં તે પ્રમાણે તમે કરો. તમો ગામના બધા મોટા લોકો દિલ્લીની સીમ ઉપર જઇને ઉતરો અને ત્યાં જઈ બાદશાહને કહેણુ મોકલો કે હમે હમારા કુવા લઇને તમારા ગામની સીમ

ઉપર આવ્યા છીએ, માટે તમારા કુવાને અમારી સામા મોકલો એટલે હમારા કુવા આવશે. એમાંથી થશે એમ કે બાદશાહ કુવો લઇને આવી શકનાર નથી અને તમને માન અકરામથી રજા આપશે. બીરબલનો આ તોડ બધાંને ઠીક લાગ્યો અને તેઓ એક દિવસ ઠરાવી દિલીના સીમાડાએ ચાલ્યા. ત્યાં ગયા પછી પટેલ પોતે બાદશાહ હજુર હાજર થયો અને બીરબલના શીખવ્યા મુજબ કહાવ્યું. બાદશાહ સમજી ગયો કે જ્યાં છે ત્યાં બીરબલ, આ પટેલીયાના ગામમાં જ છે, એટલે તે પટેલને તેડીને પુછયું કે આ જુક્તિ તમોને કોણે શીખાડી? પટેલે બધી વાત કહી અને જણાવ્યું કે તે માણસને પણ અહીં અમે જોડે આણ્યો છે. બાદશાહે તો તેને લેવાને છડી સ્વારી સામી મોકલી. એટલે બીરબલજી બાદશાહની હજુરમાં આવી કુર્નસ બજાવી ઉભા. પછી બાદશાહે પેલા પટેલ વગેરેને ઇનામ આપી રજા આપી. બીરબલને દિવાનની પદ્વી આપી અને તેણે રાજકાજમાં ચિત લગાડી થોડાક દિવસમાં તો એવો બંદોબસ્ત કરી દીધો કે પાછી સર્વત્ર શાંતિ ફેલાઈ રહી. એક દિવસે બાદશાહની સ્વારી શેહેર બાહાર ગઈ હતી ત્યાંથી પાછા ફરતી વેળા બાદશાહે હાથીના પગનું ચિહ્ન ધૂળમાં પડેલું દીઠું. આ જોઇને બાદશાહને આગલી વાત યાદ આવી, અને બીરબલને હોકમ કીધો કે આ પગલાનું તારે રક્ષણ કરવું. બીરબલે કહ્યું, 'બહુ સારૂં.' એમ કહીને તે ત્યાં જ બેઠો. સ્વારી ચાલી ગયા પછી પોતાના માણસોને બીરબલે હોકમ કીધો કે હાથીના પગલાની જગાએ લોઢાનો ખુંટો રોપો. માણસોએ તે પ્રમાણે કીધું. પછી બીરબલે બસો હાથ લાંબું દોરડું લઇને તે ખુંટાને બાંધ્યો અને તે જગા ઉપર આવેલા ઘરધણીઓને હોકમ કીધો કે બાદ-

શાહના હોકમથી હાથીના પગનું રક્ષણ કરવું છે તેથી તમારાં ઘર ભાજી નાખવાં પડશે, માટે તેનો શો ઉત્તર આપો છો? ઘરધણીઓએ ઘણા કાલાવાલા કરવા માડ્યા, પણ બીરબલજી તો સમજે જ નહી. આખરે કોઇએ પાંચસો, કોઇએ હજાર રૂપિયા બીરબલને આપ્યા. થોડીવારમાં એક લાખ રૂપિયાની રકમ ભેગી થઈ. એટલે બીરબલે ઘરધણીઓને કહ્યું કે હાલ તો જાવો, હું બાદશાહને સમજાવી, હોકમ ફેરવાવીશ. એમ કહી ખુંટો કઢાવી નાખી રૂપિયા ખજાનામાં ભરી, ખજાનચીના હાથની પાવતી લઈ બીરબલ સાંજે દરબારમાં આવ્યો. તેને જોતાં જ બાદશાહે પુછ્યું, બીરબલ, હાથીના પગલાંનું રક્ષણ કીધું? બીરબલે જવાબના બદલામાં પહેલી પોહોંચ આપી. બાદશાહે અચરત થઇને પુછ્યું, બીરબલ એ શું છે? બીરબલ બોલ્યો, ખુદાવિંદ, હાથીના પગલાનું રક્ષણ કીધું તેના આ આવ્યા. બીજા દરબારીઓ વગેરે બધા અજાયબ થયા. પછી બાદશાહે પોતાના સાલાને બોલાવી મંગાવી કહ્યું, તને હાથીના પગનું રક્ષણ કરવાનું કહ્યું અને તું ત્રણ દિવસ ભૂખ્યો, તરસ્યો પડી રહ્યો તે છતાં કાંઈ પ્રાપ્તિ નહી થઈ, અને બીરબને ફક્ત એક જ દિવસ રક્ષણ કીધું તેમાં લાખ રૂપિયા મેળવ્યા. તારા જેવી મંદ બુદ્ધિનો માણુસ શું અમલ ચલાવી શકે? દિવાન સામો નીચું જોઇ ચાલતો થયો અને બીરબલને બાદશાહે ઇનામ આપ્યું. અક્કલ કોઇના બાપની છે!

ફકીરનો 'સબજો'-બ્રાહ્મણના 'ચોખા-રાખ!'

એક દિવસે બીરબલભાઈ દરબારમાં હાજર થયા નહતા. તેટલાં એક ફકીરે આવી બાદશાહને સબજાનો પાળો ભેટ

કર્યો. તેની પાછળ બંગાલાના એક બ્રાહ્મણે આવી, ચોખા તે રાખ (ભસ્મ) ભેટ ધરી. બંને જણ બાદશાહ તરફની ભેટની આશાએ ઉભા હતા. બ્રાહ્મણની ચીજો તરફ જોઈ બાદશાહે દરબારી મીરજાને સવાલ કીધો કે એ શું છે? મીરજાંએ ઉત્તર દીધો કે ખુદાવિંદ ચાવલ ઓર ખાક (રાખ) હયે. બાદશાહે તેનો ઊંધો અર્થ લીધો કે આ બ્રાહ્મણીઓ મારી ગાદી ખાક થઈ જાય એવા વિચારથી આ રાખ લઈ આવ્યો છે, માટે તેને ધક્કા મરાવી બહાર કહડાવ્યો. પછી ફકીરની ચીજો તરફ જોઈ પુછ્યું કે એ શું છે? મીરજાં બોલ્યો, જનાબ એ તો સબજો લાવ્યો છે. સબજો જેવી પ્રિય વસ્તુનું નામ સાંભળી બાદશાહે ફકીરને સો રૂપિયાનું ઇનામ આપ્યું. એટલામાં બીરબલનું કચેરીમાં આવવાનું થયું તેને બ્રાહ્મણ સામો મલ્યો, એટલે બ્રાહ્મણે દરબારમાં બનેલી વાત કહી સંભળાવી. બીરબલ તેને એક બાજુ ઉભો રાખી કચેરીમાં ગયો ત્યાં તેને ફકીરને મળેલાં ઇનામની વાત ખબર પડી. એટલે બીરબલે બાદશાહ આગળ હાજર થઈ, તેને કહેવા માંડ્યું કે 'બંગાળ દેશના બ્રાહ્મણને તમે અપમાન આપ્યું તે સારૂં નહી કીધું. તેણે તમારી ગાદી અમર તપો એવા આશિર્વાદ સાથે મહાપ્રતાપિ મહાકાળી માતાનો પ્રસાદ આપ્યો તેને આપે ધક્કા મરાવીને બાહાર કહાડ્યો તેથી આપની કીર્તિને ઝાંખ લાગશે. જેણે આપનું નુકશાન થાય એવાં અર્થવાળી જણસ આપને નજર કરી તેને આપે બક્ષેક્ષ આપી, એ મોટી અજાયબીની વાત છે.' બીરબલનું આવું બોલવું સાંભળી બાદશાહ બોલ્યો, બ્રાહ્મણે ચોખા અને રાખ આપી તેનો અર્થ એવો થયો કે મારી રાખ થઈ જાય, અને તેટલા માટે તેને ધક્કા મરાવી કાઢી મુકાવ્યો. ફકીરે મારી પ્રિય વસ્તુ સબજો આપી તેથી મેં તેને ઇનામ આપ્યું.

મેં તો તેજ વખતે પુરતો વિચાર કીધો હતો. બીરબલે કહ્યું, ખુદાવિંદ, આપે એ અર્થ ઉંધો કર્યો. બંગાળાનો મહાવિદ્વાન બ્રાહ્મણ કોઈ પણ દિવસે આપનું બુરૂં ચાહે નહી. બ્રાહ્મણે 'ચોખા' અને 'રાખ' આપી તેનું કારણ એટલુંજ કે ખુદાવિંદની ગાદી અમર રહો. 'ચોખા—રાખ'—એટલે—'કલંક વગરના' રહો. મહાકાળી ભવાનીની સ્તુતિ તેણે કરીને કહ્યું કે બાદશાહની ગાદીનું સારી રીતે રક્ષણ કરો. ફકીરે સબજાનો પાલો આપ્યો તેનો અર્થ એટલો કે 'સબજા' એટલે 'સર્વ જાઓ'—વિનાશ થાવો, છતાં આપે તેને ઇનામ આપ્યું, માટે બેઉ વાત બરાબર નહી થઇ. આપ આપના દીલમાં વિચારી જુઓ. બાદશાહના મનમાં આવ્યું કે બેઉ વાત છે સાચી; માટે હવે બ્રાહ્મણને ઇનામ આપવું જોઇએ. એમ વિચારી બ્રાહ્મણને પાછો બોલાવી મંગાવ્યો અને તેને બસો રૂપિયા આપી ફકીર તથા બ્રાહ્મણને બેઉને વિદાય કર્યાં. બાદશાહે બીરબલને કહ્યું, તારૂં કહેવું મારા ધ્યાનમાં બરાબર ઉતર્યું, પણ ફકીર જે ચીજ લાવ્યો તે અમારા ધર્મમાં પવિત્ર છે તેથી મેં તેને એકસો રૂપિયા આપ્યા. બીરબલે કહ્યું ખુદાવિંદ, ધર્મ ઉપર આસ્થા રાખવી એ સારી ચીજ છે. એમ મનાવી દરબાર બરખાસ્ત કરી.

રાંડના માર્યા ફ્રોક ગયા !

એક વાર એક વિદ્વાન માણુસ પૈસા કમાવાને પરદેશ ગયો હતો, તે ત્યાંથી કમાઇ કરીને થોડી મુદતે પાછો ફર્યો. નાણાની ઠેલી તેના પાસે જ હતી. ઘરે આવતાં રસ્તામાં તેને એક કોચીનો સાહુકાર મળ્યો, તેણે તે બાપડાને લુટીને તેના પાસેનો બોજો કમી કરી દીધો. પેલો વિદ્વાન બાપડો રડતો કકળતો બીરબલ હજુર ફરિયાદ લઈ ગયો. તેણે તે લુટારાને પકડી

મંગાવ્યો, પણ તે એવો શું ભોળો હોય કે તે ચોરી માને! તેણે તો સાફ ઇનકાર કીધો કે ફરિયાદી તદ્દન જુઠો છે, અને તે બદ્દલ સોગંદ ઉપર સોગંદ ખાવા લાગ્યો. બીરબલે જોયું કે આ માણુસ સીધી રીતે કબુલ કરવાનો નથી એટલે તેણે જુક્તિ કરી. બંનેને જાણે કાંઈ બન્યું જ નહોય તેમ કહાડી મુકયા, અને તે પછી એક જાસુસને ફરિયાદીને ત્યાં, અને બીજાને ચોરને ત્યાં છુપી રીતે મોકલ્યા અને તેઓ પોતપોતાના ઘરમાં શું વાત કરે છે તેની ખાત્રી મેળવી લાવવા હોકમ કીધો. પેલો ચોર જેવો પોતાને ઘરે ગયો કે તેની સ્ત્રી તેને ઇંતેજારીથી પુછવા લાગી કે કેમ, કોર્ટમાં ઉટડો કેમ બેઠો? છાતી ઉચી કરી તે બોલ્યો કે, બંડા કાંઇ કાચા હતા કે, બંડાએ તો સોગંદ ખાઇને ઇન્કાર કીધો કે હું એ વાત કશી જાણુતો નથી, અને ફરિયાદી મને ગળે પડે છે. પેલા છુપા જાસુસે આવી ઘરમાં ધણીધણીઆણી વચ્ચે થયલી વાતચીત રાજાને જણાવી જે ઉપરથી તેની ખાતરી થઇ કે તેણે ખરે-ખર જ ચોરી કરી છે. તેને તુરત પકડી મંગાવ્યો અને માર મારી પેલી ઠેલી તેના પાસે કઢાવી અને ઉપરથી તેને સખત સજા કીધી.

સમજે તેનું મોત-નહી સમજે તેની કમબખ્તી- 'ઇંદ્ર બડા કે હમ?'

એક દિવસે દરબારમાં બાદશાહ એક ધતિંગ લઇ બેઠો, કે, જે કોઇ દરબારી આવે તેને આવતાં વાર જ સવાલ કરે કે 'ઇંદ્ર બડા કે હમ'? બધા દરબારીઓ મુઝવણુમાં પડ્યા પણ કોઇનાથી તેનો ઉત્તર આપી શકાયો નહી, કારણ કે ખરો જવાબ આપવાની કોઇની હીમ્મત ચાલી નહી. બધા એક

બીજાનું મોઢું જોયા કરે. અંતે બીરબલ આવ્યો. હજુ તે દરબારમાં ગોઠવાય તેટલાંજ બાદશાહે તેને સવાલ પુછ્યો કે બીરબલ, જવાબ દે, "ઈંદ્રિ બડા કે હમ?" બીરબલે હાથ જોડીને કહ્યું કે ખુદાવિંદ, ઈંદ્રિથી આપ મોટા છો. બાદશાહે આ જવાબ સાંભળી અજાયબીથી ખુલાસો પુછ્યો કે ઈંદ્રિથી હું બડો કેમ થયો? શું તારી અક્કલ ગુમાઇ છે? બીરબલે બેશક આ જવાબ ભેદમાં આપ્યો હતો, પણ બાદશાહ તે સમજી શકયો નહી. એટલે બીરબલે સમજાવવા માંડ્યું કે ખુદાવિંદ, અમારા શાસ્ત્ર પ્રમાણે સૃષ્ટિના કર્તા બ્રહ્માએ આપનું અને ઈંદ્ર દેવતાનું પુતળું બનાવી તૈયાર કર્યું. બેમાંથી મોટો કોણ તે તપાસવા માટે એક ત્રાજવું લઇ તેના એકેક પલ્લામાં એકેક જણને બેસાડ્યા. તેમ કરતાં ઈંદ્રના વજનથી તમારૂં વજન વધી ગયું અને તમારૂં પલ્લું નમી ગયું એટલે ઈંદ્રનું વજન ઓછું થયું; તેથી તેનું પલ્લું ઉંચે ચઢી ગયું. આ પવાળું પલ્લું નીચે જમીન ઉપર આવ્યું તેથી આપને પૃથ્વિનું રાજ આપ્યું અને ઈંદ્રવાળું ઉપર ગયું તેથી તેને સ્વર્ગનું રાજ આપ્યું. એ ઉપરથી આપ મોટા છો એમ મેં કહ્યું છે એમાં કાંઇ સંશય કરવા જેવું નથી. બીરબલને આ પ્રમાણે બોલતો સાંભળી બાદશાહ ખુશ ખુશ થઇ ગયા, પણ બીરબલનું ખરૂં માર્મિક કહેવું તો એ જ હતું કે ઉંચ સ્થાન ઈંદ્રનું અને સૌથી નીચે તે તમારૂં. બીરબલના બોલવાનો ભાવાર્થ બાદશાહ બરાબર સમજ્યો નહી, પણ એમ જ માની લીધું કે પોતે ઈંદ્ર કરતાં મોટો છે, એમ બીરબલે પુરવાર કરી આપ્યું તેથી તેને સાબાશી આપી. "સમજે તેનું મોત ને નહી સમજે તેની કમબખ્તી," એમ મનમાં વિચારી બીરબલે ચુપકીદી પકડી.

માણસની જાત, પેઢીનું નાક, હાથનું મણી, બજારની ખાટ અને નર્કની વાટ—એક ભેદ યુક્ત વાત—તેને બીરબલે કેમ ઉકેલી ?

બાદશાહ ગમે તેવો પરાક્રમી હતો છતાં પોતાનાથી ચઢીયાતા રાજાઓથી લગાર થરથરતો ખરો. લંકામાં મુરસિંહ નામનો રાજા રાજ કરતો હતો. તે બહુ શૂરવીર, પરાક્રમી અને અકલવાન પણ હતો. તે એક વેળા પરવાડતો પડ્યો એટલે દિલીના બાદશાહની અકલની પરીક્ષા કરવાનો ઠરાવ કર્યો. એવો ઠરાવ કરી તેણે દિલીના બાદશાહ ઉપર પત્ર લખ્યો કે "માણુસની જાત, પેઢીનું નાક, હાથનું મણી, બજારની ખાટ અને નરકની વાટ." એ જીણસો ચાર મહીનાની અંદર મોકલી આપો, ને નહી બને તો લડાઇ કરવાને તૈયાર થઇ જાઓ. આ પત્ર લઇ લંકાના અનુચરો, ઘણે વખતે દિલીમાં આવી પોહોંચ્યા. બાદશાને પોતાના રાજા તરફનો પત્ર આપ્યો. બાદશાહે તે વાંચી વિચાર્યું કે આ હીકમત અકલની પરીક્ષા કરવાની છે. તેણે પોતાના દરબારીઓને હોકમ કીધો કે એક મહીનાની અંદર એ પાંચે જણસો મેળવી આપવી. જો તમે નહી મેળવશો તો ફાંસીને લાકડે લટકાવ્યામાં આવશે. દરબારીઓ તો આ હોકમ સાંભળી ભયભીત થઇ ગયા. તેઓએ ગામોગામ અને શેહેરોશેહેર શોધ ચલાવી પણ કેડેથી મળી શકી નહી. શું આ જીણસો તે કાંઇ જમીનમાં પાકતી હશે, ઝાડે થતી હશે કે દુકાનદાર, વેપારીને ત્યાં વેચાતી હશે ? નથી કોઈ વણકર કે તે વણાટ કરી શકે, ન કોઇ ઘડનાર કે તે ઘડી શકે ? કોઇની અક્કલ ચાલી શકી નહી. બધા દરબારીઓ બીરબલને શરણે ગયા, અને તેના હજુર કોટીબંધ નાણું ઠાળવી, માંગણી કરી કે આ જણુસો ગમે તેમ મેળવી

આપવી. બીરબલને તેમની દયા આવી, અને તેણે પોતાથી બનતું કરવાનું વચન આપી બધાને ધીરજ આપી. પછી એક દિવસે બાદશાહ હજુર રજુ થઇ એ બાબતનો ખુલાસો કીધો અને કહ્યું કે ખુદાવિંદ, એ ચીજો અહી મળશે નહી પણ મુજ સેવકને ખુદ લંકામાં જવું પડશે, માટે મને લંકા જવાની રજા આપો. બાદશાહે તે સાંભળી લઇ તેને રજા આપી અને સાથે પુષ્કળ દ્રવ્ય તથા માણસો વગેરે આપી તેને વિદાય કીધો. તેની સાથે તેને મોહોર છાપ સાથનો એક પત્ર પણ આપ્યો, કે "આ માણસ તમે મંગાવેલી ચીજો લઇ આવ્યો છે તે તપાસી લઈ, ભર્યોપુર્યો પાછો વિદાય કરી દેજો." બીરબલરાજ ઘણે લાંબે વખતે લંકા જઇ પહોંચ્યા. ત્યાં જઇ એક મેહેલ ભાડે રાખી રહ્યો. એક મહીનો સુધી તો પુર ભપકામાં શહેરમાં ફરીહરી ત્યાંના રીતરીવાજો વગેરેની માહીતી મેળવી લીધી. એટલો ઠાઠ રાખતો કે લોકો તેને જોઇને અંજાઈ જતા અને જે કોઈ પુછે તેને કહેતો કે હું તો કાશ્મીરના રાજાનો દિવાન છું. ત્યાંના અમીર ઉમરાવો અને સરદારો વગેરેને મેજબાનીઓ આપવા લાગ્યો. ગામના ઘણાક મોટા મોટા માણસો જોડે તેણે મિત્રાચારી બાંધી. એ પ્રમાણે બીજો એક મહીનો ખલાસ થવા આવ્યો. હવે પેલા કામની તજવીજ કરવા માંડી. એક દિવસે તદ્દન સદામાંદા પોશાકમાં સાથે ત્રણ ચાર સિપાઇઓ લઇ તે ગામના દયારામ નામના એક સાહુકારને ત્યાં ગયો. દયારામભાઇની ગામમાં આંટ બહુ સારી હતી અને નામચીન કહેવાતો હતો. બીરબલને જોઇને તેને દયારામે તેની આગતા સ્વાગતા કરી વિવેકથી પેઢી ઉપર સારાં આસન આપી બીરાજમાન કીધો. વાતચીત થયા પછી દયા-રામે તેને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. બીરબલે ઠાવકું મોહો રાખી

ઉત્તર આપ્યો,–શેઠજી હું કાશ્મીરના રાજાનો દિવાન છું. અમારા રાજા પોતાની કન્યાનો વિવાહ તમારા રાજાના દિકરા જોડે કરવા ઇચ્છે છે. મહારાજા સાહેબ, દાએજાની રકમ અગાઉથી માંગે છે, તેમાં થોડાઘણા અમારી પાસે છે, બાકીના વાસ્તે હુંડી મંગાવી છે તે ચારપાંચ દિવસમાં આવી પહોંચશે. રાજા સાહેબ પહેરામણી હમણાંજ માંગે છે, તે રકમ આજેજ ભરવી જોઇએ. જો ન ભર્યે તો અમારૂં કારજ બગડી જાય છે, માટે તમારા તરફથી દશ હજાર રૂપિયા મલશે એવી આશા છે; આઠ દિવસે તમારી રકમ વ્યાજ સુધાં પાછી ચુકવી આપીશ. બીરબલનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી તેણે તે કબુલ રાખ્યું અને ચોપડામાં બીરબલને નામે દશ હજાર રૂપીયા લખી સેંકડે ચાર આનાનું વ્યાજ ઠરાવી રૂપિયા રોકડા ઠોકબંધ ગણી આપ્યા. તે લઇને બીરબલ પોતાને ઉતારે આવ્યો.

લંકામાં થોડાજ વખતથી વધી ગયલો એક બીજો દ્રવ્યવાન સાહુકાર રહેતો હતો. દ્રવ્યના મદથી તે છકીને મદોન્મત થઈ રહેલો હતો. બીરબલ એક દિવસે તેને ત્યાં ખુબ ભપકાદાર પોશાક પહેરી શરીર ઉપર ચાર પાંચ હજારનું જરીયાન લટકાવી ચાર સિપાઈ આગળ, ચાર પાછળ એમ ડોળ કરીને તે સાહુકારની પેઢીએ આવ્યો. શેઠ પેઢીએ બેઠા હતા. બીરબલ તેની સામો આવી ઉભો, એટલે કેટલીકવાર તો શેઠે તેને જોયા જ કીધું. બેસવાનું પણ તેને કહ્યું નહીં. ઘણીકવારે શેઠે બીરબલની સામે નજર કીધી. બીરબલે વાંકાવળી નમસ્કાર કર્યા, પણ શેઠ તો એવા ઘમંડી કે માત્ર પાંછેરીઓ હલાવી પાછા જાણે પોતાના કામમાં ગુટાઈ ગયા. બીરબલથી નહીંજ થોભાયું એટલે શેઠજીને તેણેજ બોલાવવા માંડ્યા. પણ શેઠે તો કરડાકીમાંજ ઉત્તર દીધો કે જરા થોભો, હજુ

જરા કામ છે તે કરી લઉં. થોડીવાર પછી પાછો બીરબલ શેઠજી આગળ હાથ જોડી ઉભો, એટલે શેઠે કહ્યું બોલો શું કહો છો ? બીરબલે જેમ દયારામ આગળ વાત કરેલી તેમ તેમના આગળ પણ કીધી. શેઠે તો મોઢું મચકોર્યું અને બોલ્યો તમોને અને અમોને કશો પરિચય નહી ને દશ હજાર રૂપિયા માંગવા આવ્યા એ તે શું કહેવાય ? બીરબલે કાલાવાલા કરી કહ્યું, શેઠજી પંદર દિવસનું કામ છે માટે એટલી કૃપા અવશ્ય થવી જોઇએ, જોઇએ તો વ્યાજના પાંચ દશ હજાર રૂપિયા વધારે લ્યો. શેઠ જરા પીગળ્યા. તેમણે જોયું કે બીલ્લુ તો સદ્ધર લાગે છે, અંગપર પાંચ સાત હજારના દાગીના છે, રહેવાનો મહેલ છે, વળી આપણા રાજાને કામે આવેલો છે, કામ પણ દશ પંદર દિવસનું છે, વ્યાજ સારૂં મલશે, માટે સારો ફાયદો થશે, એટલે પીગળી ગયા, અને બોલ્યા કે હું તમને રૂપિયા આપીશ, પણ વ્યાજ આગળથી કાપી લઇશ અને તમારી સાક્ષી લખી આપી ઉપર તમારી મોહોર કરી આપવી પડશે. બીરબલે બધું કબુલ કીધું અને રૂપીઆ લીધા. વ્યાજ વગેરે કાપી લેતાં સાડાબાર હજાર રૂપયા થયા અને દશ હજાર પુરાની ચીઠી લખાવી લીધી. બીરબલે તેને મોટા શેઠ, મોટા શેઠ કહીને ચઢાવ્યો એટલે ફુલણજી બની ફુલી ગયા.

એજ ગામમાં રૂપવંતી નામની એક ગુણકા રહેતી હતી જે જાતે એકવચની હતી. જેની સાથે એકવાર કબુલાત કરતી તેનાથી કોઈ ગમે તેટલું વધારે આપવા કબુલ કરે તો પણ તે ફરતી નહતી. બીરબલે તેને ત્યાં જવાનો સંકેત કર્યો. પોતાના માણુસ પાસે પચાસ રૂપિયા મોકલી આપી કહી મોકલ્યું કે આજની રાતે હું તારે ત્યાં આવીશ. રૂપવંતીએ તે રૂપિયા લઈ માણુસ પાસે કહેવડાવ્યું કે આજની રાત હું તમારી જ છું,

જોઇએ ત્યારે પધારજો. આ પ્રમાણે કહેવાડી ગુણકાએ તેને વાસ્તે તૈયારી કરવા માંડી. રાતે આવનારો જાણે પોતાનો પતિ હોય તે મીસાલજ તેના જોડે વર્તવા ગોઠવણ કીધી. તેને ખાવાને માટે ફળ મેવો વગેરે મંગાવી રાખ્યો, સોકટા, ચોપટબાજી વગેરે તૈયાર કરી મુકયું, અને એક સ્ત્રી જેમ પોતાના પતિની આવવાની રાહ જોતી હોય તેમ રાહ જોતી બેઠી. નવ-દશ અગીયાર વાગા પણ બીરબલ આવ્યો નહી. રૂપવંતીની આંખોમાં જરા ઉંઘના ઝોકાં આવવા લાગ્યાં, એટલે પલંગ ઉપર નહી સુતાં જમીન ઉપર જ સુતી. બરોબર બાર વાગે બીરબલ આવ્યો અને ગરબડ મચાવી. તુરત રૂપસુંદરી ઉઠી ઉભી થઈ. બીરબલને વિવેકથી અંદર દાખલ કીધો. પણ બીરબલે તો જલદી દરવાજો નહી ઉઘાડતા તેને દરવાજા ઉપર ધક્કા ખવાડ્યા એમ બોલી ખુબ ધમકાવી, એટલું જ નહી પણ ચાબુક લઈ પાંચ પંદર સપાટા પણ લગાવ્યા. રૂપવંતી જો કે પોતાનો કશો કસુર નહતો, છતાં મુગે મોઢે તે સહન કરી જાણે પોતાનો ખરો જ કસુર થયો હોય તેમ મુગે મોઢે ઉભી રહી; એક ખોટો સખુન પણ કહાડ્યો નહી. એમ એક સ્ત્રી જેમ પોતાના પતિની સાથે ચાલે તેમ તેની સાથે વર્તિ. આખી રાત ત્યાં રહી બીરબલ સવારના પોહોરમાં તેને ત્યાંથી જતો રહ્યો.

ચારેક દિવસે બીરબલ જાણીબુઝીને, 'દુષ્ટ બુદ્ધિ' નામની એક વેશિયાના દરવાજા ઉપરથી પસાર થયો. વેશિયાની નજર તેના ઉપર પડી. અને તેણે તેને બનીઠનીને જતો જોઈ બોલાવીને લુટવાનો મનસુબો કીધો. ગુણીકાએ તેને આંખોની ઇસારતથી બોલાવ્યો. ચાકરને ઘોડો સોંપી બીરબલ ઘરમાં ગયો અને પૂછ્યું કે તમારે ત્યાં એક માણુસ આખી રાત ગુજારે

તેની પાસે શું પૈસા લ્યો છો? વેશિયાએ વિચાર્યું કે આ બાપડો કોઈ અજાણ્યો છે, કશી ગતાગમ્ય નથી ને આંગ ઉપર ખાસ્સા બેચાર હજારના દાગીના છે, તે કાંઈ જુક્તિથી પડાવી લેવાની ઠીક તક છે. તેમ વિચારી તે બોલી શેઠજી એક રાતના પાંચ રૂપિયા લેવાનો મારો ધારો છે, પછી તો આપ સમર્થ છો, જે કાંઈ આપશો તે સ્વીકારીશ. આટલું કહી તેને પાનપટી આપી. બીરબલે તેને દશ રૂપિયા આપ્યા અને રાત્રે આવવાની કબુલાત આપી ચાલતો થયો. રાત પડી. એટલે કપડાં ઘરેણાં પેહરીને વેશિયાને ત્યાં ગયો અને સાથે કોઈ પણ માણસને નહી લીધો. ગુણકાને ત્યાં જઇને જુએ છે તો દરવાજો બંધ દીઠો, એટલે પોતે બાહાર બેઠો. તે નીચ ગુણકાએ બીજા બે ચાર જણાઓને ઘેરમાં ઘાલેલા હતા તેમના સાથે મોજમજાહ કરીને તેમને વિદાય કર્યા. તે પછી ચાર મદદગારોને બોલાવી તૈયાર રાખ્યા કે બીરબલ આવે તેને લુંટવો. પછી તે નીચે આવી અને બીરબલને સ્ત્રી ચરિત્ર કરી ઉપર તેડી ગઈ. તે કહેવા લાગી કે શેઠજી નીચે શું કામ બેસી રહ્યા? બીરબલ બોલ્યો, તમોને હાંક માર્યા પણ તમે સાદ નહી આપ્યો તેથી હું બેસી રહ્યો. વેશિયાએ કહ્યું, મને જરા ઊંઘ આવી ગઈ હતી તેથી માફ કરશો. એમ કહી ચરિત્ર કરીને બીરબલને ત્યાં બેસાડી, પોતાના સાથીઓને અંદર બોલાવ્યા. તેમણે તેને પકડી નાગો કીધો અને બધાં ઘરેણા લઈ ગુણકાને સ્વાધીન કીધા. ગુણકાએ તે લઈ પેટીમાં પેક કરી દીધાં અને પછી બાહાર રસ્તા ઉપર દોડી બુમાબુમ કરી મુકી કે, ઘરમાં ચોર ચોરી કરવા આવ્યા છે તે મને માર મારે છે માટે કોઈ આવીને બચાવો. તેનો આ પોકાર સાંભળી શીપાઇઓ દોડી આવ્યા

અને ઘરમાંથી બીરબલને પકડી બાંધીને ચાવડી ઉપર લઈ ગયા. સવારે કોટવાલે રાજાને રિપોર્ટ કીધો કે રાતે એક ચોરને પકડ્યો છે તેને સજા ફરમાવો. રાજાએ તેના અપરાધની તપાસ નહી કરતાં એકદમ તેને ફાંસીએ ચઢાવવાનો હોકમ કીધો. શીપાઇઓ તો બીરબલને ફાંસી દેવા લઈ ચાલ્યા. પણ બીરબલે તેઓને લાલચ દેખાડી તેમને પેલા, મદોન્મત શેઠને ત્યાં લઈ ગયો. ત્યાં તેણે બધી વાત કરી અને કહ્યું કે શેઠજી વગર તપાસે મને રાજાએ ફાંસીનો હોકમ કીધો છે, માટે બે હજાર રૂપિયા આપી મને છોડવશો તો તમારા બધા પૈસા તમને મળશે, નહી તો તમારા બધા પૈસા પાણીમાં જશે. બીરબલનું આવું બોલવું સાંભળીને શેઠ સાહેબને તો ગુસ્સો ચઢયો, અને તરેહવાર ફાટું ફાટું બોલ્યો અને બીજા બે હજાર રૂપિયા આપવા સાફ ના પાડી. તેમ જોઈ બીરબલ ચાલતો થયો. ત્યાંથી તે દયારામ શેઠને ઘર ગયો. તેમની આગળ બધી વાત કરી બે હજારની મદદ માંગી. અને કહ્યું કે જો એટલી વધુ રકમ આડી પાડશો તો તમારા બધા રૂપિયા તમને મળી જશે, હજુ મારી હુંડી આવી નથી. દયારામ તે ખરેખરજ દયાના રામ હતા એટલે લાંબો વિચાર કરીને રૂપિયા આપવા કબુલ કીધા. જો કે તેમના પાસે રોકડા હતા નહી છતાં સ્ત્રીના દાગીના કઢાવી તેના ઉપર નાણું કઢાવી તે રકમ ગાંઠે બાંધી રાજાની દરબારે ગયો. રાજાને વિનંતી કીધી કે, મહારાજા એક અજાણ્યા માણસને આપે ફાંસીની સજા ફરમાવી છે પણ તેની પુરી તપાસ થઈ નથી, માટે તે અપરાધી છે કે નીરઅપરાધી તે જાણ્યાં વગર મોટી સજા અમલમાં મેલાતી અટકાવો. તેની તપાસ કરો, અને જો તે અપરાધી ઠરશે તો

તેનો દંડ હું ભરીશ. રાજાના મનમાં વાત ઉતરી, અને પેલા અજાણ માણસને (બીરબલ) તેડી લાવવા શીપાઈ દોડાવ્યા. બીરબલ રાજા સામો આવી ઉભો. આવતાં વાર તેણે દિલ્લીના બાદશાહનો મોહોર છાપ સાથનો પત્ર રાજાના હાથમાં મુકયો. રાજાએ તે ફોડીને વાંચ્યો. તેમાં તેણે માંગેલી પાંચે જણુસો સંભાળી લઈ, પોહોંચ આપવા લખ્યું હતું. તે પ્રમાણે વાંચી રાજાએ બીરબલને પુછયું કે તે પાંચે જણુસો કયાં છે? બીરબલે કહ્યું કે, પેહેલાં ધન લોભી સાહુકારને તથા રૂપસુંદરી ગુણકાને તથા પેલી બનારસી દુષ્ટ બુદ્ધિ વેશિયા જેણે મારા ઉપર જુઠું તોહમત મુકી મને લુટયો હતો તેમને બોલાવો. રાજાએ તેમને બોલાવવા માણુસ મોકલ્યાં અને દરમ્યાન બીરબલને માન સાથે પોતાની પાસે બેસાડયો. થોડી વારમાં ત્રણે જણ દરબારમાં આવી પહોંચ્યા. તેમને જોતાં જ બીરબલે બોલવું શરૂ કીધું. મહારાજ તમારી પેહેલી જણુસ–માણુસની જાત તે આ ધન શેઠ છે, એટલે ન કરવાના ઉપાયો કરી લાખો રૂપિયા મેળવ્યા છે અને ધનના મદે કરી આંધળો થયો છે તે, પેહેલી 'જણુસ.' બીજી જણુસ 'પેઢીનું નાક'–તે આ દયારામ શાહુકાર છે; મને એમના સાથે મુદલ પરિચય ન હતો, છતાં મારા બોલ ઉપર એમણે મને દશ હજાર રૂપિયા કાહાડી આપ્યા; અને વળી જયારે મને ચોરીના વાંક માટે પકડયો ત્યારે તે દશ હજાર ઉપર પાણી ફેરવી મને છોડાવવાને બે હજાર રૂપિયા લઇને કચેરીમાં આવ્યો છે. પોતાના બાપદાદાની રીત પ્રમાણે આબરૂ દરકારથી વેપાર કરીને પૈસા મેળવનાર 'પેઢીનું નાક' તો એજ પુરૂષ છે. હવે તમારી મંગાવેલી ત્રીજી જણુસ 'હાથનું મણી' તે આ રૂપસુંદરી ગુણકા છે. તે એક વચની છે. જે પુરૂષને પોતે એક વખત આવવાનું કબુલ કર્યું તો તેને જ

પોતાનો પતિ જાણી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારી છે. તેના દાખલામાં જોવું હોય તો જુઓ એના દીલ ઉપર મેં ચાબુકથી ફટકા મારવા છતાં કાંઈ બોલી નથી. ખરેખરા "હાથનું મણી" તે એજ નારી છે! ચોથી જણુસ, "બજારની ખાટ" તે આ નીચ વેશ્યા છે. એના ઠરાવ કરતાં મેં એને વધારે રૂપિયા આપ્યા, અને રાત્રે જ્યારે તેને ઘર ગયો ત્યારે દરવાજો ન ઉઘાડતાં, બે ચાર આશામીઓ પાસેથી દ્રવ્ય લેઈ તેમને રજા આપી પછી મને અંદર લીધો, ને પોતાના મલતીયાઓ પાસે મારાં ઘરેણાં ઉતરાવી લઈ મને ચોર તરીકે પકડાવ્યો અને તેથી મને ફાંસી જવાનો વખત આવ્યો. આ સાંભળતાં જ રાજાને બહુ ક્રોધ ચઢયો, અને તે નીચ વેશિયાને બાંધી મારવાનો હોકમ કીધો. પછી બીરબલ્ બોલ્યો કે, મહારાજા, આપની જણાવેલી પાંચમી જણુસ 'નરકની વાટ' છે. અપરાધી માણસને તેની તપાસ ન કરતાં તેને એકદમ સજા કરવી એજ 'નરકની વાટ' છે. તમારી મંગાવેલી જણુસો થઇ રહી. હવે અકબરશાહને જવાબ લખી આપો. બીરબલની આ વાત સાંભળી, રાજદરબાર આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઇ. રાજાએ તેને ઉત્તમ પોષાક નજરાણું વગેરે આપી પોતાની પાસે બેસાડયો. દયારામ સાહુકારને તે દિવસથી દરબારમાં બેસવાની રજા આપી અને તેને ઘેર બેઠાં મુસારો બાંધી આપ્યો. પેલી રૂપવતી ગુણકાને સાબાશી આપી તેને પણ મુસારો બાંધી આપ્યો, પણ પેલી નીચ વેશિયાના ઘરબાર લુટી તેના નાક કાન કાપી ગધેડે બેસાડી ગામ બાહાર હાંકી કાહાડી. હવે રહ્યા પેલા ધનલોભી શેઠ. તેમને તેમના રૂપિયા આપી દરબારમાંથી હાંકી કહાડયા અને તે દિવસથી તેને દરબારમાં આવવાનો બંધ કીધો. આ થઇ રહ્યા પછી રાજાજીએ અકબર ઉપર જવાબ

લખી આપી માન અકરામથી બીરબલને વિદાય કીધો. મંજલ દર મંજલ કાપતાં બીરબલ દિલ્લી આવી પહોંચ્યો અને લંકાના રાજાનો પત્ર આપી બધી બનેલી વાત કહી સંભળાવી. તે સાંભળી દરબારે વાહ વાહ પોકારી. તે દિવસથી બાદશાહે બીરબલને 'રાજા'ની પદ્વી આપી.

બીરબલનો દુધભાઈ–ગાયનો વાછરડો !

બાદશાહનો એક દુધભાઇ હતો એટલે મા એક અને બાપ જુદો. એક દિવસે બાદશાહ શીકારે ગયો હતો. ત્યાં થાકી ગયાથી નદી કીનારે આવી બેઠા હતા. બાદશાહ તે વેળા મધપુડામાંથી મધ ખાતો હતો. બાદશાહના દુધભાઇએ બીરબલને પુછ્યું કે 'બાદશાહ શું કરે છે ?' બીરબલે જવાબ દીધો–બાદશાહ ગુ(મધ)ખાય છે. બાદશાહના ભાઇને બીરબલનો આ જવાબ સાંભળી ગુસ્સો લાગ્યો, પણ કરે શું ? તે લાગલો મોહનો થોબડો ચઢાવી બાદશાહ આગળ આવ્યો અને બનેલી હકીકત કહી. બાદશાહે બીરબલને તેડી મંગાવ્યો અને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. બીરબલે ઠાવકું મોહો રાખી કહ્યું કે ખુદાવિંદ આપ મધ ખાતા હતા તેથી મેં એમ કહ્યું. બાદશાહ સમજ્યો કે બીરબલે ફારશી શબ્દ કહ્યો તે મારો ભાઈ નહી સમજવાથી આ ગોટાળો થયો છે. પછી બીરબલને બાદશાહે પૂછ્યું, બીરબલ તારો કોઇ દુધભાઈ છે કે ! બીરબલે કહ્યું, હા, ખુદાવિંદ, મારો પણ એક દુધભાઈ છે. બાદશાહે કહ્યું કે તું તેને દરબારમાં કેમ લાવતો નથી ? બીરબલે કહ્યું કે, ખુદાવિંદ તે ઉમ્મરે નાનો છે તેથી હું લાવતો નથી. બાદશાહે તાકીદ કીધી કે કાલે તેને જરૂર દરબારમાં લાવજે. બીરબલે જવાબ આપ્યો, હા, ખુદાવિંદ લાવીશ.

બીજે દિવસે બીરબલ પોતાની ગાયના વાછરડાને સારી રીતે શણગારીને દરબારમાં લઈ ચાલ્યો અને બાદશાહ આગળ તેને ઉભો કરીને કહ્યું, ખુદાવિંદ, મારો દુધભાઈ આવ્યો છે. બાદશાહે વાછરડાને જોઇને કહ્યું, બીરબલ આ તારો દુધભાઈ? બીરબલે જવાબ વાળ્યો, હા ખુદાવિંદ એજ મારો દુધભાઈ? જે ગાયનું દુધ હું પીઉં છું તેનુજ દુધ એ પણ પીએ છે અને તેથી એ મારો દુધભાઈ છે. બાદશાહ બીરબલના આ ચાતુર્યથી વિસ્મય પામ્યો અને પછી બીરબલને સરપાવ આપી વાછરડાને ઘરે પહોંચાડવાનો હોકમ કીધો.

નક્કી એક શેર માંસ!

દિલીમાં શવદાસ નામનો એક મોટો શાહુકાર મોટા પાયા ઉપર લેણદેણનો ધંધો ચલાવતો હતો. તેની પેઢી પણ ઘણી પુરાણી અને પંકાયલી હતી. તેની આંડત પણ દેશદેશાવરોમાં પુષ્કળ હતી. એક દિવસ એવું બન્યું કે તરત મુદતની કરોડો રૂપિયાની હુંડીઓ તેના ઉપર દેશાવરોથી આવી પડી. તેની પોતાની પણ હુંડીઓ આવવાની હતી. પણ દેશાવરો લંબાણ હોવાથી વખતસર આવી પહોંચી ન હતી. એટલે એકી વખતે થોકબંધ નાણું આપતાં શવદાસ મુઝાઈ ગયો, અને બધુ પેઢીપરનું તમામ નાણું ગણતાં એમ લાગ્યું કે કમમાં કમ પાંચ લાખ રૂપિયાની તાણ પડશે. ગામમાં કયાંકથી પણ લાવીને તે રૂપિયા ભરવાનો નિશ્ચય કીધો. એટલે હાથમાં જેટલા હતા તેટલા તો ચુકાવી દેવાનો મુનીમોને હોકમ કરી તે પાંચ લાખ રૂપિયા મેળવવા ગામમાં નીકળ્યો. થોડા થોડા બે પાંચ ઠેકાણે લેવા કરતાં તેણે તે એક ઠેકાણેથી મળે તો ઠીક એમ વિચારી, તે કોની પાસેથી મળશે તેની ખબર કાહાડી તો

જણાયું કે એક બીજા શાહુકારને ત્યાં તે એક્કી રકમે મલશે. પણ તે શાહુકાર જાતે હલકી ન્યાતનો મારવાડી હતો, વળી જુઠાંપણું, નિર્દયતા અને લોભીપણાનો તેને લખ હતો. તેને ત્યાં હાથ ઓળવા જતાં શવદાસને ઓછું તો લાગ્યું પણ કરે શું? ગમે તે ભોગે પોતાની આંટ સાચવવી તો હતી. એમ સમજી શવદાસ તેને ત્યાં પોહોંચી ગયો અને પછી દશ દિવસની મુદતે પાંચ લાખ રૂપિયાની માંગણી કીધી. આ મારવાડી શવદાસ ઉપર મનમાં બળતો હતો, એટલે હવે વેર લેવાને તેણે નિશ્ચય કીધો. શવદાસને કાંઈ છોકરૂં છૈયું ન હતું એટલે જો શવદાસ મરી જાય તો તેની પેઢી બંધ પડે અને પોતાની પેઢી ધીકે એવી તેના મનમાં લેહ લાગી હતી. માટે એને કાંઇ સખત લખતથી બાંધી લઇને એને નાણું ધીરવાં, એવો વિચાર કીધો. તેના મનમાં એક દુષ્ટ વિચાર સુઝ્યો, અને બોલ્યો, શવદાસ શેઠ, તમે કોઈ દિવસે નહી ને આજે મારે ત્યાં રૂપિયા લેવા આવ્યા તો હું તે મોટી ખુશીથી આપીશ, અને તેનું કશું વ્યાજ લઇશ નહી; પણ દશ દિવસની મુદતે તે રૂપિયા એક શરતે હું આપવા તૈયાર છું. જો દશ દહામાં રૂપિયા પાછા ન ફેરવો તો તમારા શરીરનું એક શેર માંસ ગમે તે ભાગમાંથી કાપી લેવું. શવદાસને આ સરત બહુ ભયભરેલી લાગી, છતાં પોતાની દયાનત પાક હતી, અને વળી પેઢીની આંટ સાચવવી હતી, અને તેને પોતાનાં નાણું થોડા દિવસમાં ફરી વળવાની વક્કી હતી એટલે પરમેશ્વરનું નામ લઈ શવદાસે તે શરત કબુલ કીધી અને તે પ્રમાણે લખત કરી આપી પાંચ લાખ રૂપિયા લઈ શવદાસ પોતાની પેઢીએ ગયો, અને બધા હુંડીવાળાઓને નાણું પગાર કીધાં. બે દહાડા પછી તેની તબીએત બગડી આવી તેથી મારવાડીની મુદત વિષે તેનું ધ્યાન

રહ્યું નહી, તેમજ બાહારગામથી પોતાનું નાણું પણ ફરી વળ્યું નહી એટલે શવદાસ મુંઝવણમાં પડયો. પેલી તરફ પેલો માર-વાડી પણ નાણાનો તકાજો કરવા લાગ્યો. શવદાસે ગામમાંથી પાંચ લાખ ભેગા કરી તે રકમ મારવાડીની દુકાને મોકલી આપી પણ મુદત થઈ જવાથી મારવાડીએ તો રૂપિયા સ્વીકારવા ના પાડી અને ફક્ત સરત પ્રમાણે એક શેર માંસની જ ઉઘ-રાણી કરી. શવદાસ પોતે વળી માંદો પડી ગયાથી સંકટમાં વધારો થયો.

જ્યારે મારવાડીએ જોયું કે શવદાસ આમ તો સમજે તેમ નથી, એટલે કાજીની અદાલતમાં ફરિયાદી માંડી. કાજીએ શવદાસને બોલાવી મંગાવી તેમના વચ્ચે થયલાં લખતની શરત વિષે પુછ્યું અને શવદાસે બાહિમતથી તે વાત કબુલ રાખી, પણ કાકલુદી કીધી કે હું એને જે વ્યાજ માંગે તે સુદ્ધાં એના રૂપિયા આપવા તૈયાર છું, તેમ વળી એક વાર મેં એની દુકાને તે મોકલી પણ આપ્યા હતા, પણ તે એણે લીધા નહી અને માંસની જ હઠ લે છે. માટે સરકારે પુરતો વિચાર કરી ન્યાય આપવો.

શવદાસનો એકરાર સાંભળી લઈ કાજીજીએ તો કાન ઉપર હાથ મુકયા કે હવે તો સરત પ્રમાણે થવું જ જોઇએ, હમા-રાથી બીજી રીતે કામ લેવાય નહી. માટે તમારૂં શેર માંસ આ મારવાડી શેઠ તમારા શરીરના જે ભાગમાંથી પસંદ પડશે ત્યાંથી કાપી લેશે, એવો હમારો હોકમ છે. શવદાસ શેઠ ગભરાયા, અને બાદશાહને અરજી કરવા મેહતલ માંગી, જે તેને આપવામાં આવી.

શવદાસ આ પ્રમાણે ઘરે આવ્યો, બીજે દિવસે તે બાદશાહ હજુર હાજર થયો અને બધી હકીકત સાચેસાચી

કહી, જે સાંભળીને બાદશાહ પણ વિસ્મય પામ્યો, વધારે એટલા માટે કે શવદાસ બહુ ચોખવટવાળો, અને પ્રમાણિક હતો અને તેની પેઢી પણ જુની અને સારી આંટવાળી ગણાતી હતી. તેને કોઈ પણ યુક્તિથી બચાવી લેવો એવો વિચાર કરી બાદશાહે તે ન્યાય બીરબલને સોંપ્યો.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી, બાદશાહે તેને ધીરજ આપી ઘર મોકલ્યો અને તેડું મોકલ્યે ત્યારે આવજો એમ હોકમ કીધો.

આ સાંભળી શવદાસને કાંઇક હીમ્મત આવી. તે ઘરે ગયો. પણ તેને કશું અન્નપાણી ભાવે નહી. આણી તરફ બાદશાહે બીરબલને તેડી તેના આગલ હકીકત કહી, શવદાસને કોઈ પણ પ્રકારે બચાવી લેવાની તદબીર રચવા ફરમાવ્યું.

થોડાક દિવસ પછી પેલા મારવાડી સાહુકારે શવદાસ જોડેનું લખત અમલમાં મુકવાનો હોકમ કરવા અરજ કરી. બીરબલે બાદશાહનો હોકમ લઈ, તે કામ હાથ ધર્યું. તેણે શવદાસને તેડાવી મંગાવ્યો. તેને મારવાડીની સામે ઉભો રાખી સવાલ કીધો કે કેમ શેઠ, તમારે તમારા રૂપિયા લેવા નથી? મારવાડીએ સાફ ના પાડી. બીરબલે પુછ્યું રૂપિયાના બદલામાં આ સાહુકારના આંગનું માંસજ જોઇએ છે નહી? હા સાહેબ, મારવાડીએ ઉત્તર આપ્યો. તો ઠીક છે, સરત પ્રમાણે સાહુકારના આંગમાંથી જે જગાએથી તને પસંદ પડે તે જગાએથી એક શેર માસ કાપી લે, પણ તેમ કરતાં જો કદાજ તે કાપેલાં માસનો કકડો એક શેર કરતાં ઓછો કે વધુ થયો તો તારા કુટંબનાં બધાં માણસોને દેહાંતદંડની શીક્ષા કરવામાં આવશે અને તારાં ઘરબાર જપત કરવામાં આવશે.

આ સાંભળી મારવાડીભાઈ તો ગભરાયા; શું બોલવું અને કેમ કરવું તે કશું સુઝ નહી પડે. તેમ જોઈ બીરબલે

તેને ઉતાવળ કરવા કહેવા લાગ્યો; એટલે મારવાડી ભાઈ ઠેકાણે આવ્યા અને બોલ્યા, શેઠજી મને માંસ બાંસ કાંઈ જોઇતું નથી. મારા રૂપિયાજ મને આપવા એટલે બસ. બીરબલે ડોળા કકડાવી કહેવા માંડ્યું, કમબખત, સાહુકારે તને વ્યાજ સુધાં રૂપિયા મોકલ્યા તે તેં લીધા નહી; હવે તે રૂપિયા કાંઈ મળશે નહી, પણ સરત પ્રમાણે તારે માંસજ લેવું પડશે, જો હમણાં તું માંસ નહી લે તો બીજી વખતે તે મળશે નહી,ને સરકારના હોકમની અવગણના કરવા બદલ ગુન્હેગારીના દશ લાખ રૂપિયા આપવા પડશે. માટે શું કહે છે ? જલદી જવાબ આપ.

ખુદાવિંદ, મારવાડી બોલ્યો, મને કશું જોઇતું નથી, માટે મને સિધોપાધરો અહીંથી જવા દ્યો.

બીરબલે ખુબ દમ ભીડાવી કહ્યું, જો સાંભળ, તેં સરકારના હોકમની અવગણના કરી છે માટે તારે દશ લાખ રૂપિયા દંડ આપવા; તારા ઉપર બીજો વાંક એ મુકવામાં આવે છે કે આ શેહેરના જાણીતા શાહુકાર અને નામી શેઠ શવદાસ ઉપર દ્વેષ રાખી તેને દુઃખી કરવાની મતલબે તેના શરીરનું માંસ કાપવાની સરત કરી જે કુદરતી કાયદાની વિરૂદ્ધ છે માટે તને છ માસની કેદની સજા કરવામાં આવે છે. આ સજા સાંભળી, મારવાડી ભાઈ તો આભાજ બની ગયા. પણ બાદશાહના મનને ઘણી શાંતિ થઈ. તેણે દશ લાખ રૂપિયા દંડ આપ્યો અને છ માસ કેદમાં ગયો. બાદશાહે, શવદાસને તેની પેઢીની આંટ જાળવવાને કરેલી કોશેષ માટે શાબાસી આપી બાઆબરૂથી વિદાય કીધો.

કવિરાજ ગંગ બાદશાહ અકબરનો માનીતો કેમ થયો?

દિલ્લીના દરબારમાં ઘણાક કવિઓ, ભાટો, વિદ્વાનો અને ફીલસુફો વિગેરેનો જમેલો ઝામ્યો હતો, અને તેનું મૂળ કારણ તો એ હતું કે બાદશાહ અકબર એવા સર્વ વિદ્વાનોની વખત આવ્યે કદર બુઝતો હતો, અને તે વિદ્વાનોની ખરી કદરશનાશી કરનારો હતો. કેટલાક કવેશ્વરો, ભાટો વગેરે તો દરબારમાં જાય જ થઈ ગયા હતા, અને દરબારમાં હાજર રહી વખત આવવે અને તક મળવે બાદશાહને પોતાના ચાતુર્યથી છક કરતા હતા. તેવા દરેક જણ કોઈ કોઈ પ્રસંગને લઇને બાદશાહની દરબારમાં ભેગા થવા પામ્યા હતા, જો કે તેઓ રહીશ તો જુદે જુદે ઠેકાણેના હતા. એજ પ્રમાણે દરબારના માનીતા થયલા કવિઓમાં કવિરાજ ગંગ પણ એક હતો. તે જોકે ગરીબ માબાપનો ફરજંદ હતો, અને પ્રથમ તે બીલકુલ ભણેલો ન હતો, છતાં શહેનશાહી દરબારમાં કેમ પેસવા પામ્યો, કેવી રીતે રાજકવિ થયો તેની એક દંતકથા ચાલતી આવે છે, જે ખરે જ રમુજી છે. એવું કહેવામાં આવે છે કે બાદશાહ અકબર શિકારી હતો, અને જ્યારે તે શિકારે નીકળતો ત્યારે જો ભાગ ચોઘડીએ કોઈ શિકાર નજરે પડી ગયો તો, ગમે તેમ કરીને તેની પુઠ પકડી તેને મારવા વગર રહેતો નહી. એ જ પ્રમાણે અકબર એકવાર શિકારે નીકળ્યો. એક વાઘની પુઠ પકડી, પણ વાઘ કેમે કરી હાથ આવ્યો નહી અને તેની સાથનું લશ્કર તો તેનાથી દૂર રહી ગયું. એમ કરતાં વાઘભાઈ તો એક ગીચ ખેતરમાં ભરાઈ ગયા અને બાદશાહ તેના ઉપર દૃષ્ટિ કરતો જ એક ઉંચા ઝાડ ઉપર ચઢી બેઠો. ખેતરમાં ઝાડીની અંદર વાઘની પુઠે દોડવાની તેની હિમ્મત ચાલી નહી. આ ખેતરના માલેકનું નામ ડુંગરજી રબાડી હતું. તેને એક

હિમ્મતવાન છોકરી હતી, જે ખેતર તરફ આવતી હતી તેણી ઉપર બાદશાહની નજર પડી. છોકરીનું નામ મુગ્ધા હતું. બાદશાહ બીધો કે છોકરી ધસી આવે છે તે પેલી તરફ મામા બેઠેલા તેની નજર પડતાં જ બાપડીને ફાડી ખાશે. તેથી તે ઝાડ ઉપરથી પોકારી ઉઠયો કે "ભીતર મત પેસો શેર બેઠા હય." આ સાંભળી મુગ્ધા ચોંકી પણ તે હીમ્મતવાન છોકરી જરા પણ ડર વગર એક દંડુકો હાથમાં હતો તે ઘુમાવતી ખેતરમાં ધસી. અંદર એક બાજુ વાઘમામા ઝુકતા હતા તે તકનો લાભ લઈ મુગ્ધાએ એક દંડુકો તેના મસ્તકમાં લગાવ્યો તેવોજ તે ખડો,થઈ ખોંખાર મારવા લાગ્યો, અને આખું ખેતર ગજાવી મુકયું. મુગ્ધાએ તુરત હીમત રાખી એક બીજો સખ્ત ફટકો તેજ વખતે મસ્તક-ઉપર લગાવ્યો. આ પ્રમાણે બે ફટકા સચોટ લાગવાથી મામા તો મુરદ્દુ થઈ પડ્યા. આ બનાવ જોઈ આ દલેર ખેડુતબાઇની દલેરી જોઈ અકબર ભયમુઢ થઈ ગયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ શેરબાનુ જોડે મારાં લગન થાય તો મને તેવીજ બાહાદુર સંતતિ થાય, એમ વિચાર કરી, તેના જોડે લગન કરવાની માંગણી તેણે તેના માતપિતા ઉપર મોકલી આપી. આ માગણીથી તે ગરીબ ખેડુત વિમાસણમાં પડયો પણ અંતે તે માંગણી કબુલ રાખવામાં આવી. લગનની ક્રિયા તુરતાતુરત કરી નાખવાની ધામધુમ ચાલી. બાદશાહે હોકમ બાહેર પાડયો કે લગનની ક્રિયામાં બીજા કોઇને હાજર રાખવા નહી. છતાં આજુબાજુ નાના છોકરાં રમતાં હતાં તેની તો કોઇએ દરકાર કરી નહી. લગનની ક્રિયા શરૂ થતાં, "મહારાજ પાણી હાથમાં લો, જરા નીચું જુઓ" એવા શબ્દો ક્રિયા કરનારને મોહડેથી સંભળાયા. આ શબ્દો સાંભળતા જ એક નાનો છોકરો રમતો હતો તે પોકારી ઉઠયો. અરે મહારાજ, એક ખેડુતની છોકરી

સાથે લગન કરવામાં નીચું તો જોયું, હવે વધારે નીચું શું જોવાડો છો? આ સાંભળી બાદશાહ ચોંકયો અને કાંઇક ક્રોધે પણ ભરાયો પણ હવે બીજો કશો ઇલાજ હતો નહી. ક્રિયા પુરી થતાં બાદશાહે તે છોકરાને પકડી મંગાવ્યો તો માલમ પડયું કે તે ગામના વીરભટનો દીકરો નામે ગંગલો હતો. બાદશાહે તેને આગળ તેડી પુછ્યું કે તું ભાટનો છોકરો છે તો કાંઈ પીંગલ પઢયો છે કે? ગંગલો કહે ના મહારાજ, પીંગલ તો ભણ્યો નથી પણ પિતાશ્રીને મોઢેથી પીંગલ સાંભળતાં તેને કાંઇક 'ડીંગલ' આવડે છે. બાદશાહ અજાયબ થયો કે વળી આ ડીંગલ તે શું હશે? ગંગલાએ અડાવ્યું કે જેમ ગમે તેમ કવિતા બોલવી એનું નામ ડીંગલ. બાદશાહે ફરમાવ્યું કે એવું એકાદ ડીંગલ ફેંકી તેમાં ગમે તે માંગી લેવું જે તને આપવામાં આવશે; પણ તેના બદલામાં આ લગનની વાત કોઇને કહેવી નહીં. ગંગલો કબુલ થયો અને નિચલું ડીંગલ બોલી નાની જેવી માંગણી કરી લીધી:—

ડીંગલ

બાદશાહ સલામત
છત્રપતિ મેં કયા કયા મંગું?
કાનોમેં દો કુંડલ મંગું
હાથોમેં દો કડે મંગું
એક જંજર દે
એક પંજર દે
એક સોનેકા એક રૂપેકા
દો બેલ દે તો એક તીસકા એક બતીસકા
દો ઘોડે દો એક કાબુલકા એક કંદહારકા

દો ઉંટ દે એક લાહોરકા એક મુલતાનકા
દો નફર દે તો ઝાટક ઝુટક કરે બીછાના
લડકા સોવે ભાટકા.
દો ભાટણી દે તો જેસા ફુલ ગુલાબકા
દો લોંડી દે તો કામ કરે ઘર સમાલકા
દો સાલ દોશાલા દે તો ફરૂં હોઢી હાટકા
દો હાથી દે તો એક સંગલકા એક દીપકા
અકબરશાહ બાદશાહ હુમાયુકે નંદન
હમ ભાટકે મંગન
કુછ દે થોરાસા–મે ભાટકે મંગન થોરાસા
એ ભાટકે મંગન થોરાસા.

આ ડીંગલ સાંભળી બાદશાહ અજાયબ થયો. પોતાની આખી સલતનતમાં શોધે તો આ માંગેલી ચીજો મળી શકે નહી તો પછી બાદશાહ નાચાર થયો. આથી તેણે ગંગલાને સમજાવી તેને પોતાની જોડે પાયતખને લઈ ગયો અને તેને કવિનો અભ્યાસ કરાવ્યો અને પાછળથી રાજકવિ થવા પામ્યો અને વખત જતાં તે દરબારી કવિ બનવા પામ્યો.

નદી કાહેકો રોતી હે?–નદીકા બાપ પરવત ઉસકે ઘરસે નીકલકર અપના ખસમ જો દરિયાવ ઉસ્કુ મીલનેકે વાસ્તે સસુરકે ઘર જાતી હય–ઊસ બાસ્તે રોતી હય!

ચોમાસાના દિવસમાં એક સમયે વરસાદ પુષ્કલ પડવાથી દિલ્લીની પાસે આવેલી જમના નદીમાં રેલ આવી હતી. વળી ઉપરથી વરસાદ ચાલુ પડતો હોવાથી એજ તરફ પાણીનું જોસ ઘણું વધી ગયું હતું અને પાણી વહેતું જવાથી તેનો

ખલખલ થતો અવાજ સંભળાતો હતો. બાદશાહી મેહેલ નદીને કિનારે હોવાથી ત્યાં અવાજ વધારે આવતો હતો, અને જેમ જેમ અવાજ વધતો ગયો તેમ તેમ મહેલમાં પણુ તેનો પડઘો જબરો પડતો હતો. મધ્યરાત્રે બાદશાહ અવાજ સાંભળી ચોકી ઉઠયો અને ઉધરેતી હાલતમાં એ અવાજથી તે ચોંકી ઉઠયો અને તેના મનમાં કાંઈ વહેમ ઉત્પન્ન થયો. તેણે વિચાર્યું કે નદી રડે છે! તે શા માટે રડે છે તે પુછવાનો વિચાર થયો. પણુ મધ્યરાત્રે એવો કયો પાકો માણુસ ત્યાં હાજર હોય કે તે બાદશાહને બરાબર જવાબ આપે. આખરે દરવાજાની ચોકી કરનાર સિપાઇને બોલાવ્યો અને તેને પુછયું. "કહો મીયાં શમશેરખાં, નદી ઇતની કાહેકુ રોતી હય?" મીયાંભાઇમાં મીઠું શું હોય કે જવાબ આપે. તેઓ તો બાપડા દધાઇને ઉભા રહ્યા. પછી બીજા જેટલા માણુસો ચોકીમાં હતા તે બધાને ભેગા કરીને સવાલ કીધો, પણુ તે બધા વળી, સમશેરખાંના જેવા જ ઢબુખાં એટલે તેઓ પણુ જવાબ આપ્યા વગર મુગા ઉભા રહ્યા. એકાદ બે જણે કાંઈ ડાહાપણુ ડોલીને જવાબ આપવાની તજવીજ કીધી. પણુ બાદશાહના ધ્યાનમાં તેમનો ખુલાસો ઉતર્યો નહી. એમ કરતાં તો મહેલમાં ગરબડ વધી અને આખો મેહેલ તળે ઉપર થઈ ગયો. પણુ મગદુર શું કોઇની કે બાદશાહના સવાલનો જવાબ આપે. આખરે ઠાકીને બાદશાહે બીરબલને બોલાવી લાવવા હોકમ કીધો. એટલે શેરખાં, પાસેરખાં, તીસ્માર‌ખાં બધા દોડયા. બીરબલને ત્યાં બુમ પાડી તેઓએ કોફરાણુ મચાવ્યું, એટલે બીરબલનાં ધણીઆણીએ સવાલ કીધો કે કોણુ હય? મીયાં બોલી ઉઠયા,—બાઇસાહેબ, બાદશાહકા હુકુમસે હમ બીરબલકુ બોલાનેકુ આયા હય. બીરબલ એક તો પોતાની

તપાસની ફેરીથી પરવાડી તુરત આવીને સુતેલો અને વળી ઉપરથી ધુમ વરસાદ પડે એટલે તેને ઉઠવાનું બહુ વસમું તો લાગ્યું, પણ કરે શું? બાદશાહના હોકમ આગળ નાચાર. આંખો ચોલતો તે ઉઠયો, અને જેમ તેમ બધાઓ ભેગો રેલમાં ચાલતો થયો. ભીંજાતો તણાતો તે મેહેલમાં ગયો,અને બાદશાહ હજુર હાજર થયો. બાદશાહે બીરબલને આવેલો જોઈ ખુરશી આપી અને બધાઓને ત્યાંથી આઘા પાછા થઈ જવાની તાકીદ કરી દીધી. તેમ જોઈ બાદશાહે પુછયું, "સુનો બીરબલ, જબ મેં નીંદમે પડાથા તબ મેરેકુ એસા માલુમ હુવા કે એ નદી હય સો રોતી હયે; નીંદમેસે જાગા જબબી એ રડણકા અવાજ મેરે સુનને મેં આયા, મૈંને એ સબ નોકરોકુ ઉસકા ખુલાસા પુછા પણ કોઈ હમકુ ખુલાસા કર શકે નહી, ઉસ સબબસેં તુમકુ બુલાના પડા." બીરબલે માથું ખજવાલ્યું; તે સમજી ગયો કે નદીનાં પાણીનો ખલખલાટ થાય છે તે અવાજ સાંભળીને બાદશાહ ચોંકયો છે. તેનાં એ ચકડોળપણાનું સમાધાન થાય, એવું વિચારીને બીરબલે જવાબ દીધો. "સુનો ખુદાવિંદ, એ નદીકા બાપ જો પરબત ઉસકે ઘરસે નીકલકર, અપના ખસમ જો દરિયાવ ઉસ્કુ મીલને કે લીયે અપને સસુર કે ઘર જાતી હય, ઉસ લીયે રોતી હય." આ સાંભળીને બાદશાહ તો વાહ વાહ પોકારી ઉઠયો. બીરબલને પાસે બેસાડી બાદશાહ તો તેના જોડે વાતચીતના તડાકા મારવા લાગ્યો; પણ બીરબલના મનમાં તો એમ થાય કે કયારે અહીંથી નાહાસી છુટું. બાદશાહે ધીરજથી સવાલ કીધો;–"બીરબલ, એ બડી રાત ભઈ હય, તો ઇસ વખત કોણ ચલતી હય ?" બીરબલે જવાબ દીધો, "ખુદાવિંદ ઇસ બખત સાવકારકા બ્યાજ ચલતા હય, સબબ ઉસકુ રાતદિન નિદ્રા નહી હૈ." બાદશાહ આ સાંભળીને ખુશી થયો,

પણ હવે તેને પણ ઉંઘના ઝોકા આવવા લાગ્યાથી બીરબલને જવાની રજા આપી, એટલે બાદશાહને સલામ કરી તે ચાલતો થયો.

ડોસાજી તમે રડો છો શા માટે?

બીરબલ એક રાત્રે મોડેથી દરબારમાંથી પોતાને ઘેર જતો હતો, તેટલાં રસ્તે જતાં એક ઝુપડામાંથી કોઇનો રડવાનો અવાજ સંભળાયો. તુરત તેણે તે ઝુપડાં તરફ ચાલવા માંડ્યું અને ઝુપડાં આગળ જઈ દરવાજો ખખડાવ્યો. તુરત એક બુઢા માણસે દરવાજો ઉઘાડી તેને અંદર લીધો. બીરબલે તેને ધીમેથી સવાલ કીધો, કાકાજી, અહીં રડવાનો અવાજ આવતો હતો તે કોનો હતો? અને કોણ રડતું હતું? અંધારી રાત અને ઝુપડામાં બતી પણ ન હોવાથી તે બુઢ્ઢાજી બીરબલને પીછાણી શકયા નહી, છતાં તેણે ઉત્તર આપ્યો, ભાઇ રડનાર તો હું પોતે જ હતો. અને મારાં દુખને રડતો હતો, પણ તે બધું તારા આગળ કહ્યાથી મારૂં શું વળે? બીરબલે તેને ધીરજ આપી કહ્યું, કાકાજી બોલો તો ખરા. હું તમોને કાંઈ બની શકતી મદદ કરી શકીશ. હા ભાઈ હું કહું ખરો પણ જો તું કોણ છે તે મને ખુલાસો કરી જણાવે તો હું બધું કહું. બીરબલે વિચાર્યું કે હમણાં મધરાત થઈ ગઈ છે, મને ઉંઘ પણ આવે છે, માટે એને સવારે ઘેર તેડીને જ વાત કરૂં તો ઠીક. એમ વિચારી બોલ્યો કાકા, હવે તમે રડવાનું બંધ રાખો અને કાલે સવારે તમે દીવાનને ત્યાં આવજો. મારૂં નામ બીરબલ છે. ડોસાજી તો આ સાંભળીને ડંગજ થઈ ગયા. તે નક્કી સમજ્યો કે આવડી રાતે બીરબલ જ વેષ બદલીને નીકળેલો હોવો જોઇએ. બીરબલ તો ઘરે જઈ સુઈ ગયો. બીજે દિવસે સવારમાં તે ડોસો

બીરબલને ઘેર પોહોંચી ગયો. બીરબલે તેને તુરત ઓળખ્યો અને ઓરડામાં બેસાડી તેને રાત્રે રડવાનું કારણ પુછવા લાગ્યો. ડોસાએ માફ માંગી કહેવા માંડ્યું, બીરબલજી, હું એક ગરીબ કારીગર છું, મારો એકનો એક દીકરો જે મારૂં ગુજરાણ કરતો હતો તે મરી ગયો અને મને આવી સ્થિતિમાં છોડી ગયો. મારાથી મહેનત થતી નથી તેથી ભુખે મરૂં છું. ગઈ કાલે અપવાસ પડ્યો હતો; એ દુખ ખમી શકાતું નથી તેથી હું રડતો હતો. બીરબલને તેની દયા આવી એટલે તેને ધીરજ આપી ખાવાનું મંગાવ્યું અને પેટ ભરીને ખવાડ્યું. પછી તે ડોસાજીને પંદર દિવસની ખરચી આપી હોકમ કીધો કે એટલા દિવસમાં સાકરનો એક કકડો લઈ તેને કારીગરીથી ઘસીઘુસીને હીરા જેવો બનાવવો; એવો આબેહુબ કરવો કે કોઈ તે સાકર છે એમ ઓળખી શકે નહી. પછી ચૌદમે દિવસે રાતની વખતે અહીં આવજો. તેટલા દિવસ મેં તમને ખરચી આપી છે તેમાંથી તમારૂં પોષણ કરજો. ઠરાવેલે દિવસે ડોસો બીરબલ આગળ ગયો. અને પેલો સાકરનો કકડો જે ઘસીને હીરા જેવો બનાવ્યો હતો તે બતાવ્યો. બીરબલ તે જોઇને ખુશ થઈ ગયો. બીજે દિવસે બીરબલ તે ડોસાને લઇને દરબારમાં ગયો અને બાદશાહને મળ્યો. સવારના પોહોરમાં બીરબલને આવેલો જોઈ બાદશાહે તેને સવાલ કીધો કે, આજ એટલો વેહેલો કાં આવ્યો છે? બીરબલે જવાબ આપ્યો, ખુદાવિંદ હમણાં જ આ મારા ધામે આવેલો માણુસ એક ઉમદા હીરો લઈ મારે ત્યાં આવ્યો છે પણ તે આપને લાયકનો હોવાથી અહીં લાવ્યો છું. બાદશાહે તે હીરો જોવા માંગ્યો, અને તે જોઇને પેલા બુઘાને બે કલાક પછી દરબારમાં આવવા હોકમ કીધો. બાદશાહે રૂપીઆ આપી હીરાનું

વજન કરવા કહ્યું. તે હીરો બાદશાહે બીરબલને રાખવા આપવા માંડ્યો, પણ તેણે ના પાડી કે, મારે હજુ તો કજીયા ચુકાવવા જવું છે, માટે આપ ખુદાવિંદ જ તે આપની પાસે રાખી છાંડો. બાદશાહ તે વેળા નાહવા જતો હતો તેથી ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં તે હીરો પોતાનાં મોહોમાં નાખી દીધો. ઠરાવ પ્રમાણે વખત થતાં દરબાર ભરાયો. ત્યાં બીરબલ, પેલો ડોસો તથા બાદશાહજી વગેરે હાજર હતા. તે તકનો લાભ લઈ બીરબલે બાદશાહને યાદ દેવાડી કે પેલો હીરાવાળો માણસ આવ્યો છે તેને શું જવાબ દેવો છે? હવે બાદશાહને હીરો કયાં મેળેલો હતો તેનું ભાન નહી આવ્યાથી બીરબલ અને બાદશાહ વચ્ચે રકઝીક ચાલી. બાદશાહે ઘણું માથું ઘવડયું, પણ હીરો કયાં મુકાયલો છે તે યાદ આવે નહી. પછી તેણે બીરબલને કહ્યું, બીરબલ, હીરો તો મેં રાખ્યો હતો તે વાત તો ખરી છે, પણ તે કયાં મુકયો છે તેનું મને ભાન નથી; નાહવાની ઓરડીમાં સુદ્ધાં ખોલ કીધી. પણ ત્યાંએ કશું જ મલ્યું નહી. એટલે બાદશાહે બીરબલને હોકમ કીધો કે તેની જે કીંમત માંગે તે ડોસાને ચુકાવી આપ. બીરબલ ડોસા પાસે આવ્યો અને હીરાનું મૂલ પુછવા લાગ્યો. ડોસાજીને તો બીરબલે આગળથી ભણાવી જ રાખેલો એટલે બોલ્યો, સાહેબ હીરાની મને બે હજાર મોહોર પડી છે, અને હવે તે ઉપર જે નફો મલે તે ખરો. બીરબલે નફાની પચાસ મોહોર આપવા માંડી. પણ ડોસાજીએ સાફ ના પાડી, બસો મોહોર માંગી. બાદશાહે બંને વચ્ચે રકઝીક થતી સાંભળી બીરબલને હોકમ કીધો કે જવા દે, શાને માટે એટલી રકઝક કરે છે, આપી દે બે હઝારને બસો મોહોર. બીરબલે તીજોરીવાળાને હોકમ કીધાથી ડોસાજી તો બે હજાર ને બસો મોહોર લઈ, બીરબલની આ તદબીર માટે ઉપકાર અને આશિષ

માનતા ચાલતા થયા. ડોસાજીએ તો પછી બીરબલને ઘેર જઈ ત્યાં પણ તેની આ તદબીરની સ્તુતિ કરવા માંડી, પણ બીરબલે તેમને અટકાવી ઘરે વિદાય કીધા.

વાહાલામાં વહાલી કઈ ચીજ?

એક દિવસે બાદશાહ કચેરીમાં બેસી પોતાનો નાનો લાડકવાયો બેટો સલીમ કે જે માત્ર બે વરસની ઉમરનો હતો તેને ખોળામાં લઈ રમાડતો હતો, અને તેથી તેમ કરી પોતાનું મનરંજન કરતો હતો. આ ઉપરથી બાદશાહને વિચાર આવ્યો કે પશુ, પંખી માણસ તથા જીવજંતુઓને સૌથી વાહાલામાં વાહાલી કઈ ચીજ હશે? તેણે એ પ્રશ્ન મનમાં રાખવાને બદલે તે દરબારીઓને પુછવા માંડયો. દરબારમાં તે વેળા બીરબલ ગેરહાજર હતો, એટલે બધા દરબારીઓ તો ખુશી થયા કે, બાદશાહના સવાલના જવાબ હંમેશાં તે હિંદુ ચોટલીઓ જ આપે છે અને બાદશાહ પોતે પણ તેનાથી સંતોષ પામે છે, તો આજે આ પ્રશ્નનો જવાબ આપી બાદશાહને ખુશ કરવાની તક આપણને મલી ગઈ છે. બાદશાહે મોઢાંમાંથી પ્રશ્ન કહાડયો કે સૌ કોઇને પોત પોતાની અકલમાં ઉતરે તેવા ખુલાસા કરવા પડ્યા. કોઇએ કાંઈ ઠોકયું તો કોઇએ કાંઈ ચલાવ્યું. અને શાહજાદા સલીમને બાદશાહના ખોળામાં ખેલતો જોઇને એક દરબારીએ ભમરડો ઘુમાવ્યો કે, જહાંપનાહ, સૌથી પ્યારામાં પ્યારૂં પોતાનું ફરજંદ છે. બીજાઓ પણ પાછળથી એ જવાબ સાથે સંમત થયા અને વધુ ખુશાલી ભરેલું તો એ જ હતું કે ખુદ બાદશાહે પોતે પણ તે જવાબ સ્વીકાર્યો. આ ગરબડ સરબડ ચાલે છે તેટલામાં બીરબલજી દરબારમાં આવ્યા. એટલે બાદશાહે તે તકનો લાભ લઈ તેની કસોટી

કરવા માટે તેને એ સવાલ પુછ્યો. બીરબલે જવાબ દીધો કે ખુદાવિંદ સર્વથી વાહાલામાં વાહાલો પોતાનો જીવ છે. બાદશાહે તે માનવાને આનાકાની કરી, ત્યારે બીરબલે છાતી ઠોકી જણાવ્યુ કે મારૂં કહેવું સત્ય છે કે નહી તેની હમણાંજ તમને એક કસોટી કરી બતાવું? બાદશાહે તે વાત માન્ય રાખી એટલે બીરબલે દરબારની સામે આવેલો પાણીનો હોજ તમામ ખાલી કરવાનો હોકમ કીધો. બાદશાહે તે હોકમ અમલમાં મેલ્યો અને હોજ તદન ખાલી કરાવી દીધો. તે પછી બીરબલે એક વાંદરીને તેનાં બચ્ચાં સાથે તે હોજમાં મુકાવી અને પાણીના નળ જે હોજમાં હતા અને જે હોજ ખાલી કીધાથી બંધ કરેલા હતા તે ધીમે ધીમે છોડાવી હોજમાં પાણી ભરવા માંડયું. પાણી જેમ વધવા લાગ્યું તેમ વાંદરીએ બચ્ચાંને પોતાને માથે લીધું. આ પ્રમાણે પાણી જયારે તેની ગર્દન સુધી આવ્યું; ત્યારે વાંદરીએ પગ ઉપર ઉભી થઈ બચ્ચાંને પણ ઉંચું ઉપાડી રાખ્યું. આવો બનાવ બનેલો જોઈ બાદશાહ બોલ્યો, કેમ બીરબલ વાંદરીએ પોતાના જાનની દરકાર કીધા વગર પોતાનાં બચાંને કેમ બચાવ્યું છે? માટે સૌથી વાહાળો પુત્ર છે. બીરબલે કહ્યું, ખુદાવિંદ લગાર ધીરજ પકડો, એતો જયારે જીવ ઉપર આવશે ત્યારે જ ખબર પડશે. બીરબલ એટલું બોલ્યો તેટલામાં તો હોજ ચીકાર થવા લાગી અને વાંદરીના મોઢાંમાં પાણી જવા લાગ્યું તોપણ તેણે બચાંને દુઃખ પામવા દીધું નહી. પણ જયારે છેક મોઢાંમાં, કાનમાં અને નાકમાં પાણી જવા માંડયું અને તેનાથી શ્વાસ ગુંગળાવા લાગ્યો, ત્યારે તેણે વિચાર્યું કે હવે તો મરવાનો વખત આવ્યો છે એટલે તુરતજ બચ્ચાંની મમતા છોડી દીધી અને પોતાનો જીવ બચે એવા ઉપાય લેવા માંડ્યા. બચાંને બાથમાંથી નાખી દઈ પોતે તેની

ઉપર ઉભી થઈ અને પોતાનો પ્રાણ બચાવ્યો. જ્યારે બીરબલે આ મામલો જોયો ત્યારે પોતાનું કહેવાનું સત્ય પડેલું જોઈ તુરત જ તે બીરબલે હોજ બંધ કરવાનો હોકમ કીધો અને વાંદરી તથા બચ્ચાંનો જીવ બચાવ્યો. પછી બાદશાહ તરફ ફરીને બોલ્યો, કેમ ખુદાવિંદ, તમારી ખાતરી થઈ કે, 'બચ્ચું' પ્યારૂં છે કે, 'જીવ ?' જ્યાંસુધી જીવ ઉપર આવ્યું નથી ત્યાંસુધી બધું વહાળું છે, પણ જ્યારે આવી બને છે ત્યારે પોતાના જીવ સિવાય બીજું કાંઈ વાહાલું લાગતું નથી, તેનો આ દાખલો આપે નજરે દીઠો કે ? બાદશાહ તેમજ દરેક દરબારીઓએ પણ બીરબલનું કહેવું સત્ય માની બીરબલની અક્કલ સર્વોપરી છે એવું એકે અવાજે સ્વીકારી લીધું.

હીમતે મરદાં તો મદદે ખુદા ! જીવ જાનેકા સોદા.

બાદશાહ જ્યારે પણ દરબાર ભરતો ત્યારે કાંઇને કાંઈ પ્રશ્ન ઉભો કરીને દરબારમાં ખળભળાટ કરવા ચુકતો નહી. એક દિવસે એ જ પ્રમાણે દરબાર ભરી બેઠો છે ત્યાં બધા દરબારીઓ વગેરે હાજર હતા. તેમાં એક દીલાવર અનવારખાન નામના દરબારી પણ હતા. તેમના તરફ જોઇ બાદશાહે પુછયું, ભલા, અનવરખાન પાંચ પ્રશ્ન તમને પુછવા માંગું છું તેના જવાબ મને આપશો ? અનવરખાનજી લગાર અંદરથી ગભરાયા તો ખરા, પણ કાંઈ પણ જવાબ દીધા વગર તો ચાલે તેમ ન હતું. એટલે બોલ્યા, ખુદાવિંદ, તમારા સવાલો બહુ ભેદી અને મહત્વના હોય છે માટે જો મારાથી બનશે તો હું ખસુસ જવાબ આપીશ.

બાદશાહ–ફુલ, દાંત, પુત્ર, રાજાઓ અને ગુણલક્ષણ એમાં શ્રેષ્ઠ કોણ ?

અનવરખાન–હું એકલો જવાબ આપું, અને તે ખોટો આપું તે ઠીક ન કહેવાય, માટે બીજાઓ સાથે મસલહત કરીને આપીશ તે વધારે સારૂં કહેવાશે.

બાદશાહ–ઠીક છે, એમ કરો, મીયાં સાહેબ, મને તેમાં કશો વાંધો નથી.

આટલામાં તો દરબારમાં ઠઠ જામી ગઈ, પણ બીરબલજી દેખાતા ન હતા. એટલે અનવારખાંએ બીજાઓ જોડે મસલહત કરી જવાબ આપ્યો.

અનવરખાન–ખુદાવિંદ સાંભળો; ફુલમાં ફુલ મોટું **જાઇનું**, દાંત મોટામાં મોટા **હાથીના**, પુત્ર **રાજાનો** મોટો, રાજાઓમાં મોટો **ચક્રવતી** રાજા, ગુણ મોટામાં મોટો **વિદ્યા.**

બાદશાહના ધ્યાનમાં આ જવાબ ઉતર્યા નહી. થોડી વારે બીરબલજી આવ્યા અને બાદશાહે તેને પણ એ જ સવાલ પુછ્યા, અને તેણે નિચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો:–

સાંભળો, જહાંપનાહ, ફુલ મોટું **કપાસનું**, જેમાંથી લુગડાંલત્તાં થાય છે અને તે સારી દુનિયાના વપરાસમાં આવે છે. દાંત મોટામાં મોટા **હળના**, જેના ઉપયોગથી ધાન્ય પેદા થાય છે; પુત્ર મોટામાં મોટો **ગાયનો** જેનાથી જમીન ખેડાય છે; રાજાઓમાં મોટો **મેઘરાજા** જેના વરસવાથી તમામ દુનિયાનું પોષણ થાય છે; બધા ગુણોમાં મોટો ગુણ **હિમ્મતનો. કહેવત છે કે, હિમતે મરદાં તો મદદે ખુદા.**

બીરબલનો આ સચોટ જવાબ સાંભળીને બધા દરબારીઓના ચેહેરા ફીકાફચ થઈ ગયા, અને બાદશાહ સુદ્ધાં બધાઓએ તે જવાબ કબુલ રાખ્યા, પણ પાંચમો જે જવાબ બીરબલે આપ્યો હતો તેની કસોટી કરી જોવાનો બાદશાહે ઠરાવ કીધો. આ વાત થયા પછી થોડેક દિવસે બીરબલ

નદીએથી સ્નાન કરીને આવતો હતો. એ વખતે ખરેખરો લાગ છે એમ માની બાદશાહે દરબારી હાથીના માહવતને બોલાવીને હોકમ કીધો કે બીરબલ હમણાં કોઈ સાંકડી ગલીમાં થઇને જાય ત્યારે તેની ઉપર એક હાથીને છેડીને છોડી મુકવો. માહવત આ હોકમ માથે ચઢાવીને એક હાથી ઉપર સ્વાર થઈ ફરવા નીકળ્યો. એવામાં બીરબલજી હજુ તો બીજેજ દાડે સાંકડી ગલીમાં દાખલ થતા હતા, તેને જોઇને હાથીને છંછેડીને તેના દીલ ઉપર છોડી મુકયો. બીરબલે હાથીને જોતાં જ મનમાં વિચાર્યું કે, બાદશાહે તેના પાંચમા સવાલના જવાબની કસોટી કરવા આ યુક્તિ કરી છે. હવે કરવું કેમ? આગળ પાછળ સટકી જવાનો કશો માર્ગ ન હતો, આટલું છતાં કાંઇ પડી ખડી ચીજ હાથ લાગે તો તે શોધી કહાડ-વાનાં ફાંફાં માર્યાં. એટલામાં એક અર્ધમુઓ જેવો કુતરો સુતેલો તેની નજરે પડ્યો. હવે તેને હીમ્મત આવી. તુરત તે કુતરા આગલ ગયો અને તે કુતરાને બે પાછલા પગે ઉંચકીને પોતાની ઉપર છુટી આવેલા હાથીની ઉપર ફેંકયો. આ પ્રમાણે ફેંકયાથી કુતરાના નખો વગેરે હાથીને લાગ્યાં એટલે હાથી ગભરાયો અને બીરબલની પુઠ છોડીને ત્યાંથી પલાયણ કર્યું. માહવત તેને ફેરવી ફેરવીને બીરબલ ઉપર લાવવાને કોશેશ કરવા લાગ્યો; પણ તે બીજવાયલું જનાવર કેમે કરી સમજ્યું નહી અને બીરબલ તેમ જોઇને ગલીમાંથી આડે રસ્તે બાહેર નાઠો. આ મામલો જોઈ માહવત બાદશાહ આગળ ગયો અને બનેલી હકીકત તેને કહી સંભળાવી. બાદશાહ એ વાત જાણી મનમાં ખુશી થયો, અને બીરબલ દરબારમાં આવ્યો ત્યારે તેને કહ્યું, બીરબલ, "હીંમતે મરદાં તો મદદે ખુદા" આ તારી કહેવત ખરી ઠરી છે. બીરબલે જોયું કે બાદશાહને એક ઠપક લગાવવાની

ઠીક તક છે એટલે બોલ્યો, ખુદાવિંદ, આપે તો ઠીક મારી કસોટી જ કરવી હતી; પણ તેમાં કદાચ મારો જાન નીકલી ગયો હોત તો કેમ થાત? બાદશાહે હસીને કહ્યું, બીરબલ એ તો બનવા કાળ હતું તે બન્યું, પણ એમાં મારો કે તારો ઉપાય કાંઈ ચાલતો નથી. તે વખતે આવી બુદ્ધિ મને થઈ આવી પણ પાછળથી મને પસ્તાવો થાય છે. બીરબલે કહ્યું, ખુદાવિંદ, એમાં દિલગીર થવું નહી પણ સાહસ કામ કરતાં તેનાં પરિણામનો પેહેલાં વિચાર કરવો જોઈએ છીએ. બાદશાહે બીરબલને સરપાવ આપી નવાજ્યો.

સો શાહાણા પણ અક્કલ એક–એક અજબ પરીક્ષા!

એક દિવસે દરબારી કામ ખલાસ થયા પછી બાદ-શાહ અને બીરબલ વાતોના તડાકા મારતા બેઠા હતા. એમ વાતો કરતાં બાદશાહે સવાલ કીધો, બીરબલ કહો જોઈએ, દુનિયામાં બધા લોકોનું મન અને અક્કલ એક જ હશે કે કેમ?

બીરબલે ઉત્તર દીધો–ખુદાવિંદ, સૌ લોકોનાં મન અને મતિ જુદી હોય છે. કહ્યું છે કે "પિંડે પિંડે મતિર ભિન્ના."

બાદશાહે પૂછ્યું, પણ બધાની મતિ જુદી છે, તેમ અક્કલ એક છે કે નહી?

બીરબલે ખુલાસો કીધો કે, ખુદાવિંદ, 'સો શાહાણા પણ અક્કલ એક' કહેવાય છે, કેમકે પોતપોતાના ફાયદાની મતલબ સાંધવાની શક્તિ બધામાં એક જ સરખી હોય છે.

બાદશાહે બીરબલનું આ કહેવું અજુગતું માન્યું એટલે બીરબલે તેની સાબેતી કરી આપવા પોતાની તૈયારી દેખાડી અને બાદશાહે પણ તેનો સ્વીકાર કીધો.

પછી બીરબલે રાજબાગનો મોટો હોજ ખાલી કરાવ્યો અને બાદશાહના હોકમથી ગામમાં ઢંઢેરો ફેરવ્યો કે આજ રાતના દરેક ઘર દીઠ એક એક હાંડો દુધનો ભરીને હોજમાં નાંખી જવો. તે હોજની ઉપર સફેદ કપડું ઢંકાવ્યું હતું અને દુધ નાખવાને માટે બાકોરાં રખાવી દીધાં હતાં. બાદશાહને પોતાની આ બધી તદબીર બીરબલે બતાવી દીધી હતી.

હવે લોકોએ પોતપોતાના મનમાં વિચાર કીધો કે આજે રાતે દરેક જણ એકેક હાંડો દુધ નાંખશે, અને તેવા હજારો હાંડા દુધ પડશે, તેમાં એકાદ હાંડો જો પાણીનો પડશે તો તે કોણ જાણી શકવાનું છે? દરેક જણે એવો જ વિચાર કીધો અને જ્યારે રાત પડી ત્યારે દરેક જણ પોતપોતાના ઘરનો હાંડો લઈ ઉતરી પડ્યા; રાત અંધારી હતી એટલે લોકોને વધારે ફાવતું થયું હતું. એ પ્રમાણે દરેક જણ દુધને બદલે પાણીનો હાંડો નાંખી જતું. બધાના મનમાં તો એમજ આવતું કે માત્ર તેણે જ એક હાંડો પાણી રેડયું છે, બાકી બધાઓએ તો દુધ જ નાખ્યું છે. હોજની અંદર એમને એમ જોય તો ઉપર બાંધી લીધેલાં સફેદ કપડાંથી એમજ લાગે કે અંદર દુધ જ ભરાયું છે. આ પ્રમાણે હોજ ભરવાનું કામ મધરાત સુધી ચાલ્યું. બીજે દિવસે સવારના પોહોરમાં બીરબલ દરબારમાં આવ્યો, અને બાદશાહને સાથે લઇને હોજ આગળ ગયો. બાદશાહના દેખતાં જ ઉપર ઢાંકેલું સફેદ કપડું કાહાડી નાખવાનો હોકમ કીધો, તો દુધને બદલે પાણીથી હોજ તો ઉભાઈ જતો જણાયો. તેમાં દુધનું તો એક ટીપું સરખું જણાયું નહી. બાદશાહ પણ તે જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યો. દુધ નાખવાનો હોકમ છતાં હોજ પાણીથી ભરાયલો જોયો ત્યારે તેની અક્કલ જાણે સુન્ય મારી ગઈ. એમ જોઈ બીરબલે બાદશાહને

કહ્યું, કેમ ખુદાવિંદ, "શો શાહણા પણ અક્કલ એક" એ મારી વાત ખરી પડી કે નહી?

બાદશાહ—બીરબલ મને લાગે છે તો એમજ, પણ કાંઇક વધારે ખાત્રી-કરવાનો મારો વિચાર છે. બીરબલે તેને ખુશીથી તેમ કરવા રજા આપી.

બાદશાહે, રાતની વખતે છુપો વેષ લીધો અને ગામમાં ફરવા નિકળી પડ્યો. ફરતાં ફરતાં એક નીચી બાંધણીનાં પણ સુંદર દેખાતાં મકાન આગળ આવી લાગ્યો. બાદશાહે અહીં જ પોતાની કસોટી ચલાવવાનો કસદ કીધો. તેણે બારણું ઠોકયું, એટલે અંદરથી આવાજ આવ્યો કે કોણ છે? બાદશાહે જવાબ આપ્યો, ભાઈ, હું એક પરદેશી છું, બાહારગામથી આ જ બે દિવસ થયા આવ્યો છું; સાંજે ગામ જોવા નિકળ્યો હતો તે ફરતાં ફરતાં લાંબે નિકળી ગયો, પણ અજાણ્યો હોવાના સબબે રસ્તો ભૂલ્યો છું, અને રઝળતાં રઝળતાં મારા ટાંટિયા દુ:ખી આવ્યા છે, તેથી તમારા મકાનમાં થોડીકવાર આશ્રય આપશો તો ઉપકાર થશે. આ સાંભળી ઘરધણીએ તો બારણું ઉઘાડી નાંખ્યું અને તેને અંદર લઈ તેની આગતા સ્વાગતા કરવા માંડી. તે ભૂખ્યો હશે એમ ધારી ખાવાનું લાવી મુકયું, પણ બાદશાહે તે ના પાડી કહ્યું કે તે ભૂખ્યો નથી. થોડી વાર પછી પેલો ઘરધણી પણ પોતાનું ઘરનું નિત્ય કામ કરી પરવારી તેના આગળ આવી બેઠો, અને બંને જણા વાતે વળગ્યા. વાત ઉપરથી વાત કહાડતાં બાદશાહે કહ્યું, ભાઈ કાલે તમારા શેહેરમાં જે ઢંઢેરો ફેરવ્યો તેવો શું દર મહીને બાદશાહ ફેરવે છે કે? હું તો તે સાંભળીને વિસ્મય પામી ગયો કે રાજાને એવો તે કેટલોક શોખ હશે? પેલો ઘરધણી જે બાદશાહને ઓળખતો નથી અને

તેને કોઈ પરદેશી મુસાફર તરીકેજ ઓળખતો હતો તે બોલ્યો ના, ભાઈ ના. બાદશાહને કોણ જાણે મનમાં શું વ્હારૂ આવ્યું હશે, તે ગઈ કાલે જ એવો ઢંઢેરો ફેરવ્યો હતો. તેમ જોઈ બાદશાહે પૂછ્યું, પણ આટલાં બધાં દુધનું શું કીધું હશે? પેલો ઘરધણી બોલ્યો, ભાઈ ખરી વાત કહું, બાદશાહ એ દુધનું જોઇએ તે કરે, પણ મેં તો દુધને બદલે પાણીનો હાંડો નાખ્યો હતો. આટલા બધા હાંડા દુધના પડે તેમાં એકાદ પાણીનો હાંડો પડે તો શું ખબર પડવાની હતી. બાદશાહે કહ્યું, વાહ, વાહ ભાઈ, શી તારી હીકમત? પણ ભાઈ જો આ વાત બાદશાહને ખબર પડે તો તમારા શા હાલ થાય? ઘરધણી હસીને બોલ્યો, ભાઈ એ વાત બાદશાહને કયાંથી ખબર પડે તે તો હું જ જાણું છું. બાદશાહે આ સાંભળતાં જ પોતાનો વેષ બદલી નાંખ્યો અને બાદશાહના વેષમાં જાહેર થયો. ઘરધણી તો આ જોતાં જ ફાટી ગયો અને હાય વરાળ કરવા માંડી કે આ તો મારૂં પાપ મારે મોહોડે ખુદ બાદશાહ આગલ કબુલ થઈ ગયું, હવે કેમ થશે! બાદશાહ તેના ઉતરી ગયલા ચેહેરા ઉપરથી તેની સ્થિતિ જાણી ગયો, અને તેને હિમ્મત આપી બોલ્યો; ભાઇ, તું બીહતો ના, તારા એક બાલને પણ ઇજા થવાની નથી, તેં તારો વાંક તારે મોઢે કબુલ કીધો છે એટલે જ બસ છે. મારે મારી ખાતરી કરવી હતી અને તે થઈ છે એટલું જ બસ છે.

પછી પોતાનો છુપો વેષ પાછો પહેરી લઈ ત્યાંથી ચાલતો થયો. તે એક ધનવાનના ઘર આગલ જઈ પોહોંચ્યો. તે ઘરધણી બહુ ઉદાર મનનો ગણાતો હતો. આગલ માફક તે ઘરમાં દાખલ થયો અને ઘણો થાકીને આવ્યો હોય તેવો દેખાવ કર્યો. ઘરધણીએ તેને પરદેશી મુસાફર સમજી ઘરમાં

દાખલ કીધો અને ઘણીક સરભરા કીધી. થોડી વાર અહીં તહીંની વાતો કીધા પછી બાદશાહે જેમ પેહેલાં વાત કહાડી હતી તેમ તે ઘરધણી આગલ પણ દુધના હાંડા નાખવાના ઢંઢેરાની વાત કહાડી. ઘરધણીએ ખુલાસો કીધો, ભાઇ, પોતાના ઘરમાં નુકશાન કરવા કોઇને ગમે નહી. બીજાઓએ તો હોજમાં ગમે તે નાખ્યું હોય પણ મેં તો દુધને બદલે પાણીનો હાંડો નાખ્યો હતો. બાદશાહને તો એજ જાણવું હતું એટલે તે બોલી ઉઠયો, ભાઈ એ તમારી યુક્તિની વાત બાદશાહ જાણે તો શું થાય? એમ બોલી બાદશાહે પોતાનો છુપો વેષ કહાડી નાખી બાદશાહી સ્વરૂપ ધારણ કીધું, જે જોતાં જ તે પૈસાદાર ઘરધણીના હાંજા ગગડી ગયા; છતાં બાદશાહે તેને ધીરજ આપી, અને ત્યાંથી પોતાનો છૂપો પોષાક પહેરી ચાલતો થયો. આ પ્રમાણે બીરબલે કહેલી વાત કસોટીમાં પુરી પાધરી ઉતરી તે માટે તેની અક્કલ ઉપર આફ્રિન કીધી.

બાદશાહની કીમ્મત અંકાઈ—એક અશરફી!

એક દિવસે દરબારમાં ટોળટપા ચાલી રહ્યા હતા, તેટલામાં એક દરબારી ખોંખાર મારતો ઉભો થયો. તેને જોઇને બધા ચુપ થઈ ગયા, અને બધા ચુપ થતાં જ તે દરબારી બોલ્યો જહાંપનાહ, આજે રસ્તે આવતાં મેં એક અદ્દભૂત બનાવ જોયો. આ ગામના એક પ્રખ્યાત સાહુકારને તેના નોકર સાથે ખટપટ થતી હતી. તે દરમ્યાન, શેઠે માણસને કહ્યું, તું કોડી કીમ્મતનો છે, તારામાં કશી અક્કલ નથી. નોકરે શેઠને ઉત્તર આપ્યો કે, શેઠ તમે માણસની કીમ્મત મુદ્દલ પીછાનતા નથી, તમારા માટે મેં કેટકેટલું જોખમ સહન કર્યું છે? તમારો માલ કેવો સાચવીને રાખ્યો છે? તમો આટલા બધા પૈસા-

દાર બન્યા છો તેમાંના અરધા પૈસા તો મેં તમને કમાવી આપ્યા છે, અને તે બધું તમે ભુલી જાઓ છો. ખુદાવિંદ, નોકર શેઠ વચ્ચે આવી જાતની તકરાર થતી સાંભળીને હું અજાયબ થયો અને ગુપચુપ ચાલી આવ્યો, અને તે વાત મેં તમારા હજુર રજુ કરી છે. બાદશાહ આ સાંભળી ચોંકયો અને તેને તુરત કાંઈ ભારે વિચાર આવ્યો અને ઘણીકવાર મનમાં અંદેશો કરીને બોલ્યો; હા, આવી બાબતનો મને કશો વિચાર આવ્યો ન હતો, આજ તો એ સાહુકાર છે તેના નોકર વચ્ચે આવી બોલચાલ થઈ છે! અને કાલે ઉઠીને મારા દરબારીઓ મારા સંબંધમાં એવો સવાલ ઉઠાવે તો મારે શું કરવું? તેઓ તો એમજ કહે કે બાદશાહને તો હમોએજ ગાદીએ બેસાડ્યો છે તો પછી મારે શું કરવું? માટે મારે મારી પણ કીમ્મત અંકાવવી જોઇશે.

બાદશાહની કીમ્મત આંકવી એ કાંઈ ગપ દેતો કે બુક ઉછાલી જવાનું કામ ન હતું, એટલે એક દરબારી પોતાને માથેથી એ ખટરાગ ઉડાવી દેવાને બોલ્યો, ખુદાવિંદ, એ કામ આપણો બીરબલ બરાબર બજાવી શકશે. બાદશાહે પણ માન્યું કે આ બધા ઢોંડફોડા દરબારીઓમાં માત્ર બીરબલ જ કાંઈ તોડ કહાડશે ખરો. એટલે તેણે બીરબલને જ તે સવાલ કીધો, કે મારી કીમ્મત કેટલી તે નક્કી કર.

બીરબલે જાણ્યું કે ફસ્યા તો ખરા, પણ વિચાર્યું કે તુરત વેળા કાંઈ યુક્તિ કરીને એમાંથી છટકવું ખરૂં. બે હાથ જોડી બીરબલ બોલ્યો, ખુદાવિંદ, કોઈ પણ ચીજની કીમ્મત આંકવી એ તો સાહુકાર, શરાફ અને ઝવેરીનું કામ છે, માટે હોકમ હોય તો શેહેરના તમામ ઝવેરીઓને બોલાવી મંગાવી આપની કીમ્મત અંકાવી આપું.

બાદશાહ બોલ્યો, હા, બીરબલ, ફાવે તેમ કર.

બાદશાહનો હોકમ થતાં જ બીરબલે સીપાઇઓ બોલાવી શેહેરના તમામ મોટા મોટા ઝવેરીઓને તેડાવી મંગાવ્યા. તે બાપડા ગભરાયા કે આજે શી ધાડ ધધરી છે, કે બધા ઝવેરીઓને પકડી મંગાવ્યા છે. બધા ઝવેરીઓ બનીઠનીને દરબારમાં હાજર થયા. તે બધાને ભેગા થયેલા જોઈ બીરબલે કહ્યું, ભાઇઓ, તમારે આજે બાદશાહ સલામતની કીમ્મત આંકવાનું કામ બજાવવાનું છે. બધા આ સાંભળી મુઝવણમાં પડ્યા, છતાં એક હીમતવાન વૃદ્ધ ઝવેરીએ હાથબક્ષ કરી માંગી લીધું કે, સિપાઈ એકદમ તેડવા આવ્યાથી હમે ઠરીઠામ થઈ આવ્યા નથી માટે હમોને વિચાર કરવાનો વખત આપો.

બાદશાહે, તે માંગણી કબુલ રાખી, બીરબલને કહ્યું કે, આ લોકોને એકાંત ઓરડામાં લઈ જા, અને ગમે તેમ કરી મારી કીમ્મત નક્કી કરાવ.

હોકમ પ્રમાણે બીરબલ સાહુકારોના જમેલાને દરબારની પડોશમાં એક ઓરડામાં લઈ ગયો. બધાઓને બેસાડી, બીરબલ પણ તેમની પાસે બેઠો. પછી તેઓ પરસ્પર મસલહત કરવા લાગ્યા, પણ કોઇની તદબીર સચોટ લાગી નહી. એમ જોઇ બીરબલે કહ્યું, ભાઇઓ, હાલ તો બાદશાહ પાસે તમે પંદર દિવસની મેહતલ માંગી લેવા, અને તે દિવસ ખલાસ થવાની એક દિવસ પેહેલાં તમે બધા મારે ત્યાં આવજો, એટલે હું કાંઇ યુક્તિ શોધી કહાડીશ.

બીરબલની ચતુરાઇ બધાઓને ખબર હતી એટલે તેનું બોલવું કબુલ રાખી દરબારમાં આવ્યા અને પેલાજ હીમતવાન ઝવેરીએ, હાથ જોડી બાદશાહને અરજ ગુજારી કે, ખુદાવિંદ, આપનું મુલ્ય આંકવું એ કાંઇ ખાવાનું કામ નથી

માટે હમોને પંદર દિવસની મેહતલ આપો તો અમે વિચાર કરી જવાબ આપીશું.

બાદશાહના ધ્યાનમાં પણ એ વાત ઉતરી એટલે તેણે પંદર દિવસની મેહતલ આપી. બધા ઘરે ગયા અને બીરબલ પણ ઘરે જઇ તદબીર શોધવા મંડ્યો. બાદશાહી ટંકશાળમાં તેણે એક અશરફી પાડી મંગાવી, જે બીજી અશરફીઓથી એક વાલ જેટલી વજનમાં વધુ હતી; કેમકે બીરબલે તેમાં તેટલું સોનું ખાસ વધારે નખાવ્યું હતું. આ અશરફી લાવીને તેણે બીજી અશ્રફીઓ જોડે ભેલી દીધી. ચૌદમે દિવસે બધા ઝવેરીઓ બીરબલને ઘેર ભેગા થયા. તેઓને બીરબલે સમજાવી દીધું કે મેં બે હજાર અશરફીઓ તૈયાર રાખી છે, તેમાંની એકાદ વજનમાં બે વાલ વધારે નીકલી આવશે. બધી અશ્રફી તોલી જોવી અને તેમાં જ્યારે તે વધારે વજનવાળી હાથ લાગે ત્યારે તમારામાંથી એક જણે તે બાદશાહના પગ આગળ મુકી કહેવું કે, ખુદાવિંદનું મુલ્ય આ અશરફી છે. જ્યારે બાદશાહ તેનો ખુલાસો પુછે ત્યારે કહેવું કે આ અશરફી બીજીઓ કરતાં બે વાલ વધારે છે. બીજી અશરફીઓમાં જેમ એ વધારે છે તેમ બીજા માણુસો કરતાં આપ એટલા વધારે છો, એ સિવાય બીજું સમય વર્તિને બોલવું. આ પ્રમાણે સમજાવી બીજે દિવસે દરબારમાં હાજર થવાને તેમને તાકીદ કરી વિદાય કીધા.

બીજે દિવસે દરબાર ભરાઇ. એ દિવસે બાદશાહની કીમત અંકાવાની છે એમ સાંભળીને લોકોની ઠઠ ભારે મળી હતી. દરબારીઓ પણ વેળાસર પોતપોતાની જગ્યાએ આવી બેસી ગયા હતા. પેલા ઝવેરીઓ પણ બધા આવી ગયા હતા. છેલ્લે બાદશાહ સલામતની સવારી આવી એટલે હાજર થયલાં લોકોએ તેમને વધાવી લીધા. દરબારનું કામ ચાલવા લાગ્યું.

પેલા ઝવેરીઓએ કાંટા લઇને પેલી હાજર કરેલી બધી અશ-રફીઓનું વજન કરી જોયું, ઉપરાંત દરેક અશરફી ઉછાલી તેનો ટીંક ટીંક અવાજ કરી જોયો. આ પ્રમાણેનો તમાસો બે કલાકેક ચાલુ રહ્યો, બાદશાહ પણ અધીરો થવા લાગ્યો.

આખરે ઝવેરી વર્ગમાંથી પોકાર ઉઠ્યો કે બાદશાહની કીમ્મત અંકાઇ ગઇ. તુરત જ એક વૃદ્ધ શરાફ ઉભો થઇ જરા આગલ આવી બાદશાહના પગ આગળ પેલી અશરફી રજુ કરી બોલ્યો, 'ખુદાવિંદ, આ અશરફી આપનું મૂલ્ય છે.'

બાદશાહે આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું, શું આ એક અશરફી મારૂં મૂલ્ય ? એ તે કેવી વાત ?

પેલા ઝવેરીએ હીમ્મતથી જવાબ દીધો, હા, ખુદાવિંદ આ અશરફીઓ તપાસી પણ એની જોડીની બીજી એકે નથી. આપની પ્રજા બીજી સાધારણ અશરફી જેવી છે અને આપ આ, અસાધારણ અશરફી સમાન છો.

બાદશાહે અજાયબી પામી સવાલ કીધો, ત્યારે શું મારા અને મારી રૈયત વચ્ચે આ માત્ર બે વાલનોજ ફરક છે ? શરાફે હીંમતથી ખુલાસો કીધો, હા ખુદાવિંદ, જાણે આપની પ્રજા આપને તાબે રહેવા સરજાયલી છે અને આપ તેને તાબે રાખવા સરજાયલા છો. પ્રજામાં જેમ આપ શ્રેષ્ઠ છો તેમ અશરફીઓમાં આ અશરફી શ્રેષ્ઠ છે. આપ ઉંચે આસને બેસો છો અને આપની રૈયત નીચે બેસે છે અને તેથી આપના અને રૈયત વચ્ચે ભેદ જણાય છે.

વૃદ્ધ શરાફનું આ બોલવું સાંભળી બાદશાહે તુરત જ તેને તેમ જ બીજા બધા ઝવેરીઓને જુદાં જુદાં ઇનામો આપ્યાં. બધા ખુશી થતા ઘેર ગયા, અને બાદશાહ પણ પોતાની કીમત અંકાયેલી માનીને મેહેલમાં ગયો. પેલી તરફ બધી દરબાર પણ વિસ્મય પામી વિદાય થઇ ગઇ.

થોડું ઘણું?

એક દિવસે બાદશાહ ખાનગી દીવાનખાનામાં બેસી ઝોકા ખાતો હતો; તેવામા બીરબલ ત્યાં દાખલ થયો. તેને તો મેહેલમાં ગમે ત્યાં દાખલ થવાની છુટ હતી. તે વેળા તેની જોડે તેની ચાર–પાંચ વર્ષની દીકરી હતી. બાદશાહને કુર્નસ બજાવી બીરબલ તેની સામો બેઠો એટલે બાદશાહે તે છોકરીને પૂછ્યું, છોકરી તને બોલતાં આવડે છે કે? છોકરી બોલી, હાજી, થોડું ઘણું આવડે છે. બાદશાહે પુછ્યું થોડું ઘણું તે શું? છોકરી બોલી મારા કરતાં જેઓ મોટા છે તેમનાથી થોડું અને મારા કરતાં નાના છે અને સદાબડું બોલતાં નથી આવડતું તેમના કરતાં વધારે, એટલે "થોડું ઘણું." આટલી નાની છોકરીની આવી ચાલાકી જોઈ બાદશાહ મગન થયો અને ખુશ થઈ એક બેમુલો પોશાક ભેટ આપ્યો.

આપનારનો હાથ નીચો!

એક વખત બાદશાહ બીરબલ વગેરે ગુપચુપ બેસી એક બીજાનાં મોહોડાં જોતા હતા. તેવામાં બાદશાહને કાંઇક ટંકોર સુઝી આવી. તેણે બીરબલને સવાલ કીધો, બીરબલ, એક માણુસ જયારે બીજાને કાંઈ આપે છે ત્યારે હંમેશ આપનારનો હાથ ઉપર અને લેનારનો હાથ નીચે એમ હોય છે. પણ કોઈ પ્રસંગે એથી ઉલટું જ બને છે ખરૂં, કે આપનારનો હાથ નીચે અને લેનારનો હાથ ઉપર આવે. બીરબલે ઝાઝો વિચાર નહી કરતાં તુરત કહી દીધું, હા ખુદાવિંદ, ઘણી વખત એમ બને છે. બાદશાહે તે કેમ બને છે તે જાણુવા માંગ્યું એટલે બીરબલ બોલ્યો, ખુદાવિંદ તપકીર આપતી વખતે

આપનારનો હાથ નીચે અને લેનારનો ઉપર હોય છે. બીરબલની આ હાજરજવાબી સાંભળી બાદશાહ ખુશ થઈ ગયો.

સુખી અને દુઃખી કોણ?

એક દિવસે ભર દરબારમાં બાદશાહે બીરબલને સવાલ કીધો,--બીરબલ સુખી કોણ? બીરબલે તુરત જવાબ દીધો. ખુદાવિંદ, જીવતો માણસ કદી સુખી ગણાતો નથી. માણસ મુવા પછી જ સુખી કહેવાય છે. બાદશાહે તેનું કારણ જાણવા માંગ્યું, એટલે બીરબલે કહ્યું જહાંપનાહ, જે માણસ આજે સુખી દેખાય છે તેની ઉપર કાલે કેવી વિપત્તિ આવશે તે તે જાણી શકતો નથી તેથી તે સુખી કેમ કહેવાય? વળી બાહારથી સુખી દેખાતો હોય પણ અંદરથી તેનું અંતઃકરણ સુખી છે કે દુઃખી તે કેમ જણાય? માણસ મુઆ પછી જ સુખી કહેવાય છે. આ સાંભળી બાદશાહજી ખુબ ખુશ હો ગયા.

ફાવ્યો તે ડાહ્યો અને ફસ્યો તે મૂર્ખ!

એક દિવસે બાદશાહે બીરબલને ફરમાવ્યું કે ડાહ્યો અને મૂર્ખ કોણ તે સમજાવ. બીરબલે તુરત હસીને જવાબ દીધો; જહાંપનાહ, પોતાની રચેલી તદબીરમાં જે ફાવ્યો તે ડાહ્યો અને જે ફસી પડ્યો તે મૂર્ખ સમજવો. બાદશાહ તથા બધા દરબારીઓ આ જવાબ સાંભળીને આશ્ચર્ય પામ્યા.

નસીબ સરસ કે ઉદ્યોગ?

એક દિવસે ભર દરબારમાં ગામગપાટા ચાલી રહ્યા હતા, જેને જેમ ગમે તેમ વાતોના ગપાટા હાંકતા હતા, નાચ રંગની લેહર ચાલતી હતી, અબીર ગુલાલ ઉડી રહ્યાં હતાં,

અને એવી લ્હેર ભોગવી દરબારીઓ ઉઠવાની તૈયારી કરતા હતા, તેટલાં બાદશાહને ચુડ થઈ આવી અને તેણે સવાલ કીધો,–બીરબલ મને એક ચીજ ખટકયા કરે છે તે એમ કે નસીબ સરસ કે ઉદ્યોગ તેનો મારે ખુલ્લાસો જાણવો છે.

બધા દરબારીઓ જાણે વાઘ માર્યો હોય તેમ બોલી ઉઠયા, ભલા, ઉદ્યોગ સરસ. પણ બીરબલ તે બધાના અભિપ્રાયથી તદ્દન જુદો પડ્યો, અને બોલ્યો કે, ખાવિંદ ઉદ્યોગ કરતાં નસીબ વધારે સરસ છે.

બાદશાહે તુરત કહ્યું કે, બીરબલ જો તારા કહ્યા પ્રમાણે નસીબ ઉપર આધાર રાખીને ઉદ્યોગ કીધા વગર બેસી રહીએ તો ખાવાનું પણ મળે નહી.

બીરબલે કહ્યું, ખુદાવિંદ, તકસીર માફ છે. પણ ગમે તેટલો ઉદ્યોગ કરો પણ નસીબમાં નહી હોય તો કાંઈ મળે નહી, અને છતે ઉદ્યોગે ભૂખે મરે, માટે ઉદ્યોગ કરતાં નસીબ સરસ છે.

આ તકરાર ચાલતી હતી તેટલામાં એક દરબારીએ ટાપસી પુરી કે ખુદાવિંદ, બીરબલ પાસે એની તકરારના ટેકામાં કાંઈ વજનદાર દલીલ હશે.

બાદશાહે તે માન્ય રાખી બીરબલને હોકમ ફરમાવ્યો કે, તારા બોલવાના ટેકામાં કાંઈ પુરવારી હોય તે બતાવ.

બીરબલે કહ્યું, એના પુરાવા કાંઈ સાથે લઇને ફરાય છે? કોઇ દિવસે તે પ્રત્યક્ષ બતાવી આપીશ.

આ ખટરાગ તે વખતે તો બંધ પડી. થોડા દિવસ પછી એક દિવસે સાંજને વખતે બાદશાહ પોતાના ખાસ દરબારીઓ સાથે જમના નદી ઉપર સહેલ કરવા નીકળ્યો. ખાસ મછવો તૈયાર થતાં જ બધા જ તેમાં બેઠા. થોડીક-

વાર કેટલીક વાતચીત થઇ ગયા પછી બાદશાહ પોતાની અસલ વાત ઉપર ઉતર્યો. ઉદ્યોગ અને નસીબની વાત તેણે પાછી છેડી, અને બીરબલને પૂછ્યું કેમ બીરબલજી, નસીબ કરતાં ઉદ્યોગ સરસ છે તે વાત હજુ પણ તારે ગળે ઉતરે છે કે કેમ?

બીરબલ કાંઇ કાચો નહતો. તે તો પોતાના બોલને વળગી જ રહ્યો. આ ઉપરથી બાદશાહને ક્રોધ ચઢ્યો. તેણે પોતાની હાથની ખાસ સીલની વીટી પાણીમાં ફેંકી અને કહ્યું કે એ વીટી મને એક મહીનામાં પાછી ન મલી તો બીરબલ તારૂં મોત આવેલું સમજી લેવું; વગર ઢીલે તારૂં માથું કપાવી નાખીશ.

બાદશાહનું આવું ક્રોધયુક્ત ભાષણ સાંભલી બધા દરબારીઓ ધ્રુજવા લાગ્યા. પણ જેનું નામ બીરબલ, તે તો ચુપકી ધારણ કરીને જ બેઠો રહ્યો. બાદશાહે મછવો પાછો ફેરવ્યો. જે ઠેકાણે બાદશાહે વીટી નાખી હતી તે ઠેકાણે પાણી ઘણું જ ઉંડું હતું. બધા કીનારે ઉતર્યા. બીરબલનું હવે આવી બન્યું છે એમ દરેક જણ સમજવા લાગ્યા, અને વીટી મલવી મુસ્કેલ છે એમ બધા વમાસવા લાગ્યા. કીનારે ઉતરતાં જ બાદશાહ મહેલમાં ગયો, અને વીટી મેળવવા બીરબલ કાંઈ ઉપાય ન કરે તેની સાવચેતી રાખવા સીપાઇઓને તાકીદ કરી. બીરબલ પણ જે બનવાનું હશે તે બનશે એમ સમજીને બેઠો રહ્યો. બાદશાહે આપેલી મહીનાની મુદતને ત્રણ દિવસ વાર હતો, તેટલામાં એક દિવસે, બીરબલને પુછ્યું કેમ બીરબલ, વીટી મલી? પણ કબુલ કરી દે કે નસીબ કરતાં ઉદ્યોગ સરસ છે, જો તેમ કરશે તો તને કરેલી સજા માફ છે.

બીરબલ હસ્યો અને બોલ્યો, જહાંપનાહ, નસીબ કરતાં ઉદ્યોગ કદી સરસ થઈ શકે જ નહી, હજુ તો ત્રણ દિવસ બાકી છે તેટલાંમાં તો કોણ જાણે શું નું શું થઈ જશે?

આ હઠીલાઈ ભરેલા જવાબથી બાદશાહના ક્રોધમાં તો વધુ અગ્નિ સળગ્યો. છતાં ત્રણ દિવસ પુરા થઈ ગયા એટલે ચોથે દિવસે બીરબલે બાદશાહ હજુર રજુ થઈ નમ્રતાથી કહ્યું, બાદશાહ સલામત મને મારા નસીબના યોગે તમારી વીંટી મલી નથી. ત્યારે તો, બીરબલ,–બાદશાહે તાકીદ કીધી–'તું મરવાને તૈયાર થા.'

બાદશાહે હોકમ કીધો કે બીરબલને પકડી કેદ કરો, અને ફાંસીના માચડા ઉપર લઈ ચાલો. છતાં એક વાર ફરીથી બાદશાહે પૂછ્યું, બીરબલ હજુ પણ તારી હઠ છોડી કબુલ કર કે નસીબ કરતાં ઉદ્યોગ સરસ છે.

બીરબલ નાસીપાસ થઇને બોલ્યો, ખુદાવિંદ મરતા માણસને શા માટે સતાવો છો? એકદમ જલાદને ફરમાવો કે મને ગર્દન મારે.

બાદશાહની ઇસારત થતાં જ સીપાઇઓ તેને પકડીને ચોગાનમાં લઈ ગયા. ત્યાં ફાંસીનો માચડો ઉભો કરવામાં આવ્યો. બીરબલને ફાંસી અપાતી જોવાને મેદાનમાં લોકોની ભારે મેદની મળી હતી. બીરબલનાં કુટંબીઓ એક બાજુ ઉભાં રહી રડતાં હતાં. તેટલામાં જલ્લાદે આવી તેની છેલ્લી શી ઇચ્છા હતી તે પૂછવા માંડ્યું. તેનો જવાબ આપવા જતો હતો તેટલામાં જાણે જમીનમાંથી ફુટી નીકળ્યો હોય તેમ એક ફકીર ત્યાં હાજર થયો. અલ્લાહને નામની બાંગ પોકારી તે બોલ્યો, "અરે બીરબલ, તારા નસીબના યોગે તને આજે ફાંસી જવાની વેળા આવી છે માટે એક પુન્યનું કામ કરતો જા; આ પ્રભાતનો પોહોર છે તેવા સમયે ભોજન જેવું બીજું એકે દાન નથી, મને ભૂખ લાગી છે માટે એક સારી જેવી મચ્છી લઈ મને તું તારા હાથે રાંધી ખવાડ."

આ સાંભલી, બીરબલ બોલ્યો, "ફકીર મૌલા, આ તે કેવી વાત, હું એક પવિત્ર હિંદુ તેમાં વળી વર્ણે ઊંચ બ્રાહ્મણ, છતાં તને મચ્છી રાંધીને ખવાડું એ તે કદી બને?"

ફકીરે કહ્યું કે, "બીરબલ, મરતી વખતે તું મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ તો તારૂં તેમજ તારાં બાલગોપાળનું કલ્યાણ થશે."

બીજા કેટલાકો ત્યાં હાજર હતા તેઓએ પણ બીરબલને સમજાવ્યો કે, ફકીરની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી જ જોઇએ.

કેટલીક આનાકાની પછી બીરબલે તે વાત કબુલ કીધી. એક જણ દોડ્યો ને એક મચ્છીમારને મચ્છીની ટોપલી સુદ્ધાં બોલાવી લાવ્યો. તેમાંથી એક સારી જેવી મચ્છી શોધી તેના પૈસા મચ્છીમારને આપી દીધા. પછી છરી લઈ તે મચ્છી ચીરવા માંડી. પેટું ચીરાતાં જ અંદરથી કાંઈ કઠણ ચીજ નીકળી પડી. બીરબલે તે ચીજ ઉંચકી લીધી અને સાફ કરી જોઇ તો બાદશાહની રાજમુદ્રા–વીંટી! આ વેળા બાદશાહ પોતે પણ બારીએ ઉભો રહી આ બધો તમાશો જોતો હતો. ફકીર તથા બીરબલની વાત તેણે સાંભળી ન હતી પણ બીરબલને મચ્છી સમારતાં તો તેણે જોયો હતો. બીરબલ મચ્છી સમારતાં એકદમ ઉભો થયો. તે પેહેલાં પેલા ફકીરને જોવા ગયો તો ફકીર તો ગેપ! પછી બીરબલે પોતાની ઉપર દેખરેખ રાખવાને ઉભા રાખેલા અમલદારોને ખસેડી બાદશાહને મળવા જવાની રજા માંગી.

મચ્છીના પેટમાંથી કાંઈ ચીજ નીકલી છે એ આગળ ઉભેલાઓએ જોઇ લીધું હતું, પણ તે શું ચીજ તે કોઇ જાણી શક્યું નહી. અમલદારો બીરબલને બાદશાહની હજુરમાં લઇ ગયા. બાદશાહ સમજ્યો કે, બીરબલ છેલ્લી ઘડીએ હઠ છોડી પોતાની ભૂલ કબુલ કરવા આવે છે, પણ બાદશાહજીએ તો ઠરાવ

કીધો હતો કે બીરબલને ક્ષમા નહીજ કરવી. બીરબલ હજુ તો પોતાની જીભ ઉપાડે તેટલામાં બાદશાહ બોલી ઉઠયો, બીરબલ, હવે આજીજી કરવી ફોકટ છે. ઉદ્યોગ મોટો ઠેરવે તો તે પણ હવે મિથ્યાજ છે.

બીરબલે ઠાવકું મોહોડું કરી કહ્યું, પણ ખુદાવિંદ, હું ક્યાં કહું છું કે, ઉદ્યોગ સરસ છે, હું તો નસીબજ સરસ જાણું છું, અને તેથીજ આપની પાસે આવ્યો છું.

બાદશાહે, બીરબલના આ જવાબથી આશ્ચર્ય પામી કહ્યું, ત્યારે મારા હજુર આવવાનું કાંઇ કારણ?

બીરબલે કહ્યું કે, ખાવિંદ કારણ એટલું જ કે, તમારા પાસે કબુલ કરાવવું કે નસીબ સરસ છે.

બાદશાહે પુછયું? એટલે?

બીરબલે ધીરજથી જવાબ દીધો–એટલે, આ રહી તમારી વીંટી!

બાદશાહે અજાયબ થઈ તે વીંટી હાથમા લઇ તપાસી તો તે પોતાનીજ જણાઇ અને બીરબલને પૂછયું, બીરબલ ખુલાસો કર, એ કયાંથી મળી?

બીરબલે કહ્યું, જહાંપનાહ, મારાં નસીબના યોગે મને મલી છે, જો નસીબ સરસ ન હોત તો વીંટી મને મલતે નહી.

આમ કહી, બધી બનેલી વાત બાદશાહને સમજાવી, અને બાદશાહ પાસે કબુલ કરાવ્યું કે ઉદ્યોગ કરતાં નસીબ સરસ છે.

બાદશાહે તે કબુલ કરી, ફાંસીની સજા રદ કરી બીરબલને ઉમદા શીરપાવ તથા બીજી કીમતી ભેટ આપી, તેના કુટુંબના માણસોને એકેક પોશાક ભેટ આપ્યો.

ગમે તેટલો માણસ ઉદ્યોગ કરે તો પણ નસીબમાં હોય તેટલુંજ ફળ મલે, તેમ ફકત એકલાં નસીબ ઉપર આધાર

રાખી ઉદ્યમ નહી કરવાથી પણ નસીબ ફળતું નથી. નસીબ અને ઉદ્યોગ બંને એક બીજાને મદદ કરે છે.

ગદ્ધાનો ઘોડો કેમ બને?

એક દિવસે સાંજે બીરબલ અને બાદશાહ ઘોડેસ્વાર થઇ ફરવા નિકળ્યા. ગપાટાસપાટા ચલાવતાં અને ફરતાં ફરતાં ઠેઠ જમના કિનારે આવી પોહોંચ્યા. સંધ્યાકાળ થયલો હોવાથી કેટલાક બ્રાહ્મણો સ્નાન કરીને અને કેટલાકો મોહું ધોઇધાઇને સંધ્યા કરવા પડ્યા હતા. બીરબલ પણ જાતે હિંદુ તો ખરો જ એટલે તે પણ મોહું સાફસુફ કરી સંધ્યા કરવા બેઠો. એ સઘલો વખત બાદશાહ બાજુએ ઉભો રહી તમાશો જોયા કરતો હતો. સંધ્યા પૂજા કરી રહી બીરબલ પાછો ઘોડેસ્વાર થયો; અને બાદશાહ સાથે આગળ ચાલ્યો. રસ્તે ચાલતાં બાદશાહને કાંઇક ગમ્મત કરવાની ચુડ થઈ આવી. એટલે તે ઠાવકું મોહોડું કરીને બોલ્યો, બીરબલ, મને સંધ્યા કરતાં શીખાડ. બીરબલે કહ્યું; ખુદાવિંદ, સંધ્યા તો બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિયથી જ થઇ શકે. બાદશાહ બોલ્યો, તેમ તો ઠીક, બીરબલ મેરેકુ બ્રાહ્મણ કર દે. બીરબલે કહ્યું, જહાંપનાહ એક દેહમાંથી બીજી દેહ કદી થઇ શકે ખરી કે? બાદશાહે હઠ લીધી કે, કોઇપણ ઉપાય કર કે જેથી હું બ્રાહ્મણ બની જાઉં. બીરબલે જાણ્યું કે બાદશાહના મનમાં ભુતડું ભરાયું છે તે સેહેલથી નીકળવાનું નથી, માટે હવે તો કાંઇ તદબીર લગાવવી પડશે. એમ વિચાર કરી જવાબ દીધો, ખુદાવિંદ એ બાબતસર હું એકાદ બે દિવસમાં તજવીજ કરીશ. આ વાતચીત કરી તેઓ ઘોડા કુદાવતા ઘરે આવ્યા. થોડા દિવસ પછી બીરબલે ગામમાંથી થોડા કુંભારોને બોલાવી કહ્યું, આવતી

કાલે સાંજે એક ગધેડાને લઇને તમે જમના નદીમાં નહવડાવવા લઈ જજો અને તેને ખુબ ઘસીઘુસીને નહવાડજો. પછી ત્યાં હું અને બાદશાહ આવી લાગીશું, અને તમને પૂછીશું કે આ શું કરો છો ? ત્યારે જવાબ આપજો કે 'સાહેબ આ ગધેડો છે તેને ઘોડો બનાવીએ છીએ.' કુંભારો તો બીરબલની આ વાત ધ્યાનમાં રાખી ચાલી ગયા. ગોઠવણ પ્રમાણે બીજે દિવસે સાંજે તે કુંભારો એક ગધેડાને લઈ જમના કિનારે ગયા અને ત્યાં ગધેડાજીને પાણીમાં ઉતારી ખુબ ઘસીઘસીને નહવાડવા માંડ્યો. વખત થતાં જ બાદશાહ અને બીરબલ ત્યાં આવી લાગ્યા. બીરબલ ખામુખા પેલા કુંભારો જ્યાં ગધેડાને નહવાડતા હતા ત્યાં બાદશાહને લઈ આવ્યો. બાદશાહે, ગધેડાને ખુબ ચોળી ચોળીને નહવાડતા હતા તે જોઈ વિસ્મય પામી કુંભારોને તેમ કરવાનું કારણ પુછ્યું. કુંભારોએ નમ્રતાથી હાથ જોડી કહ્યું, ખુદાવિંદ, આ ગધેડો છે તેને ઘોડો બનાવીએ છીએ. બાદશાહ આ જવાબ સાંભળી હસ્યો અને બીરબલ તરફ ફરીને પૂછ્યું, બીરબલ આ બાપડાઓ મૂર્ખા લાગે છે, ગધેડાનો ઘોડો તે થઈ શકતો હશે ખરો ?

બીરબલે જોયું કે હવે મારો લાગ આવી પોહોંચ્યો, ખાવિંદ, જો ગધેડાનો ઘોડો નહી થઈ શકે તો, મુસલમાન તે બ્રાહ્મણ કેમ થઈ શકે ?

બાદશાહે કાન પકડ્યા, હા બીરબલ એ પણ ખરી વાત.

તેમ જોઈ બીરબલે ઠોક મારી, જનાબ, પારકા ધર્મમાં શ્રીમંત થવા કરતાં પોતાના ધર્મમાં ગરીબ રહેવું વધારે સારૂં છે; ધર્મ ત્યાગ કરવા કરતાં, દેહનો ત્યાગ કરવો બહુ ઉત્તમ છે.

બીરબલની ચતુરાઈ જોઈ બાદશાહ આનંદ પામ્યો.

જીવાજી દરજીની ચતુરાઇ—રાણીની કાંચળીનાં કાપડની ચોરી.

અમદાવાદના જીવાજી દરજીની ચતુરાઇની અનેક વાતો સંભળાય છે. તેમાં તેણે અમદાવાદથી ઠેઠ દિલ્લી આવી, બાદશાહની રાણીને માટે બનાવેલી કાંચલીમાંથી કેમ કપડું તફડાવ્યું અને તેમાં શી સીફત વાપરી તે વાત જાણુવાજોગ રસિલી છે. સીલાઇ કામમાં જીવાજીની બરોબરી કોઈ કરી શકે તેમ નહતું. અમદાવાદમાં રહેલા બાદશાહના સરસુબા તથા બીજા બધા દરબારીઓનાં કપડાં જીવાજી જ સીવતો હતો, અને જીવાજી પણ એકીનથી તે સર્વનું કામ કરતો હતો. એક દિવસ દિલ્હીમાં બાદશાહની વર્ષગાંઠ હતી તેથી મોટી દરબાર ભરાઈ હતી. તેમાં બીજાઓ જોડે આ સરસુબો પણ હાજર હતો. શેહેરોશેહેરના રજવાડાઓ તથા અમીર ઉમરાવો તરફથી પુષ્કળ ભેટ સોગાદો બાદશાહને મલી હતી. આ ભેટમાં ચીનાઇ કીનખાબનો એક પીળો રેજો પણ મળેલો હતો. આ કીનખાબ બહુ કિમતી હતી. ચીનમાં ફક્ત શેહેનશાહ તથા તેનાં કુટંબીઓજ તે કીનખાબનો ઉપયોગ કરી શકતાં હતાં. રૈયતથી તો તેનો ઉપયોગ થઈ શકતો જ નહી. આ મૂલ્યવાન કીનખાબનો રેજો પેલા ભેટ આપનારના હાથમાં આવી ગયો હતો, અને તે તેણે બાદશાહને નજર કીધો હતો. બાદશાહે તે કટકો પોતાના દરજીને બતાવી જોયો તો તેણે માપી ભરીને અભિપ્રાય આપ્યો કે આટલોજ બીજો ટુકડો હોય તો રાણી સાહેબની ચોલી થઈ શકે, તે સિવાય તે બીજા કોઇ ઉપયોગમાં આવે તેમ નહતું.

આ ઉપરથી બાદશાહે પેલા ભેટ આપનાર સોદાગરને કહ્યું કે આ કટકો જો મોટો હોત તો તે ઉપયોગમાં આવી

શકત, બાકી આ ટુકડામાંથી તો નથી મારો સાહયો બનતો કે નથી મારી સુરવાલ બનતી, કે નથી બેગમનો કબજો કે ચોલી થતી. જો થોડો વધારે હોત તો ઉપયોગમાં આવત. પેલા ભેટ આપનાર સોદાગરે કહ્યું, ખુદાવિંદ, જો મળશે તો બીજો ટુકડો હું જરૂર મેળવી આપીશ.

આ ગોફતેગો સાંભલી ગુજરાતનો સરસુબો બોલ્યો, ખુદાવિંદ દરજીઓ ઘણા લુચ્ચા અને કસબચોર કુશળ હોય છે. મારા ધારવા મુજબ બેગમ સાહેબાની ચોલી તો એમાંથી સારી રીતે થઇ શકશે. જો મારો જીવો દરજી અહીં હોત તો નમુના પ્રમાણેજ એક કટકામાંથી મન ચાહે તે બનાવી આપતે, અથવા વગર નમુને પણ ચોલી બનાવી આપતે.

બાદશાહે કહ્યું, આપણે જીવાને અહીં બોલાવ્યે તો કેમ?

સુબાએ જવાબ દીધો, જનાબ, કયાં દિલ્હી અને કયાં ગુજરાત!

બાદશાહને મન તો એ બધી રમત, એટલે તેમણે તો હોકમ કરી દીધો કે જીવાજીને તેડી લાવવા છડી સ્વારી રવાને કરી દયો. અને તે હોકમ તુરત અમલમાં મુકાયો. એટલે જીવાજી તો પોતાના કુટંબ કબીલા સાથે દિલ્લીમાં આવી પોહોંચ્યા. દિલ્લીમાં તેને વાસ્તે જગા તૈયાર કરવામાં આવી હતી ત્યાં ઉતારો આપવામાં આવ્યો. બે દિવસ વિસામો લીધા પછી બાદશાહે જીવાજીને દરબારમાં બોલાવી પેલો કીનખાબનો કટકો બતાવી પૂછ્યું કે આ કટકામાંથી બેગમની ચોલી થઇ શકશે કે નહી? જીવાજીએ બીજી ચોલીનો નમુનો જોઇ ખુશી થતાં કહ્યું કે એમાંથી ઘણી ઉત્તમ ચોલી થઇ શકશે.

બાદશાહે તેને નજરાનજર હજુર કામ કરવાને મેહેલમાં એક ઓરડો કહાડી આપ્યો, અને તે ચોલી સીવી રહે ત્યાં સુધી

તેને ખાવા જમવાનો પણ બંદોબસ્ત ત્યાંજ કરવામાં આવ્યો. કીનખાબનો કટકો ઘણો કિમતી હતો તેથી દરજી તેમાંથી ચોરી ન કરે તેની તકેદારીને ખાતર આ બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો હતો, એ ઉપરાંત ચાર ચકોર અમલદારોને તેના ઉપર ચાલુ તકેદારી સોંપી હતી. ત્રણ દિવસ સુધી જીવાજીએ ચોળી સીવવાનું ચાલુ રાખ્યું. ત્રીજે દિવસે જ્યારે જીવાજી ઘરે ન ગયો ત્યારે તેની બાયડી ઉજમે તેના દીકરા ગોવિંદને તેને તેડવા મોકલ્યો. છોકરો ત્યાં જઈ બોલવા લાગ્યો, 'બાપા બાપા, આજ ત્રણ ત્રણ દિવસ થયા તમે ઘેરે કેમ આવ્યા નથી?'

જીવાએ કહ્યું, બેટા, આ બેગમ સાહેબની કાંચળી શીવવાની છે તે આજે સાંજે પુરી થશે ને ઘેરે આવીશ.

ગોવિંદે પુછ્યું, બાપા કેટલી કાંચળી બનાવી?

જીવાએ કહ્યું, બેટા આ એક જ હજુ તો ચાલે છે.

ગોવિંદે કહ્યું, બાપા, એક કાંચળીને ઘણા તો બે કલાક ઘણા થઈ ગયા.

જીવો ચીરડાઇને બોલ્યો, હવે ડાહ્યો શેનો થાય છે? હાંથી જાય છે કે નહી? ફોકટ માથું ખાય છે.

ગોવિંદે મશ્કરી કરતાં કહ્યું, એમાં તે વળી મોટું માથું દુઃખી આવ્યું, હજુ તો એક કાંચળી પણ સીવી નથી.

જીવો બોલ્યો, મૂર્ખા, તું શું જાણે કે એમાં કેટલી મહેનત બળેલી છે? આ તે કાંઈ સાધારણ બાઇની કાંચળી છે કે ગમે તેવા ટાંકા મારી આપીએ, પણ આ તો રાણી સાહેબની કાંચળી છે તો તે તેમના નામ પ્રમાણે સીવી આપવી જોઇએ, જોને એમાં બખીઆ કેટલા છે?

બાપ દીકરા વચ્ચે થતી આ તકરાર પેલા ચોકીદાર અમલદારો હસતા હસતા સાંભળતા હતા, પણ વધારે હસવાનું

તો હવે જ થયું. ગોવિંદ પોતાના બાપને ચીડવવા બોલ્યો, 'પણ બાપાજી તમને ચોલી સીવતાં કોણે શીખવ્યું? મારી માડીએ જ ના?'

જીવાજી તો આ સાંભળીને ખેજાલત લાગવાથી ખુબ છેડાઈ પડ્યા અને બોલ્યા, કાલા નાગ, ગોવિંદા હવે અહીંથી કાળું કરે છે કે નહી?

છોકરો બોલ્યો, હું જતાંને વાર બધી વાત મારી માને કહી દઇશ, ને તમે ઘેર આવશો એટલે તે તમને ખુબ ઠોકશે અને બરડો પખોડશે.

જીવાજીની ધીરજ હવે ખુટી ગઇ, એટલે પોતાના પગનો જોડો જે ત્યાં પાસેજ પડેલો હતો તે ઉપાડીને દીકરાને છુટો માર્યો. છોકરો તો હસતાં હસતાં તે જોડો હાથમાં લઈ નાહાઠો. અને બોલ્યો, લ્યો,ત્યારે હવે એક પગે ખાસડું પહેરીને આવજો.

છોકરાને નાહાસ્તો અટકાવવાને જીવાએ બુમો પાડી. સીપાઇ, સીપાઇ, પકડો, પકડો, મારો જોડો લઈ જાય છે. સીપાઇઓ તો ગમ્મત જોઈ રહ્યા હતા. તેઓએ જીવાનાં બુમ- રાણ ઉપર કશું ધ્યાન આપ્યું નહી અને છોકરો તો બાપનું ખાસડું લઈ ઘરે ગયો.

તેજ સાંજે જીવાજીએ બેગમની કાંચલી પુરી કરી પોહોં- ચતી કરી. બેગમસાહેબ તો તે જોઇને આનંદ પામ્યાં. બાદશાહ પણ જીવાજીની કારીગરી જોઈ ખુશી થયા એટલુંજ નહી પણ જીવાને ઇનામ તથા પદવી આપી પોતાના ખજાનાનો ચોકીદાર ઠરાવ્યો. જીવા જેવા અજાણ્યાને આવો મોટો અધિકાર આપ્યો તેથી ઘણા જુના અમલદારો બળતરા કહાડવા લાગ્યા.

આ બનાવ પછી ઘણેક દિવસે બેગમ સાહેબ ગામમાં ફરવા નીકળ્યાં. ફરતાં ફરતાં એક મોટાં ઘર આગળ સ્વારી

આવી પોહોંચી. ત્યાં એક ઘરમાં પેહેલા માળની બારીમાં એક જુવાન બાઈ, સ્વારી જોવા ઉભી હતી. તે બાઇના દીલમાં પોતાની જ કાંચળીના સરખી કાંચળી પેહેરેલી જોવામાં આવી. આ જોઈ બેગમ સાહેબને જેમ અજાયબી લાગી તેમ જ ગુસ્સો પણ ઉપજ્યો, કેમકે બાદશાહે તે કાંચળી તેણીને આપી ત્યારે કહ્યું હતું કે આ જાતના કીનખાબની કાંચળી ક્યાંય મળશે પણ નહીં. તેથી બેગમ સમજેલાં કે મને બાદશાહે આમ કહી ઠગી છે. પોતાને ઠગાયલી માની બેગમ ત્યાંથી પાછી ફરી. મેહેલમાં જઈ તુરત તેણે બાદશાહને તેડું મોકલ્યું. બાદશાહ પણ અજાયબ થયો કે કોઈ દિવસે નહી અને આજે બેગમ ફરવા ગયેલી આટલી જલદી પાછી કેમ ફરી? બાદશાહજી બેગમ હજુર ગયા કે તરત બેગમે તો પોતાનો ગુસ્સો ખાલી કરવા માંડ્યો અને બાદશાહને જતાંને વાર ઉધડો લીધો કે જનાબ, તમે મને સજ્જડ ઠગીને ખાસ બનાવી કહાડી છે.

બાદશાહે વિસ્મય થઈ જાણવા માંગ્યું, જાન, મેં તને કેવી રીતે ઠગી છે? શું છે શું, તે ખુલાસાથી જણાવતો ખરી!

બેગમે ચોળીના કીનખાબની બધી વાત ખુલાસેથી કહી અને જણાવ્યું કે એ જ કીનખાબની બીજી ચોળી, હું આજે ફરવા ગઈ તે તેળા અમુક ઘરમાં એક હિંદવાણીનાં દીલમાં મેં દીઠી છે. માટે ખાવિંદ, આ તમારી માનીતી કાંચલી તમે જ રાખો, એ મને જોઇતી નથી. એમ કહી, રાણી સાહેબે તો દીલમાંથી કાંચળી સેરવી કહાડી.

બાદશાહ તો આ બધો ગરબડાટ સાંભળી કાંઈ સમજી જ ન શકયો, અને વિસ્મય થઇ વિમાસણમાં પડ્યો કે આ બધો ગોટાળો સોંટાળો શું બન્યો છે? સૌથી પેહેલાં

બાદશાહે તે ઘરની નીશાની પુછી ત્યાં જઈ તપાસ કરવાની તૈયારી કીધી. બાદશાહની સ્વારી તે ઘર તરફ આવી અને એગમે કહ્યા પ્રમાણે એક સ્ત્રીને તે ઘરમાં જોઈ પણ ફેર એટલો પડ્યો કે બાદશાહને દેખી તે બાઈ લાજ કહાડીને ઘરમાં પેસી ગઈ. પોતાની સાથે રાખેલા અમીરને બાદશાહે પુછયું કે, આ ઘર કોનું છે? તો તેણે કહ્યું, જનાબ એ તો આપણા દરજી જીવાભાઇએ બાંધ્યું તે ઘર છે, અને જે સ્ત્રી ઉભી હતી તે પણ જીવાની જ સ્ત્રી લાગે છે.

બાદશાહે સવાલ કીધો, એ બાઇએ ચોળી પહેરી હતી તે જોઈ કે? અમીરે કહ્યું, હા જનાબ, એ પીળા કીનખાબની હતી અને જો હું ભૂલતો ન હોઉં તો આપની સાલગરેહને દિવસે પેલા સોદાગરે ભેટ કીધેલા કીનખાબને મળતી હતી.

બાદશાહે હાથ પગ પછાડ્યા; હા, બરાબર છે, જીવા દરજીએ આપણા કીનખાબમાંથી ચોરી કરી છે, એમ જ પુરવાર થાય છે.

જીવાને મોટે ઓહ્દે ચઢાવ્યો તેની અદેખાઈ કરનારા અમલદારોમાં, આ અમીર પણ સામેલ હતો એટલે તેઓએ તો આ તકનો લાભ લઈ બાદશાહને જીવાજીનું તપીલું ચઢાવી આપ્યું. આથી બાદશાહ બહુ જ ક્રોધે ભરાયો અને દરબારમાં આવી જીવાજીને પકડવાનો ઠરાવ કીધો, પણ દરબારમાં આવ્યો તે વેળા સારૂં થયું કે જીવો દરબારમાં ન હતો. તુરત તેના ઘર આગળ દોડધામ કરી દેવામાં આવી અને જીવાને કેદ પકડ્યો. જીવાજી પોતાનું પાપ બરાબર સમજી ગયા, એટલે સ્ત્રીને બે ચાર મથેડી કહાડી.

સ્ત્રી હતી બડી ઠાવકી, તેણે પાછો ઉત્તર દીધો, તમે બીહોછો શેના? તમે મારૂં નામ ખુલ્લું દેજો, પછી હું છુંને બાદશાહ છે.

જીવાને પકડીને બાદશાહ હજુર આણી ઉભો કરતાં જ બાદશાહ તો તેના ઉપર વાઘની માફક છેડાયો અને બોલ્યો, કમબખ્ત, નીમકહરામ, તેં આ પ્રમાણે વિશ્વાસનો ઘાત કીધો ?

જીવો તો ઠંડે કલેજે બોલ્યો, પણ જહાંપનાહ, મારો ગુન્હો શું થયો છે તે તો કહેશો કે ?

મુજી, તું હજુ મને પુછવાની હિમ્મત કરે છે કે, શું અપરાધ કીધો છે ? તો જાણ કે જે કીમતી કીનખાબ મેં તને ચોળી સીવવા આપ્યો તેમાંથી તેં ચોરી કીધી છે કે નહી ? બોલ જોઉં, હવે શું કહે છે ? તારી જીભળી કેમ ઉપડતી નથી ? બાદશાહે ધુજારો ચલાવ્યો.

જીવાએ ઠંડે પેટે કહ્યું, ખુદાવિંદ આવો અપરાધ, જીવાએ કદી કીધો નથી અને કદી તેમ થવાનું પણ નથી.

પેલો ગુજરાતનો સરસુબો તે વેળા હાજર હતો તેણે વચ્ચે ટાપસી પુરી, હા જનાબ, મારા અભિપ્રાય મુજબ આમાં કાંઈ પણ ભુલ થતી હશે, કેમકે એવું કામ જીવો કરે તેમ તો નથી.

બાદશાહે પુછ્યું, ત્યારે જીવા બોલ એ બધું કેમ બન્યું છે ?

જીવાએ કહ્યું, ખુદાવિંદ, આપ થંડા પડો, કહું તે સાંભળો, આપે મને જે ટુકડો ચોળી બનાવવા આપ્યો હતો તેમાંથી એક રેજો વધ્યો હતો તે ચોરાઈ જાય નહી એમ સમજી મેં તેને મારા એક જોડામાં સંતાડી રાખ્યો હતો. જે દિવસે મેં ચોળી પુરી કીધી તે દિવસે મારો છોકરો મને બોલાવવા આવ્યો, પણ મારો વિચાર તો ચોળી પુરી કરવા પછી જ ઘરે જવાનો હતો, તેથી મેં તેને કહ્યું કે હું સાંજે ઘર આવીશ. તેણે મને ઘણુંક આડું અવળું બોલી ચીડવ્યો જેથી મેં તેને મારા પાસે પડેલો પેલો જોડો ઉંચકીને છુટો માર્યો. હું તે વેળા

તદ્દન ભુલી ગયલો કે પેલો વધેલો રેજો તેમાં હતો. મારો છોકરો તો જોડો ઉંચકીને નાસી ગયો અને બોલતો ગયો કે બાપા હવે ઉંધાડા પગે આવજો. તે જ વખતે મને તે રેજાની યાદ આવી એટલે જે ચોકીદારો ઉભેલા હતા તેમને પોકારી કહ્યું કે તેને પકડો, પકડો પણ તેઓએ તેના ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહી. છોકરો તો દોડતો ઘેર જઈ પહોંચ્યો. રાત્રે ઘરે જોઈ જોડો તપાસ્યો તો માહે રેજો નહી મળે. પૂછપરછ કરતાં જણાયું કે તે રેજો તો મારી બાયડીએ કહાડી લીધો. મેં ઘણી વાર તેની પાસે માંગ્યો પણ તે કમબખ્તે મને આપ્યો નહી અને ગુપચુપ તેની કાંચળી સીવીને પહેરી. આમાં મારો કશો અપરાધ થયો હોય તો બેલાશક મને સજા કરો. આ ઉપરથી બાદશાહે જીવાની સ્ત્રીને તેડવા માણસો મોકલ્યાં, પણ તેમને ખાસ હોકમ કીધો કે તેણીને બેઆબરૂથી લઈ આવવી. તે આવે તેટલાં બાદશાહે, જીવો કાંચળી સીવતો હતો તે દરમ્યાન તેના ઉપર ચોકી કરવા રાખેલા અમલદારોને બોલાવી તેઓની જુબાની લીધી; અને જીવાને તેનો છોકરો તેડવા આવ્યો તે વેળા શું બનાવ બન્યો તે કહી દેવા જણાવ્યું. તેઓએ કહ્યું કે જીવાનો છોકરો જીવાને તેડવા આવ્યો તેને જીવાએ ખાસડું માર્યું અને તે લઇને તે છોકરો નાહઠો. તે વેળા જીવાએ પકડો, પકડોની બુમો પાડી, પણ અમે તો માત્ર મશ્કરી સમજ્યા તેથી તેને પકડ્યો નહી અને જતો મૂકયો. એટલામાં જીવાજીનાં ધણિયાણી હાજર થયાં.

પેશ્વી કીનખાબની ચોળી તેના હાથમાં હતી તે લઇને તેણી લાજ કહાડીને બાદશાહની સામે ઉભી રહી. તેને જોઈ બાદશાહે તેણીને સવાલ કીધો, બાઈ મારી બેગમની સ્વારી તારા ઘર આગળથી પસાર થઈ તે વેળા તું એમ જ ઉભી

રહી અને મારી સ્વારી પસાર થઈ ત્યારે તું લાજ કહાડીને અંદર ભરાઈ ગઈ તેનું કારણ શું ?

જીવાની સ્ત્રી બોલી, હા, ખુદાવિંદ સાંભળો, હમે આ શહેરમાં બેગાના પરદેશી છીએ તેથી બીજા સાધારણ લોકોની લાજ નહી કહાડે તો અડચણ નહી, પણ આપ તો હમારા માબાપ છો તો આપની લાજ રાખ્યા વગર તો નહી જ ચાલે, બાપજી.

બાદશાહે હસીને સવાલ કીધો, બાઈ, જ્યારે તું હમોને માબાપ જ કહે છે તો શું પુત્રીએ બાપની લાજ કહાડવી જોઇએ?

સ્ત્રીએ કહ્યું, ખુદાવિંદ જો આપની ઇચ્છા એવી છે તો લ્યો આજથી આપની લાજ મૂકું છું તો હું આપની પુત્રી જ છું. આમ બોલી દરજણે મોઢાં ઉપરનો છેડો કહાડી નાખી, સામી ખડી થઈ રહી.

બાદશાહે પૂછ્યું, બાઈ તેં આજ જે કીનખાબની ચોળી પહેરી હતી તેને વિષે મારે તને કાંઇક પૂછવું છે તો તેનો સિધો જવાબ દેજે.

દરજણ બોલી, હા, મહારાજ પુછો જે હશે તેનો ખરોજ જવાબ દઇશ.

બાદશાહે સવાલ કીધો, બાઈ એ ચોળીવાળી કીનખાબ તારે ત્યાં કયાંથી આવી ?

દરજણે પેહેલેથી ખુલાસો કરવા માંડયો—ખુદાવિંદ જયારે મારો પતિ ત્રણ દિવસ સુધી ઘરે નહી આવ્યો, ત્યારે મેં મારા પુત્રને મોકલ્યો કે, તારા બાપાને તેડી લાવ. પણ થોડી વારમાં જ તે છોડો દોડતો દોડતો પોતાના બાપનો એક જોડો હાથમાં લઈ પાછો ફર્યો. મેં તેને બધી હકીકત પૂછી અને જાણ્યું કે તેણે દરબારમાં જઈ પોતાના પિતાને ચીડ-

વ્યાથી તેઓએ ચીડાઇને તે જોડો તેના ઉપર ફેંક્યો અને તે લઇને તે દોડતો આવ્યો. મેં તેને ખુબ ધમકાવી તે જોડો પાછો આપી આવવા કહ્યું પણ મારની બ્હીકે તે પાછો ગયો નહી. મેં પણ વિચાર્યું કે હવે તો સાંજે ઘરે આવે ત્યારે જ વાત. પછી જોડાને ધુળ વળગેલી હતી તે સાફ કરવા બેઠી તો અંદરની બાજુએ મને કાંઈ કપડાં જેવું દેખાયું. તપાસ કરતાં અંદરથી જુદાં જ કપડાંમાં કીનખાબનું કપડું નીકળી પડ્યું. મેં તુરત જ બેસીને તેની આ ચોળી સીવી કહાડી. મારા ધણિએ ઘર આવી પેહેલાં તો પોતાનો જોડો તપાસ્યો, પણ તેમાંથી કાંઈ નહી મળ્યું એટલે મને સવાલ કીધો. મેં ચોળી સીવેલી દેખાડી તે તેમણે પાછી માંગી પણ મેં જ હઠ કરીને નહી આપી. આપ જાણો છો તો ખરા કે સ્ત્રીઓને નવું નવું પહેરવાનું મન હોય છે અને આ નવી જાતનું કપડું જોઈ તે મને પાછું આપવાનું મન થયું નહી. માટે એ અપ-રાધ મારો છે મને જોઇએ તે શિક્ષા કરો.

દરજણને આમ ચતુરાઇ અને ઠાવકાઇથી બોલતી સાંભળી, બાદશાહ આનંદ પામ્યો, અને હસીને બોલ્યો, બાઇ આમાં તારો કાંઈ વાંક નથી; તારા પતિને પણ કાંઈ સજા કરવી નથી, માટે બાઇ, એ ચોળી તું લઇ જા, અને એ પહેરીને સુખી થા; જીવા, તું એમ ના સમજતો કે તારો ઓદ્ધો મેં લઇ લીધો છે; મેં તને તારા ઓદ્ધા ઉપર કાયમ કીધો છે. બાદશાહના આ સખુનો સાંભળી પેલા બીજા દરબારીઓ જેઓ જીવા ઉપર બળતા હતા તે ઘણીક જાતની અદેખાઈ કરવા મંડ્યા અને આવા મોટા ઓદ્ધા ઉપર જીવા જેવાને વગર જામીનગીરીએ નીમવાને બાદશાહને ઠપકો આપવા લાગ્યા. તે જોઇને પેલો ગુજરાતનો સુબો હામ ભીડીને જીવાનો

જામીન રહેવા તૈયાર થયો; પણ બાદશાહે માત્ર તેના શુક-નની સાબેતી ઉપરથી આ કામ કરેલું જણાવી બધા દરબારી-ઓને તાકીદ કરી કે જીવાને કોઇએ પણ અપશબ્દ બોલવો નહી. આ અમલદાર આજે તો આમ જીવાની બદનક્ષી કરનારૂં બોલ્યો છે તો માફ કરૂં છું, પણ બીજી વાર તે કે કોઈ બીજો પણ તેવું બોલશે તો મારા હાથે નુકશાન પામશે.

આમ બોલી બાદશાહે જીવાજી તથા તેમનાં સ્ત્રીને ઇનામ આપી વિદાય કર્યાં.

ઘીનો વેપાર–વગર લખાણની ધીરધારનો ગોટાળો.

કેટલાક ગુચવણ અને મુઝવણ ભરેલા મુકદમાઓ ચુકવવામાં પણ બીરબલની અદલાઇ અને ચતુરાઇની જાબજા તારીફ થતી હતી. તેવા તો કયકંઇ મુકદમા તેના હાથે તુરતા તુરત ફેસલ થઈ જતા. તેવા જ એક બનાવની નોંધ લેવામાં આવી છે. બન્યું એમ કે એક દિવસે ઘીના એક વેપારીએ આવી બીરબલને અરજી આપી તેમાં જણાવ્યું હતું કે મેં મારા એક બીજા ભાઇબંધ વેપારીને પાંચસો રૂપિયા ધીર્યા હતા પણ હાલ તે વેપારી તે રૂપિયા નાકબુલ જાય છે; કમ-નસીબે મેં તેના ઉપરના વિશ્વાસને લીધે તેના પાસે લખાણ કશું કરી નથી લીધું તેમજ કોઈ સાક્ષી પણ રાખ્યો ન હતો. બીરબલે એ અરજી વાંચી ધ્યાનમાં લીધી અને તુરત તે વેપારીને બોલાવી મંગાવ્યો. તેના આગળ પેલા વેપારીની ફરિયાદ વાંચી સંભળાવી તેનો ખુલાસો તેના પાસે માંગ્યો. તે વેપારી જાણે કશામાં હોય જ નહી તેમ બોલ્યો, મહારાજ આ વેપારી મને તદ્દન ગળે પડે છે, અમે બંને એક જ જાતના વેપારી રહ્યા એટલે અદેખાઇ કરી મને ખરાબ લગાડવા માંગે

છે. તમો સાહેબ બરાબર સાક્ષી પુરાવા લઇ ન્યાય કરશો તો માલમ પડશે કે એ સામાવાળો કેવું તરકટ કરી રહ્યો છે.

બીરબલે દેખાવ એવો કીધો કે તે જાણે પ્રતિવાદિની વાત માનતો હોય. તેને તુરત રજા આપી; ફરિયાદીને બોલાવી કહ્યું કે તમારે થોડો વખત સબુરી પકડવી અને તમે જાણ-તા જ ન હોય તેમ ચાલજો, હું સત્ય શોધી વાજબી ન્યાય કરીશ. તે વેપારી તેની સલાહ પ્રમાણે ચાલવા કબુલ કરી ત્યાંથી ગયો. પાંચ સાત દિવસ ગયા પછી બીરબલે ચાર ડબ્બા ઘીના ભર્યા. તેમાંના બે ડબ્બામાં એકેક સોનાની અશરફી નાખી, તેમ કરી પેલા વાદી, પ્રતિવાદી તથા બીજા બે વેપા-રીને બોલાવી કહ્યું કે મારી પાસે આ ચાર ડબ્બા ઘીના છે તેમાંનું ઘી કાંઇક બગડી ગયું હોય એમ જણાય છે, માટે તમે એકેક ડબ્બો લઇ જઇ જેમ જાય તેમ બજારભાવે વેચી તમારો નફો લઈ બાકીના પૈસા મને આપજો. આં સાંભળી પેલો પ્રતિવાદી વેપારી બોલ્યો; બીરબલ સાહેબ, આમાં ચાર વેપારીનું શું કામ છે એકને જ સોંપ્યા હોત તો તે એક હાથે પણ કામ ઠીક થાત. બીરબલે કહ્યું, મારે તો બધાનાં મન રાજી કરવાં જોઇએ. એમ કહી બધાને એકેક ડબ્બો આપ્યો. પેલા વાદી–પ્રતિવાદીને જે ડબ્બામાં અશરફી નાખી હતી તે ડબ્બા નીશાની કરીને સોંપ્યા. પેલા વેપારીઓ ડબા ઉપાડી ઘરે ગયા અને વિચાર કર્યો કે ઘી લગાર બગડેલું છે તો તેને લગાર ગરમ કરીશું તો સારૂં થશે. એટલે દરેક જણે પોતપોતને હસ્તકનો ડબ્બો ઘરે લઈ જઈ ગરમ કરવા મૂકયો. તેમ કરતાં પેલા વાદીને હસ્તક ગયેલા ડબ્બામાંથી અશરફી દેખાઈ આવી. તે સમજ્યો કે એ અશરફી બીરબલની હશે તેથી તે આપવા દોડ્યો. બીરબલની ખાત્રી થઈ કે આ માણસ

ખરો જ પ્રમાણિક છે. પેલા પ્રતિવાદીને હસ્તક સોંપાયલા ડબ્બામાંથી પણ અશરફી નીકળી. પણ સોનું જોઈ તેની નજર બગડી. તેણે તે પોતાના દીકરાને આપી કહ્યું કે, હાલ તો એ પેટીમાં રાખ, હું માગું ત્યારે આપજે.

થોડેક દિવસે બધા જણ બીરબલને ત્યાં ઘીના પૈસા ચુકવવા આવ્યા. એકેક પછી બધાના પૈસા લીધા પછી પેલા પ્રતિવાદીના ડબ્બાના પૈસા લેવાનો વારો આવ્યો, ત્યારે બીરબલે ટકોર કરી કહ્યું કે તમારા ડબ્બામાં તો સવા મણ ઘી હતું ! પ્રતિવાદી વેપારીએ જવાબ દીધો, ના સાહેબ, માત્ર મણ જ ઘી નીકળ્યું છે.

બીરબલે પુછ્યું–ભાઈ તમે બરાબર વજન કર્યું હતું ખરૂં કે ? વેપારીએ જવાબ દીધો, હા સાહેબ, તે વેળા મારો દીકરો પણ હાજર હતો. બીરબલે કહ્યું, ચાલો જે હશે તે ખરૂં.

પછી કાંઈ બાહાનુ કહાડી બીજા ઓરડામાં જઈ એક શિપાઇને હોકમ કીધો કે, પેલા પ્રતિવાદી વેપારીની દુકાને જઈ તેના મોટા છોકરાને કહો કે તારો બાપ ઘીના ડબ્બામાંથી મળેલી અશરફી લઈ તને બોલાવે છે એમ કહી તેને અહીં લઈ આવ. પેલો શિપાઈ તુરત ગુપચુપ તે વેપારીની દુકાને ગયો અને થોડી જ વારમાં તે પેલા છોકરાને અશરફી શુદ્ધાં ત્યાં તેડી લાવ્યો. પેલો વેપારી પોતાના દીકરાને ત્યાં આવી ઉભેલો જોઇ વિચારમાં પડયો પણ બાપ બેટાને એક બીજા જોડે વાતચીત કરવા ન દેતાં, બીરબલે તે છોકરાને પુછ્યું કેમ છોકરા, તું અશરફી લાવ્યો ?

છોકરાએ જવાબ દીધો; હા સાહેબ, લાવ્યો છું, લ્યો આ રહી.

બીરબલે તુરત પાછો સવાલ કીધો કે; તારો બાપ તો કહે છે કે ચાર અશરફી નીકળી હતી અને તું એક જ કેમ લાવ્યો ?

છોકરો આ સાંભળી અજાયબ થયો, અને બાપ તરફ જોઇ પૂછયું, બાપા ચાર અશરફી ક્યારે નીકળી હતી તમે તો મને એક જ આપી હતી !

બાપ બધું સમજી ગયો એટલે ઉડાવનારો જવાબ આપ્યો મૂર્ખા, વળી અશરફી કયારે નીકળી હતી ?

છોકરાએ તો તદ્દન નિર્દોષતાથી કહ્યું, બાપાજી એમ કાં કરો છો ? આપણે ઘી ઉન્હુ કર્યું ત્યારે તેમાંથી અશરફી નહીં નીકળી હતી ?

બાપાજી તો સમજ્યા કે આપણા પુરા બાર વાગી ચુક્યા છે; એટલે ગાબડાં મારવાની જ વાત કરવા માંડી. તે અજાયબ થતો બોલ્યો, મેર મૂર્ખા, તારામાં ખરી અક્કલ અને સમજણ તે ક્યારે આવશે ?

આ વાતચીત સાંભળી બધા અજાયબ થતા હતા કે આમાં શું ભેદ છે ?

બીરબલ પણ મુંગે મોહોડે આ વાતચીત સાંભળ્યા કરતો હતો તે હવે બોલી ઉઠ્યો, કેમ વેપારીજી, હવે બોલો, આ બાપડાના રૂપિયા તમારા ઉપર લેહણા છે કે નહી ?

પેલો બાપડો તો વિમાસણમાં પડી ગયો, તેને વધુ ઝંખવાણો પાડવા બીરબલ બોલ્યો, જે માણસ એક અશરફી માટે દયાનત બગાડે તે પાંસસો રૂપિયા માટે પોતાની દયાનત નહી બગાડે તેની શી નવાઈ?

આટલું છતાં તે વેપારી જાણે જાણતો ન હોય તેમ ચુપ રહેવાથી બીરબલે હોકમ કીધો કે, આ ઠગારાને તુરત બાંધી માર મારો, એટલે આપોઆપ એ રૂપિયા કબુલ કરશે.

પેલો છોકરો વળી પાછો નિર્દોષપણે બાપાને પુછવા લાગ્યો કે, બાપાજી મેં તમને તે દિવસે પુછ્યું હતું કે આ વેપારીના રૂપિયા પાંચસો લીધા છે તે કયારે પાછા આપશો? તો તમે બોલ્યા હતા કે થોડા દિવસમાં પાછા આપી દઇશું ને હમણાં આ શું ગોટાળો લગાવ્યો છે?

આ પ્રમાણે પેટના દિકરાએ જ સાચું બોલી ફસાવ્યાથી પેલો વેપારી ગભરાયો એટલે દેવું તે કબુલ કરી, પેલા વેપારીના રૂપિયા આપી દીધા, અને ઉપરથી આવા દગા માટે કેદની સજા પામ્યો તે જુદી. આ પછી આ છોકરાને હંમેશાં સાચું અને પ્રમાણિક વર્તન રાખવાની શીખામણ આપી બીરબલે બધાને છોડ્યા.

———:(૦):———

ખરી કોણ? તું કાશી કે લક્ષ્મી?

દિલ્લી શેહેરમાં તરેહવાર ગરીબ તેમજ મધ્યમ કે મોટા વર્ગનાં માણુસોની વસ્તી પુષ્કળ હતી અને તેઓમાં તેમના સંજોગોને એસ્તી ચળવળો પણ ધૂમ ચાલતી, અને તેમાં ગડમથલ પણ ચાલતી. તેવી જ એક ગડમથલ અને ભાંજગડની વાત ન્યાયની રીતે ચુકાદો થવાને એક વેળા દરબાર હજુર આવી હતી. વાત એમ બની કે, શેહેરમાં બાપડો એક ગરીબ માણુસ રહેતો હતો અને તેની આઠેક વર્ષની એક છોકરી હતી. એક દિવસે રસ્તે જતાં તે છોકરી ભૂલી પડી ગઈ. તેને એક છુપો માણુસ મલ્યો તે તે બાપડીને નવતરી અને એકલી પડેલી જોઈ ફોસલાવીને પોતાની સાથે લઈ ગયો. આમાં તે લુચ્ચાની દાનત બહુ બુરી હતી. તેણે તે બાપડીને થોડાઘણા પૈસા માટે એક વેશ્યાને વેચી દીધી. વેશ્યાને પોતાના નિચ પેશા માટે આ સોનેરી તક મળી ગઈ. તેણીએ

તે બાપડીને બહુ સુખલાડમાં મોટી કરવા માંડી. તે એટલાં સુખચેનમાં રહેતી કે, થોડા જ વખતમાં તે પોતાના બાપને ભૂલી ગઈ. પેલા બિચારા બાપે બીજી તરફથી તે છોકરીની ઘણી શોધ કીધી પણ ગંધાર શેહેરમાં કશો પત્તો મળયો નહી. અંતે તે થાકીને નીરાશ થઈ ગુપચુપ બેસી રહ્યો. ધીમે ધીમે તે વેશ્યાએ તો તે છોકરીને નૃત્ય તથા ગાયણમાં બહુ કેળવીને અચ્છી બનાવી, જેથી ઘણાક મુજરાઓ વગેરેમાં જવા માંડી અને સારૂં નાણું પેદા કરવા માંડ્યું. એક દિવસે તે છોકરી એક ઠેકાણે પોતાનું નૃત્ય કરતી હતી તેટલામાં તેનો બાપ ત્યાં જઈ લાગ્યો, અને તે છોકરીને ઓળખી કહાડી. તેણે છુપી ખબર કહાડી તો માલમ પડ્યું કે તે તો અમુક વેશ્યાને ત્યાં રહી ગાયણ–નાચન–વિદ્યા શિખી હતી, અને ઘણેક ઠેકાણે પોતાનો હુન્નર બતાવવા જતી હતી, અને તે તે વેશ્યા જોડે એટલી હળી ગઈ હતી કે ન બોલવે વાત. પેલા બાપે વિચાર્યું કે, તે આવી સ્થિતિમાં છે એટલે હું તેને મારી સાથે લઈ જવા માંગીશ તો કદી આવનાર નથી, માટે હવે તો જે બને તે ખરી; ફરિયાદ માંડવી કે કાંઈ વળે. એમ ઠરાવ કરી તેણે બધી વિગત દર્શાવી દરબારને અરજી આપી. દરબારે વિચાર કરી તે અરજી બીરબલને આપી. તેઓએ વિચાર કરી, પેલી વેશ્યાને તે છોકરીને લઇને દરબારમાં બોલાવી મંગાવી. વેશ્યા તે છોકરીને લઇને નીડરપણે દરબારમાં હાજર થઈ. બીરબલે તેને પૂછ્યું, "આ છોકરી કોની છે?"

વેશ્યા પણ પોહોંચેલી હતી. તેણે જવાબ દીધો, સાહેબ એ છોકરી એક ફકીરની છે. તે નાનપણમાં મને વેચી ગયો હતો તે વખતે એને બોલતાં પણ આવડતું નહતું.

બીરબલે તે છોકરીને પૂછ્યું, છોકરી, તારાં માબાપ કોણ છે તે વિષે તું કાંઈ જાણે છે?

છોકરીએ જવાબ આપ્યો, નહી સાહેબ, મેં મારા બાપને મુદ્દલ દીઠો નથી, અને (વેસ્યાને જ) આ બાઇને જ હું મારી મા તરીકે બોલાવતી આવી છું.

બીરબલે તે વેસ્યાને પૂછ્યું, એ છોકરીનું નામ શું રાખ્યું છે?

વેસ્યા બોલી, સાહેબ એ છોકરીનું નામ 'કાશી' છે.

બીરબલે તેમને બીજે દિવસે હાજર થવા હોકમ કરી ત્યાંથી જવાની રજા આપી. બીજે દિવસે પેલી છોકરીના બાપને પ્રથમથી દરબારમાં બોલાવી મંગાવી તે છોકરીનું નામ પુછી લીધું. તેણે જવાબ આપ્યો, હમે બધાં એને લક્ષ્મીને નામે બોલાવતાં હતાં, અને તે વાત મારા પાડપડોશીઓ પણ જાણે છે.

એટલામાં પેલી વેસ્યા પણ છોકરીને લઇને હાજર થઈ. બીજા પણ ઘણાક લોકો ત્યાં હાજર હતા. ઘણાક લોકો ભેગા થયલા હતા એટલે બીરબલે શિપાઇને હોકમ કીધો કે, અત્રે બેઠેલા લોકો તરફ ફરીને 'લક્ષ્મી, છોકરી લક્ષ્મી છોકરી,' એવી રીતે બુમ માર, અને જે કોઈ તેનો જવાબ આપે તેને મારી પાસે લઈ આવ.

શિપાઇએ તુરત બુમ પાડી. એટલે લક્ષ્મી નામ સાંભળી પેલી છોકરી જે વેસ્યાના પડખામાં ભરાઇને બેઠી હતી તે તુરત ઉભી થઈ. તે જોઈ તે છોકરીને તે શિપાઇએ બીરબલ હજુર હાજર કીધી. પેલી વેસ્યા પણ તેની પાછળજ આવી. બીરબલે પૂછ્યું; છોકરી, તારૂં નામ તો 'કાશી' છે, તેં 'લક્ષ્મીને' નામે કેમ જવાબ દીધો?

છોકરી ગભરાઇને બોલી, ઊઠી મારો બાપ મને "લક્ષ્મી" નામે બોલાવતો હતો તેથી મેં તે નામે જવાબ આપ્યો.

બીરબલે કહ્યું ઠીક, પણ કાલે તો તેં કહ્યું હતું કે તું તારા બાપને જાણુતી પણુ નથી, છતાં આજે તું આમ બોલે છે એટલે જુઠું બોલે છે.

છોકરી તો છટકામાં સપડાઈ ગઈ એટલે ગભરાઈ ગઈ, અને શું જવાબ આપવો તે સમજી શકી નહી, એટલે પેલી વેશ્યાએ બાજી બગડેલી જોઈ વચ્ચે બોલવા માંગ્યું, પણ બીરબલે ધમકી આપી તેને અટકાવી બોલ્યો, તારી કાલની જુબાની અને આજના બનેલા બનાવ વચ્ચે ફરક પડે છે, એ ઉપરથી સાબેત થાય છે કે, તું સાવ જુઠ્ઠી છે, માટે તને માર મારવામાં આવશે.

આમ બોલતાની સાથે બીરબલે એક અમલદારને ઇસારત કરી, તે મોટો ચાબુક લઈ આવ્યો. વેશ્યા તે જોઈ ગભરાઈ બોલી પડી, જહાંપનાહ, હું સાચું કહું છું, કે આ છોકરીને મેં ત્રણ વરસ થયાં વેચાતી લીધી છે, એક જણ મારે ત્યાં આવી વેચી ગયો હતો, માટે મારો અપરાધ ક્ષમા કરો.

વેશ્યાના આ શબ્દો સાંભળી, પેલી છોકરીનો બાપ આગળ આવ્યો, અને તેને જોઈ બીરબલે તે છોકરીને ધમકીથી પૂછ્યું; છોકરી સાચું બોલ; આ તારો બાપ થાય કે નહી? છોકરી પણુ ગભરાઈ કે મને પણ ઝાટકી કહાડશે એટલે તે બોલી, 'સાહેબ, હા, એ મારો બાપ છે'.

તેજ વખતે બાપ તુરત પોતાની છોકરીને ગળે વળગી પડ્યો. બીરબલે પેલી વેશ્યાને કહ્યું, તારા ઉપર બે વાંક મુકવામાં આવ્યા છે; એક તો નાની ઉમ્મરની પારકી છોકરીને ફસાવી લાવી તેને નીચ ધંધો શીખાડવાનો, અને બીજો ગુલામી ધંધો કરવાનો; માટે તને દશ વરસ સુધી સખત કેદખાનાની સજા કરૂં છું.

આ સજા થતાં શિપાઇઓ તેને પકડી લઈ ગયા. પેલા છોકરીના બાપને બોલાવી સમજાવ્યો કે ભાઈ, તમારી છોકરી તો તમને મલી, પણ હવે તે તમારા પાસે રહેવી મુસ્કેલ છે. માટે કોઈ લાયક પુરૂષ જોઇ એને પરણાવી દેવી તે ઠીક છે.

તે બાપને પણ બીરબલની શીખામણ વાજબી લાગી, એટલે છોકરીને ઘરે લઈ ગયો તો ખરો; પણ કોઈ એક લાયક પુરૂષ શોધી કહાડી તેના જોડે તેણીને પરણાવી દીધી.

બોલ બીરબલ, પીર બડા કે આકીન બડા?

એક દિવસે મોટી દરબાર ભરાઈ હતી, અને તેમાં એકે એક દરબારી પોત પોતાના દબદબામાં હાજર થયા હતા અને તે જોઇને ખુદ બાદશાહનો આનંદ પણ સમાયો જતો નહી. વળી દિવસ પણ કાંઇક મોટો તેહવારનો હતો એટલે ખુદાવિંદને તરેહવાર ભેટ—નજરાણા પણ થતાં હતાં, તેમ બાદશાહનો હાથ પણ દાનધર્મમાં ખાંચ્યો જાય તેમ નહતું. સેંકડો મવલા પીરો અને ફકીરો પણ બાદશાહના હાથની બક્ષિસો પામ્યા હતા. થોડીવાર પછી બાદશાહનો મોટો પીર આવ્યો તેને પણ બાદશાહે છુટે હાથે નવાજ્યો તે લઇને પીર, બાદશાહને દુવા, આશિષ દેતા વિદાય થયા. તે જોઇને બીરબલને કાંઈ હસવું આવ્યું. બાદશાહે તે જોયું, પણ તત્કાલ તો તે કાંઈ બોલ્યો નહી, પણ જ્યારે બધી ગરબડ સરબડ ખલાસ થઈ એટલે, બાદશાહે બીરબલને પકડયો, અને સવાલ કીધો કે, બોલ બીરબલ, પીર બડા કે આકીન? બીરબલ તો તૈયારજ હતો, એટલે તે નમ્રતાથી બોલ્યો, ખુદાવિંદ આકીન બડા. બાદશાહે તે માન્યું નહી અને તે તકરારમાં ઉતર્યો કે આકીન તે સરસ હોય? પીર છે તો આકીન છે. બીરબલે પાછો જવાબ

દીધો, નહી નહી ખુદાવિંદ એમ નથી, આકીન છે તો પીર છે. બાદશાહ આથી ગુસ્સે થયો અને બોલ્યો ભલા, પીરની માનતા માનતાં તે પ્રસન્ન થાય છે.

બીરબલ બોલ્યો, નહી ખુદાવિંદ, પીરની ઉપર આકીન રાખો તોજ માનતા ફળે છે, અમે પથ્થરને દેવ કરી માનીયે છીએ તે પથ્થર નથી ફળતા, પણ તેના ઉપર આકીન રાખીયે છીયે તો દેવ ફળે છે.

બાદશાહના મનમાં આ વાત કેમે કરી ઉતરી નહી, તે તો પોતાનો કક્કો ખરો કરવા પડયો. આણીગમ પણ બીરબલ હતો, એટલે બન્ને વચ્ચે પોતપોતાની અમાનતી હુજત ચાલી. અંતે બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે તું સાબેત કરશે કે પીર નહી પણ આકીન સરસ છે?

બીરબલે હસીને જવાબ દીધો, હા મહારાજ, એમાં તે શું મોટી વાત છે? બાદશાહે હુજત પકડી કે હમણાં ને હમણાં તે સાબેત કરી આપ. બીરબલે પણ હઠ કરી કહ્યું કે એ કામ કાંઈ સહેલ નથી, પણ તે સાબેત કરતાં થોડો વખત જોઇશે.

બાદશાહે એક મહીનાની મુદત આપી અને તાકીદ કીધી કે જો તે પુરવાર નહી થયું તો તું મુઓજ સમજજે. બીરબલે તે સ્વીકારી લીધું.

ઉપલી વાત બન્યાને થોડાક દિવસ થયા કેડે, બીરબલ બાદશાહનું એક ખાસડું સંતાડીને ઉપાડી ગયો. તેને ઉચાં જરીનાં કપડાંથી શણગારી ઉપર કસબી દોરી બાંધી ભપકાબંધ નાનું સરખું બંડલ બનાવ્યું. પછી પોતાના એક વિશ્વાસુ કડીઆને બોલાવી શહેર બહાર એક એકાંત જગામાં એક કબર બંધાવી, તેની અંદર તે બંડલ મુકયું અને ઉપર ત્રણ પથરા મુકાવ્યા. બધું તૈયાર કરાવ્યા પછી પોતાના એક વિશ્વાસુ

મુસલમાનને બોલાવી કહ્યું કે, શહેર બહાર મેં એક કબર બનાવી છે તેનો તને મુજાવર નીમું છું; કોઈ તને પુછે કે એ કોની કબર છે તો તારે કહેવું કે એતો આકીનશાહ પીરની છે, અને તેને વીષે તારાથી થાય તેટલી વાતો કરજે. આ પ્રમાણે શીખવી, બીરબલ તો ચાલતો થયો. પેલા મુજાવર બનેલાએ તે આકીનશાહ પીર વિષે પોતાથી બનતી વાતો ચલાવી. વાત પસરતાં લોકોએ ત્યાં આવજાવ કરવા માંડી. બીરબલે પણ ગામમાં જઈ દુકાનદારોને સમજાવી આકીનશાહ પીર આગળ જાત્રા કરવા મોકલ્યા. જાત્રા ભરાઈ એટલે તો લોકોમાં આકીનશાહ પીરની ભારી માનતાઓ થવા માંડી. ધીમે ધીમે ખુદ દરબારમાં પણ વાત ફેલાવા લાગી. દરબારીઓમાં, કચેરીમાં પણ આ પીર વિષે વાત ચાલવા લાગી. કેટલાકો તો એટલી હદ સુધી તોલ્લા મારવા લાગ્યા કે, હુમાયુ બાદશાહે પણતેની માનતા રાખી હતી અને તેને પણ એ આકીનશાહ ફળ્યા હતા. આ બધા ગપાટા સપાટા સાંભળી બાદશાહે પણ ત્યાં જવા ઠરાવ કીધો. બીજે જ દિવસે બડા ઠાઠથી બાદશાહે ત્યાં જવા ઠરાવ્યું,અને છડીસ્વારી સાથે તેણે પીરની દરઘાહ આગળ જવાની ગોઠવણ કીધી. તે સાંભળી ત્યાં હજારો લોકોની ઠઠ ઝામી, અને જાણે મેળો ભરાયો હોય તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો. તરેહવાર ચીજોની ત્યાં દુકાનો મંડાઇ હતી. બાદશાહ પણ તે બધું જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યો અને દરબારીઓને સાથે લઇને આકીન-શાહને પગે પડ્યો.બીરબલ પણ સાથે હતો તેને પણ પગે પડવા બાદશાહે હોકમ કીધો,પણ બીરબલ બોલ્યો ખુદાવિંદ, પીર નહી, પણ આકીન સરસ એમ કબુલ કરો તો હું નમન કરીશ.

બાદશાહે કહ્યું, બીરબલ, તું ગમે તે બોલ, પણ આકીન નહી પણ પીર જ સરસ છે; અને હું એની માનતા માનું છું

કે 'જો મેવાડના પ્રતાપને હું જીતીશ તો આ પીરની કબર ઉપર કીનખાબનો ગાલીચો ચઢાવીશ.'

આ પ્રમાણે બાદશાહ બીરબલની તકરાર ચાલતી હતી તેટલામાં એક કાસદ મારતે ઘોડે ત્યાં દોડી આવ્યો, અને બાદશાહને ખબર આપી કે, ખુદાવિંદ, શાહજાદા સલીમે ખબર મોકલી છે કે, મેવાડનો પ્રતાપ તદ્દન લાઇલાજ થઇ ગયો છે અને થોડા વખતમાં આપણે તેને તાબે કરી શકીશું.

આ આનંદના સમાચાર સાંભળી, બાદશાહ હર્ષથી ફુલી ગયો અને બીરબલ તરફ ફરી કહ્યું કેમ બીરબલ, હવે તારી ખાતરી થઇ કે નહી કે આકીન નહી પણ પીર સરસ છે. જો હજુ તો મેં હમણાં જ માનતા માની તેટલાંમા જ આ આનંદદાયક વધામણી મળી.

બીરબલે બાદશાહના આ આકળા વચનથી નહી ગભરાતાં કહ્યું, પણ ખુદાવિંદ, આ પીરની ઉપર તમારૂં આકીન હતું તેથીજ તમે માનતા માની, જો આકીન ન હોય તો તમો માનતા માનો ખરા? નહી જ, માટે આકીન છે તે જ ઉત્તમ છે.

બાદશાહે તેના ઉપર ધ્યાન નહી આપતાં કહ્યું, બીરબલજી, હવે તમારૂં આકીન, બાકીન રહેવા દો, મારી એ વિષે મુદ્દલ ખાતરી થતી નથી; તું આકીન સરસ કે પીર તે પુરવાર કરી શકયો નથી માટે હવે તારી કબુલાત મુજબ મરવા તૈયાર થા.

બીરબલે કહ્યું, પણ ખાવિંદ, મેં તમને આટલું સમજાવ્યું છતાં તમારા ધ્યાનમાં નથી ઉતરતું ત્યારે હવે કેમ કરૂં?

અરે રહેવા દે, રહેવા દે, તારૂં આકીન ફાકીન, બીરબલ, રહેવા દે, ને મરવા તૈયાર થઇ જા; બાદશાહે કોપાયમાન થઇને કહ્યું. હવે તું છટકી શકનાર નથી, તારૂં આવી બન્યું છે; અરે કોણ છે હાજર, જલ્લાદને બોલાવ?

બીરબલના હાંઝાં હવે ગગડ્યાં, કે હવે ના ફાં કરવામાં સાર નથી, એટલે તે બોલી ઉઠયો કે અરે આકીનશાહ, જો હું આજ જીવતો રહ્યો તો તમને રોજો બંધાવી આપી માનતા ચઢાવીશ.

બીરબલને આ પ્રમાણે બોલતો સાંભળી બાદશાહ બોલી ઉઠયો, કેમ બીરબલ, હવે તારી શુદ્ધ ઠેકાણે આવી ખરી કે?

બીરબલે કહ્યું હા ખાવિંદ, મેં આકીનશાહની માનત માની ખરી. આમ બોલી બીરબલ કબર આગળ ગયો, અને ત્યાં કાંઇ ખણખોદ કરી. બીરબલ શું કરે છે તે દરેક જણ જોતા ઉભા, કબર આગળ જતાં જ બીરબલે વચ્ચેનો પથર ઉચકી લીધો, અને નીચેથી પેલું બંડલ ખેંચી કહાડ્યું. બાદશાહ તે જોઇ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો, બીરબલ આ શું? બીરબલે કહ્યું, ખાવિંદ, આ તમારા આકીનશાહ પીર, જેને તમે માનતા માની તે!

બાદશાહ તો આ જોઇ શરમાઇ ગયો; તે જોઇ બીરબલે પૂછ્યું, કેમ ખુદાવિંદ, હવે કહો, પીર બડા કે આકીન આકીન છે તેજ ઉત્તમ છે, આકીન ન હોય તો ગમે તેવી માનતા ફળતી નથી.

બાદશાહની પણ ખાતરી થઇ. આકીનશાહનાં નામની ત્યાં ઘણી માનતાઓ આવી હતી, તથા તેને નામે ઘણા પૈસા એકઠા થયા હતા, તે બધા એકઠા કરી, બીરબલે તેજ જગાએ એક મસીદ બંધાવી અને તે ખુદ બાદશાહને અર્પણ કરી એ શુભ કામ જોઇ બાદશાહ પણ ખુશ થઇ ગયો, અને બીરબલની ફત્તેહનો ડંકો વાગ્યો.

"નહી તડકામાં, નહી છાયામાં–નહી ભૂખ્યો કે નહી ખાઇને તૃપ્ત થયલો!"

એક દિવસે બીરબલ તથા બાદશાહ ટોલટપા ચલાવતા હતા તેવામાં કાંઇક રસ ઉપર વાત ચઢતાં બાદશાહ બીરબલ ઉપર તપી ગયો. એટલી હદ સુધી બાદશાહ તપ્યો કે બીરબલનું ઘણું અપમાન કર્યું. બીરબલ તે વખતે તો ગમ ખાઈ ગયો, પણ બેચાર દિવસ પછી લાગ જોઇ બાદશાહને જાણ કીધા વગર બીજે દેશ ચાલ્યો ગયો. દરબારમાં તે પછી બીરબલજી દેખાયા નહી, તેથી બાદશાહ સમજ્યો કે મેં એનું અપમાન કીધું છે તેથી એ ચાલ્યો ગયો છે; પણ થોડા દિવસમાં પાછો આવશે. પણ બીરબલ તો એવો ઠરાવ કરી બેઠો હતો કે બાદશાહનાં ત્રણ તેડાં આવે તો જ જવું, નહી તો અહીં જ રહેવું. તેની તો ખાતરી હતી કે મહીને બે મહીને કે ચાર મહીને પણ બાદશાહ તેને તેડાવ્યા વગર રહેનાર નથી. એમ કરતાં બે મહીના તો ખુશાલ પસાર થઈ ગયા. બાદશાહ બીરબલ વગર ભારે મુંઝાતો હતો, પણ ઘણી શોધ કીધા છતાં તેનો કશો પત્તો મળતો ન હતો, એટલે બહુ જ અંદેશામાં પડ્યો. તેણે તેને શોધી કહાડવાની યુક્તિ ઢુંડી કહાડી. તેણે એવો ઢંઢેરો બહાર પાડ્યો કે "જે કોઈ માણસ નહી છાયામાં કે નહી તડકામાં, તેમ જ નહી ભૂખ્યો, કે નહી ખાઇને તૃપ્ત થયલો"–મારી પાસે આવશે તેને હું ઇનામ આપીશ. આ ઢંઢેરો તેણે મોટાં શેહેરમાં તેમ જ ગામડાંઓમાં પણ ફેરવવા હોકમ આપ્યો. જે ગામમાં બીરબલ રહેતો હતો તે ગામમાં પણ આ ઢંઢેરો પીટાયો. બધા લોકો આ ઢંઢેરાથી અજાયબ થયા, કે આવી વાત કેમ બની શકે ? આ વાત બીરબલના સાંભળવામાં આવી એટલે

તે સમજી ગયો કે જ્યાં છે ત્યાં આ બધું મને શોધવા માટે જ થાય છે; પણ પોતે તો ત્રણ તેડાં કરાવીને જવાનો જ ઠરાવ કરેલો હતો. છતાં તેણે એક મોટી ચાલણી બનાવી, અને એક હુશિયાર માણસને શોધી કહાડી તેને દરબારમાં જવા આજ્ઞા કરી. ત્યાં કેવી રીતના આડા અવળા ઉત્તર આપવા તથા કેવી રીતે ધીમે રહીને બધો ખુલાસો કરવો તથા તેમ કરતાં પણ ગામડીયાપણું કેમ જાળવી રાખવું તે બધું શીખવ્યું. તેણે તેને કહ્યું કે આ ચાલણી માથા ઉપર રાખીને દરબારમાં જવું, તથા પીછોડીમાં થોડીક ધાણી બાંધી આપી તે ફાકતા ફાકતા કચેરીમાં જવું, એટલે બાદશાહ પોતાના ઢંઢેરા પ્રમાણે તમને ઇનામ આપશે.

પેલો ગામડીયો તો પોતાને આપેલી ચીજો લઈ શેહેરમાં ગયો અને બાદશાહની દરબાર થોડી દૂર રહી, એટલે પેલી ચાલણી માથા ઉપર મુકી અને ધોતિયામાંથી થોડી થોડી ધાણી કહાડી ફાકવા માંડી. એવા દેખાવે તે દરવાજા ઉપર આવ્યો, જ્યાં દરવાને તેને અટકાવ્યો. પણ પોતે બાદશાહના ઢંઢેરા પ્રમાણે ચતુરાઈ દેખાડવા આવ્યો છે એમ જણાવ્યાથી સિપાઈ રજા મેળવી અંદર લઈ ગયો. દરબારમાં બાદશાહ હજુર આવી ઉભા રહેતાં તેણે માથાં ઉપર ચાલણી મુકી દીધી હતી અને બચર બચર ધાણી ચાવ્યો જતો હતો.

બાદશાહ હજુર જતાં, વજીરે તેને સવાલ કીધો કે 'તું કોણ છે ?'

તેણે જવાબ દીધો–હું માણસ છું, તે શું તમે દેખતા નથી કે ?

વજીર–ભાઈ, તું માણસ છે તે તો અમે દેખીએ છીએ પણ કેવો માણસ છે તે અમે જાણવા માંગીએ છીએ.

ગામડીયો–ઓહો, વળી માણસ તે માણસ જેવો માણસ, બે પગ ને બે હાથવાળો.

વજીર (ચીરડાઇને)–તું તારા જવાબ ઉપરથી કોઈ અનાડી જેવો લાગે છે!

ગામડીયો–(હસીને) નહી સાહેબ, હું નર છું.

વજીર સમજ્યો કે, ગામડીયો છે એટલે લગાર સમજણ પાડીને સવાલ પુછીશ તો ઠીક પડશે. એટલે પૃછયું, પણ ભાઇ, તું જાતે કોણ છે?

ગામડીયો–સાહેબ ખેડુત છું હો!

વજીર–તું કયાંથી આવ્યો છે? ગામડીયો–મારા ગામથી.

વજીર–માથે આ ચાલણી શા માટે મુકી છે?

ગામડીયો–તમારો ઢંઢેરો સાંભળીને. અલબત્ત, તેમાં ચાલણી વિષે તો કાંઈ નથી પણ એવું છે કે નહી તડકાંમાં કે નહી છાંયડામાં જે માણસ અહીં આવશે તેને ઇનામ મળશે, તેથી આમ કીધું છે. એમ બોલી તેણે ધાણીનો ફડાકો માર્યો.

વજીરે કહ્યું, ભર દરબારમાં આ તું શું ખાય છે? તને શરમ નથી આવતી?

ગામડીયો–ભાઇ સાહાબ, કોપો છો શું કરવા? તમારા ઢંઢેરાને અનુસરીને હું અહીં આવ્યો છું. નહી તડકાંમાં કે નહી છાયામાં–તેને ખાતર મે આ ચાલણી માથે મુકી છે. વળી આ ધાણી ફાકું છું, કેમકે તમારા ઢંઢેરામાં છે કે, નહી ભૂખ્યા કે નહી પેટ ભરીને જમીને આવવું, તો આ ધાણી ફાકતો આવ્યો છું, એનાથી નથી હું ભૂખ્યો કે નથી મારૂં પેટ ભરાયું; એટલે બંને રીતે તમારા ઢંઢેરા પ્રમાણે જ આવ્યો છું.

વજીરે પૂછયું, પણ એવી રીતે કરવા તને શીખવ્યું કોણે?

ગામડીયો બોલ્યો–શીખવનાર તે કોણ હોય? વનવગડામાં ફરીએ તે એટલુએ નહી સમજ્યે કે?

બાદશાહથી હવે શોભાયું નહી. તે બોલ્યો, આમાં કાંઈ જેવી તેવી વાત નથી, એમાં મોટી ચતુરાઇનું કામ છે માટે તને કોણે શીખવ્યું તે કહે એટલે તને ઇનામ મળશે.

ખેડુતને બીરબલે ભણાવી રાખ્યું હતું કે પહેલાં આડા-અવળા જવાબો કરી પછી તારે મારા વિષે કહેવું; એટલે વિચાર કરી તે બોલ્યો, અમારા ગામમાં બે ત્રણ મહીના થયા એક માણસ આવી રહ્યો છે તે દેખાય છે તો સાધારણ પણ બહુ ચતુર છે, એ માણસે મને શીખવી મોકલ્યો છે.

બાદશાહની ખાતરી થઈ કે આ બીરબલ સિવાય બીજો કોઈ હોય જ નહી. તેણે તે ભોળા ગામડીઆને ઇનામ આપી તેની સાથે જ અમલદારોને મોકલ્યા કે સારી રીતે તેને મળી ભેટી તમારા સાથે બીરબલને તેડી લાવવો. તેઓ તે ગામડીયા જોડે બીરબલ હતો ત્યાં ગયા. ત્યાં જઇને જુએ છે તો બીરબલ તદ્દન સાદામાંસાદા માણસ માફક રહેતો હતો. તેમણે તેને બાદ-શાહનો પેગામ કહ્યો; પણ જેનું નામ બીરબલ, તેણે બાહાનું કાહાડયું કે મારા પાસે આ સિવાય બીજો પોષાક નથી માટે મારે ઘેરથી પોશાક મંગાવીને આવું છું. બે અમલદારો તુરત શેહેરમાં દોડ્યા અને બીરબલને ત્યાંથી પોશાક લઈ આવ્યા. બીરબલે પોશાક પહેરી તૈયાર થઈ વળી બાહાનું કાહાડયું, પણ હા, મારો ઘોડો ક્યાં છે? તે લાવતાં તો તમે ભૂલી ગયા? વળી પેલા અમલદારો દોડયા ને ઘોડો લઈ આવ્યા. એટલે બીરબલજી, આ ધક્કેલા ખવાડીને તેને ત્રણ તેડાં ગણીને તેમની સાથે દરબારે ગયા.

બાદશાહ બીરબલને આવેલો જોઈ આનંદ પામ્યો. અને તેને કરેલાં અપમાન માટે એકાંતમાં તેની ક્ષમા માંગી લઈ મિત્ર થઈ રહ્યો.

ચતુરાઇ ઉપર ચઢેલા કવિરાજો.

એક દિવસે દરબાર ભરાઇ હતી. બધા દરબારીઓ ઠઠ-માર હાજર હતા. બીરબલજી પણ પોતાની જગ્યાએ આવી બીરાજમાન થયા હતા. તે દિવસે દરબારમાં મસ્ત ગાનતાન ચાલી રહ્યું હતું. એક કવિરાજ કાંઇ કવેત લલકારતા તો બીજા તેનો ઉત્તર આપતા હતા. એમ ગરબડ ચાલતી જાય છે, કવિ ગંગ પોતાની કવિતા બોલતો હતો, તાનસેન તાન લેતો હતો એમ ચાલતું હતું, તેવામાં બાદશાહને શૂર છુટયું અને પોતાને યાદ આવી ગયલો એક દોહરો બોલી બીરબલને હોંકારો કીધો કે એ દોહરાનો મને જવાબ આપ–

દોહરો.

બાદશાહે લલકાર્યું:–

કૌન ચાહે બરસના, કૌન ચાહે ધુપ્પ,
કૌન ચાહે બોલના, કૌન ચાહે ચુપ્પ,

અર્થાત–વરસાદ કોણ ચાહે છે, તડકો કોણ માંગે છે, બોલવા કોણ ચાહે છે અને ચુપ રહેવા કોણ ચાહે છે ?

બીરબલનો જવાબ–દોહરો.

આ દોહરાનો જવાબ બીરબલે પણ દોહરામાંજ આપ્યો:–

માલી ચાહે બરસના, ધોબી ચાહે ધુપ્પ,
શાહ ચાહે બોલના, ચોર ચાહે ચુપ્પ.

અર્થાત–માલી વરસાદ ચાહે છે, અને ધોબી તડકો ચાહે છે, સાહુકાર તો બોલવા ચાહે છે અને ચોર ચૂપકીદીથી રહે છે.

બધા સવાલ જવાબ સાંભળી ખુશ ખુશ થઇ ગયા.

દરબારમાં બીજા એક કવિરાજ બીરાજ્યા હતા, તેઓને ચૂડ થઇ આવી એટલે તેઓએ વળી એના ઉપરથીજ એક

બીજો દોહરો, એજ દોહરાના જવાબમાં, સંભળાવવાની રજા માંગી. તે રજા મલ્યાથી કવિરાજ ખોંખારો કરતાં બોલ્યાઃ—

દોહરો.

અતિ ભલા ન બરસના, અતિ ભલી ન ધુપ્પ,
અતિ ભલા ન બોલના, અતિ ભલી ન ચુપ્પ.

અર્થાત—જોઇયે તે કરતાં વધારે વરસાદ પડે તે પણ સારો નહી, તેમ જરૂર કરતાં વધારે તડકો પણ સારો નહી, જોઇયે તે કરતાં વધુ બકબકારો પણ સારો નહી, અને જોઇયે તે કરતાં વધુ ચુપકીદી પકડવામાં પણ સાર નહી.

આ દોહરો સાંભળી દરબાર બધી વાહવાહ પોકારી ઉઠી, અને બાદશાહે બધા કવિઓને ઇનામો આપ્યાં.

તકદીરની તાસીર—રાજા થયલો કઠિયારો.

જેમ ભર દરબારમાં બાદશાહ અને બીરબલ વચ્ચે વાર્તાવિનોદ ચાલતો તેમ, તેઓ બંને ભેગા થઈ કયાંય ફરવા હરવા જતાં ત્યાં પણ તેવા જ તડાકા ચાલુ રહેતા. એજ પ્રમાણે એક દિવસે સાંજે બંને બેસી તડાકા ચલાવતા હતા. તે દરમ્યાન તેમના વચ્ચે તકદીર અને ઉદ્યમ વિષે વિનોદ ચાલ્યો. કેટલીકવાર બંને વચ્ચે ગમ્મત ચાલ્યા પછી બીરબલે કહ્યું, ખુદાવિંદ, તકદીરની મોટાઈ વિષે એક વાત બનેલી મારા સાંભળવામાં આવી છે તે રજા આપો તો કહી સંભળાવું.

બાદશાહને તો તેવું કાંઈ જોઇતું જ હતું, એટલે તેણે તો બીરબલને તેની વાત લંબાવવાની ખુશીથી રજા આપી, અને તેમ જોઈ બીરબલે ચલાવ્યું:—

ખુદાવિંદ સાંભળો—ટીબેટ દેશના રાજાને કાંઈ સંતાન નહતું, તેમ જ પોતાના સગપણમાં કોઈ પણ માણસ વારસ થવા

લાયક નહી હતો, તેથી મરતી વખતે રાજાએ પોતાના પ્રધાનો અને દરબારીઓને બોલાવીને કહ્યું કે, મારા મરણ પછી મારાં પાળેલા બાજ પક્ષીને જંગલમાં લઈ જઈ ઉડાવવો, અને તે ઉડીને જેના ઉપર બેસે તેને આ દેશનો રાજા બનાવવો, અને બધાએ તેને જ રાજા તરીકે ગણી લઈ તેની આજ્ઞા પાળવી. રાજાએ તેમ કહી તેમના પાસેથી તેમ ચાલવાનું વચન લીધું અને રાજા તે પછી તુરત પરલોકવાસી થયો. રાજાની ઉત્તરક્રિયા કીધા પછી, બધાઓએ રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવાની તૈયારી કરી. બધાઓ ગામ બહાર ભેગા થયા એટલે બાજ પક્ષીને છુટો મુકી દીધો. બાજ ઉડતો ઉડતો એક કઠિયારાના માથા ઉપર જઈ બેઠો. એટલે બધાએ પેલા કઠિયારાના હાથમાંથી કોદાળી છોડાવી તેને રાજવંશી પોશાક પહેરાવ્યો અને વાજતે ગાજતે શહેરમાં દાખલ થયા. આટલા બધા અમીર ઉમરાવો છોડીને એક કઠીઆરાને ગાદીએ લાવી બેસાડયો! પણ કરે શું? રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું તો જોઇએ જ, તેમ જ વળી કઠીઆરાના નસીબમાં ગાદી ભોગવવાની સૃજત હોય તો તે કેમ મટે? નવા થયલા રાજાને મેહેલમાં લઈ જઈ તેને સ્નાન કરાવી નવાં કપડાં પહેરાવી, ગાદી ઉપર બેસાડયો. તે વેળાએ સલામતીની તોપો ફુટી અને નવા રાજાનો જયજયકાર બોલાયો. અમીર ઉમરાવો તથા શેઠ સાહુકારોએ નજરાણા ધર્યાં જેનો સ્વીકાર કરી રાજાજીએ પણ તેઓને વળતી ભેટો આપી. બધી ધમચકરી થઈ રહેવા પછી જ્યારે રાજાને મહેલમાં જઈ ભોજન કરવાનો સમય થયો, એટલે દરબાર બરખાસ્ત થઇ, અને રાજાએ મૂખ્ય પ્રધાનને ઇશારત કીધી કે, મને તખત ઉપરથી નીચે ઉતરવા તારા હાથનો ટેકો આપ. પ્રધાને તેને તુરત ટેકો આપી નીચે ઉતાર્યો તો ખરો, પણ

તેમ કરતાં તેજ પળે જરા પોતાનું મોઢુ ફેરવી નાખીને હસ્યો. રાજાએ તે બધું જોઇ લીધું, અને બધા ગયા પછી રાજાએ કહ્યું પ્રધાનજી, સાંભળો, જેણે મારા જેવા કઠિયારાને આ મોટાં રાજ્યનો માલિક બનાવ્યો છે તેણે જ તારા જેવાને નીહાલ અને પાયમાલ કરવાની શક્તિ પણ આપી છે, માટે હું સવાલ પુછું તેનો સાચો ઉત્તર આપજે, નહીતો ઘાણીમાં પીલાવી તારો અંત આણીશ.

પ્રધાનજીનાં લપ્પાં લેવાયાં, એટલે બોલ્યા, મહારાજ આપની હજુર કદી પણ જુઠું બોલીશ નહી, માટે જે પૂછવું હોય તે બેલાશક પુછો.

રાજાએ લગાર ટચકાથી પૂછ્યું, દરબાર ખલાસ થતાં મેં તખત ઉપરથી મને ઉતારવાને મેં તારો હાથ માંગ્યો તે વેળા મોઢું ફેરવી તું હસ્યો શા માટે?

પ્રધાનજી ગભરાણા એટલે બે હાથ જોડી બોલ્યા, મહારાજ મને એમ લાગ્યું કે થોડા વખત ઉપર જે માણસ લાકડાંના ભારા ઉપાડતો હતો તેને હાલ તખતેથી ઉતરવા પર હાથનો ટેકો જોઇએ છે, એમ જાણી મને લગાર હસવું આવ્યું.

રાજાએ કહ્યું, મને ચિંતા થાય છે કે તારા જેવા કુદરતની ગતિ નહી સમજનારા બેવકુફ પ્રધાનથી મારૂં રાજ્ય કેમ ચાલશે? કમબખ્ત, જે વેળાએ હું લાકડાનો ભારો ઉપાડતો હતો તે વેળા તેટલો ભાર ઉપાડવાની ઇશ્વરે મને શકિત આપી હતી, પણ આ તો તમો બધાએ એકઠા થઇને આવડાં મોટાં રાજ્યનો ભાર મારા ઉપર નાંખયો છે તો તમો તે ઉપાડવામાં મને મદદ નહી કરશો તો મારાથી એ ભાર કેમે કરી ઉંચકી શકાવાનો નથી.

મૂખ્ય પ્રધાનજી તો રાજાની આ વાતથી બહુ જ ખિન્ન થયા અને ક્ષમા માંગી કહેવા લાગ્યા કે, મહારાજ, ક્ષમા કરો, માયા મળતાં અક્કલ આવે એ વાત ખોટી નથી; મેં આ અપરાધ તદ્દન અજ્ઞાનપણામાં કીધો છે. બીજી ઘણીક કાકલુદી કરવાથી રાજાએ તેનો અપરાધ માફ કીધો.

આ વાત કરી બીરબલે બાદશાહને કહ્યું, ખુદાવિંદ, નસીબમાં રાજ્ય હોય તો તે પ્રાપ્ત થતાં વાર જ તેનામાં હુશિયારી આવી જાય છે; અને નસીબને યોગે તેને રાજ્ય મળ્યું એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય થવા જેવું નથી.

બાદશાહે કહ્યું, બીરબલ, કિસ્મતની ગતિ જ ઓર છે! અને નસીબની બલીહારી કબુલ કરાવી બીરબલ બાદશાહથી છુટો પડ્યો.

રંડીઓકા યાર–સદા ખુહાર, કોટોકા બીછાના જુતીઓંકા માર.

એક દિવસે બાદશાહ અને બીરબલ વાતોના તડાકા ઉડાવતા, વેશ્યાની યારી વિષે તકરાર ઉપર ઉતરી પડ્યા. બાદશાહે કહ્યું, બીરબલ માણુસ પોતાનાં મન ઉપર કાબુ નહી રાખતાં વિષય વાસનામાં એટલો લપેટાઈ જાય છે કે તેના શરીરનું પણ ભાન રહેતું નથી એટલુંજ નહી પણ તે પોતાનું તમામ ગુમાવી દે છે, તેનું પણ તેને સુઝ પડતું નથી, એ શું બરાબર છે કે? બીરબલે જવાબ દીધો કે, ખુદાવિંદ, ઈશ્ક આંધળો છે, અને તે આસપાસનું કશું જોઇ શકતો નથી; ઈશ્કને વશ થયલો માણુસ સારૂં માઠું જોઇ શકતો નથી અથવા જોઇ શકે છે તો તેનાથી ચેતેલા રહેવાનું તેને ભાન રહેતું નથી. તે વિષેનો એક બનાવ થોડુંક ઉપર મારી જાણમાં આવ્યો હતો,

તે તમો ખુદાવિંદ ફરમાવો તો કહું. બાદશાહને તો કોઈ પણુ પ્રકારે વિનોદમાં કાળ વિતાડવો હતો જ એટલે તેણે બીરબલને તે વાત કહેવાની ખુશીથી રજા આપી. એટલે બીરબલે તે વાત લંબાવી.

તે બોલ્યો—એક શેહેરમાં એક મોટો ધનવાન રહેતો હતો. તે પોતાની પાછળ અબલખ ખજાનો અને એક વારસ દીકરો મેલી ગયો હતો. બાપનાં મરણુ પછી તેના હાથમાં બધી દોલત આવી એટલે તેણે તો તાગડધિન્ના કરવા માંડી. વેપાર રોજગાર ઉપર ધ્યાન આપવાને બદલે વેશ્યાના નાચરંગ ઉપર ધ્યાન આપવા માંડ્યું અને તેમાં તે એટલો લિન્ન થઇ ગયો કે બીજું કશું તેને સુઝ પડે જ નહી. વેશ્યાએ પણુ આ લાગ ઠીક જોઈ, તે બાપડા આંધળા બનેલા સોદાગરને તદ્દન ખાલી કરવા માંડ્યો, અને થોડાક વખતમાં તો તે એટલો નિર્ધન થઈ ગયો કે વેરે ખાવાની પણુ તેના પાસે ખાખરાખ રહી નહી. આવી સ્થિતિ જોઇ વેશ્યાએ તેને પોતાને ત્યાં આવતો બંધ કરવા માંડ્યો, અને છડેચોક તેને ઘરમાંથી હાંકી કહાડ્યો. શાહુકારની પણુ હવે આંખો ઉઘડી, પણુ હવેજ તેણે જોયું કે તે કેવી હાલતે ખસ્તેખોહાર થઇ બેઠો હતો; પણુ હવે તદ્દન નિરૂપાય થઈ ગયો. તે વેશ્યાને કરગરીને કહેવા લાગ્યો, બાઇ, મારા આંધળાપણુાંમાં મેં તને જરાયે જરા ખવાડી દીધું છે, અને હવે જ્યારે હું તદ્દન નિર્ધન થઇ બેઠો ત્યારે તું મને આવી સ્થિતિએ હાંકી કહાડે છે તો, લગાર તો દયા કર.

વેશ્યાને તે કાંઈ દયા હોય? તેણે તો કઠોર શબ્દોમાં તાણો મારી તે બાપડાને હાંકી કહાડ્યો, અને જ્યારે તે બાપડાએ ઘણી બોહોંસ કીધી ત્યારે તેને રોકડો જવાબ આપી દીધો કે તારે જોઇએ તો જહાનમમાં જઇને પડ મને શું કહે છે?

પેલો શાહુકાર તો માથે માથું ફોડવા મંડ્યો, અને રડીને બોલ્યો, અરે મુજી, ડાકણ, મેં તને છેક એવી નહોતી ધારી, હું તો માનતો હતો કે મારી પુંજી ખલાસ થશે તો તું મને તારે ત્યાં રાખશે, પણ એકદમ તું તો મને હાંકીજ કહાડવા તૈયાર થઇ બેઠી છે.

વેશ્યાને તે કાંઇ દયા હોય ! તે બોલી, વેશ્યા તો કોઇની સગી થતી હશે ? તેતો પૈસાની સગી છે માટે ચાલ હવે બહુ થઇ ગયું, અહીંથી ચાલ્યો જા.

શાહુકારે રડમસ ચેહેરે બહુ કાલાવાલા કીધા. ત્યારે તે બોલી, જો તારે મારે ત્યાંજ રહેવું હોય તો એક શરત કબુલ કરે તો રાખું.

લાચારીએ તે શરત પણ તેણે કબુલ રાખી. પોતાની આવી સ્થિતિને લીધે હવે તે બાપડાને વૈરાગ્ય તો આવ્યો હતો, પણ જે ધણીએ અસલથી સુખ આનંદમાં પોતાનો વખત ગુજારેલો તે એવી સ્થિતિમાં કેમ રહી શકે ? વેશ્યાની શરત એ હતી કે, હું જ્યાં જાઉં ત્યાં મારા ખાસડાં સાચવીને તારે ખુણામાં બેસી રહેવું તો સુખેથી રોટલો ખાઇને પડી રહેજે. આ શરત પણ તેણે કબુલ રાખી. પણ દિવસે દિવસે તેનું શરીર બગડતું ચાલ્યું.

એક દિવસે તે વેશ્યા આ શહેરમાં આવી અને તેની તારીફ સાંભળી એક શાહુકારે પોતાને ત્યાંના શુભ ટાણાનો લાભ લઈ, તેણીને પોતાને ત્યાં ગાવા બોલાવી. આ રંજીદા થયલો શાહુકાર પણ તે વેશ્યા જોડે ગયો, અને એક ખુણામાં તે વેશ્યાએ પોતાના ખાસડાં કહાડેલાં તે સાચવીને તે બાપડો એક ખુણામાં ભરાઇને બેઠો. નાચ ગાનતાન શરૂ થયું, તબલચીએ તબલા ઉપર થાપ મારવા માંડી, સારંગી-

વાળાએ સુર મેળાવ્યું, એટલે બાઇસાહેબે પગના ઠેકા ઉપાડવા માંડ્યા. તે જોઇને પેલા ભીખારી થઈ ગયલા શાહુકારે પણ પોતાના હાથમાંના જોડાઓ જમીન ઉપર ઠોકીને થાપ લેવા માંડી. મીજલસમાં બેઠેલા બીજા એક શાહુકારની નજર તે બનાવ ઉપર પડી એટલે તે મનમાં જ બોલવા લાગ્યો કે, આ કેવો બેવકુફ લાગે છે, એને એટલી તે શી ગમ્મત પડે છે કે તે હાથમાંના ખાસડાં ઠોકી થાપ મારે છે, અને તેના જોડે ડોકાંનો લેહેકો કરી જાણે ગાનતાનમાં મશગુલ થઈ ગયો હોય તેમ હરખાય છે. થોડા વારે જ્યારે એક નાચ પુરો થયો અને વેશ્યા વિસામો લેવા બેઠી એટલામાં પેલા શાહુકારે, ભીખારી શાહુકારને પોતાની પાસે બોલાવી પૂછ્યું ભાઇ, ખરૂં કહે તને એવડી તે શી ગમ્મત પડે છે કે ખાસડાં અફાળીઅફાળી તેની થાપ લેવા પડી ગયો !

પેલા ભીખારી શાહુકારે ભરમમાં જ કહેવા માંડ્યું, સાહેબ—માંડી વાળોની એ વાત, એનો ખુલાસો હું કરીશ તો મારો રોટલો જશે માટે હું તે કહેવા માંગતો નથી.

બીજા શાહુકારે કહ્યું, ભાઇ, તું કશી પ્રકાનો ડર નહી કર, જો આ વેશ્યા તને કાહાડી મુકશે તો હું તને મારે ત્યાં નોકરી રાખી લઇશ, માટે ખુલ્લી રીતે બોલ.

ભીખારી પણ ઇશકી શાહુકારને આથી હીમ્મત આવી અને બોલ્યો, શેઠ હું પણ ફલાણા ગામનો તમારા સરખો સાહુકાર બચ્ચો છું. થોડા વખત ઉપર આ દદા વેશ્યાનું રૂપ અને તેની કળાબાજી જોઈ તેના ઉપર મોહિત થયો અને એટલી હદ સુધી કે તેને તમામેતમામ વશ થઈ ગયો, અને થોડા જ વખતમાં મેં મારી તમામ દોલત એ કમબખ્તને સાં ભરી દીધી. એમ કરતાં મારા ખજાનાનું તળિયું આવ્યું અને

હું તદ્દન ભીખારી થઈ ગયો. મેં ધારેલું કે આ મુજી વેશ્યા મને પાળશે અને આટલા બધા આભારના બદલામાં મને સુખે ટુકડો રોટલી આપશે, પણ તેમાં હું તદ્દન ઠગાયો. મારી પાસે એક દિવસે કશું જ બાકી ન રહ્યું, ત્યારે મેં એ મુજીને ઘણા કાલાવાલા કર્યા કે મને તારા ઘરમાં સુખેથી પડી રહેવા દે, અને જે તું ખવાડશે તે ખાઇશ. તે કમબખ્ત દદાએ તો મને ધક્કા મારીને બાહેર કાઢયો. મેં જ્યારે આગલીપાછલી કહી સંભળાવી તેની ઘણી કાકલુદી કરી ત્યારે તેણીએ મને પોતાના જોડા ઉપાડવાની મારી પાસે કબુલાત લઈ મને માત્ર પેટવડીએ રાખ્યો. આજ રોજ જ્યારે સારંગી તબલાનો અવાજ મેં સાંભળ્યો ત્યારે એક કવિનું કહેલું કવિત મને સાંભરી આવ્યું અને તે કવિત આ પ્રમાણે છેઃ–

પરિપૂર્ણ પાપ કે કારણ તે–ભગવત કથા ન રૂચી જીનકો;
તિન વેશ્યાકો પાસ બુલાય લઇ–નચવાવતહે દિનકો રેનકો,
મૃદંગ કહે ધિક્ક હે, ધિક્ક હે–સારંગી કહે કીનકો કીનકો;
તબ હાથ ઉઠાય કે નારી કહે–ઇનકો ઇનકો ઇનકો.

આ કવિતાનો અર્થ એવો થાય છે કે, જ્યારે પાપ પરિપૂર્ણ ભરાઇ રહ્યાં હોય, ત્યારે સત્ય ભગવાનની કથા ભાવતી નથી, એટલે રાતદિવસ વેશ્યાને બોલાવી નાચગાન કરાવવા માંડે છે. તે વખતે તબલા કહે છે કે "ધિક્ક છે ધિક્ક છે," ત્યારે સારંગી સૂર તાણે છે કે "કિનકો, કિનકો" એટલે કોણુને કોણુને તે વેળા આ વેશ્યા હાથ લાંબો કરી પોતાને સાંભળવા બેઠેલા તરફ ફરીને કહે છે કે–"આ લોકોને, આ લોકોને," માટે આ બધું યાદ આવતાં હું જોડાના ઠેકા વગાડીને કહું છું કે, "સાંભળો, સાંભળો, મારી ગતિ તે તમારી પણ થશે–મારી દશા તે તમારી પણ થશે." આ

મારો ખુલાસો છે. એમ પેલા ખુહાર થયલા શાહુકારે સમજાવી દીધું. બીજા શાહુકાર ઉપર આથી ઘણી સારી અસર થઇ.તેણે વેસ્યાને હાંકી કહાડી આ કમનસીબ શાહુકારને પોતાની પાસે રાખી લીધો, એટલું જ નહી પણ બીજા બધાઓએ વેશ્યાની યારી મુકી દીધી.

આ વાર્તા પુરી કરી બીરબલ બોલ્યો, બાદશાહ સલામત, એક શ્યાણો કવિ કહી ગયો છે કે,

"રંડીગોકા યાર–સદા ખુહાર, કાંટોકા બીછાના–જુટીઓકા માર"

તે ખરૂં જ છે. બાદશાહ પણ આ સાંભળી ખુશ થયો.

વાણીયાગત–વાણીયાની ચતુરાઈ આગળ ચોરની બંધાઈ પણ રદ છે!

વાણીઆઓની ચતુરાઇની ઘણીક વાર્તા બીરબલને ખબર હતી; અને તેમાંની એકેક વાર્તા એવી હતી કે તે આપણને હેરત પમાડે. એક દિવસે બાદશાહ અને બીરબલ બેઠા હતા તે વેળા તેમને મોહો ઉઘાડવાનો કશો પ્રસંગ ન મલ્યો; એટલે બીરબલે ધીરે રહીને એવી જ એક વાણીયાની ચતુરાઇની વાર્તા બાદશાહને કહી સંભળાવી. તે બોલ્યો, જહાંપનાહ, ગઇ કાલેજ એક વાણીઆના ઘરમાં ચોર ભરાયો હતો; અને તે વાણીઆએ પોતાની ચતુરાઈ ગત વાપરી તેને સેહેલથી પકડાવ્યો હતો. તે ગત બહુ આશ્ચર્ય પામવા સરખી હતી. આગળ સાંભળો ખુદાવિંદ, અમરચંદ નામના એક વાણીઆના ઘરમાં છેક પાછલી રાત્રે એક ચોર ભરાયો. વાણીઓ તે વેળા ખાટલામાં પડેલો જાગતો હતો. આ જોઈ પેલો ચોર તેને ઉંઘી જવાની વાટ જોતો ખાટલા નીચે ભરાઈ ગયો. વાણીઆએ તેને જોયો તો ખરો, પણ ચતુર સમજ્યો કે વખતે હું કાંઈ

બોલીશ તો તેના પાસે હથિયાર હશે તો નકામો આપણો જાન જોખમમાં આવી પડશે. માટે કાંઈ તદબીર લગાવવી જોઇએ. માટે પોતે જાણે તે જ વખતે ઉંઘમાંથી ઉઠયો હોય તેવો દેખાવ કરી, પાનસોપારીની ચમચી કાઢી. પટાપટ કરી પટી બનાવી પાન ખાવા લાગ્યો! બે ત્રણ પાન તૈયાર કરી તેમાં ભારોભાર કાથો, ચુનો, સોપારી વગેરે નાખી તેનો ડબુચો મોઢાંમાં ઘાલ્યો, અને વળી ઉપરથી તંબાકુની ચપટી પણ લીધી. પછી પાન ચાવતાં ચાવતાં વાણીઆએ પીચકારી ઉપર પીચકારીઓ મારવા માંડી. તે એવી રીતે પીચકારીઓ પીચ-પીચ કરતો કે આબાદ ખાટલા નીચે ભરાયલા ચોરના દીલ ઉપર પડતી. ચોર સમજ્યો કે વાણીઓ પાન ખાઈ રહેશે એટલે પોતાની મેળે સુઈ જશે, અને તે પછી આપણે એ બધાંનો સામટો ખંગ વાળી લઇશું. પણ તેમ તો કાંઈ બન્યું નહી; કેમકે વાણીઆભાઈ તો ગતમાં પીચકારીઓ લગાવ્યા જતા હતા. મોઢાંમાંના પાનનો કુચો કુચો થઈ ગયો એટલે વાણીઆભાઇએ તો બીજી પટી બનાવી તે મોહોમાં ધકેલી અને નવેસરથી પીચકારીઓ છોડવા માંડી. આ વખત પ્રભાત થવા આવી હતી. પોતાના ઘરમાં આવો પહેરોણો ભરાયો છે એ વાત તે વાણીયાની સ્ત્રીને ખબર નહતી. તેથી તે બાપડી તો પોતાનો ઉઠવાનો વખત થતાં ઉઠી ઉભી થઈ. એટલે પેલા વાણીઆએ એક પીચકારી ખાસ તેણી ઉપર નાખી. વાણીઅણ આથી ગુસ્સે થઈ ગઈ, અને દરવાજો ઉઘાડવા જતાં બોલી, "બળ્યું, તમે હવે બહુતો ગંદા–ઘેલા થઇ ગયા છો, પીચકારીઓ પણ મારા આંગ ઉપર નાખી મને પણ ગંદી કરો છો તો મને તો તેની બહુ સુગ લાગે છે" આમૂ કહી તેણીએ દરવાજાનાં કમાડ ઉઘાડી નાંખ્યાં.

વાણીઆભાઇ, અલીના મરડાટના જવાબમાં ધીમેથી પણ બરાબર નેમ તાકીને બોલ્યા, "મેર મુર્ખી, તું એ કેવી થઇ ગઇ છે! (ખાટલા નીચે હાથ કરીને) આ બાપડા પારકા પહરેણા ઉપર બે કલાક થયાં હું પીચકારીઓ નાંખું છું તો તે લગાર ચું કે ચાં કરતો નથી અને તારા ઉપર હજુ તો એક પીચકારી નાંખી તેટલામાં આટલી બધી સુગાઇ શેની ઉઠી? લે વળી તું મોટી રાણી થઇ ગઇ તે આવડી મોટી ચોકખી થઇ ગઇ ખરી કે?"

આ છેલ્લા શબ્દો વાણીઆભાઇ જાણીબુજીને મોટે ધાંટો પાડીને બોલ્યા હતા તેથી ગરબડાટ થતો સાંભળી આડોશી-પાડોશીઓ ત્યાં એકઠા થઇ ગયા. તેમને અંદર બોલાવી, વાણી-આએ પેલા બાપડા ખાટલા નીચે ભરાયલા પહરેણાને બાહાર ખેંચી કઢાવ્યો. તે બાપડો વાણીઆની પીચકારીઓથી આખે શરીરે રંગાઇ રહ્યો હતો. પડોશીઓએ મળીને તેને પકડ્યો અને શિપાઇને બોલાવી તેને કોટવાળ આગળ ખડો કીધો. તેનાં કપડાંજ તેના ગુનહાની સાક્ષી પુરતાં હતાં, અને વાણીઆએ નિર્દોષપણે બધી પોતાની વાણીઆ—ગતની વાત કહી સંભળાવી. ચોરથી પોતાનો અપરાધ નામુકર જવાયો નહી એટલે ન્યાયાધીશે તેને વાજબી સજા ફરમાવી.

બાદશાહ, વાણીઆ ચતુરાઇ ગતની આ વાત સાંભળી ખુશ થઈ બોલ્યો, બીરબલ ઘણીક અઘડીની વખતે વાણી-આઓ બહુ જ ચતુરાઇગતથી કામ કહાડી લે છે એમ મને ખબર છે.

બીરબલ બોલ્યો, હા, ખુદાવિંદ, બીજા પણ વાણીઆની ચતુરાઇની એવી જ વાત બનેલી મારી જાણમાં છે. તે તમો સાંભળો તો સંભળાવું. બાદશાહે રજા આપવાથી બીરબલે વાત ચલાવી.

વાણીઆગત–વાણીઆની ચતુરાઇની વાર્તા ૨ જી.

બીરબલ બોલ્યો, ખુદાવિંદ, તે પણ આપણા શેહેરનો જ પણ લગાર ગરીબ સ્થિતિનો વાણીઓ હતો. તેણે તો વળી એવી ચતુરાઈ વાપરી હતી કે, પોતે ચોરને મારી નાખી પોતાને માથેથી વિઘ્ન ઉતારી બીજાને માથે ચોંટાડયું હતું.

નિહાલચંદ નામનો એક વાણીઓ પોતાનાં નાનાં સરખાં ઘરમાં રહેતો હતો. એક રાત્રે તેના ઘરમાં ચોર ભરાયો. તે એક તરફ બેસીને વાણીઆના ઘરમાંથી મળી આવેલા થોડા-ઘણા દાગીનાની બોચકી બાંધતો હતો, એટલામાં વાણી-આની નજર તેના ઉપર પડી. વાણીઓ હતો તો ગરીબ પણ હીમ્મતવાન, એટલે ઘરમાં એક જરીપુરાણી તરવાર હતી તે લાવી તેનાથી ચોરનું ડોકું પાછળથી જઈ છટકાવી દીધું.

થોડીવારે પ્રભાત થતાં વાણીઓ બાહેર નીકળી ઓટલે જઈ બેઠો. તેવામાં પાડોશમાં રહેનારો એક સીપાઈ ત્યાં જતો તેના જોવામાં આવ્યો. નિહાલચંદે વાણીઆગત કરવા માંડી. તેને અંદર બોલાવ્યો અને પેલા ચોરનું મુડદું બતાવી કહ્યું, "જમાદાર સાહેબ, આ ચોર રાત્રે મારા ઘરમાં ચોરી કરવા તો આવ્યો હતો, પણ તેને મેં મારી તો નાખ્યો છે, પણ હવે સરકાર કચેરીમાં ફરિયાદ કેમ કરવી તેનું મને ભાન નથી." એમ કહી પેટી ખોલી, એક ધોતર કહાડી જમાદારને આપ્યું. જમાદાર સાહેબ લલચાયા, કે આ તો આઇતી કીર્તિ મળી છે એમ સમજી, બોલ્યા, "અરે એમાં તે શી મોટી વાત, આ ચોરને તો મેં માર્યો. આ તો જુનો ચોર હતો તેથી તેને જીવતો અથવા મુવેલો લાવનારને ઇનામ આપવા સરકારે ઠરાવ કર્યો હતો, તેથી તે જ ચોર માર્યો ગયો એટલે મને ઇનામ મળશે."

આમ બોલી, જમાદાર સાહેબે કેટલાક માણસોને બોલાવી પેલા ચોરનું મુડદું ઉપડાવ્યું અને ચાવડી ઉપર લઇ ગયા.

તેના ગયા પછી વાણીઅણે વાણીઆને કહ્યું, તમે ધોતર મુફતમાં આપી દીધું, એક તો ચોરને તમે માર્યો. છતાં તેનું ઇનામ તો એ લેશે અને ઉપરથી તેને ધોતીયું આપ્યું એ તે તમે શું કર્યું ?

વાણીઆભાઇ હસ્તા હસ્તા બોલ્યા, "અલી, મારી, તું એ વાતમાં નહી સમજે હોં, તું જોજે તો ખરી ધોતીઆંનાં ઢોલ તો હવે વાગશે મને ત્યારે જ ગમ્મત પડશે."

જમાદારે ચોરને માર્યો, એવી વાત આખા શેહેરમાં ફેલાઇ રહી.

તે જ ચોરનો ભાઇ, પોતાના મરનાર ભાઇ કરતાં વધારે કળાબાજ અને હિમ્મતવાન હતો તેણે તે જ રાતે જમાદારને મારી નાખવાનો ઠરાવ કર્યો. રાતની વેળાએ જ્યારે તે જમાદાર રાઉંડ ફરવા નીકળ્યો, ત્યારે જ એક ગલીમાં જતાં જોઇ તે ચોરે તે બાપડાને ત્યાં જ ઠાર મારી નાખ્યો.

થોડીજવારમાં શહેરમાં જમાદાર મરાયો એવી ખબર ફેલાઈ ગઈ, તેની લાશને તેના સગાંસંબંધીઓ રસ્તામાંથી ઉંચકી ઘેર લાવ્યા, અને સવારના પોહોરમાં તેને ઠેકાણે પાડવા લઈ ગયા. તે પછી તેના ઘરની સ્ત્રીઓ તથા બીજા સગાંઓ રોવા કુટવા લાગ્યાં. તે જોઇને નિહાલચંદભાઇને તેમની અલી પુછવા લાગી, આ શું થયું ? કોણ મરી ગયું ?

વાણીઆભાઇએ જવાબ દીધો. "અરે એતો ધોતીઆના ઢોલ વાગે છે, હજી ગીતો હવે પછી ગવાશે."

વાણીઆણીએ બાહર આવી જોયું તો ખબર પડી કે જમાદાર સાહેબ મરી ગયા છે. પોતાના ધણીએ ચોરને મારી

નાખ્યો, પણ જમાદારે ફોકટની કીર્તિ મેળવવાની લાલચે પોતાને માથે કેટલું જોખમ ખેંચી લીધું તે જોઈ પોતાના ધણીજીએ વાપરેલી ચતુરાઇથી તેપણ આનંદ પામ્યાં.

બીરબલે આ વાત કરી, બાદશાહને કહ્યું, ખુદાવિંદ, વાણીયા ડાહીમાના દીકરા કહે છે તે ખોટું નથી હો ?

બાદશાહે કહ્યું, પણ બીરબલ આપણે વાણીઆઓની બીજી કસોટી કરી જોઇએ તો કેમ ? આપણે તેઓને શેહેર ચોકીદારનું કામ સોંપી જોઇએ, કે તે પ્રસંગમાંથી તેઓ કેવી સીફતથી છટકી જાય છે ? આ ગોઠવણ પ્રમાણે બીજે દિવસે વાણીઆઓને ચોકીદારનુ કામ સોંપવાની તદબીર અમલમાં મુકવામાં આવી.

વાણીઆગત-વાણીઆની ચતુરાઇની વાર્તા ૩ જી

બાદશાહના હોકમ મુજબ, બીજે દિવસે કેટલાક મૂખ્ય મૂખ્ય વાણીઆઓને બોલાવી બીરબલે હોકમ કીધો કે, બાદ-શાહે એવો હોકમ કર્યો છે કે દરરોજ રાતની વખતે પચાસ વાણીઆઓએ વારાફરતી ચોકી કરવા નીકળવું, અને ખુબ તકેદારી રાખવી.

વાણીઆઓએ એ કામ પોતાથી નહી બને એવી ધણીક તકરાર કરી કે, ભાઇસાહેબ અમે તો વેપાર રોજગાર અને હીસાબ કીતાબ કરી જાણીયે, ચોકીદારી બોકીદારી હમારાથી બને નહી.

બીરબલે પણ હઠ લીધી કે, બાદશાહનો હોકમ તો અમલમાં મુકવો જ જોઇએ. એટલે વાણીઆઓ નાચાર બની તેજ રાતની ચોકી ફરવા નીકળ્યા. બાદશાહને આ વાણીઆઓની ચોકી જોવાનો ધખારો લાગ્યો, એટલે બીરબલને જોડે લઈ તે બહાર

પડયો. પોતાને મળેલા હોકમ મુજબ, વારાફરતી તેઓ અહીથી તહીં ફરતા હતા. બાદશાહ બીરબલ છુપા વેશમાં હોવાથી તેઓને વાણીઆઓએ ઓળખ્યા નહી. તે તકનો લાભ લઈ બાદશાહે કહ્યું, તમો આજ બરાબર ચોકી કરતા નથી માટે બાદશાહને કાલે મારે ખબર આપવી પડશે.

વાણીઆ સમજ્યા કે આ કોઈ જમાદાર છે, એટલે હાથ જોડી બોલ્યા, જમાદાર સાહેબ કેમ ચોકી કરવી તે અમે સમજતા નથી માટે જેમ આવડે છે તેમ કરીએ છીએ.

આ સાંભલી, બાદશાહ–બીરબલ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. બીજે દિવસે વાણીઆઓએ એકઠા મળી વિચાર કીધો કે જે કામ આપણું નહી તે કરવાને બાદશાહે આપણને હોકમ કીધો છે, માટે કાંઈ યુક્તિ કરી આ ખટરાગમાંથી નિકળી જવું જોઇએ. બધાયે તેવી કોઈ યુક્તિ તે રાત્રે અજમાવવાને ઠરાવ કીધો.

રાત પડી અને વખતસર વાણીઆઓ ચોકી કરવાની જગાએ હાજર થયા. ત્યાં જઈ માથેથી પાઘડી છોડી કમ્મરે બાંધી અને ધોતી કહાડી માથે વિટાળી. આવી રીતે તેઓ ઉલટો વેષ પેહરીને આડા અવળા ફેરી મારવા લાગ્યા. હંમેશના રીવાજ મુજબ બાદશાહ બીરબલને લઇને રાત્રે ફરવા નિકળ્યો. બધાને તદ્દન ઉલટા પહેરવેશમાં દેખી બાદશાહે તેમને સવાલ કીધો, કેમ વાણીયાભાઇઓ, આ શું તમે કાંઇ ગાંડા-બાંડા થઇ ગયા છો આમ કેમ? માથે ધોતર શાનાં વિટાળ્યાં છે? પાઘડી તે વળી કમ્મરે બંધાય ખરી કે?

વાણીઆઓ તો તેઓને જમાદારજ સમજતા હતા, એટલે બોલી ઉઠ્યા, જમાદાર સાહેબ, એનું કારણ તમે સમજતા જણાતા નથી, એ તો અમે અમારી મજબુતી કરીને ચોકી

ફરવાનું કામ કરીયે છીએ. રાત્રે ચોરો ચોરી કરવા ફરે છે તેમને જોઇને અમને ઝાડા પીસાબ થઈ જાય છે, માટે હમે કમ્મર બાંધી લીધી છે, અને જો ચોરો એક નાકેથી આવે તો હમે બીજે નાકે જઇ ઉભા રહીએ છીએ.

બાદશાહ-બીરબલ, જેઓ જમાદારના જ પોશાકમાં અને જમાદારો તરીકે જ વાત કરતા હતા, તેઓ આ ખુલાસો સાંભળી ખુબ હસ્યા. બાદશાહે જોયું કે વાણીયાઓ ચોકી કરશે તો શેહેરમાં બંદોબસ્ત રહેનાર નથી, માટે એ લોકોને રજા આપી દેવી. આમ ધારી બાદશાહે બીરબલને કહ્યું, વાણીયાઓને કહી દેવ કે, તેમને ચોકીદારીમાંથી મુક્ત કીધા છે માટે હવે તેઓએ પોતપોતાને ઘરે સીધારી પોઢી જવું.

બીરબલે તે હોકમ સંભળાવ્યો, એટલે તેઓ ખુશ થયા. તેઓએ બાદશાહને પીછાણ્યો એટલે ખુશ થઈ ફુરર દઇ, સલામ આલેકુમ કરી, ઘરે ગયા.

બાદશાહે બીરબલને કહ્યું, બીરબલ વાણીયાઓએ આ કામમાં યુક્તિ તો ઠીક લગાવી છે હોં ?

બીરબલે કહ્યું, બાદશાહ સલામત, વાણીયાઓ ડાહી માના દીકરા કહેવાય છે તે કાંઈ અમસ્થા કહેવાય છે ? આમ વાત કરી બંને જણ ચાલતા થયા.

વાણીઆગત-વાણીઆની ચતુરાઇની વાર્તા ૪ થી.

એક દિવસે રાત્રે એક ચોર, એક વાણીઆના ઘરમાં ચોરી કરવાની મતલબથી, ખાતર પાડી અંદર ઘુસ્યો. ખાતર પાડવાના આવાજ થવાથી વાણીઓ તેમ જ તેની સ્ત્રી બંને જાગી ઉઠ્યાં. વાણીઓ ચેતી ગયો કે, ઘરમાં કોઈ પહરોણાજી તો પધાર્યા છે ખરા, એટલે તદબીર લગાવવા માંડી. તેણે

પોતાની સ્ત્રીને ધીમેથી કહી રાખ્યું કે, આપણા ઘરમાં ચોર આવ્યો છે માટે કાંઈ યુક્તિ તો કરવી જ જોઇએ, માટે હું કહું તેમ કરજે. હું જે કહું તેનો "હા, હા" જવાબ આપ્યા કરજે.

પેલો ચોર પણ ધીમે પગલે બંને ધણીધણીયાણી સુતાં હતાં ત્યાં આવી લાગ્યો. તેને જોઇ, વાણીઆએ પોતાની સ્ત્રીને કહેવા માંડ્યું, "અલી, મકુજે સમજે છે કે, આપણી પાસે બે લાખ રૂપિયા પડેલા છે, પણ દીકરો નથી તેથી આપણું એ ધન કોણ ભોગવશે તેની મને રાત દિવસ ચિન્તા થયા કરે છે." સ્ત્રીએ શીખવી રાખ્યા પ્રમાણે જવાબ આપ્યો, "મનેપણ એજ ચિન્તા થાય છે, પણ હવે તમે કહો તેમ કરવા હું તૈયાર છું, માટે તમે કાંઈ ધાર્યું હોય તો કહી દો, આપણાં કોઈ સગાંવાહલાં પણ નથી કે તેમાંથી પણ કોઇને વારસ બનાવ્યે."

વાણીઓ બોલ્યો, "એમ છે તેથી જ આ બધી મુંઝવણ થાય છે, નહી તો વળી કાંઈ કહેવું પડે ખરૂં કે?

પણ તે દિવસે મને એક વિચાર આવ્યો હતો અને તે મેં તને કહ્યો હતો તે તને સાંભરે છે કે?"

સ્ત્રીએ પૂછ્યું, "કયો વિચાર, તે ફરીવાર મને કહોને."

"બેર મુર્ખી, મેં તને કહ્યું હતું તે ભુલી ગઈ." વાણીઆભાઈ બોલ્યા, "મેં તને કહ્યું હતું કે રવિવારની સવારના પોહોરમાં આપણા ઘરમાં જે કોઈ માણસ પેહેલો દાખલ થશે તેને આપણે દીકરો કરીને ઘરમાં રાખીશું, અને તેજ આપણી તમામ પુંજીનો આપણાં મરણ પછી વારસ માલીક થશે."

સ્ત્રી બોલી, "હા, એ પણ ઠીક છે, આજે જ તે દિવસ છે, માટે આજે જ તે કામ આપણે કરી લઇયે તો શું છે? તમો જાણો તો છે જ કે, જીન્દગીનો ભરૂસો નથી, માટે રૂડાં કામ તો ઝટ કર્યાં જ સારાં હો."

વાણીઓ બોલ્યો, "હા ઠીક વાત કહી, મારા ધ્યાનમાં પણ તે ઉતરી છે, આજે સવાર પડતાં આપણા ઘરમાં જે આવે તેને દીકરો કરી લેવો, અને આપણી બધી પુંજી જે શરાફને ત્યાં પડી છે તેને ત્યાંથી લાવીને તેને હવાલે કરી દેવી, અને દુકાનનું કામ પણ તે જ સંભાળે એમ કરવું, માટે કોઈ સારો છોકરો મળી જાય તો સારૂં."

સ્ત્રીએ જવાબ દીધો, "હા, બહુ જ સારી વાત છે, તેમ બને તો ઘણું જ સારૂં થાય."

આ બધી વાતચીત પેલો ચોર ખુણામાં ઉભો રહી સાંભળતો હતો, તે લલચાયો, અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, વાણીઓ દરવાજો ઉઘાડે તે પેહેલાંજ હું અત્રે ઉભો થઈ રહું તો એ લોકો, જેવાં ઉઠશે તેવો મને જોતાં જ પોતાનો દીકરો કરી લેશે, એટલે બધું આઇતું ધન હાથ લાગશે, એટલે ચોરી ચકારી કરવાની પણ જરૂર રહેશે નહી અને આપણે બે લાખના ધણી થઈ મોજીયાં ઉડાવીશું; જુના મિત્રોને તજી દઇશું, કેમકે પછી તેવી સોબત આપણને શોભે નહી. એમ વિચાર કરી થોડી વાર ખુણામાં ઉભો રહ્યો. એમ કરતાં પરોઢિયું થવા આવ્યું, એટલે વાણીઓ બોલ્યો, "અલી સાંભળે છે કે સવાર થવા આવી છે માટે દીવો સળગાવ, કે પછી જોવાનું થાય, સવાર પડે તેટલામાં એ શુભ કામ કરી લેવું જોઇએ. માટે હવે ઉઠ આળસ ના કર, અને દીવો સળગાવ."

વાણીઅણે ઉઠી, દીવો સળગાવ્યો, અને આમ તેમ લટાર મારતી હતી; તેણીએ કહ્યું, "આજ તો સકનમાં શીરા પુરી કરવી જોઇએ હોં."

આ સઘળો મામલો જોઈ લાલચમાં લપટાયલો ચોર ખુણામાંથી સામો આવ્યો. જાણે તેના ઉપર હમણાં જ નજર

પડી હોય તેમ દેખાવ કરી તે ચતુર સ્ત્રી બોલી ઉઠી; "અરે આવો આવો, આપણો ભુરો આવ્યો છે, ને તમે તો ગરબડ કરી ઉંઘી ગયા કે શું?"

વાણીયો પણ સફાળો ઉઠી ઉભો થયો, અને ચોરની પાસે જઈ તેને બાઝી પડી બોલ્યો;–"દીકરા ભલે આવ્યો, અરે પરમેશ્વર બાપ, આજ તો તેં મારૂં ધારેલું કામ પાર કીધું છે, આવ મારા દીકરા, હું તને ચાંપીને કોટી કરૂં." આમ કહી દીકરાને બાથમાં દાબી મળવા લાગ્યો અને બોલ્યો, "દીકરા આટલા દિવસ તું કયાં હતો? હમે તો તારી વાટ ઘણો વખત થયાં જોતાં હતાં. પછી સ્ત્રીને બોલાવી કહેવા લાગ્યો, લાવ, લાવ, વેહેલી થા, દીકરો આવ્યો છે તો એને વધાવવાની બધી ચીજો ઝટ લઈ આવ.

સ્ત્રી તો બાપડી ધણીના હોકમ મુજબ ઘરમાં દોડી. ત્યાંથી ચોખા, કુંકાવટી લઈ આવી અને સાથે કાચ્ચાં સુતરના ત્રણ ચાર દડા પણ લેતી આવી. આ વખત પેલા ભાઈ સાહેબ એક થાંભલાને અઢેલીને ઉભા હતા. વાણીયાએ તે દીકરાજીને સગન માંગી કપાળે મોટો કંકુનો ચાંદલો કરી, ચોખા ચોટાડ્યા, હાથમાં એક પાણી ભરેલું શ્રીફળ આપ્યું. અને છી ધણીનો હોકમ લઈ પેલાં સુતરના આંટા દઈ તેમને થાંભલા સાથે જકડ્યા. તે થયા પછી વાણીઆજી બોલ્યા, મેં પણ માનતા લીધી છે તે કાંઈ પુરી કરવા વગર ચાલે, એમ કહી તે પણ થોડા આંટા વિંટાળી ગયો.

ચોરભાઇ, ચોરી કરવામાં તો બાહાદર હતા, પણ વાણીયા વિદ્યા તે જાણતો ન હતો, તેથી વાણીઆનો વારસો લેવાની લાલચમાં લપટાયલા ચોરભાઈ તો, વાણીઓ શું કરે છે તે જોવા અને જાણવાને મુંગો મુંગો ઉભો, અને જેમ તેઓ કરે તેમ કરવા દીધું.

બંનેએ, એટલા બધા આંટા વિટાળ્યા કે ચોરભાઈ તો થાંભલા સાથે જાણે તાટ બંધાઈ ગયા. તેઓ મૂગે મોહોડે હસતાં જાય અને બોલતાં જાય કે, "બહુ તાંતણા બળીઓ, બહુ તાંતણા બળીઓ," એમ તેને ખુબ જકડી લઈ તેઓ બાજુ થયાં. ચોર પોતાના મનમાં મૂછ્યાં મરડે કે, મૂર્ખા, કાચાં સુતરના તાંતણા બાંધે છે, પણ સમજતાં નથી કે, તેને તડાતડ તોડી નાખતાં વાર કેટલી? એમ મનમાં ખાંડ ખાતા ઠરીઠામ થઇને ઉભા. તે પછી બંને ધણીધણીયાણી જુદા જુદા દડા લઇ, 'બહુ તાંતણા મહા બળીઓ, બહુ તાંતણા મહાબળીઓ' એમ બોલતાં જાય અને આંટા વિટાળતાં જાય; અને તેમ કરીને ચોરભાઇને ભારે જકડી લીધા. પણ હજુ તેના મનમાં વાણીઆગતની કશી ચેતવણી થઈ નહી. એમ કરતાં ચાર પાંચ દડા ખલાસ કીધા, એટલે ચોરભાઈ તો જાણે મુસકે તાટ બંધાયા હોય એવા મજબુત બંધાઈ જકડાઈ ગયા, અને તે એવા કે તે બાપડાથી નહી હલાય કે નહી ચલાય. તેના હાથ પગ પણ સાથે સાથે સીકડી લીધા હતા એટલે હવે તે છૂટી શકે એવી તો કશી ધાસ્તી ન હતી. એટલે વાણીયા ભાઈ લગાર ઠાવકું મોહોડું કરી બોલ્યા, "ભાઈ રે હવે સવાર સુધી અહીં જ રહેજે, માણસો આવશે એટલે તેની જોડે તને દુકાને પધરાવીશું હો? માટે જરાએ ચિન્તા કરવી નહી.

હવે લગાર સવાર થવા આવી, એટલે ચોરે અધિરાઈ બતાવવા માંડી, 'હવે મને છોડોની?'

તે બોલ્યો, 'આતો ન પરવડે, આવી રીતે કરો તો મારાથી તમારો દીકરો બનવાનું પાલવે નહી.'

વાણીઓ બોલ્યો, મિયાં મીઠુ, હવે અહીં જ ઉભા રહી જાઓ, ના પરવડે તો કાંઈ પરવા નહી, પણ હમણાં તો અહીં જ હવા ખાવો.

ચોરની હવે જ નજર ઉઘડી, કે વાણીઆએ આ તો યુક્તિ કરી, ફસાવી દીધો, એટલે તેણે સુતર તોડવા માટે ફાંફાં મારવા માંડ્યાં. પણ વાણીઓ બચ્ચો તે કાંઈ કાચો હતો કે, છુટી શકે તેમ બાંધે! એટલે બીલકુલ તેના પ્રયત્ન ફલ્યા નહી અને તે બાપડાથી તો જરા થઇને ચસ્કી પણ શકાય નહી. અંતે જ્યારે છુટકો નજ જોયો ત્યારે તેણે કાલાવાલા કીધા. ઘડીકમાં ધમકી પણ આપી, પણ જેનું નામ વાણીઓ—ડાહી માનો દીકરો, તેણે તેને ફાંદામાં ફસાવેલો તે એમ સેહેજમાં તેને પાછો છોડી મુકે. વાણીઆભાઇએ તો ચોકીવાળાને બોલાવી, તેને બધી હકીકત કહી, ઘરમાં પાડેલું ખાતર બતાવ્યું એટલે ત્યાંથી તેવણને છોડીને નવે નામે મુસ્કેતાટ કરી ન્યાયાધીશ પાસે મોકલાવ્યો. ત્યાંથી તેને બીરબલ આગળ લાવવામાં આવ્યો.

બીરબલ બધું સાંભળી વાણીઆગત જાણી ખૂબ હસ્યો. અને વાણીઆની અક્કલની કસોટી કરવાને તેને કહ્યું, શેઠજી, તમે એને અહીં લાવ્યા તો ખરા, પણ એને હવે શિક્ષા શું કરીશું?

વાણીઓ બોલ્યો, નારે સાહેબ, ના એ તો મારો દીકરો થવા આવ્યો હતો એટલે એને તે વળી શિક્ષા થાય ખરી કે?

બીરબલે કહ્યું, સજા વગર તે કાંઈ જવા દેવાય? એના તો હાથ જ કાપી નાખવા જોઇએ, કે પછી ચોરી કરી જ નહી શકે.

વાણીઆએ કહ્યું કે મુરબ્બી સાહેબ, છતે માથે હાથ શીદને કાપો છો? હાથ કાપો તો મારો બેટો જમે ખાય કેમ?

બીરબલ સમજી ગયો કે વાણીઓ તો માથું જ કપાવવા માંગે છે; એટલે બોલ્યો, શેઠજી એને એમ તો નહી થાય, પણ દશ વરસ કાળાંપાણીની સજા બહુ છે, એમ કહી તેને

દશ વરસ દેશનિકાલ કહાડ્યો. એટલે લખેનો આઇતો દલ્લો મેળવી જઈ વારસ બનવાની લાલચમાં લપટાઇ ગયલા દશ વરસ દેશનિકાલ થઈ ગયા !

વાણીયાગત–વાણીયાની ચતુરાઈની વાર્તા ૫ મી.

રાઇનાં પહુણ તે રાત્રે ગયાં ?

વાણીયા ચતુરાઇની જે બીજી રમુજી વાર્તાઓ નોધાયલી છે તેમાંની એક બીજી અતિ રમુજી વાર્તા નિચે મુજબ છેઃ—

બીરબલે એક દિવસે આ વાર્તા, શાહ હજુર કરતાં જણાવ્યું કે, એક દિવસે રાતની વખતે એક વાણીયાના ઘરમાં ચોરોએ ખાતર પાડ્યું, અને તે વાટે ચોરો ઘરમાં પેઠા. ઘરમાં ગરબડ સરબડ થતી સાંભળી વાણીયાભાઇ ચોંકયા કે, આજે આપણે તદ્દન ન્હાઇ નાખવાના, માટે કાંઈ પણ તદબીર લગાવીશું તો જ છુટકો થાય તેમ છે. ધીમેથી તેણે પોતાની ચતુર સ્ત્રીને પણ એ વાત જણાવી, તેને જાગૃત કરી. બંને જાગતાં હોય તેવો દેખાવ કરી પડી રહ્યાં, અને તેમ જોઇને, ચોરો લાગ ફાવે ત્યાં સુધી રાહા જોતા ખાટલા નિચે સુઇ ગયા. વાણીઓ પણ સમજ્યો કે, મારા બેટા, મારાજ ખાટલા હેઠે પોઢ્યા છે તો ઠીક જ છે, હવે એક યુક્તિ કરવી ઠીક પડશે. તે વાણીઓ રાઇનો મોટા પાયા ઉપર વેપાર કરતો હતો અને તેના કોથળા તે જ દિવસે ખરિદી આણેલા હતા. એટલે તેણે બાયડીને હાંક મારી ઉઠાડી તેને કહ્યુ કે, અલી સમજે છે કે, આપણે આજે રાઇનો મોટો જથ્થો ખરિદી આણ્યો છે, અને આવતી કાલે બજારમાં તેનો ભાવ એટલો વધી જવાની વકી છે કે આપણી તો બધા દિવસની દરિદ્રતા જ જતી રહેશે. માટે ઉઠ, વેહેલી થા, હું એ બધા કોથ-

ળામાં રાઈ કેટલી છે તેનું હમણાં વજન કરી રાખું કે સવારે બજારમાં તેનું સાટું ઠોકતાં વારજ ન લાગે, અને આપણા ઘરમાં તો રૂપજીનું જ રાજ કાલથી શરૂ થશે. માટે પેલા બધા કોથળા મારી આગળ લાવ અને ઘરમાં જેટલાં કાટલાં હોય તે રજુ કર, હું તે તોલીને ગણત્રી કરી મુકું. આમ બોલી રાઇના કોથળા ખાટલા હજુર ઘસડી મંગાવ્યા, અને જેટલાં કાટલાં હતાં તે મુકી મુકીને ત્રાજવાંમાં તોલવા માંડી. જાણે ત્રાજવાંની ઘડી પુરી થઇ ગઈ હોય તેમ એકાંજી એકાંને, આ બેઆંજી બેઆને, આ ત્રણજી ત્રણાને, એમ તોલતા જાય ને અલીના ઉપર કોપ કરતા હોય તેમ બોલતા જાય. અલી, આ કાટલાં કયાંથી સંઘરી આણ્યાં છે, એ તો બધાં ખરાં ખોટાં લાગે છે, અને જાણે તેથી કેવાક ગુસ્સે થતા હોય તેમ તે કાટલાં કહાડી કહાડીને ખાટલા નિચે પેલાઓ નચિંતે લોટેલા તેમના ઉપર ફેંકતા જાય. અને બરાડે બરાડ પાડીને અલીને હોકમ કરે કે, ફલાણા ચીણા પાડોશીને ત્યાંથી કાટલાં લાવ. અલી પણ જાતે ચતુર તો ખરીજ, એટલે બારણું ઉઘાડી બાહાર આંગણામાં જેટલા મોટા પથરા, ઇંટો વગેરે પડેલી તે ઉંચકી લાવી, અને તે ત્રાજવામાં નાંખી રાઈ તોલવા માંડી. આ એકાંજી એકાને, હા, આ કાટલાં સાચાં છે, વળી બીજાં મુકયાં ને તોલવા માંડ્યાં એટલે તો વલી પાછો પોકાર જ પાડ્યો કે, અલી આ વળી કાટલાં કોને ત્યાંથી આણ્યાં? એ પણ તદ્દન ખોટાં છે, અને એમ બોલી જાણે કેવાએક ચીરડાઇને તે ધડાધડ પેલાઓનાં તોલ્લે તોલ્લાં ભાંગે તેમ નાખે. એમ કરતાં પરોઢિયું પણ થવા આવ્યું, એટલે વાણીઆ ભાઈ ચીરડાઇને અલી તરફ ફરીને બોલ્યા, જા મુગી મુગી બે ઘડી સુઇ ઉઠ, સવારે જે થવાનું હશે તે થશે, અને પોતે પણ સુઈ ગયા. ચોરોની કાયની

તાલકી તુટેલી તો કોઇની મુડી જ ભાંગેલી, તેવી હાલતમાં બાહાર નિકળયા અને વિચાર કીધો કે હવે બીજી બધી ખટરાગ કરવાનું માંડી વાળી, આ રાઇના ઠેલાજ ઉપાડીને ચાલ્યા જાવું અને સવારમાં બજારમાં તે વેચી રાઇનું નાણું મેળવી લેવું. એમ વિચારી, ગુપચુપ રાઇના ઠેલા ઉપાડી ચાલતા થયા. વાણીઓ ચતુર સમજી ગયો કે આપણી તદબીર તો સત્તર આના ઉતરી. હવે બીજે દિવસે, તે જ કોચીનના સાહુકારો, કોઇએ માથે પાટો બાંધેલો, તો કોઇએ મોહોડે પાટો બાંધેલો, એમ કરી પેલા રાઇના ઠેલા માથે ચઢાવી વેચવા બજારમાં આવ્યા. પેલા વાણીઆની દુકાન પણ તેજ લત્તામાં હતી એટલે તેણે વિચાર કીધો કે, લાવ એ લોકને તેડીને લગાર બનાવી કહાડું. "રાઈ લ્યો, રાઈ" એમ પોકાર મારતા તેઓ ઉભે બજાર દોડે છે તેવામાં તેજ વાણીઆએ ગંભિરાઇથી તેમને તેડી, રાઇનો ભાવ પુછવા માંડ્યો. પેલાઓ તો રાઇનો ભાવ ખુબ વધારી દઇને બોલવા લાગ્યા, અને તે સાંભળી, પેલો વાણીઓ બોલી ઉઠયો, ભાઈ રાઇનાં પઠણુ તો રાત્રે ગયાં, હો! એમ બે ચારવાર બોલ્યો એટલે તેઓ સમજી ગયા કે, કમબખત વાણીઆએ આપણને સર્જ્ડ બનાવી કહાડ્યા ખરા! એટલે ત્યાંજ સઘળા ઠેલા ફેંકી દઈ ચાલતા થયા.

દીવા પાછળ અંધારૂં.

એક દિવસે બાદશાહ અને બીરબલ વચ્ચે "દીવા પાછળ અંધારૂં" એ કહેવતની સાબેતીના સંબંધમાં તકરાર ચાલી. બાદશાહે કહ્યું, બીરબલ, કોઈ માણસ સારો નીકળે તો તેને "કુળનો દીવો" છે એમ કહે છે, પણ તેનો જ પુત્ર જો એક જ પુરો હોય અને તે જાતે કપિતાન હોય તો તેને લોકો

"દીવા પાછળ અંધારૂં" એમ કહે છે, પણ એ વાત કાંઈ ઘણા કેસમાં સત્ય નિવડતી નથી, કેમકે "કુળના દીવારૂપ" કેહેવાતા પુરૂષની પાછળ તેના વારસો તેના કરતાં વધારે હુશિયાર નીકળે છે. બીરબલે જવાબ દીધો.–ખુદાવિંદ, કેટલાક કુળ-દીપક માણસોની પાછળ તેના વારસો એવા હૈયાફુટા નીકળે કે તેવાઓ કુળને કલંક લગાડ્યા વગર રહેતા જ નથી, એના ટેકામાં તેણે ગણાવ્યું કે મેવાડના બાપા રાવલથી ગણતાં જેટલા કુળના દીવા થયા તેમના પુત્રો તો "અંધારા" જેવા જ છે. હાલના રાજા ઉદયસિંહનો દાખલો તાજોજ છે. એના પિતા દાદા વિગેરેનાં પરાક્રમો જુઓ, અને ઉદયસિંહના કર્મો જુઓ; તેમાં કેટલો ફરક છે. તેમ વળી એ કહેવત ન્યાયમાં પણ લાગુ પડે છે. એક ન્યાયાધીશ પોતે ગમે તેવો શુધો હોય છતાં તેના હાથ નીચેના માણસો લાંચ રૂસવત લઈ ન્યાય ઉંધો વાળવાને તજવીજ કરતા હોય અને તે બાબત જો ન્યાયાધીશ તકેદારી રાખી તે વિષે બરાબર તપાસ રાખવામાં ચુકે છે તો તે પણ એક જાતનું દીવા પાછળ અંધારૂં જેવું જ જણાય છે; વળી એક ન્યાયાધીશ, રાજા અથવા મહારાજા કે મોટા શેહેનશાહ જેવા પણ કોઈ વટેમાર્ગુને લુટતો હોય તેનો બચાવ કરી શકતા ન હોય તો તે પણ "દીવા પાછળ અંધારૂં જ છે."

આટલી વાતચીત પછી બાદશાહ પોતાના ઓરડામાં ગયો અને થોડીવારમાં પાછો આવ્યો. બંને જણ બાદશાહી અંગરક્ષકો સાથે ફરવા નીકળ્યા અને ફરતાં ફરતાં ઝાડપાન વિગેરેનાં અવલોકન કરવા લાગ્યા. રાત પડતાં તેઓ મેહેલમાં પાછા આવ્યા. "દીવા પાછળ અંધારૂં" કેમ હોય છે તે બાબતનો બીરબલે વિચાર કરી રાખ્યો હતો.

તે વાતને આઠ દશ દિવસ વહી ગયા પછી, બીરબલે બે માણુસોને શીખવીને અમુક વખતે બાદશાહી મહેલના ઝરૂખા નીચે આવીને પોતાના કહેવા પ્રમાણે કરવા જણાવ્યું. તે દિવસે બાદશાહે, બીરબલને કાંઈ કામસર મેહેલમાં બોલાવ્યો હતો. પોતાનું કામ પુરૂં થવા પછી બાદશાહ બીરબલ જોડે ફરતો ફરતો પેલા ઝરૂખા આગળ આવી લાગ્યો. બાદશાહ ત્યાં થોભ્યો અને વાતોના તડાકા લગાવવા માંડ્યા. થોડીવાર થઈ એટલે એક માણુસ ત્યાંના એક એકાંત ખુણામાં આવીને સંતાયો. થોડીજવારે બીજો એક માણુસ ત્યાંથી જતો નજરે પડ્યો. એટલે પેલા સંતાયલાએ બહાર નીકળી આવીને કહ્યું, "અલ્યા, તારા પાસે જે કાંઈ હોય તે અબઘડી કહાડી આપ."

પેલાએ જવાબ દીધો, ના ભાઈ, મારા પાસે તો કાંઇએ બળ્યું નથી. 'તારી પાસે નથી તો આપણે જોઇશું.' આમ કહી, બંને જણ એક બીજા ઉપર તુટી પડયા, અને લુટફાટ ચલાવી. આ ગરબડમાં એક બાપડો લગાર પોચો અને હથિયાર વગરનો હતો એટલે તે પોકારી ઉઠયો, મને કોઈ બચાવો. મને મારી નાખે છે અને બુમો મારવા માંડી. આ સાંભળી બાદશાહે બીરબલને કહ્યું, ભાઈ બીરબલ આ તે કેવું અંધેર? શું મારા મેહેલની નીચે જ અને મારી નજર સામે જ આ લુટફાટ ચાલી રહી છે?

બીરબલે કહ્યું, "ખુદાવિંદ એ તો દીવા પાછળ અંધારૂં છે." બાદશાહ બોલ્યો, હું હમણાં જ એનો બચાવ કરૂં છું. બીરબલ બોલ્યો, ખુદાવિંદ, આપ નીચે જશો, એટલામાં તો એ લુટારો નાહાસી જશે તેનું કેમ? એટલામાં બીરબલે પેલાઓને કાંઇક ઇશારત કરી એટલે તેઓ હસીને બાદશાહ બીરબલને સલામ કરી હસ્તા હસ્તા ચાલતા થયા. બાદશાહે

તેજ વેળા બીરબલને પણ હસતો જોયો, એટલે તેની જ આ યુક્તિ હશે એમ સમજી હસી પડ્યો, અને બંને જણ ત્યાંથી ઉઠીને ચાલતા થયા.

કયા કારણ ડોલમેં હાલત પાણી ?

બાદશાહને બપોરે પણ જમીખાઇને લગાર લેટી જવાની ટેવ હતી. તેમ એક દિવસે લેટી ઉઠી બાદશાહ સલામત ઝરૂખામાં આવી આસાએશ લેવા બેઠા હતા. લોકોની આવ જા તે વેળા વધારે હતી અને તેમાં જુદી જુદી જાતના તથા તરેહવાર ધંધાદારીઓ, કામદાર વગેરે દીઠામાં આવતા હતા. તેઓમાં એક સુંદરી છુમ છુમ કરતી માથે પાણીનું બેડું રાખી હાથમાં ડોલ લઈ આવતી જોવામાં આવી. ડોલમાનું પાણી લગાર ઓછું હોવાથી તે પાણી હાલતું અને ઢચકઢચક થતું હતું. તે જોઈ બાદશાહ વિસ્મય પામ્યો કે આ ડોલચીમાં પાણી હાલતું શા કારણથી હશે ? તેને વિચાર આવ્યો કે કદાચ આ સુંદરી તે લઇને ચાલે છે તેથી તો નહી હાલતું હોય, એમ વિચાર આવતાં તેને એક લીટી સાંભરી આવી કે—

"કયા કારણ ડોલમેં હાલત પાણી ?"

પછી થોડી વારે દરબાર ભરાઈ ત્યારે શાહ પોતે પણ તેમાં હાજર થયા. અને તે વેળા બધા જોઇને વિસ્મય પામ્યા કે તેમના મોહોમાં એને એ જ બોલ હતો કે, "કયા કારણ ડોલમેં હાલત પાણી ?" તુરત વેળા તો કોઈ કાંઈ બોલ્યું નહી તેમ શાહ પણ કાંઈ તે બાબત બોલ્યા નહી. અંતે દરબારનું કામ ખલાસ થયું અને બીજી ત્રીજી વાતો થવા માંડી ત્યારે વાત ઉપરથી વાત નિકળતાં બાદશાહે બધાને અટકાવી કહ્યું કે, હું એક વાકય બોલી જાઉં તેનો અર્થ મને કરી બતાવો. એમ કહી તે બોલ્યો.

"ક્યા કારણ ડોલમેં હાલત પાણી ?"

અર્થાત્ ડોલમેં પાણી હાલે છે તેનું શું કારણ ? બધા વિચારમાં પડી ગયા કે બાદશાહને શું જવાબ આપવો. થોડીક વાર બધા વિચારમાં પડ્યા કે બાદશાહને શું જવાબ આપવો અને કોઇએ જ જવાબ નહી આપ્યો અને બધા એક બીજાનાં મોહોડાં જોવા લાગ્યા, એટલે બધાની નજર બીરબલ ઉપર જ ઠેડી ગઇ. બાદશાહે પણ જોયું કે આમાં કોઈ કાંઈ ઉકાળવાનું નથી પણ બીરબલીઓ જ કાંઈ તોડ કહાડશે. એટલે તેણે પણ તેના તરફ જ નજર ફેંકી. તેમ જોઇને, બીરબલીઓ ઉભો થયો, અને હાથબક્ષ કરી બોલ્યો, ખુદાવિંદ સાંભળો, એના અર્થનું એક કવિત કહું છું તે ઉપરથી તેનો ભાવાર્થ તમારા ધ્યાનમાં આવશેઃ–

કવિત !–

એક સમય જલ આનન ઘરસે
નીકલી અબલા વ્રજકી રાની,
જાત સંકોચમેં ડોલ ભરત,
જલ ખેંચતથી અંગીઆ મચકાની,
દેખ સભા છતીઆં ઉઘરી,
કવિ સત કહે મનસા લલચાની.
હાથ બિના પછિતાત રહોં,
યહ કારણ ડોલમેં હાલત પાણી.

અર્થ તદ્દન સેહેલ છે. અને બાદશાહ તે સાંભળી આનંદ પામ્યો અને બીરબલ માટે વાહ વાહ પોકારી તેને બોલાવી, કહ્યું; આજ તને તારી આ ખુબી માટે જેટલું આપું તેટલું ઓછું છે. એમ કહી એક કીમતી શ્યાલ, અને મંડીલ મંગાવી તેને ભેટ આપ્યાં. તે જ વખતે એક બીજા કવિરાજનો કીડો સળવળી આવ્યો.

અને તેઓ ઉભા થઈ હાથ જોડી બોલ્યા, ખુદાવિંદ, મને પણ એક કવિતા સાંભરી આવી છે, માટે આપની રજા હોય તો બોલું. બાદશાહ તો સાહિત્યની મોજ અને એવી જ મોજશોખનો રસિલો જ હતો, એટલે તેને ખુશીથી બોલવા ફરમાવ્યું. તેમ જોઈ કવિરાજ બોલ્યા, પણ ખુદાવિંદ, મારૂં બોલવું તદ્દન જુદું જ છે; મારૂં બોલવાનું ઈશ્વરની કુદરત ઉપર છે. બાદશાહે તેને છુટ આપી કે, ગમે તે હોય તેની ચિંતા નહી પણ બોલ, અને દરબાર ગજાવઃ—

કવિરાજ બોલ્યા—ત્યારે સાંભળો—

સવૈયા

જબ દાંત ન થે તબ દૂધ દીઓ,
અબ દાંત દીએ કહા અન્ન ન દેહે;
જલમે થલમે પક્ષી પશુ મે,
શુદ્ધ લેત સો તેરીભી લેંહે.
કાહે કો સોચ કરે મન મૂરખ;
સોચ કરે કુછ હાથ ન એહે,
જાનકો દેત અજાનકો દેત,
જહાંન કો દેત સો તોકોભી દેહે.

અર્થ સમજાવતાં કવિરાજ બોલ્યાઃ—"જ્યારે દાંત ન હતા ત્યારે માતાના સ્તનમાં દૂધ મુકયું અને દાંત આપ્યા ત્યારે શું અન્ન નહી આપે ? જલમાં સ્થલની પશુપક્ષીની જે ખબર લે છે તે તારી પણ લેશે જ, હે ! મૂરખ તું શોક શા માટે કરે છે ? શોક કરવાથી તારા હાથમાં કશું આવનારૂં નથી. તે વિદ્વાનને આપે છે અને અજ્ઞાનને પણ આપે છે, આખી દુનિયાને આપે છે, તે તને પણ આપશે જ."

આ કવેત સાંભળી બાદશાહ ખુશ થયો અને તેને પણ ઇનામ આપી વિદાય કીધો.

ભાટનો દીકરો જન્મથીજ ભાટ! ભાટ બનાવવાની ક્રિયાની ધામધુમ.

(એક બીજા ગ્રન્થને આધારે)

એકવાર શાહની દરબારમાં તરેહવાર રસિક વાર્તાઓ ચાલી રહી હતી, તેવામાં કવિગંગે પોતાની બોલવાની કાંઈ વારી આવી તે હાથ કરી, પોતાનાં કવિતોથી આખી દરબારને હચમચાવી મુકી. તે દરમ્યાન તેણે એવી તકરાર લગાવી કે, ખુદાવિંદ, ભાટનો દીકરો જન્મથીજ ભાટ હોય છે. બાદશાહને વિસ્મય લાગ્યું, કે કશીપણ તાલીમ વગર ભાટપણું કેમ ચલાવી શકાય, એટલે તેણે ગંગને તાકીદ કરી કે એ બાબેનું પારખું કરી બતાવ. એ તકરાર દરમ્યાન ગંગની બેટીને ગર્ભ છે અને તેને પ્રસુતિ થવાની તૈયારી છે. ગંગે તે વાત કબુલ રાખી, અને જણાવ્યું કે મારી બેટીને પેટે અવતરતાં બાળકનું પારખું ખુશીથી કરી જોવું. બાદશાહે તે છોકરીને પોતાની જ દીકરી ગણી પોતાના મેહેલમાં જ પ્રસુતિ કરવાની તૈયારી કરાવી અને કહ્યું કે જો પુત્ર અવતરશે તો આપણે ત્યાંજ રાખીશું, અને પુત્રિ અવતરશે તો સુખરૂપ ઘરે પહોંચાડીશું. ઈશ્વરકૃપાથી ગંગની દીકરીને ત્યાં દીકરાનો જન્મ થયો. તેને પાળી પોષી મોટો કીધો. અને જ્યારે તે સાતેક વર્ષની ઉમ્મરનો થયો ત્યારે બાદશાહે ગંગને તેની કબુલાતની યાદ આપી. ગંગે તે ખુશીથી સ્વીકારી પણ તે માટે આઠ દિવસની મહેતલ માંગી. એટલે બાદશાહે ખુશીથી તે આપી અને એક દિવસ નક્કી કીધો. બાદશાહે બીરબલને તાકીદ કીધી કે બાદશાહી બાગમાં એ માટે મોટો મંડપ નંખાવો અને તે દિવસ જાહેર તહેવાર તરીકે પળાવવો. બીરબલે તે સર્વ તૈયારીઓ કરી દીધી. આઠમો દિવસ થતાં સવારના રાજબાગમાં ધામધુમ ચાલી રહી, લોકો પણ આ

થનારી રચના જોવાને ઠરાવેલા વખતની આગળથી આવીને મંડપમાં કચાકચ કરવા લાગ્યા. એક બાજુએ જનાના માટે પરદાઓ બાંધી બેઠકની ગોઠવણુ કરવામાં આવી હતી, જેમાં બાદશાહી જનાના ઉપરાંત શહેરમાંની મોટે ઘરની સ્ત્રીઓ તથા બીજી બાનુઓ હાજર થઈ હતી. શહેરના લોકો માટે એક તરફ ગોઠવણુ કરવામાં આવી હતી. વચમાં રાખેલા ચોકમાં અઢાર ભાટોને લઇને કવિ ગંગ બીરાજ્યો હતો. ગંગની પુત્રીનો જે સાત વર્ષનો બાળક હતો તેને લાવીને સામો બેસાડવામાં આવ્યો હતો. આ બાળક બાદશાહી જનાનામાં ઉછર્યો હતો તેથી તે બધી મુગલાઈ રીતભાત શીખ્યો હતો.

બાદશાહ અને દરબારીઓ આવી બેઠા પછી બાદશાહે ગંગને હોકમ કીધો કે. 'કવિરાજ ગંગ' હવે તારી પરીક્ષા શરૂ કરી દે, ભાટનો પુત્ર ભાટ તે વાત ખરી કે ખોટી તેનું પારખું હવે પ્રત્યક્ષ થશે.

ગંગે જવાબ દીધો, આ છોકરાને હમારી ન્યાતીના કાંઇ જ સંસ્કાર થયા નથી, માટે પ્રથમ અમે એને અમારી ન્યાતમાં લેવાના સંસ્કાર કરીએ તો જ સરસ્વતીદેવી પ્રસન થઈ એની જીભે આવી બેસે. બાદશાહે તે કબુલ કરી તેને તેમ કરવાની મંજુરી આપી.

પછી ગંગે તે છોકરાને નહવાડી ધોવાડી કપાળે કંકુનો ચાંદલો કર્યો, અને પોતાની જાતના જેવો પોશાક આણ્યો હતો તે તેને પહેરાવ્યો. તે પછી તેને ચોબાજુથી ઘેરી લઇને બધા ભાટો સારા કવિતો લલકારવા માંડ્યા. ગંગે પ્રથમ સૂર્ય તરફ જોઈ, હાથ જોડી નમસ્કાર કરી કહ્યું, "હે સૂર્ય નારાયણુ હમારા કુળની લાજ પતિત રાખજો." થોડી વાર પછી કવિતો લલકારી બધા ચુપ થયા એટલે ગંગે બાદશાહને કહ્યું ખુદાવિંદ, સાંભળો–

સુનરે શાહ અકબર દિલ્યનકો.
યેહી હેત પ્રીત ક્રિયા ભાટનકી;
એક ચંચલ અંક બસેરે વશમે.
દેખ ગર્ભમે લડકે પઢયનકી;
પરનર પાસ રહે ન પરવસમે,
દે ખુશઓ જાત કલ્યનકી;
કવિ ગંગ કહે યેહી ભાટકો જાઓ,
અસલ સ્વરૂપ જાત મન્યનકી.

આમ લલકારતાંની સાથે ગંગે પોતાના વંશની ધ્વજા છટાથી તે છોકરાને માથે ફેરવી અને તેનો હાથ પકડી બાદશાહ આગળ લઈ જઇ કહ્યું, "બોલ બેટા તારી ઇચ્છામાં આવે તે." એમ કહેતાની સાથે તેના ગળામાં માળા પેહરાવી દીધી.

તેજ વખતે પેલા સાત વર્ષના ભાટ પુત્રની જીભે સરસ્વતીએ વાસ કીધો એટલે ખોંખારો કરી તેણે બોલવા માંડ્યું, અને તે એવી સરસ છટાથી કે બધી સભા ગાજી ઉઠી:–

અકબરશાહ બાદશાહ હુમાયુ કે નંદન.
ભાટકે રંગણુ એક થોરાસા એક થોરાસા:
દો જંજર દે, દો ખંજર દે, એક ચાંદીકા એક સોનેકા.
દો બેલ દે, એક તીસકા એક બતીસકા,
દો ઘોડા દે, એક કચ્છકા એક ભુજકા,
દો ઉંટા દે, એક લાહોરકા એક મુલતાનકા,
દો હાથી દે, એક સંગલકા એક દીપકા,
દો મુરગે દે, વો બોલે રાત મુજારકા,
દો પોપટ દે, વો લેવે નામ કીરતારકા,
દો કુત્તે દે, વો છોટે છોટે કાનકા,
દો ભાટણી દે, જેસા ફુલ ગુલાબકા,

દો ગૌવા દે, ગોવાલણ ગોવાલ લાલકા,
દો ભેસાં દે, હાંકનવાળા સાથકા,
દો કુનબી દે, વો ખેડે ગારા ભાતકા,
દો પલંગ દે, છત્તર આછા સંગાતકા,
દો ગોળી દે, કામ કરે ઘર સમાલકા,
ઝાટક ઝુટક પલંગ બીછાવે સોવે લડકા ભાટકા.

આ કવિત સાંભળી આખી દરબારના મોહમાંથી વાહ, વાહના પોકારો નિકળી પડ્યા, અને બાદશાહ પણ બહુજ ખુશ થયો. તેણે પોતાનાં ગળામાં પેહેરેલો હાર કહાડીને તે ભાટ પુત્રને પેહરાવી દીધો. ચો તરફથી તે પોટા ઉપર શાળ, સેલા અને સોનાની અશરફીઓનો જાણે વરસાદ વરસી રહ્યો. જનાનામાંથી પણ સોનાના દાગીનાઓ આવી પડ્યા, અને હાજર રહેલી પ્રજા તરફથી રૂપા નાણું તો એટલું આવી પડ્યું કે તેના ભારથી બેઠેલા ભાટોનાં શરીર દુખવા લાગ્યાં. માત્ર પાંચ દશ મીનીટના અરસામાં લાખોની કીમતનો સરપાવ તેમની આગળ જમા થઇ ગયો. જ્યારે આ બધી ગરબડ સરબડ ખલાસ થઇ રહી ત્યારે, બાદશાહે બીરબલને કહ્યું, "બીરબલ ગંગનું, કહેવું સાચું છે, ભાટનો દીકરો માના પેટથીજ ભાટ જન્મે છે."

બીરબલે ગંભીર દેખાવે કહ્યું, "ખુદાવિંદ એમાં જરાએ જુઠું નથી." આમ કહી બીરબલે, પોતે ઓઢેલી શાલ ગંગને ઓઢાવી માનથી તેને પોતાની પાસે બેસાડ્યો.

આ સઘળું ખલાસ થતાં દરેક જણ વાહવાહ બોલતા દરબાર છોડી ગયા. બાદશાહ પણ તે દિવસથી ગંગ ઉપર બહુ પ્રસન્ન થઈ ગયો અને તેની પુત્રીના પુત્રને વારંવાર પોતાની પાસે બોલાવી તેની મધુરી વાણી સાંભળી તેને ઇનામો આપતો રહ્યો હતો.

પાઉસ્વાર પણ અસ્વારમાં !

બીરબલની હાજર જવાબી જોઈ અને તેથી તેને ખુદાવિંદ તરફનું માનપાન પામતો જાણી આખી દરબાર તો તેના ઉપર બળતી પણ અંદરખાનેથી બાદશાહનો જનાનો કે જનાનાના કરતા કારવતાઓ પણ તેના ઉપર બાદશાહની ફીદાગીરી જોઈ અભિત્રી રાખતા, અને હંમેશાં કાંઈ ને કાંઈ ન ઉકેલી શકાય તેવા સવાલો ઉભા કરી તેના ખુલાસા તેના પાસે મેળવવા ચાહતા. તેમા તેઓ એમજ માનતા કે હમારા આ સવાલથી બીરબલ ગુચવાશે અને તેનો જવાબ દઈ શકાશે નહી, એટલે બાદશાહની ઇતરાજી થશે અને બીરબલની ડોક નીચી પડશે. પણ જેનું નામ બીરબલ, તે કાંઈ કાચો પોચો હતો કે ? તે સામો જવાબ એવો શોધી કહાડતો કે, પુછનાર પોતે જ ગધેડો બનતો અને બનીને મુગો રહેતો. બધાઓ તરેહવાર સવાલો કરી તેના જવાબો લઇને થાકયા ત્યારે જનાનાના વડા હીજડાએ લાગ જોઈ બાદશાહને અરજ કરી કે, મારે એક બે સવાલ બીરબલને પુછી તેના તેની પાસે જવાબ મેળવવા છે તે જો આપ નામવર રજા આપો તો કહું

બાદશાહે ચકિત થઇને પુછ્યું, કયા સવાલ તેં શોધી કહાડ્યા છે ?

હીજડો બોલ્યો, ખુદાવિંદ, એક સવાલ તો એ કે, પૃથ્વિનું મધ્યબિંદુ કયાં છે ? અને બીજો સવાલ એ છે કે, દુનિયામાં પુરૂષો વધારે છે કે સ્ત્રીઓ વધારે છે ? હીજડો બોલ્યો, જનાબ આ સવાલ એવા છે કે, બીરબલ જેવો મહા વિદ્વાન પણ ગુચવાડામાં પડશે.

બાદશાહે હસીને જવાબ દીધો, ઠીક, હું એ બંને સવાલો તેને પુછીશ. બાદશાહ હસ્યો એટલા માટે કે, સવાલ દેખીતા

ગુંચવાડાભરેલા હતા, પણ તે સમજતો હતો કે બીરબલ સરખા વિદ્વાન આગળ તે સવાલ કાંઈ વિસાતમાં નથી.

એક દિવસે દરબાર ભરાઈ હતી, ત્યાં લાગ જોઈ બાદશાહે બીરબલને સવાલ કીધો કે, બીરબલ, પૃથ્વિનું મધ્ય ક્યાં છે?

બીરબલ સમજી ગયો કે આ સવાલ રાજાનો પોતાનો નહી પણ કોઇએ સૂચવેલો હોવો જોઇએ, અને તે કશાં કારણસર નહી પણ મને ગુંચવણમાં નાખવાના કારણસરજ હોવો જોઇએ. એટલે તેણે પુછનાર ગધેડો જ બને એવી ઠાવકાઇથી સવાલનો જવાબ આપ્યો. પોતાની જગાએથી તે તુરત ઉઠી ઉભો થયો. દરબારના મધ્યભાગમાં જઈ કહ્યું, ખાવિંદ, આ જગા પૃથ્વીનું મધ્ય ભાગ છે. બાદશાહે પુછ્યું, બીરબલ, એ વાતની ખાતરી શી? બીરબલે ઠાવકાઇથી જવાબ આપ્યો, ખુદાવિંદ, જોઇએ તો આપ માપી જુઓ, આપ જેવા મહાન શેહેનશાહનું આ પાયતખ્ત શેહેર, કે જ્યા બધા દેશદેશના વેપારીઓ પોતાના દેશનો માલ ખપાવવા સેંકડો નહી પણ હજારો ગાઉ ઉપરથી આવે છે તે નહી તો બીજો કયો ભાગ પૃથ્વિનો મધ્ય ભાગ હોય?

બીરબલની આ ચતુરાઈ જોઇ બાદશાહ આનંદ પામ્યો. અને દરબારીઓ પણ ચકિત થયા.

દરબાર ખલાસ થયા પછી બાદશાહ મેહેલમાં ગયો. તે વખતે તે બીરબલને જોડે લેતો ગયો. ત્યાં જનાનખાનાનો વડો પણ હાજર હતો. તેની હાજરીનો લાભ લઈ, જરાવાર અહીંતહીંની વાતો કરી બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું, બીરબલ આખી દુનિયામાં પુરૂષો વધારે હશે કે સ્ત્રીઓ? બાદશાહ પેલા જનાનાના વડા સામે જોઇ હસ્યો. બીરબલ પામી ગયો કે, આ સવાલ એજ ભાઈ સાહેબે કાહાડેલો હોવો જોઇએ.

એટલે ઠાવકું મોહોડું કરી બોલ્યો, જહાંપનાહ, આ સવાલનો જવાબ લગાર અઘરો છે, કારણ કે એમાં એક વાતનો નિર્ણય થવો જરૂરી છે. હીજડાઓને સ્ત્રીમાં ગણવા કે પુરૂષમાં ગણવા એ મોટો વાંધો છે. નથી તેઓ પુરૂષની ગણત્રીમાં કે નથી તેઓ સ્ત્રીની ગણત્રીમાં, માટે આખી દુનિયાની હીજડાઓની સંખ્યા જો આપ ગણી આપો તો પછી મારો જવાબ હું આપું.

બાદશાહે, આ સાંભળી ઉત્તર આપ્યો, બીરબલ, એ ગણત્રી થાય તેવી નથી.

બીરબલે કહ્યું, ત્યારે જનાબ આપનો જવાબ હું શી રીતે આપી શકું. ?

બાદશાહે ખુશી થઇ તેને જવાની રજા આપી. અને પેલા જનાનાના વડાપણ પોતાને કામે વળગ્યા.

હૈયાફુટા માટે ફાનસ–આંધળા માટે નહી !

એક દિવસે બાદશાહ અને બીરબલ, વેષ બદલીને રાતની વખતે નગરચર્યા જોવા ફરતા હતા. તેઓ ફરતા ફરતા થોડે દૂર નીકળી ગયા એટલામાં એક આંધળો માણસ ખભાં ઉપર પાણીનો ઘડો અને હાથમાં ફાનસ લઇને આવતો તેમને સામો મળ્યો. આંધળાઓ, આંધળા છતાં ચોક્કસ હોય છે અને રસ્તો ભૂલતા નથી એ વાત બાદશાહને ખબર હતી, છતાં તેના હાથમાં તે ફાનસ જોઇને બાદશાહ આશ્ચર્ય પામ્યો, એટલે તેણે બીરબલને કહ્યું, બીરબલ એને પુછ કે એ ફાનસ લઇને શા માટે આવે છે ?

પેલો આંધળો નજીક આવ્યો એટલે બીરબલે તેને પુછ્યું, અરે ભાઈ, તું આ વખતે હાથમાં ફાનસ લઇને નીકળ્યો છે તેનું કારણ શું ? તને તો રાત અને દિવસ, સાંજ અને

સવાર અંધારૂં અને અજવાળું એ બધું સરખું જ છે, ત્યારે ફાનસ લઇને ફરવાથી તને શું ફાયદો થાય છે ?

પેલા આંધળાએ પુછનાર કોઈ સાધારણ માણસ હોય તેમ લગાર તાણમાં જ જવાબ આપ્યો, અરે નાદાન, આ ફાનસ કાંઈ આંખોના આંધળા માટે નથી, પણ હૈયાફુટા આંધળાઓ માટે છે. આ અંધારી રાતના પાણીનો ઘડો લઇને હું આવું છું તે તમારા જેવા આંધળાને ન દેખાય કે આંખનો આંધળો ઘડો લઇને આવે છે, તો તમે મને ધક્કો મારી ચાલ્યા જાઓ અને તેથી મારો ઘડો પડી જાય, એટલુંજ નહી પણ કદાચ હું પણ પડી જાઉં, પણ જો મારા હાથમાં ફાનસ હોય તો તમને જણાય કે આંધળો આવે છે તેથી તમે મારાથી થોડા ખસીને ચાલ્યા જાઓ.

આંધળાની આ ચતુરાઇની વાત સાંભળી બાદશાહ બહુ ખુશી થયો અને તેને કંઇ ઇનામ આપવાની ખુશી બતાવી. બીરબલે તે સ્વીકારી. એટલે બાદશાહે તેને પાંચ મોહોરો આપવા માંડી. આંધળાએ તે લેવા ના પાડી કે હું કાંઈ ભિક્ષુક નથી કે કોઇનું દાન લેવું.

પુછપરછ કરતાં માલમ પડ્યું કે તે જાતે રજપુત હતો અને બાદશાહના લશ્કરમાં નોકરી હતો; પણ વૃદ્ધાવસ્થા થતાં તેણે તે નોકરી છોડી દીધી અને આવી ગરીબાઇમાં ગુજરાન કરે છે. તેનો એક પુત્ર લડાઇમાં માર્યો ગયો અને એક નાનો પૌત્ર છે તે મોટો થશે એટલે બાદશાહની નોકરીમાં જોડાશે.

બાદશાહને તેની દયા આવી, અને તેણે તેનું નામઠામ પુછી લઇ તેને પેનશન બાંધી આપ્યું કે તે બાપડો સુખમાં દિવસ ગુજારે.

"કહ્યું રે બીરબલ કેસા સેબ?"–"બાદશાહ સલામત જંગલમેકા જેસા દેવ!"

એક દિવસે બાદશાહે બીરબલને બનાવવાનો તાગડો કીધો, તે એવો કે તેની યાદ દેવાડતાં બાપડો બીરબલ ઝંખવાણો પડી નીચુંજ જોઇ રહે. બીરબલીઓ કાંઈ ખાંડ્યો જાય તેવો નહતો. બાદશાહે એક કારિગર સુતાર પાસે એક છટકું તૈયાર કરાવ્યું પણ સાદી આંખે તેનો દેખાવ છટકાં જેવો લાગે નહી; તેમ વળી એ હાથ વગર તે પાછું ઉઘડી પણ નહી શકે એવી યુક્તિ તેમાં કરેલી હતી. તે છટકું બાદશાહે પોતાનાં ખાનગી દીવાનખાનામાં ગોઠવી મુક્યું. એક દિવસે કાશમીરથી કેટલાંક ઉત્તમ સેબફ્લો (સફરચંદ) આવ્યાં, તેમાંથી એક ઉત્તમ સેબફળ લઇ તે છટકાની ઉપર ગોઠવી દીધું. થોડીવારમાં બીરબલનો ત્યાં આવવાનો વખત થયો, એટલે બાદશાહ કાંઈ બાહાનુ કાહાડી બીજા ઓરડામાં ગયો, અને બીરબલીઓ પેલાં સેબફળને કાંઈ કરે છે કે નહી તે અંદરથી છુપાઇને જોતો ઉભો. બીરબલીઆનો કીડો ચવક્યો. તેની નજર તે સેબફળ ઉપર પડી, એટલે તેણે તે જોવા માટે છટકાં ઉપરથી ઉપાડવા માંડ્યું, તો કરેલી યુક્તિથી બીરબલનો હાથ છટકાંમાં સપડાઇ ગયો. બાદશાહ આ મામલો જોતાં જ અંદરથી બાહેર આવ્યો, અને બીરબલ છટકાંમાં સપડાયલો પોતાનો હાથ કેમ છુટો કરવો તેનો વિચાર કરતો હતો, તેને ચિડવવા અર્થે બોલ્યો, "વાહ વાહ બીરબલ, શાબાશ, આ તો ઠીક કર્યું!"

બીરબલનો હાથ છટકામાં સપડાયાથી એટલી કળ લાગતી હતી કે તેનાથી તુરત વેળા કશો જવાબ આપી શકાયો નહી. તેમ જોઇ બાદશાહે તેને વધુ ખીજવવા કહ્યું, "બીરબલ મારે ત્યાંથી દરરોજ નાની મોટી ચીજો ખોવાઇ જતી હતી પણ

તે ચોર પકડાતો નહતો, અને તે જાણવા માટેજ આ છટકું મેં ગોઠવ્યું હતું, તેમાં તું સપડાયો છે. ખેર, બનવા કાળ હતું તે બન્યું, પણ હવે મારી ખાતરી થઇ ચુકી છે અને તને હું છોડાવું છું, પણ એવું કામ ફરીવાર નહી કરીશ હો." બીરબલને તો ચોરની ઉપમા મળ્યાથી તે બહુ ઝંખવાણો પડી ગયો.

બાદશાહે હસીને બીરબલનો હાથ છટકાંમાંથી છોડાવ્યો અને તેમ જોઇ બીરબલ બોલ્યો, ખુદાવિંદ આ ઉત્તમ સેબફળ જોઇ તે તપાસવાની મને ઇચ્છા થઈ તેથી હું તેને હાથ લગાડવા ગયો તો મારો હાથ સપડાઈ ગયો. હું—"

"બસ, બસ, બીરબલ" બાદશાહ વધુ પાકવવા બોલ્યો, "હવે તું ઝાઝી સરફરાઝી ના કર, હવે એ વાત સાંભળવાની મારે જરૂર નથી."

બીરબલને બહુ ખેજાલત લાગી તેથી તે ઉઠીને ચાલતો થયો.

બીજે દિવસથી બીરબલ જ્યારે દરબારમાં આવે ત્યારે બીરબલનું પાકવવા બાદશાહ બોલતો, ,'ક્યુંરે બીરબલ કેસા સેબ !" આ સાંભળી બીરબલ બાપડો નીચું જોઇ રહેતો. આ પછી જ્યારે પણ લાગ ફાવે ત્યારે બાદશાહ, "બીરબલ કેસા સેબ" એમ બોલી તેને નીચે જોવાડતો. બીરબલે જોયું કે, આ તો બાદશાહને રોજનું હડખું લાગી ગયું છે માટે કેમે કરીને એની એ ખોડ ભુલાવવી જોઇએ. એ દિવસ પછીથી બાદશાહ જ્યારે પણ શિકારે જાય ત્યારે બીરબલ જે તેના જોડે હંમેશ જનારો તે અખાડા કરી જાય, છતાં તેની પાછળ જઇને છુપી બાતમી રાખતો. વળી પોતાની યુક્તિની બધી ચીજો પણ સાથે લેતો જતો.

એક દિવસે બાદશાહ જંગલમાં શિકારે ગયો. અને તે કોઇને પણ સાથે લીધા વગર દૂર નીકળી ગયો. બીરબલ પણ

છુપો છુપો તેની પાછળ લાગેલો હતો. તેણે વિચાર્યું કે, બાદશાહ પાછો ફરતાં ભુલો પડી રસ્તાની શોધમાં નીકલ્યા વગર રહેશે નહી. એટલે તે તકનો લાભ લેવાનો તેણે ઠરાવ કીધો, તેણે જોયું કે, બાદશાહ આ રસ્તે જ પાછો ફરશે, એટલે ઘોડાને એક બાજુએ બાંધી, પોતાનો ચાલુ પોશાક ઉતારી તેની જગાએ પોતાની સાથે રાખેલો વિચિત્ર પોશાક પહેરી લીધો. તે વેષ તો એવો હતો કે સામા માણસને તેનો દેખાવ દેવ જેવો લાગે, અને જોનારને નકરો ભૂતપિશાચ જેવો લાગે અને હાંજાજ ગગડી જાય.

થોડીવારમાં બાદશાહ ત્યાં આવી લાગ્યો. બીરબલ પેલા વેષમાં તે તરફ રસ્તો રોકીને ઉભો હતો. બાદશાહ જો કે શૂરો નર હતો; છતાં તેને જોઇને લગાર અટકયો. બીરબલે કઠોર અવાજે તેને ઘોડેથી ઉતરવા હુકમ કીધો. બાદશાહે હીમ્મત રાખી તેમ કરવા ના પાડી, પણ પેલા ભૂતે ઠઠરાવી નાખનારા અવાજે ફરીવાર તાકીદ કરી અને હાથમાંની જાડી ડાંગ ઉપાડી, એટલે બાદશાહની ગાંડ ગાભરી બની અને નીચે ઉતર્યો. બાદશાહ તો આટલો વખત ગુપચુપ ઉભો હતો, પણ હવે બોલ્યો, "હે મોટા દેવ તમો કોણ છો ?"

દેવરૂપી બીરબલ ખોખરો ઘાંટો કહાડી બોલ્યો, "અરે માનવી, તું આ મારા જંગલમાં શું કારણે આવ્યો ? તને શું ખબર નથી કે આ જંગલમાં મારી હદ છે ?"

બાદશાહ બોલ્યો, "હે દેવ, આ જંગલ મારી સલતનત છે અને તેથી હું ત્યાં શિકાર કરવા આવ્યો હતો."

"પણ આ હદ મારી છે" દેવરૂપી બીરબલ બોલ્યો, "અને એ હદમાં પગ મુકવાની જરૂર નહતી, ભાઈ હું તો તને મારી નાખીશ, તું, બાદશાહ હોય તો શું થયું ? તારે ઘરનો તું બાદશાહ છે."

બાદશાહે નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો, "હે દેવ હું તારી ક્ષમા માંગુ છું, બીજી વખત હું તારી હદમાં ફરી આવીશ નહી."

દેવરૂપી બીરબલે જવાબ આપ્યો, મને ખરેજ દયા લાગે છે, તું ન્યાયી અને શૂરો બાદશાહ છે તેથી જ હું તુંને ક્ષમા તો કરીશ, પણ તને મારા તરફથી શિક્ષા તો મળવી જોઇએ માટે અહીંથી ત્યાં દશ વખત દોડતાં દોડતાં તું બોલ કે "જંગલકા જેસા દેવ, જંગલકા જેસા દેવ" તો હું તુંને જવા દઇશ.

બાદશાહે ન છુટકે તેમ કીધું. તેમ જોઈ બીરબલે જરા મહેનતે હસવું દાબી રાખી બાદશાને જવા રજા આપી. બાદશાહ ઘોડે બેસી ચાલતો થયો, અને તેની પાછળ બીરબલ પણ વિચિત્ર પોશાક ઉતારી પોતાનો પોશાક પહેરી લઈ ચાલતો થયો.

બીજે દિવસે, દરબાર ભરાઈ તેમાં બીરબલ પણ હાજર થયો. બાદશાહ તો જાણે કાંઈ બન્યુંજ નહી હોય તેમ બીરબલને ચીડવવા બોલ્યો, "બીરબલ કેસા સેબ?"

બીરબલે હસીને જવાબ દીધો, 'ખુદાવિંદ, જંગલકા જેસા દેવ.'

આ સાંભળતાંજ બાદશાહનો ચેહરો ફિકો પડી ગયો. બીરબલને પુછ્યું, "બીરબલ, જંગલમાંની વાત તેં કેમ જાણી?"

બીરબલે કહ્યું, ખુદાવિંદ, રાત્રે મને સ્વપ્નમાં સમજ પડી.

બાદશાહ ચોંક્યો, અને ફરીને બીરબલને કહ્યું હવે હું તને સેબની યાદ કદી નહી આપું અને તું આ જંગલની વાત કોઇને કહીશ નહી.

ખુદાવિંદ, જ્યાંસુધી તમારી ચુપકીદી ત્યાં સુધી મારી સુપકીદી જ છે.

આ બનાવ પછી બાદશાહે કોઈ દિવસે સેબની વાત કરી જ નહી.

લાડ અને કપુર.

દિલ્લી દરબારમાં જે ગવૈયાઓનું મંડળ ભેગું થવા પામ્યું હતું તેમાં લાડ અને કપુર નામના બે ઉસ્તાદો પણ હતા, અને તેઓ શાહના માનીતા હતા. છતાં બાદશાહનો સ્વભાવ એવો હતો કે, કોઈ કોઈ વાર જોતજોતામાં ગમે તેવો માનીતો હોય તે પણ તેની ઇતરાજીમાં આવી પડતો. તેમ જ એક વાર આ બંન્ને ગવૈયાઓ શાહની કાંઇક ઇતરાજીમાં આવી પડેલા, પણ જો તેઓએ સમયસૂચકતા વાપરી તુરતાતુરત બાદશાહની માફી માગી લીધી હોત તો વાત વધતે નહી, પણ તેઓ તો સમજ્યા કે આપણે બાદશાહના માનીતા છીએ એટલે બાદશાહ આપણને કાંઈ સજા કરશે નહી, એટલે માફી માંગવાને બદલે સામા હસી પડ્યા. બાદશાહે તો તેમનું આ વર્તન જોઈ મનમાં માઠું લીધું અને ક્રોધે ભરાઈ બંનેને તાકીદ ફરમાવી કે બંને જણ અહીંથી ચાલ્યા જાઓ અને મારાં રાજ્યમાં રહેશો નહી. તેઓ તો સમજ્યા કે બાદશાહ તો ગુસ્સે થયો છે એટલે તુરત દરબારમાંથી ઉઠીને ચાલતા થયા; છતાં દિલ્હી છોડી કયાંય જવાનું તેમને મન નહી થયું એટલે છાનામાના પડી રહી, સાંજ સવાર તેઓ છુપ્યા છુપ્યા શેહેરમાં ફરવા નીકળતા. એ પ્રમાણે તેઓએ છ મહીના કહાડી નાખ્યા. એક દિવસે એમ ફરતા હતા તેટલાં બાદશાહની નજર તેમના ઉપર પડી. બાદશાહે તેમને જોતાં જ ઘોડો તેમના તરફ ફેરવ્યો. તેને પોતાની તરફ આવતો જોઈ તેઓ ઝટ એક ઉંચાં ઝાડ ઉપર ચહડી બેઠા. બાદશાહે ત્યાં આવી કરડાકીમાં જ પુછ્યું, "કેમ મેં તમોને મારા રાજ્યમાં રહેવા ના કહ્યા છતાં તમે અહીં કેમ પડી રહ્યા છો?"

કપુરે જવાબ આપ્યો, ખુદાવિંદ, અમે તો આપની આજ્ઞા પાળવા માટે અહીંથી ગયા હતા, પણ જ્યાં ગયા ત્યાં

અધેજ આપનું રાજ્ય જણાયું, એટલે કયાં જવું તેનો વિચાર કરતા કરતા પાછા દિલ્લીમાં આવી લાગ્યા. આખરે કયાંય પણ ઠેર પડવાની જગ્યા નહી મળી ત્યારે હવે આખરે આકાશમાં જઈ રહેવાનો વિચાર કર્યો અને તેથી આ ઝાડને રસ્તે આકાશ ઉપર જવાનું ઠીક લાગ્યું તેથી પેહેલી મુસાફરી અહીંથી શરૂ કીધી છે.

આ જવાબ સાંભલી બાદશાહ હસ્યો અને તેમને નીચે ઉતરવાનો હોકમ કીધો. બાદશાહના હોકમ પ્રમાણે તેઓ નીચે ઉતરી પડ્યા અને લાગલી જ તેઓએ પોતાના થયલા અપરાધની ક્ષમા માંગી લીધી, એટલે બાદશાહે તેમને માફી આપી પાછા દરબારમાં આવતા જતા રહેવાની આજ્ઞા કરી. એટલે વિઘ્ન વિટી ગયું.

વટલ્યું કોણ? બીરબલ કે મુસલમાન દરબારીઓ?

અકબર સરખા મહાન મુસલમાની રાજ્યકર્તાની દિવાનગીરી ઉપર એક હિન્દુ હોય, અને તે પણ વળી આટલી નામના મેળવે એ બેશક આખી દરબારથી સાંખી કે જોઇ શકાતું ન હતું, તો જો કે બાદશાહ પોતે તો સારી પેઠે સમજતો હતો કે, તેની જગ્યા પુરે એવો કોઈ લાયક માણસ તમામ મુસલમાન દરબારીઓમાં કોઇ જણાતો નહી હતો; જો તેવો કોઈ મળી આવે તો બાદશાહની પણ ખાટીમીઠી મરજી ખરી કે, બીરબલને એકદમ હાંકી નહી કહાડતાં કોઈ બીજા ઓહ્દા ઉપર નીમી, પેલાને દિવાનગીરી આપે. પણ ચોતરફ નજર કરતાં તેની જગ્યા પુરે તેવો કોઈ પણ દરબારી ધ્યાનમાં આવ્યો જ નહી. તેમ જોઇને તમામ દરબાર બીરબલીઆ ઉપર નારાજ હતી, એટલું જ નહી પણ જેમ

બને તેમ ખરી ખોટી ફરિયાદો પણ તેના માટે તેમના તરફથી બાદશાહના કાન ઉપર લાવવામાં આવતી. અલબત જો કોઈ કાચોપોચો રાજકર્તા હત તો બીરબલજી કયે દહાડના ઉચાળા ભરી ગયા હોત, પણ અહીં તો અકબર સરખા શુદ્ધા અને હીમ્મતવાન બાદશાહની કુમક હતી, અને વળી તે ઉપરાંત તે પોતે પણ કાચોપોચો ન હતો એટલે, ગમે તેમ કરીને શુદ્ધ ભાવના અને શુદ્ધબુદ્ધિથી બીરબલ પોતાનું કામ ઉકેલ્યો જતો એટલે તેને ડરવાનું કશુંજ કારણુ ન હતું. બીરબલ એ સઘળાઓની મરજી અને હેતુ જાણી ગયો હતો, એટલે વળી બહુ જ સંભાળથી કામ લેતો રહેતો હતો. છતાં ચાલુ ને ચાલુ ફરિયાદો થતી રહેવાથી બાદશાહ કંટાળી ગયો હતો; અને જાણી ગયો હતો કે, બીરબલ દિવાન છે તો મુસલમાન લોકો કંટાળો આપે છે, અને જો તેને કહાડી મુસલમાનને તે ઓહ્દા ઉપર લાવું છું તો તેનામાં મીઠું ન હોવાથી પ્રજા સામી દુઃખી થાય; માટે જો બીરબલને વટલાવીને મુસલમાન બનાવી દીધો હોય તો પછી બધી ખટરાગ મટી જાય. આથી બીરબલ જ્યારે પણ મેહેલમાં કામ ઉપરથી પરવારી ઘરે જવા નીકળતો ત્યારે બાદશાહ હંમેશાં તેને પોતાને ત્યાં જમવા બોલાવતો; પણ જેનું નામ બીરબલ, તે જેમ કાચોપોચો ન હતો તેમ તેના પાસે રાજાને દેવાના જવાબ પણ તૈયાર જ હતા, એટલે હંમેશ બાદશાહને તે ઉડાવ્યો જતો. ઘણા દિવસ એમ પસાર થયા છતાં, બીરબલીઓ તો ફાંદામાં આવે જ નહી. પણ ઈશ્વરની ગતિ બળવાન છે એટલે એક દિવસે વિચિત્ર ખેલ ભજવાયો. બીરબલ એક દિવસે મેહેલમાં ખુબ ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં પોતાનું કામ આટોપતો હતો, તેટલાં બાદશાહે તેને ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાંજ

આવતી કાલે પોતાને ત્યાં જમવા આવવાનું નોતરૂં દીધું, અને કમ્બખ્તીએ ઘેરાયલા બીરબલે બેધ્યાનપણે તે નોતરૂં સ્વીકારી લીધું. બાદશાહ આ સાંભળી ખુશ થયો. તેની ખાતરી હતી કે બીરબલે જેની હા પાડી તે ના થનાર નથી, એનો મોઢાંનો એક બોલ તે વચન જેવો હતો અને તે વચનનો ભંગ કદી કરતો નહી. આ તરફ બાદશાહે ખુશીમાં આવી જઈ, કાજી, કોટવાલ, મુફ્તી વગેરે મોટા મોટા અધિકારીઓને પણ તેણે બીરબલનું વચન કહી સંભળાવી વધામણી આપી અને બધાને સામટા જમવા બોલાવ્યા. બીરબલની હાથ હેઠળના હિન્દુ કામદારોએ આ વાત સાંભળી ત્યારે એતો તે જાણી અજાયબ થયા, અને આવતી કાલે તે વટલીને મુસલમાન થશે તેમ જાણી તેઓ ચિંતામાં પડ્યા. બીરબલ પણ કામમાંથી નવરો પડ્યો ત્યારે આ બાબતનો ગંભીર વિચાર કરવા લાગ્યો, અને વિમાસણમાં પડ્યો કે, મારાથી કામની મુઝવણમાં ને મુઝવણમાં આ શું કાચું કપાઈ ગયું ? તેને તરેહવાર વિચારો આવવા લાગ્યા, પણ કરે શું ? એક વાર હા કહી તેની ના કેમ થઈ શકે ? અંતે કામ કરીને તે ગુપચુપ ઘેર આવ્યો. ત્યાં પણ તેને કાંઈ સુઝ પડે નહી. રાત્રે જમવાનું પણ ભાવ્યું નહી અને ભૂખ્યો સુઈ ગયો. પણ તેને ઉંઘ પણ આવી નહી. સવારે આકુળવ્યાકુળ થતો ઉઠ્યો, તો તેને કાંઇ સુઝજ પડે નહી.આણી તરફ બાદશાહના મેહેલમાં તો જમવાની દોડાદોડી ચાલી રહી. બધા મુસલમાન અમીર ઉમરાવો આવી લાગ્યા અને સઉકોઈ પોતપોતાની જગાએ ગોઠવાઈ ગયા. બીરબલીઓ ચિંતામાં ને ચિંતામાં વિમાસણ કરતો ઘરે બેઠો હતો, તેને બોલાવવા માણસ દોડાવ્યામાં આવ્યો. જેમ તેમ ગમે તેવાં કપડાં આંગ ઉપર નાખી લઇ આખે રસ્તે ઈશ્વરો-

પાસના કરતો તે દરબાર તરફ ચાલ્યો. બીરબલને શું ટેવ હતી કે રસ્તે ચાલતાં ચોતરફ નજર કરી જોતો ચાલતો. એમ જોતો જોતો તે ચાલતો હતો, તેટલાં એક ઘરમાં એક સોનીને દાગીના સાફ કરતાં જોયો. દાગીના સાફ કરવા માટે તેણે પોતાના હાથમાં એક વાળાકુચી લીધેલી હતી. આ વાળાકુચી મોતીનાં દાગીના સફા કરવાના બ્રશની કળાની હતી. તે જોઈ તે બીરબલને એક યુક્તિ સુઝી. બીરબલે તેની આગળ જઈ તે વાળાકુચી તેના પાસે માંગી લીધી. તે લઇને તેણે ચાલવા માંડ્યું. તેના ટાંટિયામાં કાંઇક જોર આવ્યું હતું. તેને દરબારમાં આવેલો જોઈ બધા દરબારીઓ તેમજ અકબર પણ ખુશ થઇ ગયો. બાદશાહે તેને ખુબ માનપાન આપી પોતાની પાસે બેસાડવા માંડ્યો. તે બોલ્યો, "ખુદાવિંદ, હું જમવા તો આવ્યો જ છું પણ મને મારા ધાર્મિક સંપ્રદાય પ્રમાણે કરવું જોઇએ એટલીજ અડચણ છે, તે મારા હાથથી કરવાને મને હોકમ આપો તો હું બેસવાને તૈયાર છું. બાદશાહે તો ભોળેપણે તેને તેમ કરવાની રજા આપી. બાદશાહ સલામત; બીરબલ બોલ્યો, આ જેટલી થાળી પીરસેલી છે તે બધી ઉપર થોડાં થોડાં પાણીનાં ટીપાં નાંખવાં જોઇએ, અને હું તેમ કરૂં તે જોઇ કોઈ ગુસ્સે થાય તો તેની સંભાળ તમારે રાખવી. બાદશાહે બધા દરબારીઓ તરફ જોયું. અને કોઇ કાંઇ બોલ્યું જ નહી, એટલે બાદશાહે તો તેમ કરવાની રજા આપી. આ પ્રમાણે બધાને વચનથી બાંધી લઇ બીરબલે હાથમાં પાણીનું વાસણ લીધું, અને તેમાં પેલી સોનીવાળી વાળની પીછી બોળી તેનાથી પાણી છાંટવું શરૂ કીધું. એક થાળી ઉપર થોડાં થોડાં ટીપાં નાખીને જ્યારે બાદશાહની થાળી ઉપર ટીપાં નાખ્યાં ત્યારે એક અમીર પોકાર પાડી

ઉઠ્યો—"અરરર, ખાને ખરાબ, આ તો વાળાંકુચીની પીછી છે ! આ બોલ સાંભળતાં જ બધા જમવા બેઠેલા ઉઠીને ઉભા થયા, અને દરેકે હજારો ગાળોનો વરસાદ બીરબલ ઉપર વરસાવ્યો. બીરબલને તેઓ બધા મળીને આંચકા મારી બાહાર કહાડ્યો. બીરબલને તો એવું જ જોઇતું હતું. તેને તો ભાવતું હતું ને વૈદે ફરમાવ્યું તેમ થયું. તે દરબારમાંથી ઉભી પુંછડીએ નાહાઠો. બાદશાહને પણ ગુસ્સો તો ઘણો લાગેલો, પણ તે વચનથી બંધાયલો એટલે કશું કરી શકયો નહી. બીરબલ તો આવા વટાળમાંથી છટકયો તે માટે ઈશ્વરના હજારોહજાર ઉપકાર માનતો દોડ્યો જ ઘરે આવ્યો, અને ત્યાં આવ્યા પછી નાહી ધોઇને જમી લીધું.

બાદશાહ બીરબલને વટલાવવા જતાં પોતે જ વટલતો બચી ગયો, એટલે ખસ્યાણો તો ઘણો પડયો. પણ બીજા જ ઠેકાણે રાખી બધાને શાંત પાડી બેસાડ્યા. પેલી રસોઇ નાંખી દેવાડી અને ફરીવાર બીજી રસોઇ કરાવી બધાને જમાડ્યા. બાદશાહે જોયું કે બીરબલ પોતાના ધર્મ ઉપર મુસ્તાક છે. માટે હવે એને કોઇ દિવસે એવી બાબતમાં છેડવો નહી.

અકબર ભારતનું મહાભારત !

બાદશાહ અકબરને નવા નવા પુસ્તકો રચવાનો અને રચાવાનો ઘણો શોખ હતો, અને તેથી જ તેણે હિંદુ, તેમજ મુસલમાન ધર્મના પુસ્તકો વગેરેનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમાં ભારત પણ હતું. તેમાં લખાયલાં પાંડવ કૌરવોનો યુદ્ધનો હેવાલ તેણે અનેક વાર રસ લઈ લઇને વાંચ્યો હતો, અને તે ઉપરથી તેણે એવું અનુમાન બાંધ્યું હતું કે પાંડવોના પરાક્રમો-થી જ ભારત થયું હતું. પણ તે વિચારે તેને દિગ્મૂઢ કરી

મુકયો. તેને મનમાં ખુબ ડોહોલાણુ થયું કે, જેમ પાંડવ પરાક્રમથી ભારત થયું તેમ મારા પોતાના પ્રતાપથી "અકબર ભારત" થાય કે નહી. ઘણા દિવસ તો એ વાત તેણે પોતાના મનમાં રાખી મુકી. પછી તેણે બીરબલ આગળ એ વાત છેડી પોતાની ભ્રાંતિ ભાંજવાનો ઠરાવ કીધો. તેણે સવાલ કીધો કે, "બીરબલ આગળના વખતમાં જેમ કૃષ્ણનું ભાગવત થયું છે. રામનું રામાયણ થયું છે, પાંડવોનું ભારત થયું છે તેમ મારૂં પણ "અકબર ભારત" થઈ શકે કે નહી ? તેઓની પેઠે મારૂં નામ પણ ચોખંડ પૃથ્વીમાં ફેલાઈ ગયું છે, માટે એ વાતની તજવી જ રાખજે." બીરબલીઆએ જોયું કે અકબર પોતાનું ચરીત્ર લખવાનું કહે તે જુદી વાત છે, પણ અહીં તો તેને ભારત બનાવવાનો પવન લાગ્યો છે માટે તે વાત એના મનમાંથી કેમે કરી કહાડી નખાવવી જોઇએ છે. એમ વિચારી તેણે કહ્યું, "ખુદાવિંદ, અકબર ભારત, થવામાં મુદ્દલ મુશકેલી નથી, પણ ભારતમાં જેવા સવા લાખ શ્લોક છે તેમ 'અકબર ભારત'માં પણ તેટલા જ જોઇશે અને તેમ કરવામાં સવા લાખ રૂપિયામાં આખું ભારત થશે, માટે જો તેટલું નાણું મળશે તો હું તૈયારી ચલાવીશ, અને છ મહીનામાં આવું આખું પુસ્તક તૈયાર કરી આપીશ." બાદશાહ આ સાંભળી ખુશ થયો. અને તુરત જ ખજાનચીને બોલાવી સવાલાખ રૂપિયા બીરબલને ત્યાં પહોંચાડી દેવાની તાકીદ કરી દીધી. બીરબલે તે નાણાંમાંથી શહેરમાં કુવા, તળાવ, ધર્મશાળાઓ, વગેરે બંધાવી, સદાવ્રતો સ્થાપી નામના કરી દીધી. એમ કરતાં મુદત પુરી થવા આવેલી જોઈ એક દિવસે બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે પેલું ભારત સંપૂર્ણ થયું કે નહી ? હજુ કેટલાક દિવસ લાગશે ? બીરબલ પાસે જો કે કશું હતુંજ

નહી પણ તેણે તુરત જવાબ આપ્યો, ખુદાવિંદ તૈયાર તો થવા આવ્યું છે, પણ લગાર અધુરૂં છે તે થોડાક દિવસમાં ખલાસ થશે. એવી બીજીત્રીજી વાતો કરી બીરબલ ઘરે આવ્યો. ઘર આવીને થોડાક કોરા કાગળો લીધા. તેને પુસ્તકના આકારમાં કાપી ઉપર નીચે લાકડાની ચીપો મુકી, ઉપર એક રેસમી કપડું બાંધ્યું અને તેને બરાબર સંસ્કૃત ભારત પુસ્તકનો આકાર આપી દીધો. તેના ઉપર પણ પચાસેક ગજનો રેશમી શેરો વીટાલ્યો ને પુસ્તકનું થોથું બગલમાં મારી બીરબલ એક દિવસે બાદશાહ આગળ ગયો. તે જોતાંજ બાદશાહે અજાયબ થઈ પુછ્યું બીરબલ, ગ્રન્થ ખલાસ થયો કે શું? બીરબલે કહ્યું, હા, નામવર થયો છે, પણ સહેજ અડચણ બાકી રહી છે તેનો નિકાલ મહારાણી સાહેબ આગળ થશે. જો તમો નામદાર આજ્ઞા આપો તો જઈ આવું. બાદશાહે તેમ કરવા ખુશીથી રજા આપી, એટલે બીરબલે છોડેલી દોરી પાછી વીટાળી તે થોથું એમને એમ બગલમાં મારી મેહેલમાં રાણીના ઓરડામાં ગયો. ત્યાં પેલું પુસ્તક મુકી તેણે બાઈ સાહેબને ખુદાવિંદનો હોકમ કહી સંભળાવ્યો, પછી બોલ્યો, નામદાર રાણી માતા, હોકમ મુજબ આ ગ્રન્થ તો આખો મેં તૈયાર કીધો છે પણ તેમાં થોડીક અડચણ રહી ગઈ છે તેનો ખુલાસો ખુદ તમારા તરફથી મળશે એમ માની હું અહીં તમો સાહેબ આગળ આવ્યો છું, માટે આપ જો ગુસ્સે નહી થાવો તો તે પુંછું. રાણી બોલી, બીરબલ તારે જે પુછવું હોય તે સુખેથી પુછ. રાણીનો હુકમ થવાથી બીરબલ બોલ્યો, પાંડવનાં ભારતમાં પાંડવની સ્ત્રી દ્રૌપદીને પાંચ ભરથાર, પાંચ પાંડવો, હતા. તેમ તમારા પાંચ કયા કયા છે તે કહો એટલે ગ્રંથ પુરો થશે, અને બધી અડચણ નીકળી જશે. આ સાંભળતાંજ

રાણી તો રાતીપીળી થઇ ગઈ અને બીરબલને તરેહવાર ગાળો ભાંડવા માંડી. તે બોલી, "બીરબલ આવી નીચ મશ્કરી કરવાની બુદ્ધિ તને અને ખાવિંદને કોણે આપી, માટે મારે બીજું તો કાંઇ કરવું નથી પણ તારા આ ધિક્કાર ભરેલા ગ્રંથને સળગાવી દેવો જોઇએ." એમ કહી દાસીને બોલાવી, તેણીને હોકમ કીધો કે આ ગ્રંથને ભઠ્ઠીમાં નાખી સળગાવી મુક, અને તે બળીને રાખ થઇ જાય ત્યાં સુધી ઉભી રહેજે. દાસી પુસ્તક લઇને દોડી અને ભઠ્ઠીમાં નાખી તે જ્યાં સુધી બળી ગયું ત્યાં સુધી ઉભી રહી, અને પછી 'હોકમ બજાવી' આવી એમ બોલી ત્યાં ઉભી. બીરબલ તો તે સાંભળી મનમાં તો બહુ જ ખુશી થયો કે ચાલ પીડા ગઇ; છતાં બાહેરથી જાણે નિરાશ થઇ ગયો હોય તેવો દેખાવ કરીને ગમગીન ચેહેરે ઉભો રહ્યો. અને ત્યાંથી દોડતો જ બાદશાહ આગળ આવી ગમગીન ચેહેરે ઉભો રહ્યો. તેમ જોઇ બાદશાહે પુછ્યું, બીરબલ, શું થયું એમ ઉદાસ થઇને કેમ આવ્યો? બીરબલ બોલ્યો જહાંપનાહ, રાણી સાહેબે તો મારા બનાવેલા ગ્રંથનો નાશ કીધો છે; પણ તેમાં કાંઈ આપનો ઉપાય નથી, જો ખરૂં પુછાવો તો રાણી સાહેબ એમાં તો પતિવ્રત પાળનારાં છે કે તેમને મનથી આપના સિવાય પુરૂષ માત્ર તેને ભાઈ, બાપ, પુત્ર સુમાન છે; તેથી જ મારૂં સાંભળીને તેમને ક્રોધ આવ્યો અને તે ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં તે પુસ્તકનો નાશ કરી નાખ્યો. હવે કરવું કેમ? આટલી સખત મેહનત અને તેને માટે ખરચેલા સવા લાખ રૂપિયા પણ પાણીમાં ગયા, પણ શું કરૂં ખુદાવિંદ એમાં મારો કસો દોષ નહતો. ફરીથી પૈસાનો ખરચ કરી શકતા હો તો હું ફરીથી શ્રમ ઉઠાવી નવેસરથી પુસ્તક રચવાનું કામ નવેસરથી હાથ ધરીશ. બાદશાહે વિચાર કરી કહ્યું, બીરબલ, જ્યારે એવી

અડચણ છે ત્યારે ફરીથી ગ્રંથ લખવાનું કશું પ્રયોજન નથી, જે થયું તે થયું. પૈસા પણ ખરચાયા તો ખરચાયા પણ હવે બીજો ખરચ કરવો નથી.

બાદશાહનું આ પ્રમાણેનું બોલવું સાંભળીને બીરબલે કહ્યું, 'બહુ સારૂં ખુદાવિંદ, જેમ આપની મરજી. પછી મનમાં ખુશી થતો ઘેર ગયો અને બાદશાહને પૈસે પોતાનું નામ પ્રખ્યાત કીધું; અને આ પ્રમાણે અકબર ભારતનું ભારત સમાપ્ત થયું.

[પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત]

વિનોદી વાર્તાસંગ્રહ—ભાગ ૨ જો.

જેમ દિલ્લીની દરબારમાં દિવાનગીરી ઉપર રહીને બીરબલે પોતાની ચાલાકી, હાજરજવાબી અને બુદ્ધિબળ દેખાડ્યું તેમજ બીજા કેટલાક મોટાં શેહેરોના રાજવાડાઓમાં બીજા પણ અનેક ચતુર આસામીઓ દિવાનગીરી કે એવાજ બીજા મોટા અધિકાર ઉપર રહીને પોતાનું ઉત્તમ પ્રકારનું બુદ્ધિબળ, વિનોદ, અને હાજરજવાબી બતાવી ગયા છે. તેમાંના કેટલાકનો સંગ્રહ આ ભાગમાં આપવામાં આવ્યો છે. તે વાંચતાં, તેઓનું ચાતુર્ય પણ બીરબલ કરતાં કાંઈ ઓછા પ્રકારનું જણાતું નથીઃ—

મશ્કેરા તેનાલીરામકૃત વાર્તાઓ—હું મશ્કેરો કેમ બન્યો?

તૈલંગુ પ્રદેશમાં તેનાલી નામનું એક નાનકડું ગામ આવ્યું છે. ગામમાં મુખ્ય વસ્તી તૈલંગા બ્રાહ્મણોની છે, અને ત્યાં એક બ્રાહ્મણને ઘેર એક દીકરો અવતર્યો; તેનું નામ તેના માબાપે "તેનાલીરામ" એવું પાડ્યું હતું. આ છોકરો જેમ ઉમ્મરે વધતો ગયો તેમ વધુ ને વધુ બોલકણો અને ઠઠ્ઠાબાજ થતો ગયો. એતેફાક એવો બન્યો કે, એક દિવસે તે મોહોલાઓમાં બીજા પોરિયાઓ જોડે રમતો હતો તે વેળા એક સન્યાસીએ તેને દીઠો. તેની વર્તણુક તથા બીજી ઢબછબ બહુ વિચિત્ર જોઈ તે સન્યાસીનું ધ્યાન ખેંચાયું, એટલે તેને બોલાવી એક મંત્ર આપ્યો, અને કહ્યું કે બેટા, આ મંત્ર કાળી માતા સમક્ષ એક જ રાતમાં ત્રણ કરોડ વખત જપશે તો કાળી માતા પોતાના એક હજાર

મોહડાઓ સાથે તારા હજુર ખડી થશે. તેનાથી તારે લગારે ડરવું નહી, અને તે તને હીમ્મત ભરેલો જોશે ત્યારે કાંઇ પણ માંગી લેવાને તે તને ઉસ્કરશે; માટે તે વેળા તને જે ભાવે તે માતા પાસે માંગી લેજે. આ મંત્ર લઈ પેલો છોકરો ઘરે ગયો, અને સન્યાસીએ શીખાડેલો મંત્ર જપવાની તક જોતો બેઠો. એક રાત્રે તેને તેવી એક તક હાથ લાગી એટલે તે ઝટ ઘરથી પડોશના ગામમાં આવેલાં કાળી માતાનાં મંદિરે ગયો; અને ત્યાં જઇ શીખામણ મુજબ મંત્રના જપ કરવા મંડ્યો. તે જપ પુરા થયા કે તુરત જ કાળીકા માતા એક હજાર મોહોડાં, બે હાથ અને બ્હીક પેદા થાય એવા ચેહેરા સાથે તેનાલીરામ હજુર આવી ખડી થઈ. તેને જોઇ છોકરો બીલ-કુલ બીહધો નહી; પણ સામો તેને જોઇ તે ખડખડ હસી પડ્યો. તે જોઇ માતાએ બહુ કઠોર અવાજે તેને હસવાનું કારણ પૂછ્યું. રામજીએ કંઇ પણ ધાસ્તી વગર ઉત્તર આપ્યો, માતાજી, હમો મનુષ્ય માત્રને એક નાક અને બે હાથ હોવા છતાં પણ જ્યારે સળેખમ જેવું થાય છે, ત્યારે નાખ મસળવાને બે હાથ પુરતા થતા નથી; તો તમોને તો એક હજાર નાખો છે અને હાથો તો ભાગ્યે જ બે છે, ત્યારે તમોને જ્યારે સલેખમ જેવું થતું હશે, ત્યારે તે બે હાથ તમારાં એક હજાર નસકો-રાંને કેમ પોહોંચી વળતા હશે ? તેની મને અજાયબી લાગે છે. રામાની આ ટકોરબાજીથી ખુશી થઇ, માતાએ તેને વરદાન આપ્યું કે, બેટા, જે તેં હાલ જબાંદરાજી ચલાવી છે તે ઉપરથી તું કોઈ રાજવંશી દરબારમાં મોટા મશ્કેરાની પાયરીએ ચઢશે. છોકરાએ બહુ ખુશમાં આવીને માતાને પગે પડી કહ્યું કે, માતાજી તમે મને બહુ મોટી નવાજેશ કીધી છે. માતાજી બહુ રાજી થયાં અને વધારામાં રામાને આશિષ દઇ બોલ્યાં

કે, તારી આ બુદ્ધિ ઉપરથી મને લાગે છે કે તું દરબારી મશ્કરો થઇ રાજાની દરબારમાં માનપાન પામીશ. આટલું બોલતાંની સાથે કાલી માતા અલોપ થઇ ગયાં. અને તે દિવસ પછીથી રામાજી મશ્કેરા તરીકે વધુ ને વધુ પ્રસિધિમાં આવતા ગયા, અને તેમ કરતાં "રાયર"ની દરબારમાં મશ્કેરાની પદ્વી પણ પામ્યા, અને ત્યાંજ રહેવા લાગ્યા. રાજા કૃષ્ણ દેવરામ જે વીજ્યા નગ્રામમાં રાજ્ય કરી ગયો છે તે ઇ. સ. સોળમી સદીની શરૂ-આતમાં હંપી ખાતે રાજ્યાસન ચલાવતો હતો, અને રાયરનાં નામથી ઓળખાતો હતો. હવે આપણે એજ તેનાલીરામની ટકોરબાજી અને ઠઠ્ઠાબાજીની રમુજી વાર્તાઓ ચલાવીશું.

દરબારશ્રીનો ખોફ—હાથીને પગ તળે ચગદી નાંખવાનો હોકમ.

એક દિવસે દરબાર ભરાઇ છે અને તેમાં રાયર પણ બીરાજમાન છે. તેનાલીરામ પણ કલવલ કરતો બેઠો છે. ઠઠ્ઠા મશ્કેરી ખુબ ચાલી રહી છે. તેનો લાભ લઇ તેનાલીરામે ખુબ મસ્તીમાં આવી મશ્કેરીની હદ કુદાવી જવા માંડી. તે જોઇ રાયર બહુ ગુસ્સે થયો, અને એકદમ ઉશ્કેરાઈ જઇ હોકમ કીધો કે 'તેનાલીરામને અહીંથી ઉપાડી લઇ જાવો અને એક ખાડો ખોદી તેનું ધડ જમીનમાં દાટી, ડોકું ઉપર રાખી તેના ઉપર હાથી ધમધમાવી લઇ જઇ, હાથીના પગ તળે કચડી નાખો.' આ હોકમથી દરબાર આખી ચુપચાપ થઇ ગઈ; પણ દરબારનો હોકમ થયો ત્યાં પછી શું? તુરત દોડાદોડી થઇ રહી. હજુરિયાઓએ ઝટ હાજર થઇ તેનાલીરામને ધસડવા માંડ્યો. તેને ધસડતો મેદાનમાં લઇ જવામાં આવ્યો. ત્યાં તુરતાતુરત તેને માટે એક ખાડો ખોદી, તે બાપડાને અંદર

ભૂમીદા કીધો, અને ડોકું તેનું બાહાર રાખ્યું. તે ક્રિયા થઇ રહેતાંજ નોકરો હાથીને લઇ આવવા દોડ્યા. તેઓ તે જાનવરને લાવે તેટલાં એક ધોબી કપડાંનો ગાંસડો માથે ઉપાડી ચાલ્યો જતો જોવામાં આવ્યો. તે બાપડો લગાર ખુંધો હતો. તેનાલીરામને ખાડામાં અરધો દાટેલો જોઇ તે આશ્ચર્ય પામ્યો, અને પુછવા લાગ્યો કે ભાઇ, આ પ્રમાણે તું જમીનમાં અરધો દટાઇને કાં પડ્યો છે? તેનાલીરામે વિચાર્યું કે આ બોચિયું ઠીક સપાટામાં આવશે. એટલે તેણે ઉત્તર આપ્યો કે, ભાઇ ધોબી, મારો હેવાલ સાંભળ; હું ખુંધો હતો, તે ખુંધ કહાડવાને ઘણા ઉપાયો કીધા પણ કાંઇ ઉપાય કારગત લાગો નહી. અંતે મને એક હકીમજી હાથ લાગી ગયા. તેણે મને આ પ્રમાણે ખાડામાં પડીને ખુંધ દબાય તેવી રીતે પડવા ફરમાવ્યું. મેં તેમ કરવા માંડ્યું અને અંતે તેમ કરતાં મારી ખુંધ નિકલી ગઈ છે, અને હું સિધો સરવર જેવો થઈ ગયો છું. તું મને ખાડામાંથી કહાડ અને તપાસી તારી ખાતરી કર. ધોબીએ તેના ઉપર વિશ્વાસ મુકી તેને બાહાર કહાડ્યો અને બરાબર તપાસી જોયો. તો ખરેખર તે તો સિધો સોટા જેવો જણાયો. ધોબીએ લલચાઈ, પોતાની ખુંધ સરખી કરવાને તેનાલીને કાલાવાલા કીધા કે, ભાઇ તું તો હવે સિધો થઈ ગયો છે, માટે એ ખાડામાં હવે મને દાટ, કે જેથી મારી ખુંધ પણ નિકળી જાય. તેનાલીરામને તો તેવુંજ જોઇતું હતું, એટલે ખુશીથી ધોબીભાઇને ખાડામાં દાટી દીધા. તે થઈ રહેતાંજ તેને ત્યાં પડતો મુકી, તેનાલીરામ પેલો ધોબીનાં કપડાંનો ગાંસડો લઈ સિધોજ દરબારમાં રાયર આગલ જઈ કુરનસ બજાવી ઉભો. સર્વની અજાયબીનો પાર રહ્યો નહી, અને રાયર પણ બહુ આશ્ચર્યચકિત થઈ પુછવા લાગ્યો

કે, તેનાલીરામ તું ક્યાંથી ફુટી નિકળ્યો? મેં તો તને મારી નાખવાની સજા ફરમાવી હતી અને તું તો આ નવા વેષે મારી આગળ આવી ઉભો છે? તો શું થયું બોલ, ભસી મર, તુરત ખુલાસો કર કે એમાં શું ભેદ છે? તેનાલીરામ હાથબક્ષ કરી બોલવા લાગ્યો, મેહેરબાન, તમે મને મારી નાખવા હોકમ કીધો ખરો; પણ એક પ્રમાણિક લાગણીવાળા ધોબીએ મારી જગા લીધી છે, અને આ ગાંસડો મને સોંપ્યો છે, તે લઈ હું આપ હજુર નમન કરવા આવ્યો છું. રાયર તેમજ આખી દરબારે તેનાલીરામનાં ચાતુર્યનાં વખાણ કર્યાં, અને રાયરે તેની સજા માફ કરી તેને ખુશીથી જતો મુક્યો.

કમબખતનું તરવારથી ડોકું ઉરાડી દેવો!

હાથીના પગ તળે કચડી મારવાના હોકમમાંથી છટક્યા પછી, તેનાલીરામ બીજીવાર પાછો ભર દરબારમાં કાંઈ કઠોર મશ્કરી ઠઠ્ઠાબાજીથી રાયરની ઇતરાજી મેળવવા પામ્યો. તે વેળા રાયરે બે સિપાહોને બોલાવી તેને દૂર લઈ જઈ તરવારથી તેનું ડોકું છટકાવવાનો હોકમ કીધો. તેનાલીરામે જોયું કે વળી આ નવું વિઘ્ન આવ્યું ખરૂં. પણ હોકમને તાબે થયા વગર તો છુટકો નથી. એટલે શિપાઇઓ તેને ઉઠાવી ચાલ્યા. તેમના સાથે તે મુંગો મુંગો નદી કીનારે ગયો. ત્યાં ગયા પછી તેનાલીરામે તદબીર ધુંડવા માંડી કે હવે આ બલામાંથી કેમ છુટવું? ધીરે રહી તે શિપાઇઓને કહેવા લાગ્યો, ભાઇઓ, ગમે તેમ હવે મારે પરમેશ્વરની દરબારે જવાનું નિર્માણ તો થયું છે, અને તે કર્મ તમારા હાથે જ થવાનું છે. પણ હું તમારા હજુર એક માંગણી કરૂં છું કે મને તલાવમાં છેલ્લી વખતે નાહી ધોઈ પવિત્ર થવા દેવો. તમે બંને જણા નાગી

તરવારે મારા સામે તૈયાર થઈ ઉભા રહો, અને જેવો હું પ્રાર્થના કરી તમને ઇસારત કરૂં કે, તમોએ આ મારૂં ડોકું ઉરાડી દેવું. પેલા શિપાઇઓ તેમ કરવાને કબુલ થયા. તેઓ ઠરાવ પ્રમાણે તળાવમાં પડ્યા, અને તેનાલી ડોકું બાહાર રાખી નાહવા લાગ્યો. જ્યારે શિપાઇઓ નાગી તરવારે સામસામા ઉભા રહ્યા, એવી રીતે કે ઇસારત થતાં જ તેનાલીનું ડોકું છટકાવી નાખે. આવો મામલો થતાં જ લાગલા જ તેનાલી પાણીમાં ડુબકી મારી છેક તલિયામાં ગરક થઈ ગયો; અને શિપાઇઓએ તેમ જોતાં જ સપાટાબંધ પોતપોતાની નાગી તરવાર ફેરવી દીધી. તે તરવારે તેનાલીનું ધડ તો કંઈ છુટું થયું નહી, પણ ખુદ તે તરવારો અરસપરસ તેમનાં પોતાના જ ઉપર લાગી, અને તેનાલીને મારવા જતાં તેઓ પોતે જ ત્યાં મુરદાં થઈ પડ્યા. વગર વખત ખોહવે તેનાલીરામ પાણીમાંથી બહાર નીકલ્યો; અને આ મામલો જોઈ લઈ હસતો રમતો ચાલ્યો રાયરની દરબારમાં. ત્યાં રાયર તથા બીજા સઘળા તેને જીવતો જાગતો જોઈ હેરત થઈ ગયા. રાયરે તેને સવાલ કીધો, અરે કમબખ્ત, તું પાછો કયાંથી જીવતો જાગતો આવી ઉભો ? બોલ ઝટ શું કરામત થઈ અને કેમ છટકયો ? તેનાલીરામ ખોંખાર મારી બોલ્યો નામવર રાય, તે અપટ શિપાઇઓએ એકબીજાને કાપી નાંખ્યા અને મને સલામત જતો મૂકયો. આ પ્રમાણે હું તમો નામવરની સેવામાં પાછો હાજર થવા પામ્યો છું.

મને મળે તેમાં તારો અર્ધો ભાગ !

એકવાર રાયરની દરબારમાં કેટલાક "ભાગવત નૃત્ય" કરનારા આવી ચઢ્યા. આ નૃત્ય કળાકારો એવો જ ધંધો લઈ બેઠેલા કે શ્રી ભાગવતમાં પરમાત્મા કૃષ્ણજીવનના જે

દેખાવો વર્ણવવામાં આવેલા છે તેના દેખાવો કરી તે નૃત્યકલા મારફતે લોકોને દેખાડવા. આ કળા હાલના વખતમાં ઝાઝી જોવામાં આવતી નથી; અને તેને બદલે કાલક્ષેપસનાં નામથી ઓળખાતું નૃત્યકળા ચાલુ થયલું જોવામાં આવે છે, જેમાં ધર્મ સંબંધી ગાયનો નૃત્ય સાથે ગાઈ બતાવવામાં આવે છે. આ જાતના કેટલાક કળાકારો દરબારમાં હાજર થયા અને પોતાનું નૃત્ય બતાવવાને માંગણી કરી. રાયરે તે કબુલ કીધું અને એક દિવસ ઠરાવ્યો. રાયરે બે દરવાજે બે જુદા જુદા સંત્રીઓ બેસાડ્યા અને તેઓને તાકીદ કીધી કે અંદર નૃત્ય કળા ચાલે ત્યારે બધાને દાખલ થવા દેવા, પણ તેનાલીરામને પેસવા દેવો નહી. તેનાલીરામને તે વાતની ખબર પડી અને તે ઉપરથી તેણે ઠરાવ કીધો કે ગમે તેમ અંદર જવું તો ખરૂં; અને જઇને કંઇક ઠઠોલી પણ બનાવવી. દરવાજા ઉપર ગયો અને સંત્રીને પુલવ્યો કે ભાઈ, મને અંદર જવા દે. સંત્રીએ તો રાયરના હુકમ પ્રમાણે તેને અંદર જતાં અટકાવ્યો. એટલે તે બોલ્યો, ભાઈ હું અંદર જઈ કાંઇક ચમત્કાર કરી ઇનામ મેળવીશ અને જે મળશે તેનો અર્ધો ભાગ તને મોટી ખુશીથી આપીશ. સંત્રી બાપડો કડકાબાલુસ, તે સમજ્યો કે એને ઇનામ મળશે તે કાંઈ જેવું તેવું નહી હશે, અને તેનો અર્ધો હિસ્સો આપણને મલશે, એટલે આપણો તો બેડો પાર. એમ સમજી તેનાલીને અંદર જવા દીધો. બીજે દરવાજે પાછો બીજા સંત્રીએ તેને અટકાવ્યો, અને ત્યાં પણ પોતાને ઇનામ મળે તેનો અર્ધો ભાગ આપવાને લલચાવી, ભાઇ તો અંદર ઘુસ્યા. અંદર તો શ્રીકૃષ્ણનો ભાગ એક નટવૈયો ભજવતો હતો, તેને જોતાં જ તેનાલીએ તોખલ મચાવ્યું. પોતાની જોડે તે દુધ દહી વળોવવાનો શોટો છુપાવી લઈ ગયો હતો, તે બાહાર કાહાડી તે

કૃત્રિમ કૃષ્ણને લગાવી કાઢયો. તે બાપડાને ફટકા પડતાં તે તો બુમ પાડી ઉઠયો, અને નૃત્યમાં ભંગાણ કરી મુકયું. તેમ જોઈ તેનાલીરામ પોકારી ઉઠયો કે, શું આ તે શ્રીકૃષ્ણ કહેવાય કે? શ્રીકૃષ્ણને એવા સેંકડો ગવલણો તરફના ફટકા પડતા અને તેઓ તો તેને બીલકુલ ગણકારતા નહી, ને તું તો આટલા એકજ ફટકામાં આટલું ધીંગાણું મચાવી રહ્યો છે? આ ગરબડ સાંભળી રાયરનું તેના તરફ ધ્યાન ખેંચાયું, અને બોલ્યો કે આ કમબખતને દાખલ નહી કરવાનો હોકમ કીધેલો અને તે અંદર કેમ ઘુસ્યો? મારો એ મુજીને ૨૪ ફટકા બાંધીને માર મારો. તેનાલીએ જોયું કે આ પણ ઠીક તીખલ મચ્યું છે. ફટકા લગાવવાને તેને બહાર ખેંચી જવામાં આવતો હતો તે વેળા દરવાજા ઉપર આવતાં શિપાઇઓને હોકમ કીધો કે મને જે મલ્યું છે તેનો અર્ધો ભાગ આ સંત્રીને આપવો, કેમકે મેં એના સાથે કબુલાત કરેલી છે. સંત્રી બાપડો ઠગાઇને જોવા લાગ્યો કે આ શું પીડા? શિપાઇઓએ સંત્રીને પુછયું કે શું આ કબુલાત ખરી છે કે? સંત્રીએ કબુલ કીધું, એટલે શિપાઇઓએ હસ્તે ચેહેરે તેને કહ્યું કે તેનાલીને બીજું તો કાંઈ નહી પણ, ૨૪ ફટકાનું ઇનામ મળેલું છે માટે અરધા ભાગ તરીકે ૧૨ ફટકા તારે ખાવા પડશે. સંત્રી મુંગે મોહડે તેને શરણ થયો, અને ઇનામની નવાજેશ થવાને બદલે ૧૨ ફટકાનું ઇનામ લઈ મુંગો બેઠો. હવે ત્યાંથી આગળ જતાં બીજા દરવાજાવાળા સંત્રીનો પણ એજ હાલ કીધો. તે બાપડો અરધા ઇનામથી નેહાલ થવાની લાલસામાં ૧૨ ફટકા ખાઈ રડી રહ્યો, અને ભાઇજી સાહેબ તેનાલીરામ તો ખુશખુશાલ હસ્તા રમતા રાયરની દરબારના નાચરંગમાં ફરી ઘરે સીધાવ્યા!

રાયર અને તેના ગુરૂજીને તેનાલીરામે કેમ બનાવ્યા?

એક દિવસે તેનાલીરામને વિચાર આવ્યો કે દરબારમાં આવી ઠઠ્ઠામશ્કેરી કરતાં કોઈ દિવસે, રાયરની સખ્ત ખફગીમાં આવી પડવાનો અને જાન જવાનો સોદો છે. માટે તેણે કાંઈ યુક્તિ લગાવી સદાનો છુટકો મેળવવાની તદબીર ચલાવી. એમ વિચાર કરી તે એક દિવસે રાયરના વડા ધર્મગુરૂ આગળ ગયો; અને તેના પ્રત્યે કેવીએક મિત્રાચારી અને સદભાવના બતાવતો હોય તેમ વર્તણુ ચલાવી, તેણે તેના હજુર એક છુપી યુક્તિ રજુ કીધી. તેમ કરતાં તે બોલ્યો, કૃપાસાગર ધર્માધ્યક્ષજી, તૈલંગ દેશથી મારે ત્યાં એક ધણીધણિયાણી પહરોણા આવ્યાં છે; પણ તે બાઇની ખુબસુરતીની શું તારીફ કરૂં? મારા વિચાર પ્રમાણે દુનિયામાં તેનો જોડો મળવો કઠણ છે. આ સાંભળી, ગુરૂજીનું મન ચલિત થયું અને જીવ તલપાપડ થવા લાગ્યો. તેઓ કાકલુદી કરતા આવાજે તેનાલીને કહેવા લાગ્યા કે, ભાઈ, એક વખત તેના જોડે મારો મેળાપ કરી આપીશ તો તારો ઉપકાર નહી ભુલું. તેનાલીએ જોયું કે ગુરૂજી પસરી તો ગયા, એટલે તે લગાર ભારી થતો હોય તેમ બોલ્યો કે, ગુરૂજી મહારાજ, તમારૂં કામ તો માથે ચઢાવું પણ તે બાઇનો માટી જોડેનો જોડે રહે છે, માટે તમારો કેમ જોગ સાંધી આપું? તેની મને સમજણ પડતી નથી. જાણે ઘણોએક વિચાર કીધા પછી કાંઈ ધ્યાનમાં આવી ગયું હોય તેમ ડોળ કરી તેનાલી બોલ્યો કે, હા, મહારાજ એક યુક્તિ મને ઠીક ધ્યાનમાં ઉતરી છે. તમે સ્ત્રીનો વેષ લઈ સ્ત્રીની સાડી પેહેરી, રાતે દશ વાગે મારે ઘેરે પધારો તો તમારી મુલાકાત કરી આપું; અલબત તમો સ્ત્રીવેષે આવશો એટલે કોઇને કાંઈ શંકા ઉપજશે નહી; તેમ તેના ધણીને પણ કશી

શંકા નહી થશે. ગુરૂજી તેમ કરવા કબુલ થયા. એટલે તેનાલી ત્યાંથી રજા લઈ ગયો. જેવો તે ત્યાંથી ગયો કે દોડ્યો રાયર પાસે. તેના આગળ જઇ કુરનસ બજાવી તેને બનાવવા માંડ્યો કે મારે ત્યાં એક ધણીધણિયાણી દેશાવરથી પહરોણા આવ્યા છે, તેમાં સ્ત્રી તો જાણે ઇંદ્રાણીનું પુતળું જ જોઈ લેવું. રાયરનો જીવ પણ તે સ્ત્રીને મળવા તલપાપડ થઈ રહ્યો, એટલે તેણે પણ તેનાલીને માંગણી કરી કે, બાપુલીયા, એકવાર મને તે પુતળી જોડે મીલાપ કરી આપ. તેનાલીએ જોયું કે રાયરજી પણ ખાસ્સા સપડાયા; એટલે મોહો ગંભીર બનાવી કહ્યું કે, રાયજી, તમારૂં કામ માથે ચઢાવ્યું. તમે રાત્રે બાર બજે સ્ત્રીનો વેષ સજી મારે ત્યાં પધારજો, હું તમારૂં કામ દરોબસ્ત કરી આપીશ; અને તે દરમ્યાન હાલ હું જઇને બધી ગોઠવણ કરી દઉં છું. તેનાલી ઘરે ગયો, અને ઠરાવેલા વખતની રાહ જોતો બેઠો. રાત્રે દશ બજે પેલા ધર્મરાજ સ્ત્રીના વેષમાં ઠનઠન કરતા આવી ચઢ્યા. આગતા સ્વાગતા કરી તેનાલી તેમને ઘરમાં લઈ ગયો, અને એક ઓરડામાં દાખલ કરી એક ખાટલો બીછાવી ઉપર ગાદલું નાખી ગુરૂજીને ઉપર વીરાજમાન કરી દીધા. તે પછી ઠરાવેલા વખતે રાય સાહેબ ઠણઠણાત કરતા સ્ત્રીવેષે આવી ચઢ્યા. તેમની પણ પુરેપુરી આગના સ્વાગતા કરી તેનાલીએ પેલોજ ઓરડો જેમાં ગુરૂજી સ્ત્રીવેષે બેસીને ખુબસુરત પહરોણીની રાહ જોતા બેઠા હતા, તે ઓરડી દેખાડી કહ્યું કે, જે સ્ત્રીની મેં વાત કરી છે તે આ ઓરડામાં છે, માટે આપ ખુશીથી અંદર સીધારો. રાયજી પણ ઠણઠણાત લેહકો કરતા ઓરડામાં પેઠા. તેનાલીએ જોયું કે રાયજી સુખરૂપ અંદર ભરાયા એટલે તેણે બારણું ઢાંકી દઇ બાહેરથી તાળું વાસી દીધું. ગુરૂજી જાણે

કે આ હમણા આવી તેજ પેલાની પહરોણી છે અને રાયજી સમજે કે ખાટલે બેઠેલી સ્ત્રી તેનાલીએ કહેલી તેની પહરોણી છે. એમ બન્ને ભરમમાં ને ભરમમાં કુટાય છે, અને તેમ કેટલોક વખત તેવા ઘોંટાળામાં પસાર થયા પછી ગુરૂજીએ જાણ્યું કે આ તો રાયજી છે અને રાયજીએ જાણ્યું કે આ તો ગુરૂજી છે. બન્ને ખુબ લજ્જા પામ્યા અને સજડ બની ગયા તે માટે પસ્તાઇને તેનાલીરામ ઉપર તો બહુ ઉસ્કેરાયા, અને બારણું ઉઘાડવાને તેને હાકેહાક પાડે. તેનાલી કયાં કાચો હતો કે તે ઝટ બારણું ઉઘાડે. થોડોક વખત બન્નેને ઓરડામાં અફાડઝીક કરવા દીધી; પછી અંતે ચુપકીદી તોડી, તેણે બન્નેને ગંભીર અવાજે કહી દીધું કે, સાંભળો, મેહરબાન રાયરજી તથા કૃપાળુ ધર્મગુરૂજી, દરબારમાં હું તમારી બન્નેની કોઇ પણ વખતે ગમે તેવી મસ્કેરી કરૂં કે ઠઠ્ઠાબાજીમાં તમારી બન્નેની કાંઇ ટકોરબાજી કરૂં તો તે મસ્કેરી ઠઠ્ઠાથી ગુસ્સે થવું નહી, અને તે માટે બન્નેએ મોટાં દીલથી મને દરગુજર કરવો. જો આમ કરવાની તમો પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક મને ખાતરી આપો તો હું તમોને આ બંધમાંથી મુક્ત કરૂં. બન્નેએ ગંભીર વચન આપી, તેમ કરવાની કબુલાત આપી, એટલે તેનાલીરામે બારણું ઉઘાડી નાખ્યું અને બન્નેને છુટા કીધા; પણ પોતાની આ કસુરબદલ બન્નેની ક્ષમા ચાહી. રાયર તેમજ ધર્મગુરુજી, જો કે મનમાં તો તેનાલીની આ યુક્તિથી ખુબ ખીજાયા તો ખરા, પણ તેની તે વાત બરાબર જાણી ગુપચુપ પોતપોતાને ઠેકાણે રૂખસદ લીધી.

તેનાલીરામ એક ચિતારા તરીકે!

રાયર સાહેબે બહુ જ ઠાઠમાઠથી એક નવું મકાન પોતાને માટે બંધાવ્યું, અને તે પછી શેહેરના એક હુશિયાર ચિતા-

રાને બોલાવી ઘરમાં ચિતારો પાડવાનું તેને કામ સોંપ્યું. ચિતારાએ તરેહવાર રંગબેરંગીન ચિત્રો વગેરેથી ઘરને ખુબ સણગારી દીધું. તેમ કરી રહી ચિતારો રાયર પાસે આવ્યો અને તેને ફરમાશ કરી કે મારૂં કામ ખલાસ થયું છે માટે દરબારે તસ્દી લઈ તપાસી જોવુ. રાયર સાહેબ, પોતાની તમામ દરબાર, વજીરો વગેરેને લઇને ઘર તપાસવા સીધા સિધાવ્યા. ઘરમાં જઇ દરેક દરેક ચિત્ર બારીકીથી તપાસી ચિતારોનાં વખાણ કીધાં. તેનાલી પણ સાથે હતોજ. એટલે તેણે કાંઇ તીખલ ઉભું કરવાનો મનસુબો કીધો. એક ચિત્ર જોઇ તે બોલ્યો કે રાયસાહેબ, આ ચિત્ર જુવો કેવું માત્ર બાજુબાજુએથી ચિતાર્યું છે ? અને તે માત્ર એક જ બાજુના અવયવોનો ખ્યાલ જોનારને આપે છે, પણ બીજી બાજુના અવયવો તો દેખાતા જ નથી. આ સાંભળી રાયસાહેબ તેમજ બધા દરબારીઓ તેનાલીરામના અજ્ઞાનપણા માટે ખડખડ હસી પડયા. રાયસાહેબે તેને ચિત્રકળાની સમજણ આપી કે ચિત્રોમા હંમેશા સામી બાજુનો જ દેખાવ મલી શકે, બાકીનો દેખાવ આપણે સમજી લેવો જોઇએ. તેનાલીરામ બોલ્યો હા, હા, હું હવે બરાબર સમજી ગયો. સઘળું જોઇ તેઓ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. થોડાક દિવસ ગુજરવા પછી તેનાલીરામ રાયર હજુર હાજર થઈ કુરનસ બજાવી બોલ્યો કે, મેહેરબાન સાહેબ, જ્યારથી આપણે તમારૂં નવું મકાન અને તેના ચિત્રો જોઇ આવ્યા ત્યારથી મને એ કામ શીખવાનો શોખ થયો, અને તે હું અચ્છા પ્રકારે શીખ્યો છું, માટે મારી તપાસ લેવી. રાયર સાહેબ તેનાલીરામની આ કુશળતા જાણી આશ્ચર્ય પામ્યા, અને પોતે જે, મકાનમાં રહેતા હતા ત્યાંના ચિત્રો જુના થઇ ગયલા હોવાથી તે સાફ કરીને તેને બદલે નવાં બનાવવાનો હોકમ

આપ્યો. તે પછી તેઓએ તેનાલીના હોકમથી તે ઘર ખાલી કરી બીજા મકાનમાં રહેવા માંડ્યું. તેનાલીએ બધા જુનાં ચિતારો દીવાલ ઉપરથી ઓખવી કહાડ્યા, અને પછી પોતાની કુશલતા પ્રદર્શિત કરી. એક ઠેકાણે માણસનો એક હાથ બીજે ઠેકાણે એક પગ, ત્રીજે ઠેકાણે માત્ર એક નખ એમ પાડી દેખાવ સામો બગાડી નાંખ્યો. તેમ કરીને શું એક વાઘ માર્યો હોય તેમ તેનાલીએ રાયર હજુર રજુ થઇ પોતાની કુશલતાની તપાસ લેવા તેમને આગ્રહ કર્યો. તે મુજબ દરબારીઓને જોડે લઇ રાયર તે મકાનમાં ગયો તો, એક બાજુ હાથના નખ, બીજી બાજુએ એકાદ હાથ, ત્રીજી બાજુએ એકાદ પગ એમ જુદા જુદા અવયવો જોઇ રાયર તો ગુસ્સે થઇ ગયો, અને તેનાલીરામ પ્રત્યે ખુબ બખાલ્યો કે કમબખ્તે મારૂં મકાન તદ્દન એબ લગામણું કરી નાંખ્યું. તેનાલીને પૂછ્યું કે આ એક હાથ, આ એક પગ એટલે બીજા ભાગો ક્યાં છે? તેનાલીએ ગંભીર ચહેરો કરી જવાબ દીધો કે તમો સાહેબે તે દિવસે મને કહેલું કે આગલા ભાગ જોયા પછી પાછલનો આપણે ધારી લેવો, તેમ મારા આ ચિતારોમાં પણ મેં તે જ ખુબીથી કામ લીધું છે; એક હાથ ઉપરથી બીજો ધારી લેવો, પગ ઉપરથી બીજાને પણ ધારી લેવો એવી ગણતરી રાખીને મેં આ કળા બનાવી છે. રાયરે જોયું કે આ મુજીએ મને સજ્જડ બનાવ્યો છે, એટલે મનમાં ગુસ્સો તો લાગ્યો પણ ચુપ થઇ ચાલ્યો ગયો, અને તેનાલીરામ રાયરને સજ્જડ બનાવવામાં ફત્તેહ મળી એમ ફુલાતો ચાલ્યો ગયો.

ચોરને પોટલે ધૂળની ધૂળ !

એક રાત્રે તેનાલીરામે જોયું કે પાંચથી છ ચોરો આપણાં ઘરની પાછલના વાડામાં ઝાડોની પાછળ છુપા છુપા ઘુસઘુસ ચલાવે છે. તેનાલી જાણી ગયો કે આજ રાત્રે આપણા ઘરમાં નવું જુનું થશે ખરૂં. તે સઘલાઓ છુપાઈ રહી, ઘરના માણસો કયારે સુઈ જાય કે ઘરમાં ધાડ પાડયે તેની રાહ જોતા હતા. તેનાલી ઘરના દરેક ઓરડે ઓરડે ફરી વળ્યો, અને જ્યાં પણ કાંઈ કીંમતી ચીજો, દરદાગીના વગેરે મુકેલા હતા તે સંભાલીને બંદોબસ્ત કરી દીધા. અને પછી મોટે સાદે પેલા કોચીના સાહુકારો સાંભળે તેમ પોતાની સ્ત્રીને હાક મારી બોલવા લાગ્યો કે, હાલ શહેરમાં ચોરીચકારી બહુ વધી ગઈ છે, જ્યાં ત્યાં તેની બુમ પડે છે, માટે આપણે પણ સાવચેત રહેવું જોઇએ. આપણે સઘલું ઝરઝવેરાત, દાગીના, લુગડાં વગેરે મોટી પેટીમાં બંધ કરી પછવાડે બગીચાના કુવામાં નાંખી છુપાવવું જોઇયે, પછી જયારે ચોરીચકારીની બુમ નરમ પડશે એટલે તે પેટી કુવામાંથી કહાડી લઇશું. આ બધું તેનાલી એવી રીતે બોલ્યો કે પેલા છુપાયલા સાહુકારોએ સાંભળી લીધું. પછી તેનાલીએ એક લોખંડની પેટી લાવી તેમાં પથરા, ઈંટો વગેરે ભરી બરાબર પેક કરી, તે પોતાની સ્ત્રી તથા છોકરા સાથે ઉપાડી, બગીચામાં કુવા આગલ લઈ ગયો, અને તે પેટીને મોટો અવાજ થાય તેમ કુવામાં ફેંકી દીધી. પેલા ચોરો પણ સમજી ગયા કે ચાલ, ઘરમાં પેસી શોધખોળ કરવાની કડાકુટ મટી ગઇ, આઇતો દલ્લો નજર આગળ આવ્યો છે એટલે ઘરમાં શાંત થતાં કુવામાં ઉતરી પેટી ઉપાડી જવાનો ઠીક લાગ મલ્યો છે. આપણુને તો ઘરધણીએ આવી સહેલાઈ કરી આપી છે માટે તેનો ઉપકાર માનવો જોઇએ.

જ્યારે ઘરમાં સઘલું શાંત થયું, ત્યારે ભારે ખુશાલી સાથે તેમાંના એક જણે કુવામાંથી પેટી કહાડવાને કુવામાં નખાવી દીધું. પણ તપાસ કરતાં પાણી બહુ ઉંડાં માલમ પડ્યાં એટલે વિચાર કીધો કે થોડું પાણી કહાડી નાંખ્યું હોય તો તલિયામાં બેઠેલી પેટી ઉપાડવાનું સહેલ થાય ખરૂં. એટલે બહારવાળાઓ બે ટોલીમાં વહેંચાઈ ગયા અને કુવામાં પાણી કહાડવા બાંધી રાખેલી બાલડીઓ નાખી પાણી ખેંચવા માંડયું. આ જોઈ તેનાલી છુપાછુપ બગીચામાં ગયો અને બધા ઝાડ–છોડ વગેરેના કયારાઓના મોહડાં ખુલ્લાં કરી દીધાં કે કુવામાંથી કહાડેલું પાણી ખુશાલ કયારાઓમાં સીપાય, અને વગર મેહેનતે તેમને પાણી મલવા પામે. ગમે તેટલું પાણી કુવામાંથી કહાડયું પણ કેમે કરી કામ ધારેલું થયું નહી, એટલે પેલા ચોરોએ તો આખી રાત જ કામ ચાલુ રાખ્યું, એ પ્રમાણે જ્યારે પોહોર ફાટવા આવ્યો ત્યારે તેનાલીરામે પોકાર કીધો કે, ભાઇઓ હવે બસ કરો, આખો બગીચો પાણી પાણી થઈ ગયો છે અને દરેંક દરેક ઝાડને પુરતું પાણી મલી ચુકયું છે. આ સાંભળી ચોરો ખસિયાણા પડી ગયા, અને બધું પડતું નાખી ભાગી ગયા. તે જોઈ તેનાલી હસી પડયો, અને પછી ધીરજથી પેલી પથર ભરેલી પેટી કુવામાંથી કહાડી લઈ તેને માર્ગે લગાડી. ચોરને પોટલે ધૂળની ધૂળ તે એનું નામ !

મુસલમાનની દહાડી ખાઈ જનારો વછેરો !

એક વખતે શહેરના હાકમ–રાયર સાહેબને એવો શોખ થઈ આવ્યો કે આખાં ગામમાં ઘેર ઘેર એકેક વછેરો મોકલી આપ્યો, અને તેના ઘાસદાણા માટે દર માસે ત્રણ રૂપિયાનો પગાર આપતો કીધો. દરેકને તાકીદ કરી હતી કે વછેરાને

ખવાડીપીવાડી ફરબે બનાવવો. એ પ્રમાણે એક વછેરો તેનાલીને ભાગે પણ આવ્યો હતો. દરેક જણે પોતપોતાને ત્યાંના વછેરાજીને ખવાડીપીવાડી મસ્તાન બનાવવા માંડ્યા. આ તરફ તેનાલીએ શું કીધું તે જોઇએ. તેણે એક નાનું સરખું પણ મજબુત ઝુપડું બાંધ્યું. તેને ચારે બાજુથી બંધ કર્યું, અને એક બાજુની ભીતમાં બાકોરૂં હવા માટે પાડ્યું અને તેની બાજુમાં એક નાનો ખાડો બનાવ્યો. વછેરાને અંદર છુટો મુકી દીધો. દર સવારે તથા સાંજે તેનાલી તેને માટે થોડુંક ઘાસ અને પાણી લઇ જતો અને પેલાં બાકોરાં વાટે ઘાસ નાખી, ખાડામાં પાણી નાખી આવતો. અને જે પગાર આવતો તે તેનાલીભાઇ ચાંપી જતા. બાપડો વછેરો તો આ કંગાળ ખોરાકથી ઉલટો તવાઇ જતો, જ્યારે બીજાઓને ત્યાંના વછેરાઓ ખાઇ–પીને મસ્તાન બની ગયા હતા. આ પ્રમાણે ત્રણ વરસ ચાલ્યાં ગયાં. એટલે રાયરસાહેબે, સર્વને હોકમ કીધો કે તેઓએ પોતપોતાને સોંપેલા વછેરાઓ દરબારમાં રજુ કરવા. બધા વછેરા નાચતા કુદતા ગેલ કરતા ફરબે બનેલા દરબારમાં હાજર થયા: પણ તેનાલીભાઇ તો પોતાનો વછેરો રજુ કરવાના અખાડા કરી ગયા. રાયરસાહેબે, તેને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તે બોલ્યો કે, નામવર, મારો વછેરો કોઇને પાસે જવા દેતો નથી, પણ તમે જો પેલા તમારી દરબારમાંના લાંબી દહાડીવાળા મુસલમાનની મદદ આપશો તો તેની મદદથી હું તેને લાવી શકીશ. રાયર આનો ભેદ સમજ્યો નહી. અને તે મુસલમાનને તેનાલી જોડે જવાનો હોકમ કીધો. આ મુસલમાનને બહુ લાંબી દહાડી રાખવાનો શોખ હતો અને તેથી તેણે લગભગ એક હાથ જેટલાં લટીયાં વધારી મુકેલાં હતાં. તેનાલી તેને લઇને ગયો અને પેલા વછેરાનું કોટડું બતાવી તેને પેલા

બાકોરામાં મોંહો ઘાલી વછેરાને જોવા કહ્યું. બાપડો તે મુસલમાન પણ કશો ભેદ સમજ્યો નહી અને પોતાનું લાંબાં દહાડાં સાથેનું માથું બાકોરામાં ઘાલ્યું. જે જોતાંજ વછેરો સમજ્યો કે મારૂં ઘાસ આવ્યું છે એટલે દહાડી અંદર ઘુસેલી તેને ઘાસ સમજી વછેરાએ એવું તો મજબુત દાંતમાં ઝાલ્યું કે કેમે કરતાં છોડે નહી, એટલે તે તો બાપડો અલ્લાહના નામના પોકાર કરી અલ્લાહનાં નામની જપ કરવા પડ્યો. તે જોઈ તેનાલી એકદમ રાયર આગળ દોડ્યો અને બોલ્યો કે સાહેબ, મારા વછેરાએ તમારા માણસને એવો તો સપાટામાં લીધો છે કે છોડતાં છોડતો નથી, અને તેથી તે બાપડો છુટો થવાને શ્યામણે ચહેરે રડમસ થઈ ગયો છે. આ સાંભળી રાયર પોતે તે જોવા દોડ્યો. ત્યાં જઈ જોય શું કે વછેરો તે મુસલમાન બાપડાની દાહાડી પકડી ખેંચતાણ કરતો હતો, અને તે હદબહારના ખેંચાણથી તે બાપડાને નહી ખમાય તેવી વેદના થતી, એટલે તે બુમાબુમ કરી મુકતો. અંતે જ્યારે કોટડીની દીવાલ તોડવામાં આવી ત્યારે વછેરાના મોંહમાંથી દહાડી છુટી થઈ; પણ વછેરો બહાર પડતાં રાયર જોયશું કે બાપડા મુસલમાનની દાહાડી ખેંચતો હતો તે વછેરો તદ્દન અધમુઓ થઇ ગયેલો; અને બરાબર ટટાર ઉભો વટીક રહી શકતો નહી. આ જોઈ રાયર તેનાલીરામને તકાજો કરવા લાગ્યો કે તેં બાપડાને બરાબર ખવાડયું નથી તો મારા આપેલા પગારનું શું કીધું? તેનાલીરામ હાજર જવાબમાં કાં કાચો હતો? તે બોલ્યો કે વછેરો એટલો તોફાની છે કે આટલો કમી ખોરાક આપ્યા છતાં આવા લઠપઠ સરખા મુસલમાનને તે ગાંઠતો નથી તો તેને ભરભરતો ખોરાક આપું તો તે કેવો મસ્ત થઈ જાય અને કોઇનેજ ગાંડે નહી. આ હીકમત ભરેલો જવાબ

સાંભળી, રાયર સાહેબનો ગુસ્સો નરમ પડી ગયો અને તે તેમજ તેના જોડે આવેલા સઘળાઓ ખડખડ હસવા પડ્યા. મીયાં ભાઇની દાહડીના ભોગે તેનાલીરામ તાજા બન્યા એ વાત ખરી પડી?

તેનાલીરામની ગાય અને બિલાડી.

ઉપર મુજબની એક વાત ગાય અને બિલાડીની આપવામાં આવે છે. ગામના રાયર સાહેબે, ગામના દરેક માણસને એકેકી ગાય અને એકેકી બિલાડી આપી અને બિલાડીને ગાયના દુધે પાળીને ફરબે બનાવવાની તાકીદ કરી. એજ મુજબ તેનાલીને ત્યાં પણ એક ગાય અને બિલાડી આપવામાં આવી. બાપડા દરેક જણે પોતાને ત્યાંની બિલાડીને ગાયનાં દુધથી પાળીને બહુ ફરબે બનાવી. તેનાલીએ શું કીધું? તેને તો લાગ્યું કે વળી બિલાડી એટલી શું ભાગ્યશાળી કે તેને ગાયના દુધે પોષવી? એમ વિચાર કરી પેહેલે જ દિવસે દુધ ખુબ ગરમ કરીને તે બિલાડી આગળ મુકયું. બિલાડી તે પીવા અંદર મોંહ ઘાલવા ગઈ કે દાઝી ગઈ અને દૂર નાઠી. તેને જે ચોંક લાગી તે કોઈ દિવસે દુધને મોઢે નહી લગાડે; દુધ જોય કે છોડીને દૂર નાહાસે એટલે તેનાલીને તો તડાકો પડ્યો. બિલાડીને દુધને બદલે બીજું અચર કચર ખવાડે ને ઉછેરે. છ મહીના પછી બધી બિલાડીઓને રાયરે જોવા મંગાવી તો દરેક ઠેકાણેની બિલાડી દુધ પી પીને ફરબે બનેલી દીઠી; પણ તેનાલીને ત્યાંની બિલાડી તો તદ્દન દુર્બળ બની ગયલી જોવામાં આવી. રાયર સમજી ગયા કે આમાં પણ તેનાલીનાં કાંઈ કર્તુક જ હોવાં જોઇએ. તેણે અજાયબ થઈ જાણવા માંગ્યું કે તેનાલીભાઈ બધી બિલાડીઓ લઠ બની

છે ત્યારે તારે ત્યાંનીજ કાં એવી દુબળી રહી ગઈ છે? તેનાલીએ હાવકું મોહું કરી ઉત્તર આપ્યો, સાહેબ, મારી બિલાડી એટલી બેવકુફ જણાય છે કે તે દુધને જોતાંજ આઘી નહાસે છે. રાયરે તુરત જ તેની તપાસ કરવા માંડી. તુરત થોડું દુધ મંગાવી તે બિલાડી આગળ ધર્યું, જે જોતાંજ બિલાડી આઘે નાહાસી ગઈ. રાયરે તે બિલાડીને પકડી મંગાવી તપાસ કરી જોઈ તો તેનું મોહોડું દાઝી ગયલું જોયું, એટલે તે સમજી ગયો કે બાપડીને ગરમ દુધ પીવા આપી તેને દઝાડી મુકી ચોંકાવી દીધી છે; એટલે તે ખાલી દુધ જોઇને જ દૂર ભાગે છે. તુરત તેને એક કહેવત યાદ આવી કે દાઝેલી બિલાડી આતસ જોઇને દૂર નહાસે છે. તેમ એકવાર તેને ગરમ દુધ પીવા આપી દઝાડી બીહવાડી એટલે તે ભડકી જવીજ જોઇએ. તેમ ભડકીને તે દુધ જોઇને નહાસે છે. રાયર ગુસ્સે તો થયો પણ તેનાલીની યુક્તિ જાણી ખુશી પણ થયો.

રાયરનાં પ્રમાણિકપણાંની કસોટી!

એક દિવસે તેનાલી બેઠો બેઠો વિચાર કરે છે કે રાયર સાહેબની પ્રમાણિક નિષ્ટાની કસોટી કરવી જોઇએ. તેમ ઠરાવ કરી તે એક દિવસે ગમગીન ચેહેરે દરબારમાં આવ્યો. તેને તેમ જોઇ રાયરે પૂછ્યું કે તેનાલીભાઇ, આજે તારો થોબડો કેમ ચઢેલો દેખાય છે? શું તને કાંઇ જોઇયે છે, જોઇતું હોય તો માંગી લે, તેનાલીરામ ધીરે રહીને બોલ્યો કે, સાહેબ જ્યોતિષીઓ પાસે મારી જન્મોત્રી દેખાડી, તેઓ મને ધાસ્તી આપે છે કે એકાદ બે મહીનામાં મારું મોત છે. હું મરવા ભાગી બીહતો નથી પણ મારા કુટુંબનું શું થશે, કાં કે મારી પાછળ તેમનું પોષણ કરનાર કોઇ નથી. રાયરે હિમ્મત આપી

બોલ્યો કે, ભાઇ તું ફીકર કરતો ના, હું તારી પછી તારાં કુટુંબને તારા કરતાં દશ ગણી સારી રીતે પાલીશ, એ કાંઈ મોટી વિસાત નથી. એ પછી રાયર આ પ્રમાણિક નિષ્ઠાથી બોલે છે કે કેમ તેની સખત પરીક્ષા લેવાનો તેનાલીએ ઠરાવ કીધો. તેનાલી માંદો ને માંદો ચાલતો હોય તેવા ઢોંગ કરવા લાગ્યો, અને દિન ઉગે નબળો થઇ ગયો. તે દરમ્યાન તેણે સઘળું ઝરઝવેરાત, વાસણકુસણ, કિમતી કપડાંચપડાં સમેટી લઇ એક પેટીમાં ભરી સલામત જગાએ મુકયાં, અને તેજ પેટીમાં તે પોતે પણ છુપાઇ બેઠો, અને બુમ ઉડાવી કે તેના-લીરામ ગુજરી ગયો છે. તેનાલીરામનાં મરણની ખબર જ્યારે રાયરને પડી ત્યારે તેણે તેને ઘરે સિપાઇઓ મોકલી ત્યાંથી તેની ઘરેણાની પેટી ઉપડાવી મંગાવી, એમ ધારીને કે તેમાં તેણે પુષ્કળ નાણું જમાવ કરી સંઘરેલું હોવું જોઇએ. સિપા-ઇઓ પેટી ઉપાડી લાવ્યા, અને તે ઉઘાડી જોવાને રાયરજીનો જીવ તલપાપડ થઈ રહ્યો. તુરતજ તેણે તાળાં તોડીને ઉઘડાવી, તો ભડાક દેતો કે તેનાલીરામ માહેથી કુદી પડ્યો! રાયરની તો અજાયબીનો પાર નહી રહ્યો. તે બોલ્યો કે બધા તુંને તો મરી ગયો એમ જણાવવા લાગ્યા હતા! હા, સાહેબ, તમારા ઉપર મારો ભરૂસો કેમ આવે? તમેજ મારાં કુટુમ્બને પાળવા પોષવા વચન આપેલો તેજ કે? આ રીતેજ તમે પાળશો કે? તે જાણવાને માટેજ મેં આ તદબીર લગાવી છે અને તેમાં તમારી દયાનત કેવી છે તે જણાઈ આવી છે. રાયર આ જોઇ તથા સાંભળી બહુ ખસ્યાણો પડી ગયો, અને કશું ચું કે ચાં કરી શકયો નહી. આ રીતે તેનાલીએ રાજાની પણ ખુબ કસોટી કરી નાંખી.

જાતનો હજામ તે કાંઈ બ્રાહ્મણ થાય ખરો કે?

એક દિવસે પરોઢીયે, રાજાજીનો માનીતો હજામ, રાજાની દહાડી બોડવા ગયો; પણ તે વેળા રાજાજી તો હજુ પોઢેલા હોવાથી હજામ વિચારમાં ઉભો હતો કે હવે કેમ કરવું? રાજા સુતેલો હતો તેને જગાડવા વગરજ સફાઇથી માલમ નહી પડે એવી રીતે દાહાડી બોડી હજામ તો ચાલતો થયો. રાજાજી ઉંઘમાંથી ઉઠી દાઢી પસવારે છે તો દાઢી તો સફાઇદાર છોલી કાઢેલી જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યા. આવી રીતે સફાઇદાર દાઢી છોલવાથી ખુશી થઈ રાજાએ હજામને ઈનામ આપવાને ઇરાદો કરી તેને બોલાવી મંગાવ્યો. હજામ હાજર થતાં જ રાજાએ પુછ્યું કે બોલ તુંને શું જોઇએ છે? જાતે હજામજ એટલે તેની બુદ્ધિ કેટલી હદે દોડે, માંગી માંગીને શું માંગ્યું? તેણે માંગ્યું કે, સાહેબ, મને બ્રાહ્મણ બનાવો અને બ્રાહ્મણોની ન્યાતમાં દાખલ કરવાનો બ્રાહ્મણાઓને હોકમ કરો. રાજાએ તે જોઇ કેટલાક બ્રાહ્મણોને બોલાવી તાકીદ કરી કે, છ મહીનામાં જો તમો આ હજામને ઘટતી ક્રિયા કર્મ કરીને તમારી ન્યાતમાં નહી લેશો તો હું તમારી સઘલી માલમતા તથા સરકાર તરફથી બક્ષેસ મળેલી જમીનો વગેરે જપત કરીશ. બ્રાહ્મણો આ સાંભળી બહુ દલગીર થઇ ગયા. પણ રાજાજીનો હોકમ થયો એટલે કરવું કેમ? તે હોકમને તુરત તો માથે ચઢાવી, હજામને બ્રાહ્મણ કરવાની કબુલાત આપી ચાલતા થયા. તેઓ હજામને સાથે લઇ ચાલ્યા. તેને બ્રાહ્મણ બનાવવાની ક્રિયાઓ ચાલી. દિવસમાં ત્રણવાર તેને નાહવાની ફરજ પાડી, પવિત્ર આતશ સન્મુખ બલિદાન ધરાવવા ફરમાવ્યું, સવાર સાંજ પ્રાર્થના કરવા હોકમ કીધો અને વખત બે વખત પવિત્ર મંત્રો જપવા ફરમાવ્યું. છ મહીના થયા એટલે રાયર બ્રાહ્મ-

ણોના મોહલામાં ફેરી ફરી તપાસવા લાગ્યો કે હજામને હવે દાખલ કીધો કે કેમ તેની તપાસ લેઇ જોવી. બ્રાહ્મણોએ જ્યારે એ વાત જાણી એટલે ચિંતામાં પડ્યા અને એનો કાંઈ પણ તોડ કહાડી આપવાને તેનાલીરામ પાસે ગયા. તેનાલીએ સઘલી હકીકતસાંભળી લઇ બ્રાહ્મણોને ધીરજ આપી કે તમારે કશી વાતે ગભરાવું નહી, હું તમોને આ પિડામાંથી સલામત ઉગારી લઇશ. તે પછી તે એક કાળા રંગનો કુતરો લઇ આવ્યો; અને ગળામાં દોરડું નાંખી તેને પેલા બ્રાહ્મણોના મોહલામાં આવેલા તળાવમાં લઈ ગયો. ત્યાં એક ખાડો ખોદી દેવતા સળગાવ્યો. ચાર બ્રાહ્મણોને તેની આસપાસ બેસાડી ચોક્કસ ક્રિયાઓ અને ભણતર કરવા માંડ્યું. કુતરાને પાણીમાં ઝબકોલી કહાડ્યો. કુતરાએ તો બાપડાએ ભસીભસીને મોહલો ગજાવ્યો, પણ તેની કશી દરકાર નહી કરતાં તેને ઘડીકમાં પાણીમાં ઝપકોરવામાં આવતો તો ઘડીકમાં આતશ આગળ હાજર કરવામાં આવતો, જે સઘળો વખત કુતરો બાપડો અકળાઇને એટલો ભોંસતો કે બધો મોહલો ગાજી રહેતો. આ પ્રમાણે ક્રિયા ચાલતી હતી તેટલામાં રાયર સાહેબ ત્યાં સરેસ્તાની ફેરી ફરી હજામને બ્રાહ્મણની ન્યાતમાં લેવામાં આવ્યો કે નહી તે તપાસવા આવ્યા. ત્યાં આગળ આ કુતરાનો બનાવ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા, અને તેનાલીરામ જે આ ક્રિયાને મોખડે હતો તેને સવાલ કીધો કે, આ બાપડાં પ્રાણીને શા માટે આમ હેરાન કરો છો? તેનાલીએ જવાબ દીધો કે આ કુતરો કાળો છે તેને ધોળો કરવા માટે આ સઘળું કરવામાં આવે છે! રાયર સાહેબ, આ સાંભળી અજાયબ થયા, અને તેનાલીને કહેવા લાગ્યા કે તું તો દીવાનો થયો છે, કાળો તે વળી કંઈ ધોળો થતો હશે? એવી નહી બને તેવી જંજાળથી હાથ ઉઠાવ.

તેનાલીએ જોયું કે હવે રાયર સાહેબ છટકામાં આવ્યા, એટલે બોલ્યો, બેઅદબી માફ છે સાહેબ, જો એક હજામડો બ્રાહ્મણ થતો હોય તો કાળો કુતરો ધોળો કેમ નહી થાય? રાયરે જોયું કે આ બદમાસે તેને ખુબ સપડાવ્યો છે; હજામને બ્રાહ્મણ બનાવવાના મારા હોકમની આણે ઠીક ટકોર બનાવી છે, એટલે તે હોકમ પડતો મુકી તેઓ તો ગુપચુપ પોતાના મકાને ચાલતા થયા. બ્રાહ્મણો આ બનાવ જોઇ ખુબ ખુશીમાં આવી ગયા, અને નાચવા કુદવા લાગ્યા અને તેનાલીરામની જય ઇચ્છી દુવા માંગી.

"અષ્ટમ પષ્ટમ ગોટાળા સોટાળા શાસ્ત્ર વ. ગોળા ગબડાવક ગપાષ્ટકો ગર્ભછાંટક મહાગ્રન્થ" ભણ્યા છો કે?

વિદ્યાસાગર નામનો એક શાસ્ત્રનિપુણ મહાસમર્થ વિદ્વાન આસામી રાયર સાહેબની દરબારમાં આવી ચઢયો. તેનું આ ઓચિંતું આગમન જાણીને દરબારના તમામ વિદ્વાનોમાં ધાસ્તી પેઠી, કેમકે તેઓ જાણતા હતા કે વિદ્યાસાગર બહુ કુશળ શાસ્ત્રજ્ઞ છે, અને તેના હજુર અમે સઘળા કશી વીસાતમાં નથી, અને કોઈ પણ તકરારમાં તેની બરાબરી કરી શકે એવો કોઈ રાયરની દરબારમાં છે નહી. તો તે કાંઈ વાદવિવાદમાં ઉતરશે તો અમારૂં મીઠું જણાઈ આવશે, અને રાયર સાહેબ તેમના તરફ અપ્રિતિ કરી રૂખસદ આપી દેશે. આ ચિન્તામાંથી કેમ છુટા થવું તેનો કશો રસ્તો તેઓને સુઝે નહી; એટલે અંતે તેઓ તેનાલીભાઇ આગળ ગયા, અને પોતાની સઘળી હકીકત તેના હજુર રજુ કરી તેમને બચાવી લેવાની કાંઈ પણ તદબીર રચવાની તેને અરજ કરી. તેનાલી-

રામનું ટીચકું ઉંચું ચઢ્યું, છતાં તેઓનો ગર્વ તોડી પોતાથી ડએલા રાખવાને તેણે એક યુક્તિ શોધી કહાડી. તેઓને ધીરજ આપી કે, મહાશાસ્ત્રીજીઓ, તમારે એ બાબતથી નિર્ભય રહેવું. હવે થયું એમ કે વિદ્વાન વિદ્યાસાગર દરબારના વિદ્વાનો સાથે વાદવિવાદ કરવા તૈયાર થઈ એક દિવસે દરબારમાં આવ્યો. બધી દરબાર બીરાજી છે અને તેનાલીરામ પણ, ઝાડનાં મોટાં પાદડાંઓને કાપીકુપી પુસ્તકના આકારમાં ગોઠવી, કપડાંમાં લપેટી તેને ભેંસોને બાંધવાના કામમાં આવતી દોરીથી બાંધી બંડલ બનાવી સાથે લાવી બીરાજમાન થયો હતો. દરબાર બેઠા પછી વિદ્યાસાગરને કુદરતીજ ઉત્કંઠા થયાથી તેણે તેનાલીરામને સવાલ કર્યો કે, ભાઈ આ ગ્રન્થ શું છે? તેનાલીરામે ડોકું ઉચું કરી ભારે વિદ્વાન હોવાનો ડોળ ઘાલી જવાબ આપ્યો કે મહેરબાન, આ ગ્રન્થ "અષ્ટમ પષ્ટમ ગોંટાળા સોંટાળા શાસ્ત્ર વ. ગોળા ગબડાવક ગપાષ્ટક ગર્ભછાંટક મહાગ્રન્થ" છે. તે ગ્રન્થ તો તમારા કંઠે હશે. વિદ્યાસાગર તો આ વિચિત્ર નામ સાંભળીને ડઘાઇ જ ગયો, અને બોલ્યો કે, હમે તો શાસ્ત્રીય ગ્રન્થોનાં કાંઈ હજારો પોથાં ઉઠલાવી નાંખ્યાં છે, પણ આવું શાસ્ત્ર તો કદી દીઠું નથી, કે તેનું નામ સુદ્ધાં સાંભળ્યું નથી. તેનાલીરામ આ જવાબથી જાણે બહુ અચરત પામ્યો હોય તેવું ડોળ કરી બોલ્યો, તમો મહા સમર્થ વિદ્વાન, સેંકડો ગ્રન્થો ભણી ચુકેલાને આ ગ્રન્થ તમે જોયો પણ નથી એ મહા આશ્ચર્યની વાત લાગે છે! તમે શું કદી એ ગ્રન્થનું નામ સાંભળ્યું પણ નથી? વિદ્યાસાગર લગાર ઝંખવાણો પડ્યો, અને બોલ્યો કે હું એનો ખુલાસો આવતી કાલે કરીશ. એટલું બોલતો જ કે, પોતે લાવેલું ગ્રન્થોનું બોચકું ઉપાડી પોતાના ઉતારાના મકાને ચાલ્યો ગયો.

મકાને જઈ વિચારમાં પડયો કે મેં મારી આખી જીન્દગીમાં આવા ગ્રન્થનું નામ વટીક સાંભળ્યું નથી તો તેમાં શું બળ્યું છે તે તો શેની ખબર પડે? માટે આપણે અહીં આવ્યા તો વાદવિવાદમાં પાણી દેખાડી ઇનામ લેવાને, પણ અહીં તો શું પણ અહીં પડી રહેવાનું પણ શોભા ભરેલું નથી. કદાચ વિવાદમાં હાર્યા તો જન્મનું નામ-કીર્તી ગુમાવવી પડશે. એમ વિચાર કરી, રાજાની પણ રજા લીધા વગર કે કોઇને મલ્યા ભેટયા વિના જ વિદ્યાસાગરભાઈ તો ત્યાંથી ખસ્તી માપી ગયા. જ્યારે બધા શાસ્ત્રીજીઓને તથા ખુદ રાયરને તે વાતની ખબર પડી ત્યારે તેણે તેનાલીને બોલાવ્યો અને પુછ્યું કે વિદ્યાસાગર શા કારણે ચાલ્યો ગયો? તે સાંભળી તેનાલી બોલ્યો, મહારાજ મારાં આ ગ્રંથનું નામ દેતાં જ તે સાંભળીને તે ભડકયો અને પલાયનં કરી ગયો. રાયરે તે બાધેલું બોચકું છોડાવી જોયું તો અંદરથી તો ખરેખર અષ્ટમ પષ્ટમ-ને ગોંટાળો જેવું નીકલ્યું. તે જોઇ સર્વે કોઇ ખડખડ હસી પડ્યા.

મરતી માની છેલ્લી ઘડીની ઇચ્છા-તેનાલીએ તે કેમ બજાવી?

રાયર સાહેબનાં માતુશ્રી મરવા પડ્યાં ત્યારે છેલ્લી ઘડીએ તેમને પાકી કેરી ખાવાનો શોખ થઇ આવ્યો. તે પુરો કરવાને કેરી લેવા માણસો બજારમાં દોડ્યા, તેટલામાં તો ડોશી મા ધબાયનમઃ થઇ ગયાં, એટલે કેરી તો જ્યાં ને ત્યાં રહી ગઇ. રાયરનો જીવ આથી બહુ મુંઝાયો કે મારી મા મરતી વખતે કેરી, કેરીની ઝંખણા કરી તે ખાધા વગર મરી ગયાં માટે એનો કાંઈ તોડ કહાડવો જોઇએ. તેણે ગામના બ્રાહ્મણોને બોલાવી તેમના આગળ આ સઘળી બીના રજુ કરી,

માતુશ્રી કેરીની ઝંખણા કરી તે ખાધા વગર મરી ગયાં માટે એનો કાંઇ તોડ કહાડવો જોઇએ. માતુશ્રી કેરીની ઝંખણા કરી કેરી ખાધા વગર ચાલી ગયાં માટે તેમના આત્માને શી રીતે શાંતિ આપવી, તે પૂછ્યું. બ્રાહ્મણો ક્યાં કાચા હતા. તેઓએ ગંભીર ચેહેરે ખુલાસો કર્યો કે, માતુશ્રીની વરસીને ટાંકણે સોનાની બનાવેલી કેરીઓ બ્રાહ્મણોને દક્ષણામાં આપવી, જેથી તેમના આત્માને શાંતિ મળશે. રાયરે તો તે ફરમાન માથે ચઢાવ્યું, અને તેમને ખોટ પણ શી હતી? તુરત બ્રાહ્મણોની ગણત્રી કરી તેટલી સોનાની કેરી બનાવવાનો હોકમ કાહાડ્યો, અને બ્રાહ્મણોના ફરમાન પ્રમાણે એકેકી કેરી તેમને દક્ષણામાં આપી. તેનાલીરામની જાણમાં આ વાત આવતાં જ તેનું પાકી આવ્યું અને તેણે તે સઘળા બ્રાહ્મણોને બનાવી કહાડવાનો પ્રપંચ રચ્યો. સોનાની કેરી લઇ ગયલા સઘળા બ્રાહ્મણોને તેણે એક દિવસે પોતાને ઘરે બોલાવ્યા, અને કહ્યું કે આજે મારી માની વરસી છે માટે તેની ક્રિયા કરવી છે. બધા બ્રાહ્મણોને પંક્તિએ બેસાડી તપાવેલા તવેઠા વડે દરેકને બબ્બે દાહામ દીધા. આ જોઇ સઘલા ખુબ ગુસ્સે થયા અને રાયર પાસે ફરિયાદ ગયા. રાયરે ફરિયાદ સાંભળી તેનાલીરામને બોલાવી મંગાવ્યો, અને આ તીખલ કરી બાપડા ગરીબ બ્રાહ્મણોને દુખ દેવાનું કારણ પુછ્યું. તેનાલીરામ ઢાવકું મોહો કરી બોલ્યો કે, મહારાજ, મારી મા મરતી વેળા છેલ્લી ઘડીએ હાથે પગે આંકરાં આવવાથી હેરાન થતી હતી, તે મટાડવા તેણીને દાહામ દેવાની તાકીદ કરવામાં આવી હતી, પણ દાહમને માટેની સઘળી સામગ્રી તૈયાર થાય તેટલાં તે ડોશી ધબાયનમઃ થઇ ગઇ. એટલે તેના આત્માની શાંતિ માટે મેં આ કામ કર્યું છે. આ સાંભળી આખી દરબાર ખડખડ હસી પડી. બાપડા બ્રાહ્મણીઆ વીહીલે મોહોડે ચાલ્યા ગયા.

ચોરોનાં નાક કાન કાપ્યાં! લખોટા રમનાર છોકરો ન્યાયાધીશ થયો–રમણભાઇની વાતો.

છોલા નામનાં શહેરમાં ચાર ચોરોની ટોળી ધુમ મચાવતી અને લોકોને પુષ્કળ ત્રાસ આપતી હતી. તેઓ એક વેળા છોલામાં એક ઘરડી ડોશીના ઘરમાં જમવા ખાવાને કારણે રહેલા હતા. એક વેળા તેઓ કોઈ ઠેકાણેથી સર્જંડ હાથ મારી લાવ્યા. તેને એક મજબુત દાબડામાં ભરી તેને બંધબસ્ત કીધો, અને ઉપર મોહોર વગેરે મારી મજબુત બંધ કીધો. તે દાબડો તે પછી તેઓએ તે ડોશીને રાખવા આપ્યો, અને ડોશીને તાકીદ કીધી કે હમો ચારે જણ સામટા આવીને ભેગી માંગણી કરીયે ત્યારે જ તે અમોને પાછો સોંપવો, ત્યાં લગણ બાહાર કાહાડવો નહી." લુટી લાવેલા તમામ દરદાગીના તેઓએ તે દાબડામાં ભરી છાંડેલાં હતા, અને ભાગ કરી વહેંચી લે તે પહેલાં કોઈ બીજી તરફ ઉતરી પડવાનો લાગ મલ્યાથી તેઓએ આ જુક્તિ કરી. એક દિવસે સવારના પોહોરમાં તે ચારે જણ ઘરથી થોડેક દુર એક લાકડાંના ઢગલા ઉપર બેસીને ગપ્પા મારતા હતા, તેવામાં એક દુધ વેચનારો ત્યાંથી પસાર થતો જણાયો, અને તેથી દુધ પીવાનો તેમને શોખ થઈ આવ્યો. પણ તેમના પાસે તે માટે કાંઈ વાસણ ન હતું; એટલે તેઓએ પોતાનામાંના એક જણને એકાદ કટોરો લઈ આવવાને પેલી ડોશી આગળ મોકલ્યો. તે જનારો તેઓમાં સર્વથી નાની વયનો હતો, પણ નાનો ચબરાક અને ચોરનો ભાઈ ઘંટીચોર જેવો હતો; એટલે તેણે પેલો દાબડો ઉપાડી જવાની તદબીર લગાવી. ડોશીના ઘરમાં પેસતાંજ તેણે તેણીને કહ્યું કે મારા સોબતીઓએ પેલો દાબડો તમને રાખવા આપ્યો છે તે તેઓ માંગે છે. ડોશીએ આનાકાની કીધી કે ચારે જણ સામટા

આવી માંગણી કરે તો દાબડો આપવાની સમજુતી થયલી છે. પેલો ચોર સમજ્યો કે ડોશી પાક્કી છે. એટલે હાવકું મોં કરી તે બોલ્યો: હા, હું તે જાણું છું, માટે બધા સામા બેઠેલા છે તેમને હાંક મારી પુછી જો. ડોશીએ તેમ કીધું અને પૂછ્યું કે વાસણ જોઇએ ખરૂં કે? તેઓ સમજ્યા કે આપણે દુધ પીવા માટે કટોરો મંગાવ્યો છે, તેને માટે ડોશી પુછતી હશે એમ સમજીને તેઓએ આપવા હા પાડી. એટલે ડોશીએ તે દાબડો કહાડી આપ્યો. તે લઇને પેલા ચોરનો ભાઈ ઘંટીચોર ઘરને પાછલે રસ્તે પોબારા કરી ગયો. પેલા બીજા ત્રણે જણ વાટ જ જોય છે કે, આપણો ભાઇબંધ કટોરો લેવા ગયો છે તે હજુ કેમ પાછો નહી આવ્યો? ઘણી રાહ જોઈ થાકયા એટલે તેઓ સામટા ઘર આવ્યા. ઘરમાં શું બનાવ બની ચુકયો તે જ્યારે ડોશીએ પેલાઓને જણાવ્યું એટલે તેઓ હરણફાર થઈ ગયા. તેઓએ ડોશીને ખુલ્લું ફરમાવેલું હતું કે, હમો ચારે જણા ભેગા થઇને આવી માંગે ત્યારે જ ડબ્બો સ્વાધીન કરવો, પણ ડોશીએ તો આ એક જ જણની માંગણી ઉપરથી ડબ્બો કહાડી આપ્યો એટલે તેઓએ તો બાપડી ડોશીને ધમકાવી કહાડી અને તેના પાસે ડબ્બાની માંગણી કીધી. ડોશી ડબ્બો કયાંથી આપે? એટલે તેઓ ત્યાંના ન્યાયાધીશ હજુર લઈ ગયા. ત્યાં બધી કેફીયત રજુ કરવામાં આવી ત્યારે ન્યાયાધીશે તો ડોશીને તકસીરવાર ઠરાવી ચોરોના લાભમાં હોકમ કીધો. ડોશી તે સાંભલી રડતી કકળતી અને કપાળ કુટતી પાછી ફરતી અને ન્યાયાધીશનાં અન્યાયી ચુકાદા માટે બખાળા કાઢતી હતી. બનાવ એવો બન્યો કે માર્ગમાં કેટલાક છોકરાઓ લખોટા રમતા હતા. તેમાંના રમણ નામના એક છોકરાએ શું બન્યું છે તે ડોશીને પૂછ્યું; અને ડોશીએ

બધી હકીકત સાંભળાવી; એટલે તે પણ ચુકાદાથી નારાજ થયો, અને બોલવા લાગ્યો કે, "મારો લખોટો જેમ ઝપાટામાં ધારેલે ઠેકાણે જઈપડયો છે તેમજ કુદરતના ફટકા આ અન્યાયી ન્યાયાધીશનાં માથાં ઉપર પડજો." આ તેના શબ્દો સરકારી હલકારાઓ જેઓ તે વખતે ત્યાંથી પસાર થતા હતા તેઓએ સાંભળ્યા, અને તે શબ્દો અપમાનભરેલા હોવાથી તેઓ તે છોકરાને રાજા હજુર ખેંચી ગયા. રમણભાઇ, કશી દેહશત વગર રાજા હજુર ઉભા. સઘલી હકીકત રાજા હજુર રજુ કરવામાં આવી, એટલે તેણે રમણને કહ્યું કે, છોકરા, સમજ કે તું ન્યાયાધીશ છે, અને તું ગેરઇનસાફ નહી થાય એવો ન્યાય કરીશ ખરો કે? રમણે હા પાડી, અને તુરત ન્યાય તોલવાનું કામ આરંભ્યું. તે એક ઉચા સ્થાને બીરાજ્યો; અને બેઉ પક્ષકારોને બોલાવી મંગાવી તેમની જુદી જુબાની નોંધી લીધી. અને તે સાંભલી તેણે કશી પણ આંચકી કે શંકા વગર ચુકાદો આપ્યો કે, વાદીઓની શરત એવી હતી કે ચારે જણ સામટા થઇને આવે ત્યારે જ ડોશીએ પોતાને રાખવા આપેલો ડબ્બો સ્વાધીન કરવો, પણ તેઓ તો ત્રણ જણની ટોલી થઇને તે માંગવા આવ્યા છે, એટલે વાદીઓનો દાવો ચાલી શકે નહી. રમણની આ ચાલાકી અને હુશિયારી જોઈ રાજા તો દીગ્મુઢ થઈ ગયો. અને એટલો ખુશી થયો કે રમણને મોટી બક્ષીસોથી નવાજ્યો અને તેને "મરીઆડા રમણ" એટલે 'મરતબાવાળો રમણ' એવું નામ આપ્યું; એટલુંજ નહી પણ તેને પોતાના રાજ્યમાં ન્યાયાધીશની જગા આપી, જે સ્વીકારીને પછી તેણે ઘણા ગુંચવણ ભરેલા મુકદમાઓ સાંભલી ખરૂંખોટું શોધી કહાડી ચુકાદા આપવા માંડ્યા, એટલે રમણભાઇ તો ખુબ પંકાઈ ગયા.

ખરો ખુની કોણ? એક મુશ્કેલીનો તોડ.

મરીયાદા રમણના પિતાએ જ્યારે રમણને મોટે ઓહ્દે ચઢેલો જાણ્યો ત્યારે તે નાખુશ થયો. તે એમ વિચારવા લાગ્યો કે ન્યાયાધીશનું કામ કાંઈ લખોટા રમવા જેવું સહેલું નથી; ઢગલેઢોલ જુઠાણામાંથી સત્ય શોધી કાહાડવાનું કાંઈ સહેલ નથી, અને ઘણીક વેળા મોટા કાબેલ ન્યાયશાસ્ત્રીઓને પણ તે કામ મુસ્કેલ થઈ પડે છે. આથી તેણે પોતાના દીકરાને આ ઓહ્દો છોડી દેવાને ઘણો સમજાવ્યો અને કહ્યું કે. અન્યાયી ચુકાદો આપવાનું કામ ભયંકર ગુન્હાભરેલું છે. રમણભાઈ પિતાની સમજુતી કબુલ રાખે તેવા હતા નહીં. તેણે પોતાના પિતાને ધીરજ આપી કે ગમે તેવા મુસ્કેલ કેસોમાં ખરૂં ખોટું શું છે તે પારખવાની કુદરતે મારામાં અજાયબ શક્તિ મુકી છે, અને કુદરત ઉપર ભરૂસો મુકી કામ લેવાથી હું ગુન્હા કરતો લેખાઇશ નહી. આ પ્રમાણે તેના પિતાજીએ તેના ઠરાવમાં મક્કમ જોઇને તેને તેના નસીબ ઉપર છોડયો અને પોતે ખોટા કજીયા લડનારાઓમાં હવે પછી કકલાટ પેદા થાય તે તેના જાણવામાં કે સાંભળવામાં જ નહી આવે એવા હેતુથી બાહાર ભટકવાનો રસ્તો લીધો. પોતાનો તે ઇરાદો તેણે પોતાના દિકરાને જણાવવાના અખાડા જ કીધા. રાતની વખતે તે ઘર છોડી નીકળી આવ્યો અને પડોસનાં એક ગામમાં જઈ લાગ્યો, અને એક ઘર જોઈ તેના ઓટલા ઉપર પડયો. ઘરનો ધણી તે દિવસે ઘરમાં નહતો. બનાવ એવો બન્યો કે, તે ઘરધણીને બે બાયડીયો હતી અને તેમાંની નાનીને એક છોકરૂં થયું હતું, અને તેની ચાલ બહુ અનીતિમાન હતી. તે મધરાતે જાગી ઉઠી અને જુએ છે તો છોકરૂં તેમ જ પેલી તેની શોક પણ ભર ઉંઘમાં હતાં; એટલે લાગ જોઈ બારણું ઉઘાડયું

અને એક ત્રાહીત માણુસને અંદર દાખલ કીધો જે તેણી જોડે આડો વ્યવહાર રાખતો હતો. તેના જોડે ભુંડું કરમ કરતી હતી તેવામાં એકાએક પેલું બચ્ચું જાગી ઉઠી રડવા લાગ્યું. આ જોઇને પેલી કુલટા સ્ત્રી ગભરાઈ કે રખેને બચ્ચાંની ગરબડથી ઘરનાં બીજા માણુસો જાગી ઉઠે અને તેનું પાપ સઘળું ઉઘાડું પડે, એટલે કમબખતે બાળકનું ગળું દાબી મારી નાખ્યું. પોતાનું પાપી કર્મ કરી પેલાને ઘરમાંથી બાહાર કહાડયો, અને તે પછી તે કુલટા રડવા કુટવા લાગી કે શોકે મારા બચ્ચાંને મારી નાખ્યું છે. આ ખટપટનો વરઘોડો રમણભાઈ આગળ આવ્યો, અને તેનો પિતા જે પણ ત્યાં રાત્રે ઓટલે પડયો હતો તે પણ ત્યાં ગુપચુપ આવી ઉભો હતો. તે આખી રાત જાગતો પડયો હતો અને ઘરમાં શું ચમત્કાર થયો તે નજરે જોયું હતું, એટલે તેનો દીકરો કેવી રીતનો ઇન્સાફ કરે છે તે જાણુવાને તે ઈંતેજાર બન્યો હતો. તે પોતાના મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે આ ગુંચવાયલાં કોકડાનો જો તે બરાબર ઇન્સાફ કરી શકે અને ખરૂં ખોટું શોધી કાહાડવામાં ફત્તેહ પામે ત્યારે તો ખાતરીથી કહી શકાય કે આગળ ચાલતાં તે એક સુદ્ધ માણુસ નીવડશે. હકીકત સાંભળવા પછી રમણ ખરેખર ખુન કોણે કીધું તેનું તોલ કરવાને લગાર ગુંચવાયોતો ખરો. એક જ્યારે તે વાંક બીજી ઉપર મુકે ત્યારે બીજી તેનો સાફ ઇન્કાર કરે. બીનગુનેહગાર શોકે જાહેર કીધું કે આ બનાવ મેં નજરો નજર જોયો છે; પણ તે માટે મારા પાસે કોઈ સાક્ષી નથી. જ્યારે નાની સાવ તેનો ઇન્કાર કરતી. રમણે મનમાં કુદરતની મદદ માંગી. તેણે એક તોડ કહાડયો કે; બંનેએ તદ્દન નગ્ન અવસ્થામાં આ મંડલીની આજુબાજુ ત્રણ આંટા ફરવા, અને તેમ કરતાં પોતાની વિતક વાત બોલતાં જવી. નાની

સ્ત્રી, જે ખરેખરી ગુન્હેગાર હતી તે તો એ સાંભળી તૈયાર થઈ, પણ મોટી જે બીન ગુન્હેગાર હતી, તેણે તો શરમની મારી ના પાડી કે મારો જીવ જાય તો ભલે, પણ આ પ્રમાણે ભર મીજલસની હજુરમાં બેશરમી ભરેલો દેખાવ કરવાથી હું તો બાઝ રહીશ, તેથી તેમ કરવાની ના પાડી તે બોલી કે, તેમ કરવા કરતાં અપરાધ માથે વ્હોરી લેવાને હું તૈયાર છું. રમણ આથી તુરત પામી ગયો કે બીજી એટલે નાની સ્ત્રીજ ગુન્હેગાર છે. એમ જાણી તેણે દાબીને કેટલાક સવાલ એવા પુછ્યા કે તેણીને તેનો ગુન્હો કબુલ કરવાની ફરજ પડી; અને એ પ્રમાણે તેણીને ફાંસી ચઢાવવાનો હોકમ નીકળ્યો.

આ ચુકાદો સાંભળી રમણનો પિતા જે ત્યાં છુપો ઉભો હતો તે, પોતાના દીકરાની આ ચાલાકી જોઈ બહુ જ ખુશી થઈ ગયો, અને તુરત તેણે ઓળખાઈ નહી આવે તે માટે જે છુપો પોશાક પહેરેલો હતો તે કહાડી નાખ્યો. તે પુત્રને ગળે બાઝી પડયો અને બોલ્યો કે, રાજાએ તને જે ઓદ્ધે બેસાડયો છે તેને તું જરાએ જરા લાયક છે. મને હવે તે માટે પુરેપુરી ખાત્રી થઈ ચુકી છે. તુરત તેણે ઉઘાડા પડી જણાવ્યું કે, આ બાબતનો હું પોતે નજરે જોનાર સાક્ષી છું, અને પોતે તે બનાવ કેમ જોયો હતો તે સઘળી હકીકત ત્યાં કહી સંભળાવી; એટલે કોઇના દિલમાં કશો વસવસો રહેવા પામ્યો નહી અને રમણની મોટી હુશિયારીની અને ચાલાકીની ત્યાં વાહવાહ બોલાઈ.

કપાસના વેપારીઓની પાળેલી બિલાડી.

ચાર જણાઓ ભાગીદારીમાં કપાસની ગાંસડીનો વેપાર કરતા હતા. કપાસને ગોડાઉનમાં ભરેલો હતો ત્યાં ઉંદર

બહુજ નુકસાન કરતા હોવાથી, તેઓએ એક બિલાડી પાળી ગોડાઉનમાં રાખી. દરેક જણે બિલાડીનો એકેક પગ વહેંચી લીધો અને તે પોતપોતાને ફાલે આવેલા પગમાં તેને તરેહ-વાર દાગીના ઘાલ્યા. એક દિવસે બાપડી બિલાડીના એક પગને કાંઈ સજ્જડ લાગ્યું. બીજે દિવસે તે પગવાળા માલેક તેને તેના જખમ ઉપર મલમપટો કરી પાટા પુટી બાંધીઃ બિલાડી કુદતી કુદતી સગડી આગળ આવી, એટલે સગડીમાં પગ પડતાં પાટા બાંધેલો પગ સળગી ઉઠ્યો, અને તેની બળતરા નહી ખમાવાથી તે ગમે તેમ ભુસ્કા મારવા લાગી. એથી બન્યું એમ કે સઘલી ગાંસડીઓ સળગી ગઈ અને ગોડાઉનમાં મોટી આગ લાગી, અને આખું ગોડાઉન ગાંસડીઓ સાથે બળી ભસ્મ થઇ ગયું. આથી, બળેલા પગના માલેક સામે પેલા ત્રણ ભાગીદારોએ નુકશાનીની ફરિયાદી માંડી, એમ જણાવીને કે તે પગને લીધેજ આ સઘળું નુકશાન થવા પામ્યું છે. આ ખટલો મેરીઆડા રમણ હજુર આવ્યો. તેણે સઘળી હકીકત જાણી લઈ વિચાર્યું કે આમાં બળેલા પગના માલેકનો કશો કસુર નથી; કેમકે તેણે જાણી જોઇને આ કામ કરેલું નહતું, અને તેથી દાવો ખોટો ઠરાવ્યો. તેણે સામું એમ ચુકવ્યું કે જેટલું નુકશાન થયું છે તેનો ચોથો હીસ્સો ત્રણે ભાગીયાઓએ બળેલા પગવાળા માલેકને આપવો, કેમકે બળેલા પગે આગ સળગી ખરી, પણ સાજા પગોથી બિલાડીએ કુદાકુદી કરી નહતે તો આટલું નુકશાન થવા પામતે નહી. માટે નુકશાની માટે ખરા જોખમદાર તે સાજા પગો છે, અને તે સાજા પગના માલેકોએ સામી નુકશાનીનો ચતુર્થાંશ ભાગ, તે બળેલા પગવાળા માલેકને ભરી આપવો. આ ચુકાદાથી સર્વ કોઇ હેરત પામ્યા અને રમણની હુશિયારીની તારીફ કરવા લાગ્યા.

ગુમાયલાં મોતી કેમ મળ્યાં !

એક ચોક્કસ ધનાઢ્ય વેપારી પાસે દરેક હજાર હજાર રૂપિયાની કીમતનાં બે આબદાર મોતી હતાં. એક વેળા એવું બન્યું કે તે વેપારીને કાંઇ કારણુસર બાહાર મુસાફરીએ જવાની ફરજ પડી. તેણે વિચાર્યું કે આ અમુલ્ય મોતી સાથે મારે મુસાફરી જવું એ મોતનો સોદો છે; તેથી તેણે લાંબો વિચાર કરી તે પોતાના એક વિશ્વાસુ પાડોશીને સાચવવા આપ્યાં અને કહ્યું કે, હું સફરેથી આવીને એ પાછા લઇશ. પાડોશીએ મોટી ખુશીથી તે લીધાં. પેલો વેપારી થોડા સમયે સફરેથી પાછો ફર્યો એટલે તેણે પાડોશી પાસે મોતી માંગ્યાં. પાડોશીની દયાનત બગડી એટલે તેણે સાફ ના પાડી કે મોતી શું ને વાત શી? હું કશું જાણુતો નથી. જો મને આપેલાંજ હોય તો તેના સાક્ષી ગુવાહી લાવ. વેપારી બાપડો ફકરમાં પડયો. જ્યારે ગયો ત્યારે વિશ્વાસ ઉપર તે સોંપેલા એટલે સાક્ષી શેના અને ગુવાહી શેના? તેણે મેરીઆડા રમણુ હજુર ફરિયાદ કરી. રમણે બંને પક્ષને રૂબરૂ બોલાવી તેમની હકીકત સાંભલી લીધી, અને તે દરમ્યાન બંનેની વર્તણુક તપાસી લીધી, અને તે ઉપરથી અનુમાન બાંધ્યું કે વાદી વેપારીનો દાવો ખરો લાગે છે, પણ વધારે ખાત્રી કરવાને પોતાનો ચુકાદો મુલતવી રાખ્યો. પ્રતિવાદીની ગેરહાજરીમાં વાદીને તેડી તેણે તે મોતીનો દેખાવ, તેનાં કદ વિગેરેની માહીતી મેળવી લીધી, અને તેજ કદ અને તેવાજ દેખાવના ૯૮ મોતી તેણે મેળવ્યાં અને તે એક દોરીમાં પરોવ્યાં. પ્રતિવાદીને બોલાવી તે મોતી એકાદ મજબુત દોરીમાં પરોવી લાવવાનું કામ સોંપ્યું અને જણાવ્યું કે મને તારા પ્રમાણિકપણા ઉપર પુરતો વિશ્વાસ છે, માટે મારાં આ ૧૦૦

મોતીનો ઝુમખો નવી દોરીમાં પરોવી લાવજે. પ્રતિવાદી આથી ફુલાઇ ગયો કે, ન્યાયાધીશ સાહેબને મારા ઉપર પુર ભરૂસો છે માટે આ કામ ઠાવકેપણે બજાવી આપવું. પણ ત્યાં તે મોતી કેટલાં છે તે ગણી જોવાની તસ્દી લીધી નહી. ઘેરે જઇ તે મોતી ગણવા બેઠો તો ૧૦૦ને બદલે ૯૮ મોતી નીકલ્યાં. તે વિચારમાં પડયો કે ન્યાયાધીશે તેને ૧૦૦ મોતી આપ્યાં અને આ તો બે ઓછાં થયાં! તે વિમાસણમાં પડયો કે કદાપિ રસ્તામાં કેડે બે મોતી પડી ગયાં હશે. અને જો તે ઓછાં પાછાં લઇ જવશ તો કદાચ મારાં પ્રમાણિકપણા વિષે શક લાવી વેપારીનો દાવો મજબુત કરી આપશે. એટલે શંકાશિલ થઇ પેલાં વેપારીનાં તફડાવેલાં બે મોતી તેમાં ઉમેરી દીધાં, અને તેમ કરી ૧૦૦ મોતીનો હાર કરી રમણ હજુર લઇ ગયો. રમણે તે મોતી ગણી જોયાં અને ૯૮ ને બદલે ૧૦૦ નીકલ્યાં એટલે તેનો શક મજબુત થયો, અને તેની સામા પેલા વેપારાનો દાવો મજબુત કીધો. એટલે તેનાં અપ્રમાણિકપણા માટે સજા કરી, પેલાં ગુમાયલાં મોતી તેને પાછાં સોંપ્યાં.

લોખંડખાઉ ઉંદરો—અને માણસખાઉ સમળીનો કિસ્સો.

એક વેળા લોખંડખાઉ ઉંદરો અને માણસખાઉ સમળીનો કિસ્સો રમણની કોર્ટમાં આવ્યો, અને તેની હકીકત સાંભળીને લોકોને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું હતું. બનાવ એવો બન્યો કે, લોખંડકામના એક વેપારીને એકવાર ધંધોરોજગાર છોડીને બીજે શેહેર જવું પડ્યું. તે વિચારમાં પડ્યો કે મારો આ બધો સામાન કયાં રાખી જાઉં! તેણે પોતાના એક મિત્રને તેની રખેવાળી સોંપી, અને પાછો ફરતાંને વાર

તે બધી લોખંડ કામની સામગ્રી તેના પાસેથી પાછી પોતાને સ્વાધીન લેવાની બોલી કરી. આ પ્રમાણે નિશ્ચિંત થઈ તે પોતાના કામે ગયો. થોડેક વખતે ત્યાંથી પાછો આવી તેણે તે સામાન તે મિત્ર પાસેથી પાછો લેવાની માગણી કરી. મિત્રે જણાવ્યું કે ભાઈ, તું ગયા પછી ગોડાઉનમાં એટલા ઉંદરો પેધા પડ્યા કે બધો સામાન આખોને આખો ગરપ કરી ગયા! પેલો વેપારી આ સાંભળી હરણફાર થઈ ગયો કે વિશ્વાસુ મિત્ર આ શું બકે છે? તે તો સમજાવેલો સમજે નહી. એટલે તે ખટલો આવ્યો રમણભાઇની કોર્ટમાં. રમણ-ભાઇએ જોયું કે જેવી યુક્તિ એ લડાવે છે તેવી જ યુક્તિથી આપણે પણ તેને હંફાવવો. તેણે પેલા વેપારીને શીખાડ્યું કે તારે કશું જ બન્યું ન હોય તેમ તેના જોડે મિત્રતા રાખવી, અને એક દિવસે તેના દીકરાને જમવા તેડવો, અને ઘરમાં સંતાડી રાખી પાછો મોકલવો નહી; અને જ્યારે લેવા આવે ત્યારે કહેવું કે છોકરાને લઇને આવતાં માર્ગમાં સમળીઓ તેને ઉપાડી ગઈ. આ પ્રમાણે અમલ કરવા તે વેપારી તૈયાર થયો. અને એક દિવસે પેલા મિત્રના છોકરાને ઘરે જમવા તેડ્યો. જમાડી ખવાડીને તેને પાછો મોકલવાને બદલે તેણે ઘરમાં છુપાવી રાખ્યો. જ્યારે છોકરાના બાપે તે વેપારીને ત્યાં જઈ છોકરા માટે ઉઘરાણી કરી ત્યારે વેપારી ઉદાસ થઈ બોલ્યો કે, છોકરાને પાછો લાવતાં રસ્તામાં સમળી તેના ઉપર તુટી પડી, અને તેને ઉપાડી ચાલતી થઇ. પેલો મિત્ર તો આ સાંભળી ચકિત થઇ ગયો અને રમણ આગળ દોડ્યો. રમણે બન્ને તરફની હકીકત હસી હસીને સાંભળી. બેઉ પારટી કેટલી જુડી છે તે માટે ટીકા કરી કહ્યું કે આખું કોહોળું દાળમાં ડોહોવવા જેવી આ બીના છે. તેણે પેલા મિત્રને

હોકમ કીધો કે લોખંડકામ વેપારીને સોંપી દેવું, અને વેપારીને હોકમ કીધો કે તેના છોકરાને તેના પિતાને હવાલે કરી દેવો; નહી તો બન્નેને ખોટા સોગંદ ખાવાના વાંક માટે ઘટતી સજા કરવામાં આવશે.

એક દુધ–દહીવાળીનાં પરાક્રમ.

દુઝણું બનાવી વેચનારી બે બાઇઓ સામસામી રહેતી હતી, અને તેમના વચ્ચે ધંધાને અર્થે તેમને આમનસામન આપ લેનો વ્યવહાર પણ હતો. તેમાંની એકના પાસે માત્ર બે જ ગાયો હતી જ્યારે બીજી પાસે લગભગ પંદરથી વીસ ગાયો હતી, અને તેનાં પરમાણુમાં તેમને ત્યાં નાના મોટા જથામાં દુઝણું થતું હતું. એક વાર પેલી ઘણી ગાયોવાળી બાઇને થોડાંક ઘીની જરૂર પડી એટલે તે પોતાની સામાવાળી બાઇ પાસેથી બે ચાર દિવસમાં પાછું ફેરવવાનો વાયદો કરી, તે લઇ આવી. ઘણા દિવસ થયા છતાં તેણીએ ઘી પાછું નહી ફેરવ્યાથી, પેલીને એવી કુબુદ્ધિ સુઝી કે તેણે તેના પાસે ઘી ઉછીકું લીધું જ નથી, એવો સાફ઼ ઇનકાર કીધો. અને સામી ગળે પડવા લાગી કે મારે ત્યાં આટલું બધું દુઝણું થાય અને હું તારે ત્યાં શા માટે આટલું ઘી ઉછીકું લેવા આવું? પેલી બાપડી આ જવાબ સાંભળી ગોઝીઆરી પડી અને અંતે તેણે મેરીઆડા રમણુને ફરિયાદ કીધી. સાક્ષી ગુવાહીઓ તો કોઇ હતા નહી. એટલે રમણ ગુચવાડામાં પડયો. પેલી ઘણી ગાયોવાળીએ તો પોતાના ઇનકારના ટેકામાં જણાવ્યું જે, મારા પાસે આટલી બધી ગાયો છે અને મારે ત્યાં ઢગલાબંધ દુઝણું થાય છે તો હું શું આટલા ઘી માટે આ કંગાળ બાઇ હજુર ઘી ઉછીકું લેવા જાઉં? રમણુને તેના આ બોલવા ઉપર શક

ગયો પણ તુરત વેળા તો તે બંનેને ઘરે મોકલી, બીજે દિવસે હાજર થવા હોકમ કીધો. દરમ્યાન તેણે હોકમ કરીને કોરટના મકાનમાં આવવાના રસ્તા ઉપર એવી રીતે કાદવ કરાવ્યો કે કોઇ પણ આવનારને તેમાં થઇને આવવાની ફરજ પડે. બીજે દિવસે ઠરાવ પ્રમાણે બેઉ બાઇઓ કાદવથી ખરડાયલા પગો લઇને દરબારમાં આવી. તે જોઇને રમણે બંનેને એકેકી બાલદી પાણી મંગાવી આપ્યું, અને તેના વડે પગ સાફ કરીને કોરટમાં આવવા ફરમાવ્યું. વાદી બાઇએ પગ ધોઇને સાફ સુફ કીધા અને તે છતાં બાલદીમાં થોડુંક પાણી વધ્યું. જ્યારે પ્રતિવાદણે તો પગ ધોવામાં બધું પાણી વાપરી નાખ્યું અને તે છતાં પગ ઉપર કોઈ કોઈ તરફ કાદવ વળગેલો હતો. આ ઉપરથી રમણે લંબાણ ધ્યાન દોડાવ્યું કે પ્રતિવાદણ કરકસરથી કામ લેનારી નથી, અને ઘણી ગાયવાલી હોવાથી તેણીની તકરાર વગર અર્થની લાગી. એટલે તેણે વિચાર્યું કે પ્રતિવાદણે ખરેખર જ તંગીમાં હોઇને વાદી બાઈ પાસે ઘી ઉછીકું લીધેલું હોવું જ જોઇએ. તે ઉપરથી તેણે પ્રતિવાદણને તાકીદ કરી કે, તેણીએ તુરત ઉછીકું લીધેલું ઘી વાદીને ભરપાઈ કરી આપવું. પ્રતિવાદણ આથી ફીકી પડી ગઈ અને તુરત ઉછીકું લીધેલું ઘી વાદણને પહોંચતું કીધું.

દગો કોઇનો સગો નહી!

એક ધનવાન વેપારી એક વાર મરણપથારીએ પડયો. તેના નજદીકના સગા અને વારસમાં તેનો એક પુરો દીકરો હતો. પણ તે નાની ઉમરનો હતો. તેથી તે વેપારીએ દશ હજાર રૂપિયાની રકમ પોતાના એક મિત્રને ત્રસ્ટી તરીકે સોંપી, અને તેને અરજ કરી કે આ નાણાંની તેણે સંભાળ લેવી,

અને છોકરો ઉમ્મરે આવતાં 'ગમે તે રકમ' તે છોકરાને સપુરદ કરવી. તેની મતલબ એ હતી કે ટ્રસ્ટી તરીકે પોતાની મહેનતની તે વાજબી રકમ કાપી લઈ બાકીની રકમ છોકરાને સ્વાધીન કરે. તે લવાજમ શું લેવો તે તેણે વિવેકને ખાતર જણાવ્યું ન હતું, પણ તે ટ્રસ્ટીને મિત્ર માની તેની મુનસફી ઉપર છોડયું હતું. કેટલેક વખતે તે વેપારી ગુજર પામ્યો. છોકરો જ્યારે ઉમ્મરે આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાના બાપનાં નાણાંની ઉઘરાણી કરી. ટ્રસ્ટીએ તો મહા કથાવટીએ ૧,૦૦૦ ની રકમ છોકરાને આપવા કહાડી અને ૯,૦૦૦ રૂપિયા પોતે સ્વાહા કરવા માંડયા, અને જણાવ્યું કે મરનારે શરત એવી રાખી હતી કે "ગમે તે રકમ" આપવી. છોકરો બાપડો નીરાશ થઈ ગયો, અને અંતે તેણે રમણની હજુર ફરિયાદ કરી. સઘળી હકીકત સાંભલી લઈ રમણે વિચાર્યું કે આ બાબતમાં એક હુશિયાર માણસ જોડે કામ લેવાનું છે, એટલે વિચાર કરી ટ્રસ્ટીને હોકમ કીધો કે નવ હજાર રૂપિયાની રકમ, ફરિયાદીને સ્વાધીન કરવી, કેમકે શરત પ્રમાણે તે રકમ તને ગમે છે, અને એક હજાર રૂપિયા તેણે પોતાની મહેનતના રાખવા. આ ચુકાદો શરત પ્રમાણે થયલો માની, ટ્રસ્ટી સાહેબે ૯ હજાર રૂપિયા છોકરાને સપુરદ કીધા.

જુઠા સાક્ષીઓ કેમ છટકામાં આવ્યા?

એક ચોક્કસ આસામી એકવાર બનારસ અને બીજા પવિત્ર સ્થળોની જાત્રા જવા તૈયાર થયો. તેની પાસે એક બેમુલું માણેક હતું તેને ક્યાં સાચવવું તેના અંદેશામાં પડયો. જેમ તે તેને સાથે લઈ જવા નહી ભાવ્યું, તેમ તે ઘરમાં છોડી જવાનું પણ ઠીક લાગ્યું નહી. લાંબો વિચાર કરીને તેણે પોતાના

એક ઓળખીતા વેપારીને ત્યાં સલામત સાચવવાને આપ્યું. નિશ્ચિંત જીવે તે કમમાં કમ ચાર વરસવેર લગભગ આખા હિંદુસ્તાનમાં ફરી વળ્યો, અને તે મુદત પછી તે પોતાને વતન પાછો ફર્યો. મુકામમાં ઠરી ઠામ થયા પછી તેણે પેલા વેપારી પાસે પોતાના માણેકની ઉઘરાણી કરી. વેપારીની દયાનત બગડી અને તેણે તેને કહ્યું કે, ભાઇ સાહેબ, તમે જાત્રા જઈ આવ્યા છતાં આ પ્રમાણે જુઠું બોલો છો, તમારૂં માણેક તમે એકવાર મારા પાસેથી લઈ ગયા અને વળી બીજીવાર ફરી માગવા આવ્યા છો તો શું શરમ નથી આવતી ? તેણે વળી કહ્યું કે આ માણેક મેં તમને પાછું આપ્યું છે તેના મારી પાસે એક નહી પણ ત્રણ સાક્ષીઓ છે. એમ કહીને, સાક્ષી તરીકે તેણે પોતાના ધોબી, હજામ અને કુંભારને શીખવી રાખ્યા. તે સઘળાઓ તેના ઉપકાર તળે દબાયલા હતા એટલે તેઓએ જુઠો પુરાવો દેવાને કબુલ કીધું હતું. પેલાએ બીજો કશો ચારો નહી જોવાથી તેણે પોતાનું માણેક મેળવવાનો દાવો મેરીઆડા રમણની દરબારમાં કીધો. તેણે પ્રતિવાદી તથા સાક્ષીઓને પોતાની હજુર બોલાવ્યા અને તેમની જુબાની નોંધી લઈ, તેણે એક તદબીર લગાવી. તેણે સઘળાઓને જુદા જુદા દૂર દૂર મથકે રાખ્યા અને તેમને હોકમ કીધો કે તેઓએ તે માણેકના જેવો માટીનો નમુનો બનાવવો, અને તેમ કરતાં માણેકની આકૃતિ તથા કદ વગેરે મળતાં આવે તે ઉપર ધ્યાન આપવા ફરમાવ્યું. વાદિ–પ્રતિવાદીએ તો તે નમુનો આબેહુબ બનાવ્યો, કેમકે તેઓએ તો તે જોયલું હતું; પણ પેલા ત્રણે સાક્ષીઓએ તો કદી તે દીઠેલું પણ નહી, એટલે તેઓ તદ્દન ગુચવાયા અને મુઝાયા છતાં પોતાની જુબાનીને વળગી રહેવાને તેઓએ પોત પોતાની કલ્પના પ્રમાણે ઘોડા દોડાવ્યા.

અને ત્રણેએ જુદા જુદા નમુના બનાવી તૈયાર કીધા. ધોબીએ તો તે એક સામાન્ય પથરો હોય તેવો બનાવ્યો. હજામે પોતાના અસ્ત્રા ઘસવાની પથરીના આકારનો ઘાટ ઘડયો, જ્યારે કુંભારકાકાએ તો ઈંટનો ઘાટ ઘડયો. ત્રણેનાં ધ્યાન જેમાં રમી રહેલાં તેવાં તેઓએ માણેકના ઘાટ બનાવ્યા કેમકે ખરેખર તો તેઓએ માણેક જન્મમાં જોયેલું પણ નહી. આ બધા નમુનાઓ રમણ હજુર રજુ કરવામાં આવ્યા. વાદી–પ્રતિવાદીએ બનાવેલા નમુના તો માણેકને મળતા આવ્યા.અને તેતો કુદરતી જ હતું, કેમકે તેઓએ તો તે જોયલું જ હતું પણ પેલા ખોટા નમુના તો એકનો કાંઈ તો બીજાનો કાંઈ, અને વળી ત્રીજાનો કાંઈ એમ જોઈ રમણે વિચાર્યું કે આ વેપારી માણેક તેના ધણીને પાછું આપ્યું છે એમ ખોટું જ બોલે છે, અને તેણે તેના ટેકામાં આ ત્રણે સાક્ષી ઉભા કીધા છે. તેણે તુરત તે વેપારીને સખત તાકીદ કીધી કે એકદમ તે માણેક તેના ખરા માલેકને સ્વાધીન કરી દેવું. વેપારી કોર્ટમાં જુઠો પડયો, એટલે બહુ ખસિયાણો પડી ગયો. તેણે તત્કાલ તે માણેક તેના ખરા ધણીને સ્વાધીન કીધું. તે ભર કોર્ટમાં જુઠો પડયો, સખત સજાને લાયક થયો; તેમજ પેલા ઉભા કરેલા સાક્ષીઓને પણ ઘટતું શાશન આપ્યું.

એંટ પકડતાં બેઉ બાજુથી રખડ્યા! તેરા તેલ ગયા ને મેરા ખેલ ગયા!

ચોક્કસ બાબતની અસંભવિત એંટ પકડતાં એક માણસને કેવી રીતે રખડપટીમાં આવવું પડ્યું, અને તેરા તેલ ગયા ને મેરા ખેલ ગયા જેવો મામલો થઇ પડ્યો તેવો એક રમુજી પણ ધ્યાન પોહોંચાડવા જોગ બનાવ બનેલો જણાવવામાં

આવે છે. એક શેહેરમાં એક ગૃહસ્થનો દીકરો પરણુવાનો હતો. તે ગૃહસ્થને એવોજ શોખ થયો કે વરઘોડો કહાડું તો હાથી સાથનો જ; પણ હાથી તો હતો નહી. શેહેરમાં એક મુસલમાનને ત્યાં હાથી પાળેલો હતો ત્યાંજ તેના કાલાવાલા કરી તે ગૃહસ્થ વરઘોડામાં ફેરવવા હાથી ભાડેથી લાવ્યો. વરઘોડો ફરવા નીકળ્યો અને તે પુરો ફરી રહ્યો નહી, તેટલાં કાંઇક સંજોગથી હાથી ઓચિંતાં મરી ગયો, જેનું કશું કારણુ જણાયું નહી. તે લગનવાળા ગૃહસ્થે હાથીના માલેક આગળ જઇ અને બનેલી વાતથી તેને માહિતગાર કરી તેનો ઘટિત બદલો આપવાની માંગણી કીધી. મીયાભાઇ તો સમજાવેલા સમજે નહી, તેઓ તો કહે ને એમ જ કહે કે મને મારા પૈસા બૈસા કાંઇ જોઇતા નથી, મારો એવોને એવો હાથી લાવ. કેમે કરી કાંઇ જ સમજુતી થઈ નહી. ત્યારે વાત ચાલી કોર્ટમાં. મેરીઆડા રમણે પેલા હાથીના માલેકને સમજાવ્યો કે જો ભાઈ, હાથી ઓચિંતો મરી ગયો તેમાં પ્રતિવાદી શું કરી શકે ? માટે વાજબી દામ લઇને સમજી જા. પણ તેઓ તો જીવતો જાગતો હાથી જ લેવાની હઠ પકડી બેઠા. રમણે જોયું કે હયાં કાંઈ તદબીર લગાવ્યા વિના છુટકો નથી. તેણે પોતાનો ચુકાદો બીજે દિવસે આપવા કહી બંનેને કહાડી મુકયા. તે પછી તેણે પ્રતિવાદીને ખાનગી રીતે બોલાવી કહ્યું કે, જો ભાઈ સાંભળ, તારે આવતી કાલે દરબારમાં હાજર થવું નહીં અને એક કામ કરવું; તારા ઘરમાંના ભાંગેલા હાંડલાંઓનો ઢગલો કરી, દરવાજા આગળ ગોઠવી મુકવાં, અને દરવાજો સેહજ ધોકેલો અને સેહજ ઉઘાડો રાખવો. વાદી તને દોડતો બોલાવવા આવશે તે વેળા બારણાને એકદમ હડસેલો મારતાં બધાં હાંડલાં કરરભુસ થઈ જશે. તેજ વેળા

તારે ભારે ઉમરાણ મચાવી મુકવું, એવું કે, સઘળા આડોશી પાડોસીઓ પણ દોડી આવે. તેમ કરી તારે મારી હજુર દાવો કરવો કે આ સઘળાં વાસણ ઘણા કીમતી અને મારા બાપદાદાથી વારસામાં મેળવેલા હતાં, અને તે સઘળાં ખુરદો થઈ ગયાં છે માટે મને તે ભરી આપવાં. બીજે દિવસે કોર્ટમાં વાદી–મુસલમાન હાજર થયા. પણ પ્રતિવાદી ગેરહાજર હતો. રમણે વાદીને ફરમાવ્યું કે જા જલદી, તેને તેડી લાવ. તે પ્રમાણે તે બાપડો દોડતો ગયો અને પેલાએ યુક્તિ કરી ગોઠવેલાં હાંડલાં, બારણું જોસભેર ઉઘાડતાં કડુડુધુમ થઈ ગયાં. એટલે પ્રતિવાદીએ ગોઠવણ મુજબ ઉમરાણ મચાવ્યું અને પેલા હાથીવાળા પાસે હાંડલાં ભરી આપવાનો તકાજો કીધો. તે દોડતો જ રમણભાઈ આગળ ગયો. રમણભાઈને, બંનેના અરસપરસના બેવકુફી ભરેલા દાવાઓ સાંભળી હસવું આવ્યું, પણ મોહોડું ઠાવકું રાખી બંનેને હાંકી કહાડ્યા કે બંનેના દાવા સામસામા ચુકી ગયા છે, ને 'તેરા તેલ ગયા ને મેરા ખેલ ગયા' જેવું થઈ રહ્યું. પેલો મુસલમાન હાથીવાળો પણ સમજી ગયો કે ઊંટ પકડવા ગયા તો બેઉ બાજુથી અવળો ઠોકાયો.

જુઠું કદી ઢાંકયું રહેતું નથી!

એક દેવાદાર જુઠું બોલવા જતાં પોતાના મોહડેથીજ કેવો સપડાઈ ગયો તેનો એક જાણજોગ દાખલો નોંધાયલો છે. એક ખેતીકારને એક દિવસે નાણાંની ઘણી જરૂર પડી. એટલે તે એક સાહુકાર પાસે ગયો અને તેને દસ્તાવેજ લખી આપી તેના પાસે જોઈતાં નાણાં લીધાં. પાછા ભરવાનો વખત થતાં તે સાહુકાર પોતાનાં નાણાં લેવા ગયો તો ખેતીકારે તેને બીજે દિવસે ખેતરે આવી દસ્તાવેજ રજુ કરી નાણાં લઇ જવા

ફરમાશ કરી. વાયદા મુજબ સાહુકાર તે દસ્તાવેજ લઇ ખેતરે ગયો. ખેડુતે, તે દસ્તાવેજ જોવાને બાહાને પોતાના હાથમાં લીધો અને ફાડી તોડી ટુકડા કરી દેવતામાં નાંખી દઈ નાશ કરી નાખ્યો. આમ જોઇ ખેડુતે, લેહણાં નાણાંનો ઇનકાર કીધો. સાહુકાર આ મામલો જોઇ ગભરાઇ ગયો. તે દોડ્યો કોર્ટે. રમણે બંને તરફની કેફિયેત સાંભળી લઇ બંનેને બીજે દિવસે ચુકાદો આપવા કહી કહાડ્યા. તેઓ ગયા પછી રમણે સાહુકારને પાછો બોલાવી જાણવા માગ્યું કે જે દસ્તાવેજ ખેડુતે બાળી નાખ્યો કહે છે તે કેટલો મોટો હતો? પેલાએ સાચે સાચું કહી દીધું કે તે એક વેહેત જેટલો ટુકડો હતો. રમણે તેને તાકીદ કરી આવતી કાલે જ્યારે હું તુંને સવાલ કરૂં ત્યારે તારે કહેવું કે તે કાગજ એક હાથ જેટલો મોટો હતો. એ મુજબ બીજે દિવસે બંને વાદી પ્રતિવાદી હાજર થયા. તેમની સમક્ષ રમણે સાહુકારને ધમકી આપી સવાલ કીધો કે દસ્તાવેજનો કાગજ કેટલો મોટો હતો તે ખરેખરૂં કહી દે. સાહુકાર બોલ્યો કે, સાહેબ તે કાગજ, એક હાથ જેટલો લાંબો હતો. પેલા દેવાદારે તુરત બોલી દીધું કે, ના સાહેબ, તે કાગજ તો માત્ર એક વેહેત જેટલો લાંબો હતો. મેરીઆડા રમણને આટલું જ જોઇતું હતું. તે દેવાદાર તરફ ડોળા કકડાવી બોલ્યો કે જો દસ્તાવેજ કીધોજ નહતો તો તે વેહેંતભર મોટો હતો તે તેં કેમ જાણ્યું? દેવાદારે જોયું કે આ મારાથી કાચું કપાયું અને મારા ઉપર દેતું ચોંટયું. રમણે તત્કાળ તે દેવાદારને હોકમ કીધો કે સાહુકારના માંગતા રૂપિયા ભરી દેવા. જુઠું બોલવા અને સોગંદ લેવા માટે રમણે વળી તેને સજા કીધી તે જુદી.

ચારમાં અપ્રમાણિક કોણ?

એક શેહેરમાં એક ડોશો રહેતો હતો, તેને ચાર ચઢઉતર દીકરાઓ હતા. ડોશો મરવા પડ્યો ત્યારે તેણે પોતાની સ્ત્રીને પાસે બોલાવી એક ડબ્બાની ચાવી તેને આપી કહ્યું કે, ડબ્બામાં ચાર હજાર રૂપિયાના ચાર રત્ન છે, તે તારા કબજામાં રાખવાં. છોકરાઓ સલાહસંપથી તારા જોડે રહે ત્યાં સુધી તે રહેવા દેવાં; પણ જો તેમના વચ્ચે મતફેર પડે અને છુટા પડવા માંગે ત્યારે એકકું માણેક તે દરેકને આપી દેવું. સાથે રહેતા હોય તે દરમ્યાન તેમને કાંઈ જરૂર પડે ત્યારે ડબ્બો સાથે મળી ઉઘાડવો, અને તેમાંથી જોઇતું નાણું કહાડવું. ડોશો આ ફરમાન આપી મરણ પામ્યો. એક દિવસે નાના છોકરાને પૈસાની કાંઇ જરૂર પડી ત્યારે ડબ્બો ઉઘાડ્યો અને તેણે નાણું કહાડવાને બદલે એક માણેક તફડાવ્યું, જે હજુ તો ભેગી મીલ્કત ગણાતી હતી. માણેક ગુમ થવાથી ભાઇભાઇઓ વચ્ચે અંદરઅંદર ગરબડ સરબડ ચાલી અને તેનું કશું સમાધાન તેમનાથી થયું નહી. એટલે અંતે તેઓ રમણ આગળ ગયા. તે ચારે ભાઈઓની મનની વલણ તપાસવાને ઈંતેજાર થયો, અને એક રાતે તેમને પોતાને મકાને બોલાવી તેમના હજુર નિચલી વાર્તા કીધી:—

એક દેશના રાજાની શાહજાદી પોતાના ઠરેલા ગુરૂ આગળ વિદ્યાભ્યાસ કરી પરિપૂર્ણ થઈ, એટલે ગુરૂજી હજુર હાજર થઇ તેમને પગે પડી પૂછ્યું કે, તમારા માટે શું દક્ષણા લાવું? ગુરૂજી તે શાહજાદીની ખુબસુરતીથી અંજાયા, અને કાંઇક બદનજર કરવા લાગ્યા. તેઓએ તેને કહ્યું કે હું જે માંગણી કરૂં તેથી તું ગુસ્સે નહી થાય અને જો ગુસ્સે થવા જેવું લાગે તો ક્ષમા આપે તો હું મારી માંગણી કરૂં. શાહ-

જાદીએ આ માંગણી સ્વીકારી. તે જોઈ ગુરૂજીએ પોતાની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવાની માંગણી કીધી. શાહજાદીએ તે માંગણીથી કશો પણ ખોફ કીધા વગર તે કબુલ રાખી, પણ જણાવ્યું કે તેના લગનના હકો તેના પતિ જોડે પુરા કરવાનો સમય થાય ત્યારે તે ઇચ્છા મોટી ખુશીથી તૃપ્ત કરશો તે સમય થયો ત્યારે શાહજાદીએ, ખરાં અંતઃકરણથી ગુરૂજીએ આપેલા વચનનો ખુલાસો પોતાના પતિ હજુર કીધો. તે પણ શાહજાદીનાં આવાં એકવચનીપણાથી ખુશી થયો; તેનો સ્વીકાર કીધો અને ગુરૂજીને ત્યાં જઈ પોતાનું વચન પુરો કરવાની ખુશીથી રજા આપી. ગુરૂજીને ઘરે જતાં માર્ગમાં તેને એક લુટારૂ મળ્યો અને તેણે શાહજાદીના સઘળા દાગીના ઉતરાવવા માંગ્યા. શાહજાદી તે આપવા કબુલ થઇ પણ ગુરૂજીને ત્યાંથી પાછા ફરતાં સુધી ઢીલ ખમવા માંગણી કીધી. ચોરે પણ તેણીના વચન ઉપર ભરૂસો મુકી તેણીને જવા દીધી. તે ગુરૂજી આગળ જઈ પોહોંચી અને દીનતાથી જણાવ્યું કે હું તમોને ઇચ્છા તૃપ્ત કરવાને આપેલું વચન પુરૂં કરવા આવી છું. આ વચન સાંભળી ગુરૂજી તદ્દન ચાંઈ પડી ગયા અને પોતાની બદનજર છોડી દઇ તે શાહજાદીને તેનાં એકવચનીપણા માટે સાબાશી આપી, આશીષ દઇ પગે પડી વિદાય કરી. ત્યાંથી પાછા ફરતાં પેલા ચોરને શોધી કાહાડ્યો અને વચન પ્રમાણે પોતાના દાગીના ઉતારવા માંડ્યા. આ બનાવ જોઈ ચોર પણ શરમિંદો થયો, અને શાહજાદીનાં આવાં પ્રમાણિકપણા માટે તેણીને ધન્યવાદ આપી તમામ દાગીના સાથે તેણીને આશિષ દઇ વિદાય કરી. શાહજાદી રૂમઝુમ કરતી હસ્તી ઘરે આવી અને સઘળી વાત પોતાના પતિને કહી સંભળાવી. તેણે તે સાંભળી તે પણ પોતાની સ્ત્રીનાં આવા પ્રમાણિકપણાં અને ઇમાનદારી માટે બહુ સાબાસી આપી.

રમણ આ વાત પુરી કરી રહ્યો, અને ચારે ભાઇઓને સવાલ કીધો કે આમાં તમોને કોની વર્તણુક તારીફ લાયક લાગે છે તે કહો.

વડા ભાઇએ, ગુરૂજીની તારીફ કરી, બીજાએ શાહજાદીના પતિની, ત્રીજાએ ખુદ શાહજાદીની અને ચોથાએ ચોરની સ્તુતિ કરી.

આ સાંભળી રમણ પામી ગયો કે ચોથો–નાનો ભાઇ જ આ માણેકનો ચોર હોવો જોઇએ, કાંકે તેની જ વૃત્તિ ચોરની તરફેણમાં ખેંચાય છે. એટલે તેણે તેને ઘણાક સવાલો આડા અવળા પુછી તેની પાસે માણેકની ચોરી કબુલ કરાવી. આ પ્રમાણે આ ચોરી પણ રમણે પકડી પાડી.

ઘરનો ધણી હું અને બાહાર નિકળ તું !

એક ધણી ધણીયાણી પોતાના શેહેરથી બીજે ગામ જવા નીકળેલાં દુરદરાજ જઇ લાગ્યાં. રસ્તામાં એક ઉંડી નદી આવતી હતી તે ઓળંગીને તેઓને જવું હતું. ધણી આગળ અને ધણીયાણી પાછળ એમ ચાલ્યાં જાય છે. તેવામાં એક ત્રીજો ત્રાહિત સખસ તેઓ ભેગો થયો. તે પણ નદી પસાર કરી બીજે ગામ જવાનો હતો. નદીમાં ઉતર્યા પછી લગાર ઉંડા પાણીમાં ઉતરતાં પોતાનાં કપડાં ભીંજાય નહી માટે સ્ત્રીએ પોતાનાં કપડાં ઉંચાં ઉચકયાં. તેમ થતાં તેણીની જાંગ ઉપર એક મસો દીઠામાં આવ્યો. પેલા ત્રાહિત ધણીએ તે જોયો અને કાંઇક ગતકલડાં રમવાનો ઠરાવ કીધો. નદી પસાર કરી સઘળાઓ બીજા ગામ તરફ જઇ પોહોંચ્યા. ત્યાં ઘરનો ધણી હું અને બાહેર નિકળ તું એ પ્રમાણે પેલા અજાણ્યા માણસે પેલી સ્ત્રીને પોતાની તરફ ખેંચવા માંડી કે એ તો મારી સ્ત્રી છે. સ્ત્રીના ખરા ધણી જોડે ત્યાં ખુબ હોંજાતોજી

ચાલી. એક કહે કે મારી અને બીજો કહે કે મારી. આ ખટપટ મેરીઆડા રમણ આગળ આવી. બંને તરફની કેફીયત સાંભલી તે પણ અજાયબીમાં પડ્યો. પેલા અજાણ્યા સખસ પાસે સાબેતી માંગતાં તેણે પેલો બેઅદબી ભરેલો પુરાવો રજુ કરવા માંડ્યો કે, જુઓ સ્ત્રીના ખાનગી ભાગ ઉપર અમુક જગાએ આવી જાતનો મસો છે, જોઇયે તો બાઇને કપડાં કહાડવાનો હોકમ કરી તપાસી જુઓ. પેલા ખરા ધણી પાસે પુરાવો માગતાં તે પોતાનાં શેહેરથી બાહાર હોવાને લીધે કોઇ સાક્ષી પુરાવા રજુ કરી શકયો નહી. પેલા ઠગારાએ પણ તેવીજ તકરાર રજુ કીધી. આ ઠગારાની બેઅદબ માંગણીથી રમણને ઘણો ત્રાસ છુટયો, અને તેના મનમાં શક ઉપજ્યો કે તે ઠગારો હોવા વગર આવી બેઅદબ માંગણી કરે નહી. તેણે તો સરકારી ફાંસીગરને બોલાવી તેને ઠઠરાવી પેલા બંને તરફ મોઢા ફેરવી ઉભો કીધો કે આ કંગાળ બેઅદબ માણુસ જે આ સ્ત્રીની પાકદામન ઉપર બદગુમાન કરે છે તેનું ડોકું તત્કાળ છટકાવી નાખ. આ સાંભળી પેલો ખરેખર ઠગારો શખસ તો ધ્રુજવા પડયો કે આ તો લેને ગઇ પુત તો ખોહી આઇ ખસમ તેમ, પરાઇ સ્ત્રી હરણ કરવા જતાં જીવથી જવાનો સોદો થયો. તેનું મોહ ફીકું મારી ગયું, અને તે પોતાનાં ખભાંઓ ઉંચાં નીચાં કરવા પડ્યો. આ જોઇ રમણ ચેતી ગયો કે આ માણુસ ગુન્હેગાર ધુતારો છે. તે ઠગારો પોતેજ તુરત ન્યાયાધીશ આગળ લાંબો થઇ પગે પડ્યો અને હાથ જોડી માફ માંગવા લાગ્યો. પેલી સ્ત્રીને તેના હક્કદાર ધણીને સોંપી અને ઠગારાને શીક્ષાએ પોહોંચાડ્યો. એટલે 'ઘરનો ધણી હું અને બાહર નીકલ તું' એવો ભાગ ભજવવા જતાં ઠોકર ખાઇને બેસવાનો સમય આવ્યો.

ઘરડાંઓની શિખામણ ઉપર ધ્યાન આપવાની જરૂર.

ઘણીકવેળા જુવાન માણસો ઘરડાં–ડોશાંઓની શીખામણ કે સલાહ ઉપર જુવાનીના મદમાં તણાઇને બીલકુલ ગણકાવતા નથી, અને તેથી તેનાં કેવાં વિપરિત પરિણામો આવે છે તેની એક વાત બાહેર આવેલી છે. એક જુવાન ખેડુત પોતાના ગામ બહારની કન્યા પરણી લાવ્યો હતો જે ગામ તેના ગામથી કેટલેક છેટે આવેલું હતું. બાઈ થોડોક વખત સાસરે રહ્યા પછી પીહેર ગઈ હશે અને ઘણા દિવસ થયા પણ પાછી નહી ફરવાથી ધણી તેને તેડવા ગયો. જમાઈજીએ સાસરા ઘરની પહરોણાગત ચાખી લઈ બૈરીને પોતાની જોડે મોકલવા આમંત્રણ કર્યું. સાસુ સસરા અલબત પોતાની દીકરીને તેના ધણી જોડે મોકલવાને કબુલ તો થયા પણ જે દિવસે જમાઇજી ઉઠાંગરી કરવા માંગતા હતા તે દિવસે ‘વદ નોમ’ હતી એટલે તેઓએ બીજે દિવસ જવાની સૂચના કીધી. કુટુંબના પુરોહિતે પણ નોમને દિવસે કન્યાને સાસરે વળાવવાની ના પાડી; છતાં જમાઇજી તો સમજાવેલા સમજ્યા નહી, અને ઉતાવળમાં જ પડ્યા. તેઓએ ઘરડાંઓની શીખામણ અને જોશીઓનાં શુભ–અશુભ મુહૂર્તોની પરવાહ કરી નહી, અને તેજ દિવસે ચાલી નીકળ્યા. જમાઇની ઓહોંસ આગળ સાસુ–સસરાનું કશું ચાલ્યું નહી એટલે તેઓએ પણ ના પાડી નહી. જમાઇજી ધણીઆણીને લઇને નીકળ્યા તો ખરા, પણ રસ્તામાં તેમણે કેમ છકર ખાધી તે જોઇયે. થોડેક ચાલ્યા પછી ધણીજીને ઝાડે જવાની હાજત થઈ એટલે ધણીઆણીને એક સારી જગ્યાએ ઝાડની ઘટા હેઠળ બેસાડી પોતે ઝાડે ફરવા ગયા. હજુ તો તેઓ ખલાસ થઈ પાછા ફરે તેટલામાં તેના ધણીનાજ ઘાટઘટમ અને દેખાવનો અને તેવાજ કદ અને રંગનો

એક ભામતો શખસ બાઈ હજુર ખડો થયો. બાઈ બાપડી તેને પોતાનો ધણી સમજી તેના જોડે ચાલવા લાગી. પેલો ખરો ધણી ઝાડેથી પરવારી આવી જુએ છે તો પોતાની સ્ત્રી કોઈ પર પુરૂષ જોડે ચાલી જાય છે, એટલે તેણે પોકાર મારી તેમને અટકાવ્યા, અને તેમને પકડી પાડી પેલા ત્રાહીત સખસ જોડે બાથ ભીડવા માંડી. બન્ને વચ્ચે ખેંચતાણ ચાલી. એક કહે કે મારી સ્ત્રી છે; અને બીજો કહે કે મારી સ્ત્રી છે. સ્ત્રી બાપડી તો બંને પુરૂષોને તદ્દન એક મળતા જોઇ ગુચવણમાં પડી કે મારો ખરો ધણી કયો ? અંતે તેઓ ન્યાય કરાવવા રમણ હજુર આવ્યા. બંનેની હકીકત સાંભળી રમણે સ્ત્રીને પુછ્યું કે તારો ખરો ધણી કોણ ? તો તે બાપડી બન્નેને એક સરખી જોઈ ગુચવાડામાં પડી, અને આ મુસ્કેલીમાંથી કહાડવાને સામી ન્યાયાધીશને આગ્રહ કરવા લાગી. મેરીઆડા રમણ પણ વિચારમાં પડયો, અને આ મુસ્કેલી ટાળવાને ઈશ્વરની સ્તુતી કરી. તેણે બંનેને તે દિવસે ઘરે વિદાય કીધાં અને બીજે દિવસે ન્યાય કરવા કબુલાત આપી. તેમની ગેરહાજરીમાં રમણે એક કુઝો તૈયાર કરાવ્યો, જેની ડોક એટલી સાંકડી કરાવી કે એક હાથનો અંગુઠો પણ અંદર જઇ ન શકે. બીજે દિવસે બન્ને પક્ષ કોર્ટમાં આવ્યા. તેણે પેલો કુઝો હાજર કરી જણાવ્યું કે તમારા બન્ને સખસોમાંથી જેનો હાથ આ કુઝામાં જઇ શકે અને તે પાછો કુઝાને કાંઇપણ નુકશાન પહોંચાડ્યા વગર બહાર કહાડી શકશે તેની તરફેણમાં હું મારો ચુકાદો આપીશ. આ તદ્દન અશકય પ્રયોગ જાણી પેલા ખરા હકદાર ધણીએ તો પોતાનો નીસાસો નાખ્યો કે, છતી સ્ત્રીએ રાંડીરાંડ બનવાનો વખત આવ્યો છે. પણ પેલો ત્રાહીત શખસ જે જાતે અમર કાયા ધરાવતો હતો અને તરેહવાર ચમત્કાર

કરી બતાવવાને શક્તિવાન હતો, તે તો પેલા કુઝાની ડોકમાં હાથ ઘાલી સલામત પાછો કાહાડવાને શક્તિવાન થયો. આ ઉપરથી મેરીઆડા રમણુની ખાત્રી થઇ કે આ કોઇ ચમત્કારી માણુસ છે. અને તેણે આ ચમત્કાર પ્રયોગ કરી બતાવ્યો છે. તેને તુરત નમન કીધું અને તે ઉપરથી તે પુરૂષે કબુલ કીધું કે હું જોગી પુરૂષ છું, અને આ તકરાર કરી આ બાઇના ખરા ધણીને ધડો લેવાની હીંમત કરી છે કે ઘરડાં અને વડાં-ઓની સલાહ અને શિખામણને માન આપતાં શીખવું જોઇએ છે. તેણે તે સ્ત્રીને તેના ખરા ધણીને સ્વાધીન કીધી. મેરી-આડા રમણુને આ ભેદ આ રીતે ખુલ્લો કરવા માટે વાપ-રેલી તદબીરના તે સાધુએ વખાણ કીધા અને તેને આશિષ દઇ ત્યાંથી વિદાયગીરી લીધી. અને આ પ્રમાણે આ ગુચવણ ભરેલા કેસનું શુભ છેવટ આવ્યું.

પરાયું સોનું કાન તોડે !

એક ભુખરીબારસને એક દિવસે લગનમાં જવું હતું, એટલે પોતાના એક મિત્ર પાસે એક સોનાની વીંટી પેહેરવા માંગી લાવી આંગળીએ લટકાવી. લગન પસાર થઈ ગયાં, દિવસ ઉપર દિવસ ચાલ્યા ગયા, પણ ભાઈ તો વીંટી પાછી ફેરવે જ નહી, અને ખુશાલ આંગળીએ લટકાવી ફર્યા કરે. વીંટીવાળા માસણને આ જોઈ ગભરામણ છુટી અને તેણે પોતાની વીંટીની ઉઘરાણી કરી, તો ભુખરીબારસ તો સામા ગળે પડ્યા કે વીંટી શું ને વાત શું? ગળે પડવા આવ્યો છે કે કેમ? આ સાંભળતાં ખરા માલેકના પેટમાં તો કુતરાં દોડે કે આ તો ન ધારેલાં ફિસાણમાં ફસાયા! ન મળે સાક્ષી કે નહી કાંઈ પુરાવા, જે હોય તે ખરું! તે તો ઈશ્વર ઉપર

આધાર રાખી કોરટમાં ગયો. જડજ સાહેબે બંને તરફની હકીકત જાણી લઈ એક ટચ કહાડનારને બોલાવ્યો. અને તેને હોકમ કીધો કે વીંટીનું બરાબર વજન કરવું અને તેની કીંમત આંકી લાવવી. આ હોકમ જાહેરમાં કીધો, પણ અંદરથી છુપી રીતે તે ટચ કહાડનારને તાકીદ કીધી કે ટચ કહાડતાં વીંટીને ખુબ ઓખવવી, અને સોનાને પણ ઓછી કીંમતનું જણાવી કીંમત બહુ ઓછી આંકવી. પેલા બન્ને દાવાદારોને હોકમ કીધો કે, ટચ કહાડનાર પોતાનું કામ કરે ત્યારે તેની આગળ હાજર થવું, તેમજ ત્યાં શું બનાવ બને છે તે નજરોનજર જોવાને એક છુપા શીપાઇને પણ હોકમ કીધો. ટચ કહાડનાર વીંટી લઈ જઈ કસોટી ઉપર ઘસવા બેઠો, અને પેલાઓના દેખતાં પુષ્કળ ઘસી નાંખી ઘણું સોનું ઓખવી કાહાડ્યું અને વીંટીની કસોટી કરી તેનું વજન કરી, તેની આંકણી બહુ જ ઓછી કરી નાખી. આ જોઈ પેલો વીંટીનો માલેક તો માથેમાથાં ફોડીને રોવા પડ્યો અને બોલ્યો કે, ક્યાં મારી કમબખ્તી લાગી કે મેં આ માણસને વીંટી પેહેરવા આપવાની ભલાઈ કીધી. પણ પેલો ભુખરી-બારસ જે ખોટો દાવો કરતો હતો તેને મન તો વીંટી ઓછી થઈ તો શું ! તે તો સમજે કે આપણે ક્યાં ખોહવા જવાનું છે, માટે મુગે મોહોડે બધું જોયા કીધું અને ખરો ધણી માથું કુટી રડે તે જોઇ સામો ખડખડ હશે. આ સઘળી ખબર રમણ-ભાઇ આગળ રજુ કરી તો તેણે ખરા ખોટાને પકડી કહાડ્યા. પેલો મુગો ઉભો રહેનાર ખોટો છે એમ જણાવી વીંટી પેલા ખરા દાવાદારને સોંપી, અને પેલાને ઘટતી સજા કરી. કહેતી ચાલે છે કે 'પરાયું સોનું કાન તોડે' તો પરાયું સોનું પચાવી પાડવા ગયા તો નકામા ખાસડાં ખાઈ આવ્યા.

મરઘીચોર કેમ પકડાયો?

ઘણીક વેળા ચોરી કરી સાક્ષી પુરાવાની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ, ચોરી કરનારાઓ ચોરીનો સાફ ઇનકાર કરતા અને સામા ધણીઓ ઉપર તરેહવાર આરોપ મુકવાને પણ ચુકતા નહી, તેવા સાહુચોરોને પકડી કહાડવાને ન્યાયાધીશ રમણને પણ તરેહવાર વિચિત્ર યુક્તિઓ અને તદબીરો લગાવવી પડતી; અને ખુબી તો એ કે તે યુક્તિઓ એવી સચોટ લાગુ પડતી કે તુરત તે ચોર પોતાના હાથે સપડાઈ જવા પામતો. એક મરઘીની બાબતમાં એક દિવસે એક ગામમાં બે પડોશણો ખુબ લડી પડી. બન્યું એમ કે એક પડોશણને મરઘાં પાળવાનો ભારે શોખ હતો, અને રાતની વેળાએ તે સંકેલીને બધાં મરઘાંઓને તેમને માટે બનાવેલાં પાંજરાંમાં પુરી દેતી અને સવારે તે સઘળાંને ચરી ખાવા માટે છુટાં મુકી દેતી. બાપડાં જાનવરો ચરવાને ખાતર આણીગમ પેલી ગમ ભટકતાં અને તેમ કરતાં આજુબાજુના ઘરમાં પણ ઘુસતાં. એ પ્રમાણે એક મરઘી, કોઈ બીજી પડોશણના ઘરમાં વારંવાર ઘુસ્તી અને તેમ જોઇ તે પાડોસણને એક દિવસે ખરાબ વિચાર સુઝયો. તેને લાગ્યું કે આ મરઘી મારા ઘરમાં પેસી બહુ ત્રાસ આપે છે તો એક દિવસે લાગ જોઇ તેને પકડીને છુપાછુપ તેને મારીને બીસ્મીલ્લા કરી જવી. એવો વિચાર કરી એક દિવસે મરઘી તેના ઘરમાં ભરાઈ કે તેણીએ તેને પકડી લીધી, અને તેને બીસ્મીલા કરીને પકાવી કહાડી અને તે દિવસે તેના ઉપર ગુજારો ચલાવ્યો. મરઘીવાલી પડોસણે પોતાની મરઘીને તે પડોશણના ઘરમા ભરાતી જોઇ હતી, પણ રોજની માફક તે તેને ઘરમાંથી હાંકી કહાડશે એમ માની મુંગી બેઠી હતી. પણ તે મરઘીની તે દિવસે

અજલ આવેલી, તે પાછી ફરે જ શાની? સાંજે પોતાનાં સઘલાં મરઘાંઓની ગણતરી કરતાં એક મરઘી ઓછી જણાઇ, એટલે વખતે પેલી પડોસણના ઘરમાં ભરાઇ બેઠી હશે એમ માનીને તેણીએ તેને પુછપરછ કરી. તેણે તો સાફ ના પાડી કે મરઘી શું ને વાત શું? જો કે મરઘીબાઇ તો તેના પેટમાં જઇને ઠરીઠામ પણ થઇ ગઇ હતી. બંને પડોશણને આથી ખુબ બોલાચાલી થઇ, પણ ખાનારી કંઈ કબુલ કરે? આથી મરઘીવાલીએ તો જડજ સાહેબને ફરિયાદ કીધી. બંનેએ પોતપોતાની તકરારો રજુ કીધી. અને તે જોઇને રમણભાઈ વિચારમાં પડયા કે મરઘી ગઈ છે તો ખરી, ને લેનારે કદાચ તેને બીસ્મીલ્લા પણ કરી દીધી હોવી જોઇએ, એટલે પતો મેળવવો મુસ્કેલ છે; માટે કાંઈ હીકમત લગાવ્યા શિવાય મરઘી-ચોર પકડાય તેમ નથી. વિચાર કરી તેણે બંને બાઇઓને તે વેળા રૂખસદ આપી; પણ હજુ તો તેઓ પીઠ ફેરવે તેટલાં મોટા સાદે બોલી ઉઠયો કે શું દુનિયાના લોક ઠગારાં થઈ ગયાં છે! મરઘી ખાધી તો ખાધી પણ તેનાં પીછડાં પણ માથામાં ખોસ્યાં છે, તો તે સફા કરવાની પણ તસ્દી લીધી નથી. આ ભાષણ બરાબર પેલી મરઘીચોર પડોશણના સાંભ-ળવામાં આવી, એટલે તે ચોંકી કે મારા માથામાં પીછડું રહી ગયું તો નહી હોય? એમ સમજી તેણે માથું સાફ કરવાને પોતાના હાથ માથા ઉપર ચઢાવ્યા. અને બંને હાથે માથું ખજવાળવા લાગી. રમણે તે બરોબર જોયું અને તેની ખાતરી થઇ, કે મારી તદબીર ફાવી તો ખરી. પેલી મરઘીચોર શંકા-શીલ થઈ કે માથામાં પીછું તો રહ્યું ન હોય; એટલે તેનું અંતઃકરણ તેને ડંખ્યું. રમણે તુરત તેઓને પાછાં બોલાવ્યા. અને પેલી મરઘીચોરને ખુબ ખખડાવી અને અંતે તેને મોઢેથી

કબુલ કરાવ્યું કે મરઘી ઉપર તો તેનો ડોળો ભરાયો હતો, એટલે તેણે પોતે તેને સ્વાહા કીધી હતી. મરઘીના વાજબી પૈસા પેલી મરઘીની માલેકને તેના પાસે અપાવ્યા; અને હવે પછી એવું કામ નહી કરવાની સખત તાકીદ આપી તેને છોડી. કહ્યું છે કે 'સત્યની હમ્મેશાં જય છે'.

જર દેખીને મુનીવર પણ ચળે !

જુઠાણું પકડવાને ન્યાયાધીસ રમણને કેવી હીકમતો કરવી પડતી તેના બીજા પણ તરેહવાર દાખલા નોધાયલા છે. એક ગામમાં એક બ્રાહ્મણે ભીક્ષાવૃતિ કરી કરીને કાંઇ થોડાઘણા પૈસા જમાવ કીધા હતા. તે કીધા પછી બ્રાહ્મણને વિચાર આવ્યો કે બધો જન્મારો તો ભીક્ષા માંગી પણ હવે કોઇ પવિત્ર સ્થળની યાત્રા કરી લેવું તો ઠીક. એમ વિચારી જે થોડુંક નાણું હતું તે એક પીતલના નાના ઘડામાં ભર્યું, અને તે માલમ નહી પડે તે માટે અંદર રાખ નાખી ઘડો બરાબર પેક કરી દીધો. તે ઘડો તે પોતાની સ્ત્રીને જોડે લઇ પાડોસમાંની એક કોમાટી જાતની ઓળખીતી સ્ત્રીને ઘેરે ગયો, અને કાલાવાલા કરી તે ઘડો તેણીને હવાલે આપ્યો અને વિનંતિ કરી કે હમો યાત્રા કરવા જઇએ છે તો આવીને આ ઘડો પાછો લઇશું, તેટલાં કૃપા કરી સાચવી રાખવો; એમાં માત્ર રાખ ભરેલી છે. તે સ્ત્રીએ તો ખુશીથી તે ઘડો બ્રાહ્મણ પાસેથી લીધો અને એક બાજુએ મુકી છાંડ્યો. પ્રસંગ એવો બન્યો કે તેણે પોતાની ન્યાતના ઘણાક લોકોને જમવા બોલાવ્યા. તેમ કરતાં દાળ ખલાસ થઇ ગઇ એટલે પેલા કોમાટી સ્ત્રી અને તેના ખાવિંદે જોયું કે બજારમાંથી દાળ ખરિદી લાવતાં વખત જશે, માટે પેલો બ્રાહ્મણ જે ઘડો આપી ગયો

છે તેમાંથી હાલ તો વાપરીએ, અને પછી ધીરજથી તે ઘડો પાછો ભરી મુકાશે. એમ ઠરાવી તેઓએ તે ઘડો લાવી ઉઘાડયો તો અજાયબી વચ્ચે દાળ ભેગા અંદરથી તો ચકચકિત રૂપિયાનો ઢગલો નિકળી પડ્યો. આ ન ધારેલી રીતે ધનનો લાભ થયલો જોઇ બંને ધણી ધણીયાણીની ખુશાલીનો પાર રહ્યો નહી. એટલે તેઓએ બધું કહાડી લીધું અને તુરત પોતાનું કામ ચલાવ્યું. અને જમણની ગરબડમાંથી પરવાર પામતાં તેઓએ પેલો ઘડો પાછો ભરી મુકયો. પણ નાણું તો ગેપ કીધું. થોડેક વખતે પેલા બ્રાહ્મણ ભાઇ યાત્રા કરી પાછા ફર્યાં, અને પોતાના ઘડાની માંગણી કીધી. ઘડો તો લઇ ગયા પણ અંદરથી સીકા તો ગેપ! તે જોઇ તે બંને ધણીધણિયાણી હરણફાર થઇ ગયાં. તેઓ તે કોમાટી આગળ ગયા અને કાકલુંદી કરી ઘડામાંનું નાણું પાછું માંગ્યું. આ પ્રમાણે પાછું ફેરવે તો આમનો આસ્માન આમ ફરે, એટલે તેઓએ તો કાન ઉપર હાથ મુકયા અને સામો તકાદો કરવા લાગ્યા કે, હમે વગર હાંસલે તમારો ઘડો સાચવ્યો તેનું આ ફળ આપો છો કે? ગરજ પુરી થઇ ત્યારે નાણું ગળે પડવા આવ્યા છો? બ્રાહ્મણ બાપડો રમણ આગળ રડતો રડતો ફરિયાદ લઇ ગયો. તેણે બંને તરફની હકીકત સાંભળી લઇ વિચાર્યું કે સાક્ષી પુરાવાની ગેરહાજરીને લીધે જુઠું પકડવાને એક મજબુત હીકમત કરવી પડશે. તેણે તુરત વેળા બંને પક્ષને રૂખસદ આપી બીજે દિવસે બોલાવ્યાં. દરમ્યાન તેણે એક નેતરનાં ગુઠણકામનો રાક્ષસ બનાવ્યો, અને તેના પેટામાં એક માણસને છુપાવ્યો. આ આકૃતિને માથે ઉપાડી એક મંદિર આગળ લઇ જવાની પેલા કામાટી ધણી ધણિયાણીને રમણે હોકમ કીધો, અને પોતે સાચું જ બોલે છે એમ તેમના પાસે

પ્રતિજ્ઞા લઇ ફેરા ફરવાની તાકીદ કીધી. આ હોકમ મુજબ તેઓ ફેરા ફરવા લાગ્યા ત્યારે તેમને ધ્રુજરાં છુટવા લાગ્યા અને ધણીએ ધણિયાણીને કહ્યું કે, અફસોસ આપણી ક્યાં કમબખ્તી લાગી કે આપણને આ પ્રમાણે ખોટા કસમ ખાવાની ફરજ પડે છે. કોણ જાણે આપણે પકડાઇ ગયા તો શી ફજેતી થશે? આ બધું પેલા રાક્ષસી આકારનાં પુતળામાં છુપાઈ રહેલો માણસ ગુપચુપ સાંભળી રહ્યો હતો. તેઓ ફેરા ફરી રહેતાંજ પેલા છુપાયલા માણસે બાહાર નીકલી આવી સાંભળેલી વાતચીત રમણ હજુર જાહેર કીધી. આ જાણી રમણે તે બંને ધણીધણીયાણી પાસે નાણું ઉચાપત કરવાની વાત કબુલ કરાવી, અને પેલા બ્રાહ્મણને તેનું નાણું અપાવ્યું, એટલું જ નહી, પણ આ અપ્રમાણિક વર્તણ માટે કામાટી સ્ત્રી પુરૂષને સખત શીક્ષા ફરમાવી. કહ્યું છે, કે 'સત્યને સહાયક પરમેશ્વર છે.'

આપાજી પ્રધાનવટે કેમ ચઢ્યો?

વિજયાનગ્રામની ગાદીએ કૃષ્ણદેવરાય ૧૫૦૯ માં આવ્યો હતો. તે પેહેલાં તેના બાપે મદુરા, તાંજોર, ત્રીચીનોપલી અને ટીનેવલીનાં જીલ્લાઓ હાથ કરી પોતાની સલતનત સાથે જોડી દીધા હતા. રાય અને તેના પ્રધાન આપાજી વચ્ચે બહુ ધાડી મિત્રાચારી હતી. અનેક વેળા રાયજીને ધણીક મુશ્કેલીઓમાંથી આપાજીએ બચાવી લીધાથી, રાયજીનું દીલ તેના ઉપર કુરબાન હતું. આપાજી, રાયના પ્રધાનવટાં ઉપર આવ્યા તેની જાણવાજોગ હકીકત મશહુર છે. ધણાક રાજદ્વારી સવાલો ઉભા થતાં, રાયજી હમેશાં પોતાનાં ખંડિયા મુલકોના રાજ્યકર્તાઓને પોતાની હજુર બોલાવી ભેગા કરતો

હતો. તે પ્રમાણે એક વાર રાયજીએ ખંડિયા રાજ્યકર્તાઓને તેડી ભેગા કર્યા હતા, જે વેળા દરેકને તે તેમનાં ગામો વગેરેની સ્થિતિ પુછી વાકેફ થતો હતો. આ વેળાના મેળાવડામાં બધા રાજ્યકર્તાઓને એકેક પછી પુછપાછ કીધા પછી, આપાજીની વારી આવી. આપાજી, રાયજીની હજુરમાં ખડો થતાં જ રાયજીએ તેને તેનું નામનીશાન પુછ્યું. તેણે જવાબ કીધો કે, મારૂં નામ આપાજી છે, અને હું મારા શેઠની વટી હાજર થયો છું. રાયજીને પોતાના તાબેદાર રાજાની જાતી ગેરહાજરીથી ઘણું દુખ લાગ્યું, છતાં લગાર ક્રોધ સમાવી આપાજીને તાકીદ કરી કે, તુરત તારા રાજકર્તાને બોલાવી મંગાવ. આપાજીએ તે ફરમાન માથે ચઢાવી પોતાના શેઠને તેડું મોકલ્યું. પણ તે એકદમ દરબારમાં દોડી નહી આવતાં ચાર ગાઉ દૂર એક ગામડામાં આવી પડાવ નાખવાની ગોઠવણ કરી. દરમ્યાન રાયજી એક દિવસે ગામમાં ફરવા નીકળ્યો હતો. તે એક કસાઇની દુકાન આગળથી પસાર થતો હતો તે વેળા કસાઈ પોતાના મેંઢાને આડું અવળું નાખી તેની ખોળ ઉતારતો તેના જોવામાં આવ્યો. તે જોઈ તેણે આપાજીને કીધેલા હોકમનું ભાન થઈ આવ્યું, અને તુરત તેને તેડી તતડાવી કહાડ્યો, કે આ ઘડી તારા શેઠને અહી બોલાવી હાજર કર. આપાજીએ પોતાના શેઠ ઉપર સંદેશો મોકલ્યો, અને તે જેવો આવ્યો તેવો જ અરધે રસ્તેથી તેને પાછો ફેરવ્યો. આ વાતને કેટલાક દિવસ થઈ ગયા અને રાયજી પણ પોતાનો હોકમ ભુલી ગયો. એક દિવસે રાયજી લગાર લેહરમાં હતો તે વેળા તેણે આપાજીને પૂછ્યું કે, તેં તારા શેઠને બોલાવ્યો ખરો ? આપાજીએ તેનો ઉત્તર નકારમાં આપ્યો. રાયજીએ તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે આપાજી બોલ્યો કે, મારા

શેઠના જાનને કાંઈ અલવલ પોહોંચાડવામાં નહી આવે એવી કબુલાત મળે તો હું તે કારણ કહું. રાયજીએ તે કબુલ કીધું. એટલે આપાજી બોલ્યો કે, મારો શેઠ કયારનો આવ્યો હતો, પણ આપ તેના પ્રત્યે બહુ ખફા થયલા દીસ્યા એટલે તે આપને મોહો બતાવ્યા વગર જ જીવ લઈ પાછો ફર્યો છે. રાયજીએ જાણવા માગ્યું કે, હું ગુસ્સે થયો છે તે તેણે કેમ જાણ્યું? સાહેબ, તમે પેલા કસાઇની દુકાને મેંઢાંની ખોલ ઉતારવાનો બનાવ જોઈ આવ્યા કે તુરત તમે તેને બોલાવવાનો હોકમ કીધો, તે ઉપરથી હું સમજ્યો કે રખે રાયજી, બાપડા મારા શેઠના પણ તેજ હાલ કરે! એમ સમજીને મેં તેને પાછો ભગાડ્યો. આપાજીની આ માન્યતા ખરી હતી એટલે, તે બાબતમાં તેણે જે ડાહાપણ અને દુરઅંદેશીથી કામ લીધું તે જોઇ રાયજી બહુ રાજી થયો, અને તેથી ખુશી થઈ આપાજીને પોતાનો દીવાન બનાવ્યો, તેમજ તેના શેઠને પણ આવો પાકો ઠાવકો દીવાન પોતાને ત્યાં રાખવા માટે નવાજી દીધો. આ પ્રમાણે આપાજી, નાના ઓહ્દા ઉપરથી મોટા રાજાનો દીવાન બનવા પામ્યો.

થુવરીયા તે ગુલાબ કયાંથી થાય!

એક રાત્રે આખો વખત ધોધમાર વરસાદ પડ્યો, પણ સવાર પડતાં લગાર ઉઘાડ આપ્યો. રાયજીને ગામમાં ફરી સઘળો દેખાવ જોવા મન થયું. તેણે આપાજીને જોડે લઈ નીકલવાનો ઠરાવ કીધો, અને આમ તેમ બધે વરસાદની લેહેરમેહેર જોતા જાય છે; તેવામાં એક ખેતરમાં એક ભરવાડ પોતાનાં ઘેટાંના ટાળાંને ચરતું છોડી, પથરા ઉપર માથું–પગ વગેરે ટેકાવી ખુશ લહેરની ઉંઘ ખેંચતો હતો, એટલે સુધી કે

માથાની હેઠે ચોટલીના વાળ છુટા પડેલા તે ખુશાલ પાણીના વહેતા રોહમાં ભીંજાતા હતા. મોઢાં ઉપર બરૂઓનો ભાથરો આડો કીધો હતો. ભરવાડને આવી સ્થિતિમાં જોઈ રાયજી વિસ્મય પામી આપાજીને પુછે છે કે, આ શું ચમત્કાર છે? આ માણુસ જીવતો છે કે મુવેલો પડયો છે? આપાજીએ ખુલાસો કીધો કે એ માણુસ જીવતો છે, પણ ખુશાલ થંડી લહેરમાં ઊંઘ કહાડે છે. રાયજીને ખુબ આશ્ચર્ય લાગ્યું કે આવી સ્થિતિમાં એક માણુસ કેમ ઉંઘાઈ શકે? આપાજીએ ખુલાસો કર્યો કે દરેક માણુસની રહેણીકરણી તેની પ્રકૃતિને અનુસરતી હોય છે. માટે આશ્ચર્ય થવા જેવું કશું નથી. રાયજી આપાજીના આ કથનની સત્યતા તપાસવાને તે ભરવાડને જગાડી પોતાના મહેલમાં સાથે લઈ ગયો. ત્યાં તેને સારાં વસ્ત્ર, સારૂં ખાવાનું વગેરે આપી ખુબ આનન્દમાં રાખવા માંડયો. એટલે તે જાતે તો લઠપઠ હતો, તે તદ્દન નાજુક થઈ ગયો. હવે રાયજીએ એક દિવસે તેની તપાસ લેવા તદબીર રચી. તેના ઘરથી તે દરબાર સુધીના રસ્તા ઉપર કાચાં કેળાંની છાલો નખાવી, રસ્તાને તદ્દન ચીકટ બનાવ્યો. પેલા ભરવાડને તેને ઘરથી દરબારમાં આવતાં તે છાલના ઢગલા ઉપરથી પસાર થઇને આવવું પડયું. એટલે તબીયતની નાજુકાઇને કારણે તેને તુરત સરદી લાગુ પડી ગઇ, સળેખમ થઈ આવ્યો, અને તે કારણે સજ્જડ તાપ પણ ચડયો. આ ઉપરથી આપાજીએ જણાવેલી કુદરતની બલીહારીની રાયજીને ખાતરી થઈ કે 'થુવરીઆ કદી ગુલાબ થાય જ નહી.' તુરત જ તે ભરવાડને દરબારના વૈદ હજુર મોકલી ઓસડવેસડ કરાવી સાજો કીધો અને પછી તેને પાછો ઘરે મોકલ્યો, કે જા ભાઈ, તું ભરવાડ તે કાંઈ રાજબી જ થવાનો હતો!

પ્યાર આંધળો છે!

એક દિવસે સાંજે રાયજી, પ્રધાન આપાજી સાથે ગામમાં લટાર મારે છે તેવામાં રાયજીની નજર એક કદરૂપા દેખાવની સ્ત્રી ઉપર પડી. તે ઉપરથી રાયજીએ આશ્ચર્ય પામી આપાજીને પુછ્યું કે દુનિયામાં કોઈ એવો પણ પુરૂષ હશે કે જે આ સ્ત્રી સાથે પ્યાર કરે? આપાજીએ હસીને જવાબ દીધો કે, મહેરબાન એનો પણ કોઈ ચાહનારો આશક હોવો જ જોઈએ. રાયજીનાં ધ્યાનમાં તે વાત ઉતરી નહી. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ બતાવી આપવાની કબુલાત આપી બંને જણ આગળ ચાલ્યા જાય છે, તેવામાં તેમની નજર ભપકાદાર પોશાક સજેલા એક પુરૂષ ઉપર પડી. તેના હાથમાં પાન, સોપારી હતાં. આપાજીની નજર તેના ઉપર પડી. પેલા માણસે આગલ આવી મોહલામાં નાકા ઉપર આવેલી એક ગટર તરફ નજર કરી કોઇ નહી જોય તેમ તેમાંથી પાણી લઈ પાન ઉપર લગાડવાનો ચુનો પલાળ્યો. આ જોઈ આપાજી બોલ્યો, શેઠજી, જે માણસની આપણે શોધમાં છીએ તે આ માણસ છે, જુઓ. રાયજીના ધ્યાનમાં તે વાત હજુ બરાબર ઉતરી નહી, કે આવો સુઘડ પોશાકવાળો માણસ આ કામ કરે નહી. એમ બોલતાં તેઓ બંને તે માણસની પુઠે ગયા. તેમ કરતાં તે એક સ્ત્રીના ઘરમાં ઘુસ્યો. ઘરમાં જઈ પેલી સ્ત્રી જે ઠાઠડી ઉપર બેડી હતી તેની પાસે બેસી ગયો, અને તેના પાસામાં બેસી પેલાં ગટરમાના પાણીમાં પલાળેલાં પાનની પટી તેને ખાવા આપી, અને તે સ્ત્રી જોડે પ્યાર કરવા લાગ્યો. આ બનાવ જોઈ રાયજીને, આપાજીનું કથન સાચું લાગ્યું, અને તેની આવી તિવ્ર બુદ્ધિ માટે રાયજીએ તેને શાબાશી આપી.

સૂર્ય ઉપર ધુળ ફેંકવાનો પ્રયત્ન.

આપાજી, રાયજીના અમલમાં ખુબ પ્રકાશવા માંડ્યો, તે જોઈ રાયજીની સ્ત્રીને બહુ ઈર્ષા ઉત્પન્ન થવા લાગી, અને પોતાના એક બુઠ્ઠાબુજુ સગાની હીમાયત કરવા લાગી. રાયજી આગલ તે પોતાના તે સગા માટે બહુ ભલામણ કરવા લાગી, પણ રાયજીના ધ્યાનમાં તે વાત ઉતરી નહી. છતાં એક દિવસ વાત કરવાની કબુલાત આપી તેણીને થંડી પાડી. એક દિવસે રાયજી સાહેબ પોતાના ખાનગી દીવાનખાનામાં નાનાં ભુલકાંઓ જોડે રમતગમત કરતા હતા. તે વેળા એક નાના લાડકવાયા પુત્રે, આપાજીના દીલ પર થુંકી તેમને પોતાના નાનકડા પગની લાત મારી. બીજી સવારે રાયજીએ પેલા બુઠ્ઠાબુજુ સગાને બોલાવી મંગાવ્યો, અને તેને પ્રશ્ન કર્યો કે એક માણુસ કોઇ બીજા ઉપર થુકે અને લાત મારે તેને શું સજા કરવી? પેલા બુઠ્ઠાબુજુએ જવાબ આપ્યો કે તેના પગ કાપી કહાડવા; અને મોંઢામાં તપાવેલાં સીસાંનો રસ રેડવો. રાજાએ તેને જવા દીધો, અને આપાજીને બોલાવ્યો. અને એજ સવાલ તેને પૂછ્યો. આપાજી વિચાર કરી બોલ્યો કે આ તો છોકરાં બચ્ચાંના અડપલાંનીવાત છે, એટલે તેણે હસીને ઉત્તર આપ્યો કે, લાત મારનારનાં પગમાં સોનાનાં કડાં પહેરાવવાં અને જે મોઢાંએ તે થુકયો તે મોઢાંને રાજયવંશી ચુંબનથી સ્વીકારી લેવું જોઇએ. રાયજી, આ જવાબમાં આપાજીનું ડાહાપણુ સમજી ગયો; અને રાણીજીને તેડી બધો ખુલાસો કરી સવાલ કીધો કે તેના સગાના ફરમાવ્યા પ્રમાણે છોકરાને સજા કરવા માંગે છે કે, આપાજીના કહેવા પ્રમાણેની સજા કરવા માંગે છે? આ થુકનાર અને લાત મારનાર તો પોતાના પેટનો જ દીકરો હતો, એમ જ્યારે તેણીને ખુલાસો થયો ત્યારે તેણી સમજી કે

મારો સગો, સવાલ સમજી શકયો નથી એટલે તેણે કચુબર કીધી છે; અને આપાજી સમજ્યો છે ત્યારે તેણે બરાબર ઉત્તર આપ્યો છે. બાઈ સાહેબ આપાજીની ઉંચ કુશળતા સમજ્યાં તો ખરાં; પણ માત્ર હઠીલાઈ કરીને બોલ્યાં કે ફરી વાર તપાસ લેવી જરૂરની છે. આ પ્રમાણે રાણીજીએ સૂર્ય ઉપર ધુળ છાંટવાની કોશેશમાં પોતાનો જ રકાશ કરાવ્યો.

સાત અજાયબીઓ.

એક વેળા રાયજીને એવો જ તરંગ આવ્યો કે, આપાજીને કાંઈ ગુચવણ અને મુઝવણ ભરેલું કામ સોંપી તેની કસોટી કરવી. એમ વિચારી તેમણે તેને બોલાવ્યો અને હોકમ કીધો કે હું જે સાત વસ્તુઓ ભેગી કરવા તાકીદ કરૂં છું તે મેળવી રજુ કરવી. આપાજીએ તે જાણવા માંગ્યાથી રાયજી બોલ્યો કે, ૧–વિદ્વાન મૂર્ખો, ૨–વિશ્વાસુ નોકર, ૩–ફરેસ્તા ખસલત વેશિયા, ૪–વેશિયા જેવી ધરધણીઆણી, ૫–એક વિફરેલ કુતરો, ૬–માણસાઈ ગધેડો, અને ૭–એક ભેંસ જે તખ્તે બેસે. આ સાત નમુનાઓ બતાવ, હાજર કર અથવા તેની હસ્તી પુરવાર કર. આપાજીએ જોયું કે રાજા સાહેબે આપણા કાન પકડ્યા છે ખરા, પણ કામ બજાવ્યા વગર છુટકો તો નથી જ. એટલે તે સર નમાવી, સાતે અજાયબીની શોધ કરી લાવવાની કબુલાત આપી, રજા લઈ નિકળ્યો. તેની શોધમાં તે ચાલ્યો ચાલ્યો એક નજદીકના ગામમાં પેઠો. ત્યાંથી એક શહેરમાં આવ્યો; જ્યાં તેને એક વિદ્વાન પંડિત જોડે મુલાકાત થઈ. વાતચીત કરી આપાજીએ તેને એક હજાર સોના મોહોર આપી કહ્યું કે કૃપા કરી મારી હકીકત સાંભળવી; હું કામે જાઉ છું તે પાછો ફરતી વેળા, મળી જઇશ. ત્યાંથી નીકળેલો

એક નૃત્ય કરનારી છોકરીના ઘરમાં પેઠો, અને વાતચીત કરી તેણે તેના સાથે રાત ગુજારવાની માંગણી કરી. આ છોકરીએ તે માંગણી કબુલ રાખી; પણ બદલામાં એક હજાર સોના-મહોર માંગી. આપાજીએ તે મોહોર તેણીને ગણી આપી અને રાતની વેળાએ ઘરે આવવાનો વાયદો કરી નીકળ્યો. રાતની વેળા આપાજી તેણીને ત્યાં ગયો, પણ તેણે તે છોકરીને જણાવ્યું કે, હું તારા જોડે ભોગ કરી તને હું ઠાર કરીશ. તેણીએ વિચાર કીધો કે હું આ માણસને એક રાત માટે વેચાઈ છું, અને તેના બદલામાં હજાર સોના મોહોર તેણે મને આપી છે, તો તેની મરજીમાં આવે તેમ કરવાને તે મુખત્યાર છે, એટલે આપાજીની માંગણી તેણીએ કબુલ કીધી. આપાજી રાજી થઇ બીજે દિવસે મુલાકાત લેવાની કબુલાત આપી ત્યાંથી નીકળ્યો. નીકળતી વખતે તેણીના દરવાજા આગળ બેઠેલા એક કુતરાને તે થોડીક મીઠાઈ નાંખતો ગયો. તે ત્યાંથી નીકળી રાજાના મેહેલ આગળથી પસાર થયો તે વેળા બારીએ બેઠેલી શાહજાદીની નજર તેના ઉપર પડી, અને તેને જોતાં જ તેણી તેના ઉપર આશક થઇ. તુરત તે પોતાના બાપ પાસે દોડી, અને તેને જણાવવા લાગી કે આ પસાર થતા માણસને હું ચાહું છું; માટે મને તેના જોડે પરણાવી આપવી. રાજાએ આપાજીને તેડ્યો અને ગોઠવણ કરી પોતાની દીકરીને આપાજી જોડે પરણાવી આપી. શાહજાદીના ઓરડામાં તે તેણી જોડે એકલો પડતાં જે શરત તેણે પેલી નૃત્ય કરનારી છોકરી સાથે કરી હતી તે શરત, શાહજાદી જોડે કરવા માંગી; પણ શાહજાદીને તો તે પસંદ નહી પડી અને તેણી પોતાના બાપ એટલે રાજાની સલાહ લેવા દોડી. રાજા ગભરામણમાં પડ્યો અને પોતાના પ્રધાનની મસલહત લીધી.

તેણે જવાબ આપ્યો કે, કશીપણ તપાસ કીધા વગર જ આ બેઅદબ જમાઈને એકદમ ઠાર કરવો. રાજાએ તેમ તેને ઠાર કરવાની સજા ફરમાવી અને તેને ફાંસીગરને સ્વાધીન કીધો. ફાંસીગર આપાજીને ફાંસી દેવા ઠરાવેલી જગાએ લઈ ગયો. રસ્તે જતાં આપાજીએ ફાંસીગરને માંગણી કીધી કે મારે રાજાને મળવું છે, માટે મને એક તક આપવી. ફાંસીગર કાંઈ સમજ્યો નહી અને આપાજીને તો નિર્દયપણે ઠરાવેલી જગાએ ખેંચી જવા માંડયો. હવે બન્યું એમ કે જતાં જતાં માર્ગમાં પેલા વિદ્વાન પંડિતનું ઘર આવ્યું; એટલે આપાજીએ પંડિતને બોલાવી પેલી રાખવા સોંપેલી મોહોર માંગી. પંડિતજી તો આપાજીને આવી કફોડી સ્થિતિમાં જોઈ મોહોરના અખાડાજ કરી ગયા, અને તદ્દન કાન ઉપર હાથ મેલી મોહોર પાછી આપવા ના પાડી. આપાજી ત્યાંથી પેલી નૃત્યકળા કરનારી સ્ત્રીના ઘેર આગળ આવી પહોંચ્યો, જ્યાં પેલો કુતરો પણ બેઠેલો હતો. તે કુતરો તેને જોઈ ઘરમાં ઘુસી, ભસીભસીને તે સ્ત્રીને બાહાર ખેંચી લાવ્યો. તેણીએ તુરત આવી વાત પુછી લીધી અને તુરત તેણીએ, આપાજીએ પોતાને આપેલી મોહોરમાંથી એકસો મોહોર તે ફાંસીગરના હાથમાં સેરવી દઈ ફાંસી દેવાનું થોભાવવાની અરજ કીધી. ફાંસીગરે તે કબુલ કીધું. તેવીજ તે સ્ત્રી રાજાની દરબારે પહોંચી ગઈ અને રાજાને વિનંતી કરી કે આપાજીને જે કહેવાનું છે તે એકવાર સાંભળી લેવાની કૃપા ફરમાવવી. રાજાએ તેણીની માંગણી સ્વીકારી. આપાજીને પોતાની હજુર બોલાવી, તેની હકીકત રજુ કરવા હોકમ કીધો. તે બોલ્યો કે, મહેરબાન રાજા સાહેબ, મારા રાયજી સાહેબે સાત અજાયબીઓ મેળવી લાવવાને મને હોકમ કીધો હતો અને હું ખુશી છું કે આ સાતે અજાયબીઓ સામટીજ

મને તમો નામવરના રાજ્યમાં મલી ગઈ છે. રાયજીનું નામ સાંભળતાં જ રાજા ચોંકયો, અને આપાજીને નીચું લગાડી રાયજીની ખફગી ખેંચી લેવાની તેને બ્હીક લાગી, એટલે તેને છોડી દઈ ખાનપાનથી નવાજી તેને તેના શહેરમાં જવા દીધો.

આપાજી ત્યાંથી મારતે ઘોડે રાયજી હજુર રજુ થઈ ગયો, અને પોતાની તમામ હકીકત માંડીને કહી, અને હેઠ રાજાથી તે ફાંસીગર સુદ્ધાંને બોલાવી લાવવાનો હોકમ કહેવડાવ્યો. તે સઘળાં હાજર થતાં, રાયજીએ આપાજીને ફરમાવ્યું કે સાતે અજાયબીનો ભેદ સમજાવ. આપાજી બોલ્યો:—આ માણસ વિદ્વાન પંડિત છે, પોતાની વિદ્વતા છતાં તેણે મારૂં સાચવવા આપેલું નાણું મારી જીંદગી જોખમમાં જોવા છતાં પાછી આપવાને ના પાડી આથી હું તેને પોકળ પંડિત લેખું છું. આ કુતરો વેશિયા સ્ત્રીનો છે તેણે જો કે મારી સહેજ મીઠાઈ ખાધી છે, છતાં તેનો ઉપકાર વાળવાને મને જરૂરની વેળાએ મને મદદ કરી છે, એટલે તેને હું વિશ્વાસુ નોકર ગણું છું. આ બાઈ જો કે હલકો પેશો કરે છે, છતાં તેણીને ફરેસ્તા ખસલત વેશિયા ગણું છું; કેમકે તમો જોઈ શકશો કે કેવી તદબીરથી તેણીએ મારો જાન બચાવ્યો છે. પેલી રાજાની શાહજાદીને રજુ કરી તે બોલ્યો કે, આ શાહજાદી ગમે તેવી સંસાર વ્યવહારમાં કુશળ હોય છતાં, પોતાના ખાવિન્દ તરીકે મારો જાન બચાવવાની તદબીર કરવાને બદલે મને મુસ્કેલીમાં જ ઉતાર્યો છે, એટલે હું તેને વેશિયા જેવી ઘરધણીયાણી ગણું છું. આ ફાંસીગરને હું વિફરેલ કુતરા સમાન લેખું છું; કારણ કે તેણે મારી મીનતજારી ઉપર ધ્યાન આપવા ના પાડી પણ પેલી વેશિયા સરખી સ્ત્રીએ લાંચ આપી ત્યારે તેણે મને છુટો કર્યો. રાજાના પ્રધાનને હું માણસાઈ ગધેડા સમાન ગણું

છું, કેમકે મારા વિરૂદ્ધ ફરિયાદ થતાં તેની કાંઈ પણ જોસ્તેજો કીધા વગર જ મને એકદમ ફાંસીએ જ લટકાવી મારવાની સજા ઠોકી દીધી. અને છેલ્લો આ રાજાને તખતે બેઠેલા ગધેડા સમાન ગણું છું; કેમકે એક ફરિયાદમાં કેટલું સત્ય છે અને કેટલું જુઠાણું છે તે તપાસવા જેટલી બુદ્ધિ તેનામાં નથી. આપાજીના આ ખુલાસાથી રાયજી તેના ડાહાપણ અને જ્ઞાન માટે તેની બહુ જ તારીફ કરવા લાગ્યો, અને તેને નવાજી નીહાલ કર્યો, જ્યારે બીજા બધાઓને જવા દીધા. આ પ્રમાણે રાજાના સાત સવાલોના સચોટ જવાબો આપાજીએ આપી દીધા.

ચાલહાલ કરતું કોહોરૂં અને ફરતી હરતી કોબીજ!

આપાજીની તિવ્ર બુદ્ધિની વાત બોહોળી પસરી ગઈ અને એટલી હદે વધી કે દિલ્લીના પાદશાહને કાને પણ પોહોંચી. બાદશાહે આપાજીની તે બુદ્ધિની વધુ પરીક્ષા કરવાનો ઠરાવ કીધો, અને રાયજી ઉપર હોકમ મોકલ્યો, કે ચાલહાલ કરતું કોહોરૂં અને ફરતી હરતી કોબીજના નમુનાઓ મોકલી આપવા. રાયજી તો ગુચવાડામાં પડ્યા અને આપાજીની મસ્લહત લીધી. આપાજીએ હસીને બાદશાહનો હોકમ બજાવવાનું માથે લીધું. તેણે એક મોટું કુંડું બનાવ્યું અને તેમાં તાજું નાનું કોહોરૂં લઈ તે કુંડાંમા તેની જડ ઘાલી તેને તેમાં ઉગતું કીધું. તે પછી એક ગામઠી ગાડું હાથ કરી તેમાં ખાતર—પુંજો નાખી તેમાં કોબીજનાં બીનું વાવેતર કીધું, એટલે તેમાં કોબીજ ખાસી ખીલવા લાગી. બાદશાહે આ બન્ને ચીજ એક મહીનામાં મોકલી આપવા તાકીદ કરેલી હતી, એટલે ઠરાવેલા વખતની એક અઠવાડયું આગમજ તેણે

તે બન્ને ચીજ તૈયાર કરી રાયજી હજુર ખડી કરી, અને દિલ્લી મોકલી આપવાની તાકીદ કરી. રાયજીએ ચાલહાલ કરતું કોહોરૂં અને ફરતી હરતી કોબીજ બન્ને સારા પેહેરા હેઠળ દિલ્લીના પાદશાહ ઉપર રવાને કરી દીધાં. દિલ્લી જઈ પોહોંચતાં પાદશાહ જાણી ગયો કે, આ યુક્તિ આપાજીની હોવી જોઈએ એટલે તે જાણી આપાજીની તિવ્ર બુદ્ધિની તેણે પણ બહુ પ્રસંશા કીધી.

આપાજીએ રાયજીને કેમ છોડાવ્યો ? અને બાદશાહને કેમ કેદ પકડયો ?

રાયજીને સત્તા અને બળમાં આગળ વધી ગયલો જાણી દિલ્લીના બાદશાહથી દેખી ખમાયું નહી. તેના સાથે ઘણીક લડાઈઓ ઉઠાવી, પણ તેમાં હારી ખાવાથી બાદશાહે કંઈ દગાફટકાથી રાયજીનો જીવ લેવાના ઉપાયો લેવા માંડ્યા, તો જો કે જ્યાં સુધી રાયજીનો જમણો હાથ આપાજી તેના હજુર ખડો હતો ત્યાં સુધી બાદશાહનું કશું વળતું ન હતું. તેણે એક હજાર હથિયારબંધ ઘોડેસ્વારોને છુપા વેષથી ઘોડા વેચનાર તરીકે મોકલી આપ્યા, અને તેમને છુપી રીતે તાકીદ કરી કે ગમે તેમ કરીને રાયજીને જીવતો પકડી આણવો. આ છુપા સ્વારોએ રાયજીના શેહરને નાકે પડાવ નાખ્યો, અને પોતાને ઘોડા વેચનારા તરીકે અને ઉત્તર હિંદુસ્તાન તરફથી આવેલા જાહેર કીધા. તેઓએ રાયજીને ખબર આપી કે થોડી ઘણી ખરિદી કરી તેમને ખટાવવા. રાયજી ભોળેપણે પોતાના કેટલાક માણસો સાથે તે ઘોડાઓની તપાસ લેવા તેમની છાવણીમાં ગયો. ત્યાં તેમને જણાવ્યામાં આવ્યું કે દરેક ઘોડો એકેક કરતાં સરસ છે, અને દરેકની કીંમત એકેક

હજાર મોહોર જેટલી છે. તેઓએ રાયજીને ફરમાશ કરી કે ગમે તે ઘોડો પસંદ કરી તેના ઉપર સ્વારી કરી તેની પુરી કસોટી કરી જોવી. રાયજીએ એક ઘોડો તપાસી હાથ કીધો અને તેના ઉપર સ્વારી કીધી. તેને દોડતો છોડી મુકયો, એટલે બીજા સ્વારો પણ બીજા ઘોડાઓ ઉપર સ્વાર થઇ રાયજીની પુઠે દોડ્યા. ચારેક મૈલ દૂર ગયા એટલે તો સ્વારોએ રાયજીને ઘેરી લઈ પકડયા અને બંદીવાન કરી તેઓ તેમને દિલ્લી લઈ ચાલ્યા. જયારે આપાજીના જાણવામાં આ વાત આવી ત્યારે તે ખુબ દલગીર થયો, અને રાયજીની મુર્ખાઇથી અને બાદશાહની ઠગાઈ પામ્યા વગર પકડાઇ જવા માટે અફસોસ કીધો; પણ હવે તેણે રાયજીને છોડાવવાની તદબીર રચવા માંડી, પોતે જાણે દીવાનો હોય તેમ દીવાનાના અડપલાં કરવા માંડ્યાં. તેવી હાલતમાં ધક્કા ખાતાં દિલ્લી આવી પોહોંચ્યો અને ઘાંટા પાડી બોલવા લાગો કે હું તો આપાજી છું, અને રાયજીને છોડવવા આવ્યો છું. શેહેરના દરેક ભાગમાં તે દીવાના પેઠે બુમબરાડા મારતો ફરતો. જયારે બાદશાહે પોતે પણ તેને તેમ પોકારતો સાંભળ્યો ત્યારે તેની તપાસ લેવાને તેણે માણસો ઉભા કીધા અને તેમને ફરમાવ્યું કે રાત્રે તે કયાં વીસામો લે છે, શું હીલચાલ કરે છે તેની તપાસ રાખવી. આપાજી તો એક દીવાનાની પેઠે જ છેક મધરાત્રે સ્મશાન ભૂમીમાં ગયો. ત્યાં મુદડાંના બળતાં રહી ગયલા લાકડાંના ઢગલામાંથી દેવતા લાવી, રહેલા સહેલા લાકડાના કકડા સળગાવી એક ધાડકાંમાં ચોખા નાખી તે દેવતા ઉપર રાંધવા મુકયા. આજુબાજુ તીક્ષણ નજર કરતાં તેને લાગ્યું કે મારા પાછળ કાંઇક ચોકી પેહરા જેવું છે ખરૂં, એટલે તેને છેતરપિંડી કરવાને તેણે તુરત પેલું હાંલ્યું ફોડી નાખ્યું અને તેમાંના ચોખા પથ્થર ઉપર વેરી નાખ્યા, અને દીવાનાની

પેઠે બરાડા મારતો સ્મશાનમાં આમતેમ દોડવા લાગ્યો. સંત્રીઓ જેઓ છુપા રહીને તેની હીલચાલ તપાસતા હતા તેઓ બાદશાહ પાસે દોડી ગયા અને જે જોયું તેનો રિપોર્ટ બાદશાહને કીધો, એટલે તે સાંભળી બાદશાહની ખાતરી થઈ કે આ કોઈ ખરો જ દીવાનો માણુસ હોવો જોઇએ.

દરમ્યાન આપાજીએ પોતાના શેહેરમાં બીજા અમલદારોને હોકમ મોકલ્યો કે, કીમતી હીરામોતીથી ભરીને એક બારકસને, બાદશાહનાં શેહેરની નજદીકનાં ગામે મોકલી આપવું. આપાજીની આમ કરવાની મતલબ તેઓ સમજી ગયા, એટલે તેઓએ એક બારકસ તૈયાર કરી બેમુલ હીરામોતીઓથી ભરી નાખી રવાના કીધું. તે ઠરાવ મુજબ આવી પુગતાં, તેમાંના માણુસો બાદશાહની દરબારમાં હાજર થયા અને જણાવ્યું કે હમો કીમતી ઝવેરાત લાવ્યા છીએ તે તપાસવા હમારા બારકસ ઉપર હાજર થવું. બાદશાહ કબુલ થયો અને બારકસ ઉપર જઇ જવાહેર તપાસવા લાગ્યો. તે જવાહેર જોઇ બાદશાહ બહુ છક થઈ ગયો, અને તેની બહુ મોંઘી કિમ્મત આપવા માંગી. વેપારીઓએ તેના કરતાં ઘણી મોટી કિમ્મત માંગી, અને જણાવ્યું કે એ જહવેરાતની ખરી કિમ્મત આંકી શકે તેવો રાયજી સિવાય બીજો કોઈ નથી. બાદશાહે તે માંગણી કબુલ રાખી; અને બાદશાહ રાયજીને લઈ બારકસ ઉપર ગયો. તે પોતા જોડે બીજા પણ કેટલાક ઝવેરીઓને લેતો ગયો. આપાજી આ પ્રમાણે પોતાના પલાનમાં ફત્તેહમંદ થવાથી બહુ ખુશ થયો. અંતે બાદશાહ, રાયજી વગેરે બરાબર ઝવેરાત તપાસવા ગોઠવાયા કે તુરત બારકસનું લાંગર ઉપાડી તેને જોરથી હંકારવાનો હોકમ આપાજીએ આપી દીધો. બારકસ તો ઠરાવ અને હોકમ પ્રમાણે સડસડાટ રાયજીના મુલકમાં

જઇ પોંહોચ્યું. બાદશાહે જોયું કે હવે પારકા મુલકમાં અને વલી આપાજી જેવા કુનેહબાજના અમલમાં કશી ચુંચાં કરવી ઠીક નહી પડશે. મનમાં ધાર્યું કે ફસ્યા તો ખરા, પણ રાયજી બાદશાહને કુરનસ બજાવી પોતાના મેહેલે લઈ ગયો. ત્યાં ઘટતી મદારત સાથે આઠ દિવસ રાખી બાદશાહની ખુબ મહેમાનદારી કીધી. બાદશાહને તે પછી આપાજીની આ તદબીરથી માહીતગાર કરવામાં આવ્યો અને તે જાણી તે બહુ ખુશ થયો. બાદશાહે રાયજીને વચન આપ્યું કે હવે ફરીવાર તે રાયજીના કારભારમાં વચ્ચે આવશે નહી. અને તેમ કહી હશીખુશીથી સર્વેને મલી ભેટી બાદશાહજી પાછા દિલ્લી સિધાવ્યા. તે ગયા પછી આપાજીને રાયજીએ બહુ ખુશ થઇ પુષ્કળ નવાજ્યો.

બાદશાહની ત્રણ મુર્તિઓ.

દિલ્લીનો બાદશાહ આપાજીની આટલી કુશળતાથી સંતોષ નહી પામતાં તેણે તેની વધુ કસોટી કરવાનો ઠરાવ કીધો. એક કોતરકામ કરનાર પાસે તેણે એકજ ધાતુની એક સરખાં કદની, એકજ સરખા આકારની ત્રણ મુર્તિઓ બનાવી મંગાવી, તે એવી તો એક બીજાને મળતી આવતી કે તેમાં શું ફરક છે તે કોઇ સમજી કે જાણી શકતું નહી. બાદશાહે તે ત્રણે મુર્તિઓ રાયજી ઉપર મોકલી આપી તેનાથી જાણવા માંગ્યું કે એ ત્રણમાં કઈ મુર્તિ ઉત્તમ છે, કઇમાં શી ખામી છે, અને એક બીજાના રૂપરંગ, બહારના આકાર વગેરેમાં કાંઇ જુદાપણું છે કે નહી તે તપાસી રિપોર્ટ કરવો. રાયજીના દરબારમાં આવી ફરમાશ સાથે મુર્તિઓ આવી પોહોંચી, કે એકેએક જણ તે ઉપરથી નિચે સુધી જોઇ વલી કાંઈ પણ તફાવત પકડી શકયા નહી. અંતે આપાજી પાસે તે મુર્તિઓ આવી. આપાજીએ તે

તપાસી જોવાને વખત માંગ્યો. તે પ્રમાણે વખત મેળવી આપાજીએ ત્રણેની તપાસ કરવા માંડી, અને અંતે તે તેમાં ફાવ્યો; એટલે પોતાના રિપોર્ટ સાથે તે મુર્તિઓ દરબારમાં રજુ કીધી. તેણે જણાવ્યું કે મુર્તિઓ ઉપરનાં અસ્તર તપાસતાં તેમના કાનમાં એકેક નાકું જોવામાં આવે છે, જે નાકાંઓ મુર્તિઓને પીછાણવા માટે જુદી જુદી બનાવટનાં કરેલાં હોવાં જોઇએ. એમ માનીને મેં એક મુર્તિના કાનમાં એક તાર ખોસ્યો તો તેનો છેડો મોહોડાં વાટે બાહાર નીકળી પડયો. બીજીના કાનમાં તાર ખોસી જોતાં તેનો છેડો બીજા કાનમાંથી પસાર થઇ બાહાર આવ્યો, અને બીજીના કાનમાં તાર ખોસ્તાં તે અટકીજ રહ્યો. ત્રણેમાં આ તફાવત છે. છેલી જાતની મુર્તિ એવાં માણસની છે કે જે માણસ એક કાને સાંભળેલું કદી બાહાર કાહાડે નહી, બીજી જે મુર્તિના કાન આરપાર દેખાય છે તે મુર્તિ એવા માણસની પ્રતિમા છે કે જે માણસ એક કાને સાંભળેલું બીજે કાને કહાડી નાખે છે; અને ત્રીજી મુર્તિ જેના કાનમાં ખોસેલો તાર તેનાં મોહઢાં વાટે નીકલી આવ્યો તે બહુજ હલકા પ્રકારના માણસની પ્રતિમા છે. તેના કાનમાં આવેલો એકેએક શબ્દ તે તુરત બહાર ફેં ફેં કરી દે છે. દરેક મુર્તિની પાછળ તેની આ ખુબી આપી તે લખી જણાવી તે તેણે બાદશાહ ઉપર મોકલી આપવા ફરમાશ કરી. રાયજી, આપાજીનું આ ચાતુર્ય જાણી બહુજ ખુશ થયો અને તેના કહેવા પ્રમાણે તેણે મુર્તિઓની પાછળ તેના ગુણદોષ લખી તે મુર્તિઓ બાદશાહની દરબારમાં પાછી મોકલી આપી. બાદશાહ પણ આ જાણી બહુ ખુશ થયો અને એમાં આપાજીનોજ હાથ હોવો જોઇયે એમ સમજી તેને માટે ઇનામ મોકલ્યું.

ચિંતાએ ચતુરાઈ ઘટે!

એક સાંજે રાયજી અને આપાજી બંને જોડે ગામમાં ફરી હરી મહેલે પધારે છે, તેવામાં રસ્તામાં એક વિચિત્ર બનાવ તેમનાં જોવામાં આવ્યો. એક લઠપઠ સરખો જુવાન માણસ પોતાની સામા ધસી આવતા હાથીને તેના દાંત પકડીને ધસી આવતો અને પાછળ હઠાવતો જોવામાં આવ્યો. તેને મનથી તો આ એક સાધારણ રમત જેવું લાગતું. રાયજી તે જોઈ બહુ અજાયબ થયો અને આપાજીને તેનું કારણ શું હશે તે પૂછ્યું. આપાજીએ જવાબ દીધો કે નફકરો, અને લગાર જોરેમંદ માણસ આવા કામ સહેલથી કરી શકે છે; તેમાં કશો શક નહી. આપાજી ઉપર પુરેપુરો વિશ્વાસ છતાં, રાયજીએ તેને તાકીદ કરી કે આ તારૂં કારણ સત્ય કરી બતાવ. આપાજી કબુલ થયો કે હું થોડાક દિવસ પછી પુરવાર કરી આપીશ કે આજ માણસ હાથીની સામા થવાના કેમ અખાડા કરે છે? રાયજી તેમ કરવા કબુલ થયા. ઘરે ગયા પછી આપાજીએ તે જુવાનની માને બોલાવી મંગાવી, અને પૂછ્યું કે તેનો છોકરો કાંઈ ઘરની જંજાલમાં ભાગ લે છે કે નહી? માએ ખુલાસો કીધો કે છોકરાને ગુજરાનની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી, અને તેણી પણ કાંઈ જંજાલની વાત તેના આગળ કરતી નથી. આપાજીએ શીખામણ દીધી કે જુવાન માણસને આમ નફકરા ગોધા માફક ફરવા દેવા એ તેનું ભવિષ્ય બગાડવા જોગ છે, કેમકે જ્યારે એકલા પડતાં જંજાલ માથે પડશે ત્યારે તે અકળાઈ જશે. માટે તેને જરા જરા ઘરની જંજાલમાં પડતો કરવાની તાલીમ આપવી ઘટે છે. તેણે તેણીને સમજાવી કે સાંજે છોકરો ઘરે આવે ત્યારે તેને ચોંકાવજે કે રાતનું ખાણું પકાવવા માટે નીમક નથી માટે બજારમાંથી લઈ આવ; નહી તો સવારે નાસ્તો

પણ મીઠાં વગરનો મોળો ખાવો પડશે. ડોશી આપાજીની આ સલાહ માટે તેનો ઉપકાર માની ઘરે ગઈ. રાતે પેલો મસ્તાન ગોધો ઘરે ગયો ત્યારે ડોશીએ કહ્યું કે દીકરા, ઘરમાં બીલકુલ નીમક નથી માટે તેના વગર બધું ખાવાનું ફીકુ થશે, તો બજારમાંથી તે ખરીદી લઈ આવ. મસ્તાનો ડોલતો નિકળ્યો તો ખરો, પણ તેને થોડીજ ખબર હતી કે નીમક કયાં, કોણની પાસે, શું ભાવે મલશે? તેના વિચારમ! લથડયાં ખાવા લાગ્યો. આ વેળાએ રાયજી તેનો તમાશો જોવાને એક તરફ ભરાઇને ઉભા હતા, અને વિચાર કરતા હતા કે હવે આ જુવાન જોઇએ તો ખરા કે કેવી રીતે હાથીની સામે થઈ શકે છે? રીવાજ મુજબ હાથી પોતાની ફેરીએથી તે જ વેળા પાછો ફરતો હતો તે રસ્તામાં સામો મલ્યો, અને પેલો જુવાન તેની સામો ધસ્યો; પણ હાથીએ જરા જોર કીધું એટલે તે મીઠું મેળવવાની ચિંતામાં જકડાયલો જવાન ઢીલોઢબ થઈ ગયો, એટલે હાથીએ તો તેમ જોઈ તેને સુંઢવડે ઉંચકી આઘો ફેંકી દીધો. આપાજી જે રાયજીની જોડે હતો તેને રાયજીએ આ બનાવથી આશ્ચર્ય પામી પુછ્યું કે, માત્ર એકજ દિવસમાં આ જુવાને પોતાની હિમ્મત અને બળ કેમ ગુમાવી દીધાં હશે? આપાજીએ નમીને જવાબ દીધો કે હંમેશાં જંજાલમાં પડેલાં માણસ એમ જ પોતાનું બળ ગુમાવી બેસે છે. પછી તેણે શું તદબીર રચી હતી તે રાયજીને કહી સંભળાવી અને તે પુરવાર કરવાને પેલા જુવાનની વૃદ્ધ માને હાજર કરી બધો ખુલાસો કીધો. આ જોઈ રાયજીએ મા દીકરાને કાંઈ લવાજમ બાંધી આપી શીખામણ દઈ વિદાય કર્યાં. આપાજીએ છેવટે રાયજીને સમજાવ્યું કે અસલ કહેવત ચાલે છે કે, 'ચિંતાએ ચતુરાઈ ઘટે, દુઃખસે ઘટે શરીર,' તે આનું નામ.

કમબખ્તોએ સ્તુતિ કીધી કે ગાળો ભાંડી !

એક સમયે, દક્ષિણ પ્રદેશથી કેટલી નૃત્ય કરનારી છોકરીઓ રાયજીની દરબારમાં આવી, તેમાં ત્રણ એકેકથી ચઢતી હતી. ત્રણે જેમ નાચકામ તેમજ ગાયણ વિદ્યામાં બહુ પ્રવિણ હતી. રાયજીના હોકમથી તેઓએ દરબાર હજુર ગાયણ સાથે અચ્છું નૃત્ય કરી બતાવી આખી દરબારની વાહવાહ બોલાવી. રાયજીએ રાજી થઇને તેઓને સારાં ઇનામો આપી રાજી કીધી. તે લઇ તેઓએ નીચલા શબ્દોમાં રાજાનાં વખાણ કીધાં:–પહેલી બોલી કે, 'આબાદ રહો, તમો નામદાર, તારૂં અંતઃકરણ મૂળ અને થડના જેવું છે;' બીજી 'બોલી ખુશાલ રહો તમો નામવર તમારૂં અંતઃકરણ કાંટાવાળું અને બેડોલ છે.' જ્યારે ત્રીજી બોલી કે, 'અખંડ કાયમ રહો તમો નામદાર, તમારૂં અંતકરણ ખડબચડું અને ખડકસમાન છે.' રાયજીની જાણે બલા કે આ શબ્દો બોલીને તેણીઓએ તેની સ્તુતી કરી કે કાંઈ ભરમમાં ગાળો ભાંડી છે. રાણીસાહેબ પોતાના જે પોતાનાં જ્ઞાન માટે વખાણ કર્યા કરતાં હતાં, તેમને બોલાવી મંગાવ્યાં, અને તેઓને આ ભેદભરેલાં વાકયોનો અર્થ સમજાવવા આગ્રહ કીધો, અને કહ્યું કે મને તો લાગે છે કે ત્રણે રાંડો કાંઈ ખ્યાલમાં લપેટીને ખાસડાંનો શરપાવ આપી ગઇ છે ! પેલાં રાણી માતા પણ રાયજીને મળતાં થયાં કે તે ત્રણે જણીઓ નામોશી લગાડનારા શખુનો બોલી ગઈ છે માટે તે ત્રણેને શેહેરમાંથી હાંકી કહાડવી. રાયજીએ તેઓને રૂખસદ આપી, પણ ચટાપટી લાગી એટલે તેઓએ તુરત આપાજીને બોલાવી મંગાવ્યો. રાયજીએ પેલી ત્રણેના વાકયોના ખુલાસા કરવાની તાકીદ કીધી. આપાજી તે સાંભળી ખુબ હસ્યો, અને બોલ્યો કે, ઓ નામવર રાજસાહેબ, મારા વિચાર મુજબ તો તે ત્રણેડેને

પુરેપુરૂં ઇનામ આપવું જોઇએ છે, કેમકે તેમણે તમારા ગુણ-દોષનું અલંકારીક ભાષામાં ચિત્ર આપ્યું છે. જુઓ સાંભળો, પેહેલીએ તમારા આચરણુની એટલી હદ સુધી સ્તુતી કરી છે કે તેને શેરડીના મૂળ અને થડની સાથે સરખાવી છે; જ્યારે બીજીએ ફણુસનાં ચાંપાં જે બધાં ફળોમાં ઉતમ ગણાય છે તેમાંથી નીકળતાં મધ સાથે સરખામણી કરી છે, તો જો કે બાહારથી તે કાંટાળા અને બેડોળ હોય છે. જ્યારે ત્રીજીએ તમારા ખવાસને મીઠાસ ભરેલી શેરડી જે દેખાવમાં ખડબચડી અને ઢેકાઢલીયાવાળી હોય છે તેના મધુર રસ સાથે સરખાવ્યો છે. ટુકમાં તે છોકરીઓએ તમોને જે વચનો કહ્યાં છે તે તમામ તમારી પુરેપુરી વખાણ ગાઈ છે. આ સાંભળી રાયજી ખુબ ખુશી થયા અને તેણીઓને બહુ ઇનામોથી નવાજી. પાછળથી રાણીજીની હીમાયતવાળા સગાની બુદ્ધિને આપાજીની આ વિશાળ બુદ્ધિ સાથે સરખામણી કરવાની ભલામણ કીધી, પણ રાણીજીએ તો ગુસ્સાના મારેલાં બીજી વધુ કસોટી કરવાની ફરમાશ કીધી, અને જણાવ્યું કે તેને કાંઇ અગત્યનાં રાજ્ય-દરબારી કામસર બાહાર મોકલી તેની હુશિયારીની પરિક્ષા કરવી.

ભણ્યા પણ ગણ્યા નહી! પાંચ વિદ્વાન મૂર્ખાઓ.

એક સમયે રાયજીની દરબારમાં પાંચ વિદ્વાન બ્રાહ્મણો આવી લાગ્યા. પાંચેએ જુદી જુદી વિદ્યા સંપાદન કીધી હતી. એક કુશળ તર્કશાસ્ત્રી, બીજો કુશળ વ્યાકરણી, ત્રીજો ગાયણુ-વાદણુમાં કુશળ, ચોથો પાકો જ્યોતિષી અને પાંચમો પાકો વૈદરાજ હતા. તેઓ દરેક જણ પોતપોતાના કામમાં કુશળ હતા, અને રાયજી તેમની હુશિયારી જોઈ છક થયા હતા, પણ આપાજી તેમની ગ્નાનકુશળતા જોઈ ઝાઝો ખુશી થયો નહી,

કેમકે તેના વિચાર પ્રમાણે તેઓ સંસારી જ્ઞાનમાં તદ્દન બુઠા જેવા હતા. તેમની તે જાતની કસોટી કરવાને આપાજીએ રાયજીને ભલામણ કરી કે તેઓને આવતી કાલે તેઓનું ખાવાનું જાતે રાંધી ખાઇપીને દરબારમાં આવવા તાકીદ કરવી, અને તેમ આવે એટલે તેઓને ઘટતી બક્ષેસો આપવી. તે મુજબ તેમને એક ભરચક ઘરમાં ઉતારો આપવામાં આવ્યો, અને તેમને ફરમાવ્યું કે ત્યાં બધો સરસામાન તૈયાર છે, માટે ખાવાનું હાથે પકાવી લઈ આવતી કાલે દરબારમાં હાજર થવું. વળી એક નોકરને તેમની પાછળ છુપો રાખ્યો કે તેઓ બધું કેમ બનાવે છે તે બારિકીથી તપાસતા રહેવું. બીજી સવારે તેઓએ ખાણું પકાવવાની તૈયારી કીધી. તેઓએ પેલા તર્કશાસ્ત્રીને બજારમાં ઘી લેવા મોકલ્યો. પ્યાલામાં ઘી લઇને આવે છે તેવામાં તેને વિચાર સુઝયો કે પ્યાલાએ ઘીને જાળવ્યું છે કે ઘીએ પ્યાલાને ટકાવ્યું છે તે તપાસવું. તેણે મન સાથે વાદ ઉભો કીધો કે, "પ્યાલમ ધરિયમ ઘી કે ઘી ધરિયમ પ્યાલમ?" ઘણી તર્કો કીધા છતાં તે કાંઇ નક્કી છેવટ ઉપર આવી શકયો નહી એટલે ઘરે આવતાં જ ગુચવાડાનો ઝટ નીકાલ આણવાનો વિચાર કરી, પોતાના તર્કવાદની કસોટી કરી જોઇ. તેણે પ્યાલાને તુરત ઉંધું વાળી દીધું કે માલમ પડી આવે કે ઘી ધરિયમ કે પ્યાલમ ધરિયમ ઘી? પ્યાલો ઉંધો વાળ્યો એટલે અંદરનું ઘી તો ફટાક દેતું કે જમીન ઉપર ઘોળાઈ ગયું, એટલે 'પ્યાલા ધરિયમ ઘીની' તર્ક ખરી પડી તે જોઈ તે બહુ ખુશ થવા લાગો અને પ્યાલમ ધરિયમ ઘી, પ્યાલમ ધરિયમ ઘી એવો પોકાર પાડવા લાગ્યો, મતલબ કે પ્યાલાએ ઘીને ટકાવી રાખ્યું છે. હવે પેલા વ્યાકરણિયને દહી વાળીને ત્યાં દહી લેવા મોકલવામાં આવ્યા.

દહી તૈયાર થવાને વાર હતી, એટલે દહી વાળીએ તે બાપડાને "ઠેરિયે", "ઠેરિયે" એમ કહી થોભાવ્યો. ઠેરિયે શબ્દ વ્યાકરણની રૂઢી પ્રમાણે તેને ભુલભરેલાં લાગ્યાથી તેણે તે બાબત દહીવાળી જોડે તકરારમાં ઉતરવા માંડ્યું, પણ દહીવાળીએ તેને ભેજાંગેપ ધારી નીવારી મુકયો, એટલે શાસ્ત્રીજી તો કુદાતા કુદાતા ખાલી હાથેજ પાછા ફર્યા. ગવૈયાએ રસોયાનો ભાગ બજાવવાનું માથે રાખ્યું હતું, અને તે ભાઈશ્રી, ચુહુલા આગળ ઘડીકમાં પલાંઠો વાળીને તો ઘડીકમાં ખોલે પગે ઉઠબેસ કરતા અને ચુહુલા ઉપર મુકેલી તપેલીમાં ભાત ખલખલ આવાજ કરી ઉકળવા માંડ્યું, એટલે તેના આવાજ જોડે મીલાવટ કરીને તેમણે ગાયણના ઠોકા લેવા માંડ્યા. અલબતાં તેવણના ઠોકાનો આવાજ અને ઉકળતા ભાતનો આવાજ મલતો નહી આવ્યાથી તેઓનો મીજાજ ગયો, અને તેની મસ્તીમાં તપેલીને ધક્કા મારી ઉરાડી મેલી એટલે ભાત ભાતને ઠેકાણે થઇ ગયું. પેલા જ્યોતિષશાસ્ત્રી જમવા માટે જોઇતાં પાંદડાં લેવાને ઝાડ ઉપર ચઢ્યા, પણ તેટલામાં તેમના માથા ઉપર કેડે છુપાઇ બેઠેલી ઘીલોડીએ ચીં ચીં એવાં આવાજ કહાડ્યો; એટલે તેઓ અરધાં ઝાડે ચઢેલા તે અપશુકન માની પાછા ઉતર્યા; તેટલાં સામી બાજુથી બીજી એક ધીલોડીનો ચીંચવાટ કાને પડ્યો, એટલે જ્યોતિશ શાસ્ત્રીજી તો ભારે અપશુકન માની નહી ઉપર ચડયા કે નહી કાંઈ કર્યું, અને અંતે મોડું થવા લાગ્યાથી ખાલી હાથેજ ઘરે પાછા ફર્યાં. હવે શાકભાજી ખરિદવાને પેલા વૈદરાજ બજારે પધાર્યા હતા. તેઓએ બજારમાં તમામ દુકાને ભાજી તરકારી જોઇ પણ તેમાં વૈદક શાસ્ત્રની રૂયે કાંઇ કાંઈ ખામીઓ જણાયાથી તેઓ પણ ખાલી હાથે ઘરે પાછા ફર્યા. બધા પાંચે વિદ્વાનો ઘરમાં ભેગા થયા

તે વેળા લગભગ બપોર થવા આવ્યા હતા, પણ બધા ભૂખ્યા ડાંસ થઈ રહ્યા હતા. તેઓએ તે દિવસ ઉપર શ્રાપ વર્સાવ્યા, અને જે કાંઇ કાચું પાકું હતું તે ઉપર પાંચે જણાએ શુકરાના કર્યા. આ વિટંબણાની ખબર પેલા છુપા રાખેલા રસોઇયાએ આપાજીને કીધી. એટલે રાયજીએ સઘળાઓને દરબારમાં હાજર થવા બોલાવ્યા. રાયજીએ તેમની હકીકત સાંભળી દલગીરી બતાવી અને તેમને શીખામણ દીધી કે આ તમારી વિદ્વતા શા કામની? તમે દુનિયાદારીનું તો કશું ભાન જ ધરાવતા નથી, માટે શાસ્ત્રના જ્ઞાન સાથે દુનિયાદારી અને સંસાર વ્યવહારનાં જ્ઞાનને સંપાદન કરવાને પણ સાથે મથન કરતા રહેવું જોઇયે છે. એમ કહી તેમને ઘટતાં ઇનામો આપી વિદાય કીધા.

વેહવાઈ ઘર કરે તો કહે વહેવાણ તમોજ બીરાજોની!

ખંધાર નામનાં એક શેહેરમાં માહાવીર નામનો એક બળિયો રાજા રાજ કરતો હતો. રાજ્યમાં બધું સુખ છતાં કુદરતે એક મોટું દુઃખ વરસાવ્યું હતું કે, ગામમાં પાણીની બહુ તાણ રહેતી અને લોક બહુ આપદા ભોગવતું. એક વેળાએ રાજાએ ગામને પાદરે એક બહુ ઉંડો અને મોટો તળાવ બંધાવ્યો પણ ભારે વરસાદ છતાં અંદર પાણી બીલકુલ રહેતું નહી, જે જમાવ થતું તે ઝટ સુકાઈ જતું. આ બાબતનો ભારે અફસોસ કરતાં રાજા એક દિવસે તે જ તળાવની પાળે સર્વત્ર ગમગીન ચેહેરે બેઠો હતો. તેવામાં એરંડા મુની નામના એક મહા સમર્થ મુની ત્યાંથી પસાર થતા રાજાના જોવામાં આવ્યા. રાજા તુરતજ ખડો થઈ ગયો અને મુનીને પગે પડી નમન કીધું. અને તેમના જોડે વાત કરવા માંડી. વાતમાં ને વાતમાં ગામના

લોકોને પાણીનાં દુખની વાત રાજાએ છેડી અને કહ્યું કે તેમને સુખ થવા માટે આ મોટો તળાવ મેં બનાવ્યો છે, પણ ત્યાંએ કુદરત રૂઠી છે કે આટલો બધો વરસાદ પડવા છતાં અંદર પાણી એકઠું થઈ તુરત સુકાઈ જાય છે, અને પીડા તો તેમની તેમ રહે છે. મુનીરાજે ભોલેપણે અને ભોળાં દીલથી ખુલાસો કીધો કે કોઈ હીમ્મતવાન અને ઉદાર વૃત્તિના રાજાના લોહીમાં રાંધેલો ભાત પાસે આવેલાં દુર્ગાદેવીનાં મંદિરમાં દુર્ગા માતાને ચઢાવશો તો એ સઘલી વિટંબણા દૂર થઈ જશે. જો કોઇ રાજા નહી હાથ લાગે તો કોઈ મહા યોગીરાજ જે સદ્દગુણી હોય તેના લોહીમાં ભાત પકાવીને માતાને ચઢાવવો. રાજા આ વાત સાંભળી ચિંતામાં પડ્યો કે એવો કયો રાજા છે કે તે પોતાના જાનનું બલિદાન આપે, અથવા એવો કોઈ મહાસમર્થ યોગી રાજ છે કે તે તેમ કરવા તૈયાર થાય. નીરાશ થયા પછી તુરત જ વિચાર આવ્યો કે લાવને આ મુની કરતાં બીજો કયો સમર્થ યોગી મળવાનો છે, અને છતો તે સામો જ છે તો તેને જ ઠાર કરી તેના લોહીમાં ભાત રાંધી દેવીને ધરી દઉં. આમ વિચાર કરી તુરત મ્યાનમાંથી તરવાર ખેંચી એરંડા મુનીને ભોંકી દીધી અને તેમના રક્તમાં ભાત પકાવી દુર્ગામાતાને ધર્યો. આ બલિદાન પછી જોઈ લેવો ગામમાં પાણીની રેલમછેલમ, તળાવ પણ પાણીથી ઉભાઈ ગયો, અને સર્વત્ર પાણી પાણી થઈ રહ્યું. પણ આ બનાવ ઉપરથી એક કહેવત યાદ આવે છે કે, એક વેહવાણુ પોતાના વેહવાઇને બીજું ઘર કરવાની સલાહ આપવા ગઇ, તો વેહવાઇ બોલ્યા કે 'વળી ગામમાં શોધવા કયાં જાવું, વેહવાણુજી તમો જ આવીને મારૂં ઘર માંડોની?' રાજાઓને કવખતે સલાહ આપવાની પણ સાવચેતી રાખવી જોઇએ છે.

હું નહી હતે તો પરણતે કોણ સાથે!

કૉંજેવરામ નામના એક ગામડામાં એક ડોશી ઘણાં વરસથી રહેતી હતી. તેણે એક બળતી સગડી રાખી હતી અને વાસ્તો મરઘો પાલ્યો હતો. ગામમાં એવો રીવાજ પડી ગયો હતો કે મળસ્કું થતાં ડોશીનો મરઘો વાસ્તો એટલે લોકો બીછાણેથી ઉઠતાં. વળી ડોશીમાની સગડીમાંથી દેવતા લઈ જઈ ઘરમાં સળગાવી, સઉ કોઈ પોતપોતાનું કામ બજાવી કામધંધે વળગી જતાં. આ પ્રમાણે ચાલ્યું જાય છે તેવામાં એક દિવસે ડોશીના મનમાં અભિમાન આવ્યું કે આ ગામના બધા જ લોકો મારા મરઘા અને મારા ત્યાંના દેવતા ઉપર આધાર રાખે છે તો એક દિવસે તે બધાંને રખડાવું તો ખરી! તેણીએ વિચાર કીધો કે એક દિવસે ગામ છોડી મરઘા તથા સગડીને લઇને બહાર દૂર જઈ રહું તો જોઇએ તેઓ શું કરે છે? આ વિચાર કરી ડોશી તો એક દિવસે પોતાની બંને કિંમતી વસ્તુઓ લઈ ગામથી કેટલેક દૂર જઇ છુપાયાં. બીજી સવારે પરોઢિયે બધાં લોકો મરઘાના અવાજ વગર કોઈ મોડે તો કોઈ વહેલો તો કોઈ વખતવાર ઉઠયા તો ખરા, પણ દેવતા લેવા ડોશીને ઘર ગયાં તો ડોશીમા તો પલાયણ કરી ગયલાં જણાયાં. તેઓએ વિચાર્યું કે ડોશી કેઠે કામકાજે ગયલાં હશે, એટલે કોઇક બીજે ઠેકાણેથી દેવતા લાવી તેઓએ પોતાનું કામ ચલાવ્યું, અને બધા ધંધેધાપે વળગી ગયાં. ડોશી તો હજુ જંગલમાં બગાસાં ખાતાં બેઠા છે તેવામાં એક ગામડાંવાસી ત્યાંથી બીજે ગામ કામે જતાં તેને મળ્યો. ડોશીએ અજાયબ થઈ તેને બોલાવ્યો, અને પૂછ્યું કેમ ભાઇ, આજે ગામમાં સવાર પડી ખરી કે? કેમકે હું તો ત્યાં હાજર ન હતી. લોકોએ દેવતા પણ કયાંથી મેળવ્યા? પેલો બાપડો

ડોશીમાનું આ ડાહપણ સાંભલી હસ્યો અને બોલ્યો કે ડોશીમા, તમે શું એમ ધારો છો કે આખી દુનિયા તમારા મરઘા અને દેવતા ઉપર જ આધાર રાખી જીવે છે? તમે તો તેમ માનીને અહીં આવીને ભુખ્યા ડોકાયા છો; માટે એ ખોટું અભિમાન છોડી દઈ ઘરે સધારો, અને રોટલા ભેગા થઈ જાવો.

માથે પાહાડ ઉંચકનારો પહેલવાન!

મલબારમાં નંદનરાજા રાજ કરતો હતો તે વેળા એક કસરતબાજ પેહેલવાન તેના રાજમાં આવી લાગ્યો અને પોતાની મરદાનગીનું વર્ણન કરવા લાગ્યો. રાજા હજુર ખડો થઇ તેણે કહ્યું કે હું અચ્છો પટાબાજ છું; અને એવી બીજી મરદાનગી ભરેલી તાલીમ કરી જાણું છું, જાનવરો જોડે લડાઇમાં ઉતરી શકું છું અને મોટો પાહાડ માથે મેલી કુચ કરી શકું છું; પણ તે મારી અગાધ શક્તિના પ્રમાણમાં મને કંઠે લવાજમ મલતો નથી, એટલે આ રાજદરબારમાં આવ્યો છું. રાજાએ જોયું કે આવો એક અઠન તાલીમબાજ કોઈ દિવસે કામનો જ છે એમ માની, તેને સારો દરમાયો બાંધી આપી દરબારમાં રાખ્યો. બન્યું એમ કે તે જ શહેરની બહાર એક મોટો પાહાડ હતો જેના ઉપર જંગલી જાનવરોનો બહુ ત્રાસ હતો અને તેઓ લોકને બહુ ત્રાસ આપતાં હતાં. રાજાએ વિચાર્યું કે પેલો તાલીમબાજ મુફતના પગાર ખાયા કરે છે એટલે તેના પાસે તે પહાડ ઉપડાવી કંથે દૂર મુકાવી દેવું તો પીડા જાય. એમ વિચાર કરી તેને બીજે દિવસે સવારમાં બોલાવ્યો. બધા પ્રધાનો, દરબારીઓ વગેરેનો જમેલો મળ્યો. પેલો તાલીમબાજ પણ કમરબંધ બાંધી માથે પાઘોડું બાઘોડું ઠીક કરી તરીમતડાક થઈ આવ્યો. બધા પાહાડ

આગળ જઈ ઉભા અને એકેકનું મોઢું જોયા કરે, પેલા તાલીમબાજ ભાઈ પણ ત્યાં રાહજોય કે શું થાય છે? બધાંને ગુપચુપ ઉભેલા જોઇ રાજાએ તેને હોકમ કીધો કે રાહ કોની જુએ છે, પાહાડ માથે ઉપાડ અને ચાલુ મુક, તેને લઇ જઇ કોઇ દૂરની જગાએ મુકી આવ. આ હોકમ સાંભલી પેલો તાલીમબાજ બોલ્યો કે, "સાહેબ, મેં તમને મારી શક્તિની વાત કહી ત્યારે એમ નહી કહેલું કે પહાડ હું જમીન પરથી ઉપાડી શકીશ. જો તમો તમારા માણસોને હોકમ કરો કે તેને ઉપાડીને મારે માથે ચઢાવી દે તે આ લઇને ચાલ્યો જાઉ." રાજા આ સાંભલી દંગ થઇ ગયો અને નિશ્વાસ નાંખી ગુપચુપ બેઠો અને સઘલી મીજલસ પણ બરખાસ્ત થઇ ગઇ. પાહાડ પાહાડને ઠેકાણે અને તાલીમબાજ મુફતકા નવાલા ખાતા તાલીમખાનામાં સીધાવી ગયા!

ચોરોને ઠગનાર બ્રાહ્મણ!

એક દિવસે સાંજે એક બ્રાહ્મણભાઈ ગામને નાકે એક ઝાડની પાછળ ઝાડેફરવા બેઠા. પાણીનો લોટો થોડેક દૂર મુકેલો હતો, તેવામાં કેટલાક ચોરો જે એવી લુટફાટ કરવાનોજ ધંધો માંડી બેઠેલા હતા તેઓ તે લોટા ઉપર ત્રાપ મારવા દોડયા. બ્રાહ્મણભાઈ તે જોઈ જાણી ગયા, એટલે ઝાડે ફરતાં ફરતાં મોટેથી તેઓ સાંભળે તેમ બોલવા લાગ્યો કે હાય હું કયારે અહીંથી ખલાસ થઈ ઘરે પાછો જાઉં કે, મારો એક મોતીનો કંઠો કહાડી બહાર મુકી છાંડયો છે તે રખેને કોઈ ઉઠાવી જાય. ચોરોએ તે સાંભલ્યું, એટલે વિચારવા લાગ્યા કે આ ચાર આના કે આઠ આનાના લોટાને શું કરીએ? ચાલોની એમને ઘરે જ કે મોતીનો કંઠો જ ઉપાડી જઇએ

કે દરિદ્ર ફીટે. એમ વિચારી લોટો પડતો મુકી બ્રાહ્મણ ક્યારે સાફ કરી ઘરે જાય કે તેની પુઠે જવાનો વિચાર કરી ગુપચુપ ઉભા. બ્રાહ્મણભાઇ તો વ્હીલે મુખડે લોટો હાથમાં લઈ ઝાડેથી ફરાગત થઈ પોતિયું ખંખેરતાં ઘરે પહોંચી ગયા. તેમણે જોયું કે ચોરો પુઠે આવી લાગેલા છે એટલે ઘર આગળ જતાંને વાર બુમરાણ મચાવ્યું. તે સાંભલીને લોકો ત્યાં ભેગા થઈ ગયા, અને તે જોઈ બધા ચોરો નિરાશ થઈ ત્યાંથી ગુપચુપ ભાગી ગયા. એમ કરતાં તેઓ સરકારના શિપાઇઓના હાથમાં ઝલાઈ ગયા અને સજાને પામ્યા.

એક આંધળો કોમાટી અને વિષ્ણુદેવ.

મદ્રાસ ઇલાકા અને હૈદ્રાબાદ તથા મહીસોરનાં ખંડિયા રાજ્યોમાં રહેતા કોમાટીઓ આબરૂદાર વર્ગના લોક ગણાય છે. તેઓ ઘણે ભાગે વેપાર રોજગાર, નાણુંની ધીરધાર કરનારા સાહુકારો, શરાફો અને ગાંધીઓ તરીકે રોજગાર ચલાવે છે. તેઓ સદા પોતાના ઉદ્યોગમાં મચ્યા રહે છે અને સાહસિક હોય છે. તેઓ ગંટુર જીલ્લાનાં તેનુગોંડાના મૂળ વતનીઓ ગણાય છે અને ત્યાંથી તેઓ આજુબાજુના ગામોમાં ધંધાનેસર જાઆવ કરતા રહે છે. તેઓની હસ્તી છેક ૧૧ મી સદીની શરૂઆતથી ગણાય છે. તેઓ પોતાની હાજર-જવાબી અને ડાહપણ માટે પ્રસિદ્ધ છે. તેને લગતી ઘણીક રમુજી વાર્તાઓ જણાયલી છે, જેમાંની થોડીક આ ગ્રંથને બેસતી ધારી આમાં સમાવી છે.

એક આંધળો કોમાટી બાપડો દરિદ્ર અવસ્થામાં બહુ રીબાતો હતો અને રાતદિવસ પોતાની આંખોનું નુર મેળવવનો

વિષ્ણુદેવતાની પ્રાર્થના કરતો રહેલો હતો. તેની ખરા દિલની પ્રાર્થના સમજી એક દિવસ વિષ્ણુદેવ પ્રસન્ન થયા અને તેના આગળ હાજર થઈ તેને સવાલ કર્યો કે તેને શું જોઇએ છે તે માંગી લે. આંધળાએ જોયું કે આવી તક કાંઈ વારંવાર હાથ લાગતી નથી માટે માંગવું તો એવું માંગવું, કે એક જ માંગણીમાં, દાન, પુત્ર, પરિવાર અને આંખનું નુર જાણે ભેગું મળે. એમ વિચાર કરી તે બોલ્યો કે અહો દેવ, હું માગું છું તે એજ કે હું ઉપરથી મારાં મકાનનો સાતમો માળ દેખી શકું, મારા પુત્રપરિવારને મોહલ્લાઓમાં રમતાં ખેલતાં, અને સુનારૂપાના વાસણોમાં તેમને તેમનું ભોજન લેતાં નીહાળું. દેવવિષ્ણુ પણ આ માંગણીથી વિસ્મય પામ્યા કે આ આંધળાએ ઠીક બજાવી છે. એકજ માંગણીમાં તેણે ધનદોલત, પુત્રપરિવાર અને વળી આંખોનું નુર પણ મેલવી લેવાની માંગણી કીધી છે. પણ તેઓ કોલ આપી ચુકેલા હોવાથી તેની આ માંગણી સ્વીકારી તે સઘળું તેને આપી વિસર્જન થયા.

ઘરડા કોમાટીએ ચોર કેમ પકડયો?

એક ઘરડા કોમાટીએ ઘરમાં પેધા પડવાને ટાંપી રહેલા એક ચોરને પકડવાને કેવી યુક્તિ કામે લગાડી હતી તેની જાણવાજોગ વાત નોંધાયલી છે. એક રાત્રે એક ચોર ઘરની પાછળ વાડામાં ભરાતો ફરતો અને ઘરમાં પેસવાનો લાગ શોધતો જોવામાં આવ્યો. તેણે જોયું કે અણમાનિતો પહરોણો આવ્યો છે ખરો. એટલે તુરત પોતાની સ્ત્રીને તાકીદ કરી કે તુરત મારૂં ઝાડે ફરવાનું ટુલ લાવી સામા ઝાડ આગળ મુકવું. તે ઝાડને ઓથે જ પેલો ચોર પણ ભરાઈ રહેલો હતો. ટુલ ઉપર ગોઠવાઈ ડોશાએ બાયડી પાસે ગરમ પાણી માંગ્યું,

અને કહ્યું કે આજ મારા દાંત બહુ કળે છે માટે મારે કોગળા કરવા જરૂર છે. બાયડી તુરત ગરમ પાણી લાવી. ડોસાજીએ તુરત તે મોહમાં લઈ તેની પીચકારી પેલા ચોરની ઉપર જઈ પડે તેમ મારવા માંડી. કોગળા કરતાં પાણી ખલાસ થઈ ગયું એટલે ડોશાજીએ વધુ ગરબડસરબડ કરી મુકી. તે ગરબડથી પાડોશી જાગી ઉઠ્યાં, અને આગળ આવી લાગ્યા. તેની આગળ ડોશાજી બખારવા લાગ્યા કે આ રાંડ કમબખત મારી બાયડી એટલી નેહેસ્ત છે કે, આ લખો રૂપિયા મેં પેદા કીધા છે; તેટલાથી નહી ધરાતાં કોગળો કરવા પુરતું પાણી સુધાં આપતી નથી. પછી ઇસારતથી પેલા છુપાયલા ચોર તરફ નીશાની કરી તે બોલ્યો કે જુવોની પેલો કોઈ પહરોણો આવેલો છે તે બે કલાક થયા ધીરજ રાખી ઉભો છે; અને એક શબ્દ પણ બોલતો નથી. ધન છે તેની ધીરજને. બધા લોકોનું ધ્યાન તેના તરફ ખેંચાયું અને તુરત તેને પકડી લીધો, ખુબ ઝાટક્યો અને છેવટે કોટવાળને બોલાવી તેને સ્વાધીન કીધો.

નકટાની જમાત.

કોમાટી બંધુઓનું એક ટોળું એક દિવસે તેહવાર હોવાથી પુજા કરવા મંદિરે ગયું. આ મંડળમાં એક કોમાટી બહુ તિખલી હતો. તેણે પુજા કરી રહી એક દેવની મુર્તીના પેટામાં જમણા હાથનું આંગળું ખોસ્યું. તેમાં ભરાઇ રહેલા એક વિછુએ તેના આંગળા ઉપર એવો ડંખ માર્યો કે તેનો જીવ આખર થઇ ગયો, પણ તે જાતે તિખલી હોવાથી તેણે જોયું કે બીજાઓને પણ આ ફાંડામાં ફસાવવા. એટલે ડંખેલું આંગળું તેણે નાંખે લગાડી સુંઘવા માંડ્યું અને કેવો એક ઉત્તમ સોડમ

આવતો હોય તેમ ઢોંગ કરવા લાગ્યો કે આહાહા, શું ઉત્તમ સોડમ છે, એવો મેં મારા જનમમાં અનુભવ્યો નથી. આ જોઇ બીજા એકે પણ પોતાનું આંગળું ખોસ્યું, અને તેને પણ વિછુએ ડંખ માર્યો. તે પેલા કોમાટીનું ધતીંગ સમજી ગયો, એટલે તેણે પણ તેનાં જેવો જ ફારસ કીધો. એટલે ત્રીજાએ આંગળું ખોસ્યું અને એ પ્રમાણે ઘણાકોને વિછુએ કરડીને મધમધતા કરી મુકયા. પાછળથી જ્યારે ભેદ ખુલ્લો થયો ત્યારે માલમ પડ્યું કે આ તો નકટા જોગીની જમાત ભેગી થઇ ગઇ!

બ્રાહ્મણને મળેલા સોનાના વિછુનો ખજાનો.

એક સન્યાસી જંગલમાંથી પસાર થતો હતો. તે વેળા તેની નજરે કાંઈ અગત્યના મુલ્યાં જણાયાં. તે જગા ખોદી મુલ્યાં કહાડી લેવાની કોશેશ કરતાં જમીનમાંથી ખજાનો હાથ લાગ્યો. સન્યાસીએ તો તે જોઇને ખજાનાનો તિરસ્કાર કરી પાછો દાટી દીધો, અને ત્યાંથી ચાલતી પકડી. આ સઘલી હીલચાલ એક કોમાટી દૂરથી જોતો ઉભો હતો. સન્યાસી ચાલી જતાં તે કોમાટી ત્યાં આવ્યો અને પેલી જ જગા ખોદી તળે ઉપર કીધી. કેટલુંક ખોદતાં તેમાંથી એક ચરૂ જણાયો. પણ તે ઉઘાડી જોતાં તેમાં તમામ નાનાં મોટાં કદના વિછુઓ ભરેલા દીઠા. કોમાટીભાઈ કાંઈ તેથી નાઉમેદ થયા નહી. થંડે પણે તે ચરૂ બંધ કરી ઉઠાવી ઘરે ચાલ્યા. ચરૂને બંધબસ્ત કરી પોતાની દુકાનના એક ખુણામાં પોતાની બેઠકની જોડે મુકી છાંડ્યો. તેમાંથી એક મોટા વિછુને બાહાર કહાડી તેને પુછડીએથી બાંધી, દુકાનનાં છાપડાંની સીલીંગ સાથે લટકાવી દીધો. તેના ગ્રાહકો જ્યારે તેને આ અલ્પચારીનું કારણ પુછતા

ત્યારે તે કહેતો કે વિછુઓ પણ કેવાં મોટાં કદના આવે છે તે જોવા માટે તેને મેં માત્ર લટકાવી દીધા છે. ઘણાક દિવસ એ પ્રમાણે પસાર થયા પછી એક ગરીબ બ્રાહ્મણ તેની દુકાને આવ્યો. તેણે પેલા લટકતા વિછુને જોઇને દુકાનદારને કહ્યું કે ભાઇ, આ સોનાના વિછુને આ પ્રમાણે ખુલ્લો લટકાવવામાં તમે કાંઈ ડાહપણ કીધેલું જણાતું નથી, કેમકે એ રીતે એને ખુલ્લો રાખ્યાથી તે કોઈ દિવસે તફડમચી થઇ જવાનો ઘણો સંભવ છે. ડાહ્યો કોમાટી આ સાંભલી અજાયબ થયો નહી. અને પેલા બ્રાહ્મણને કહ્યું કે ભાઇ એને તમારે હાથે ઉતારીને આ ચરૂની અંદર નાખી દેવો તો મહેરબાની. પેલા બ્રાહ્મણે મનમાં કાંઇ પણ શંકા લાવ્યા વગર તે વિછુને છોડીને પેલા ચરૂની પેટીમાં નાખ્યો. તેમાં બીજા પણ જીવતા વિછુઓ હતા તે સઘળા તુરત જ સોનામાં બદલાઇ ગયા, અને તે પ્રમાણે ગરીબ દુકાનદાર કોમાટી ધનવાન બની ગયો.

ચોરી થઈ તો મારી થઇ–પણ ભરમ બાહાર પાડવો નહી.

કોમાટીઓમાં એક ગુણ છે. પછી તેને સારો કહો કે માઠો, પણ પોતાનો ભરમ કોઇને જાણવા દેવો નહી. પોતાને ત્યાં ચોરીચકારી થઇ હોય ને ચોરો બધું સફાચટ કરી ગયા હોય તો પણ તે જાહેરમાં આણવું નહી. એવો તેઓમાં એક રીવાજ છે. એક ધનવાન કોમાટીના ઘરમાં એક વાર ચોરોએ ખાતર પાડી તેનું સર્વસ્વ સફાચટ કરી નાખ્યું. સવારે તે જોઇ કોમાટી તો માથે હાથ દઇ રોવા બેઠો, પણ તેટલામાં કોટવાલ સાહેબ છડી સ્વારી સાથે તપાસ કરવા આવ્યા. આવતાં કોમાટીને પેહલો જ સવાલ કીધો કે શું શું ચોરાયું તેની નોંધ આપો કે હમો તપાસ કરીએ. જા ભાઇ જા, કોમાટી

બોલ્યો, મારા ઘરમાંથી કશું ગયું નથી. પણ બારણાની પાછલ પડી રહેલી એક સાવરણી ગુમ થઇ ગઇ છે. કોટવાલસાહેબ તો આ સાંભલી ડઘાઇ જ ગયા અને બોલવા લાગ્યા કે ગામ લોક બધા કહે છે કે ચોરો તમારૂં ઘેર સફાચટ કરી ગયા છે અને તમે તો આમ બોલો છો એનો ભરમ શું? કોમાટીએ થંડે કલેજે જવાબ દીધો કે ગામ લોક મારી વાત શું જાણે? મારી વાત મને ખબર કે ગામ લોકને? પણ હું તો કહું છું કે ચોરો મારૂં ઘર ફાડીને ખાલી પસ્તાતા હશે કે હજુ કોઇ બીજા ધનવાનનું ફાડયું હતે તો લાભ થતે! પોતાનો ભેદ છુપાવવાને કેટલી હીમ્મત?

દુધને બદલે પાણીએ ભરેલો હાંડો.

એક વેળાએ એક રાજાએ પોતાના મેહેલને માટે મોટાં કદનો એક રૂપેરી હાંડો ઘડાવી તૈયાર કીધો, પણ તેને એવો વેહેમ આપવામાં આવ્યો કે તે વાપરતાં પેહેલાં તેને રૈયત પાસે થોડું થોડું દુધ મંગાવી ભરવો જોઇએ; તેથી તેણે તે હાંડાન એક ખુણામાં રાખી બધાને હોકમ કીધો કે એક ચોક્કસ દિવસે દરેક જણે આવી થોડું થોડું દુધ અંદર રેડી જવું. તે મુજબ દરેક જણે વિચાર કીધો કે રાજાને ત્યાં શી ખોટ પડી છે કે આપણા પાસે દુધ માંગે છે? એટલે દરેક જણે વિચાર કીધો કે ગુપચુપ દુધને બદલે પ્યાલો ભરીને પાણી રેડી આવવું, કેમકે આટલું બધું દુધ અંદર રેડાશે તેમાં એક પ્યાલો પાણી કયાં માલમ પડવાનું છે? દરેક જણે એમજ ઠરાવ કીધો કે, પાણીજ રેડવું, અને તેનાથી એક બીજાને વાકેફ નહી કરતાં સર્વેએ તે ઠરાવ પોતપોતાનાં મનમાં જ કીધો. ઠરાવ પ્રમાણે દુધે હાંડો ભરવાનો દિવસ આવ્યો ત્યારે દરેક જણ

ગુપચુપ આવી હાંડામાં પાણી રેડી ચાલતા થયા. જ્યારે સઘળા કોમાટીઓ દુધ રેડી રહ્યા, ત્યારે બીજી કોમના લોકો માટે હાંડો બાહાર કહાડી તેઓને પણ ફરમાવ્યું કે હાંડામાં દુધ રેડી જવું. હાંડો બાહાર લાવી જોય શું કે અંદર તો દુધને બદલે તમામજ પાણી! પાણી! રાજાનો તો ગુસ્સાનો પાર નહી રહ્યો. તેણે સઘળાઓને બોલાવી એમ કરવાનું કારણ જાણવા માંગ્યું. તેઓએ જોયું કે ફસ્યા તો ખરા; ત્યારે ઠાવકું મોહ રાખી રાજાને ખુલાસો કર્યો કે અમે બધા એકેક પ્યાલો પાણી રેડી ગયા એમ જાણવાને કે હાંડામાં કેટલાં પ્યાલા સમાય છે, અને તે જોઇ હમો હાંડો ખુશાલ દુધે ભરી દઇશું. હમે હવે માપ લઈ ચુકા છીએ એટલે હવે તે પ્રમાણે દુધ ભરી દઇશું. રાજા આ સાંભળી ખુશી થયો, અને બધાને જતા મુકયા.

બેવકુફ રાજાનો બેવકુફ ન્યાય—તેની બરકતથી રાજા પોતે ફાંસીએ લટકયો!

એક ગામમાં એક ધનવાન કોમાટીનું ઘર હતું. તે વખતમાં સઘળા ઘરો બાંધવામાં ચુનાને બદલે માત્ર માટી વાપરવામાં આવતી હતી. તે ઘર પણ તમામ માટી કામનુંજ હતું, અને પડું પડું થઇ રહેલું હોવાથી ઘરધણી તેનું સમારકામ ચલાવતો હતો. સમારકામ ચાલતું હતું તે દરમ્યાન એક રાતે એક ચોર ઘરમાં ચોરી કરવા આવ્યો. જે ઠેકાણે હજુ તો ભીત નવીજ ચણાયલી હતી ત્યાંજ તેણે ખાતર પાડેલું અને અંદર ધુસ્વા જાય છે તેટલાં તે જ ભાગ કડુડુ ધુબ કરતો તુટી પડ્યો, અને તેની અસર એ થઇ કે ચોર તેની હેઠળ દબાઈ મુઓ. તેના જોડે એક બીજો સોબતી પણ હતો તે ત્યાંથી પલાયણ કરી ગયો અને તેણે રાજાને ફરિયાદ કરી કે

ઘર એવું નબળું હતું કે મારો ભાગિયો કમભાગ્યે મરણ પામ્યો છે. રાજા તદ્દન બેવકુફ હતો એટણે તેણે તે ઘરધણીને પકડી મંગાવ્યો, અને તેને કહ્યું કે દીવાલ એવી નબલી શા માટે રાખી કે જેથી આ માણસ માર્યો ગયો છે. એમ બોલી ઘરધણીને ફાંસી ચઢાવવાનો હોકમ કીધો. બેએક લુચાઓ ત્યાં હતા તેઓએ જોયું કે બેવકુફ રાજાએ બેવકુફી ભરેલો ન્યાય કીધો છે, માટે તેનો કાંઈ તોડ કહાડવો જોઇયે. ઘરધણીને ફાંસીએ ચઢાવવાનો હોકમ સાંભળતાંજ એક જણ હાથબદ્ધ કરી રાજા હજુર હાજર થયો અને બોલ્યો કે, નામવર રાજા, આ માણસને ફાંસી દેશો નહી, કારણ તે પાછો જન્મ લેતાં આ શેહેરની રાજગાદી ઉપર આવનાર છે એમ તેનાં ભવિષ્યમાં લખાયલું છે, માટે તેને ફાંસી નહી દેતાં તેની જગાએ મને ફાંસી દેશો. બીજો પણ એક તેવો જ લુચ્ચો ઠગ ત્યાં હાજર હતો તે વળી હાથ જોડી ઘર ધણીને બદલે પોતેજ ફાંસીએ ચઢવાની રાજાને કાકલુદી કરવા લાગ્યો, જેથી નવે જન્મે તેને પોતાને રાજગાદી મળી શકે. બેવકુફ રાજા આ સાંભળી ગુસ્સે થયા કે, આ મુજીઓ મારી ગાદી પચાવી જવા તૈયાર થયા છે તો શું હું તે તેઓને પચવા દઇશ કે? શિપાઇઓને હોકમ કીધો કે તે બંનેને ત્યાંથી ઉપાડી જાય, અને ઘરધણીને પણ છોડી દીધો અને પોતાની ગાદી પોતેજ પાછી મેળવવાને પોતેજ ફાંસીએ લટકી ગયો!

દુબલી ગાયની પીડા કેમ કહાડી?

એક ધનવાન પણ કંજુસ કોમાટી એક શહેરમાં વસ્તા હતા. તે જ્યારે બખીલનો બખીલ હતો, ત્યારે ધણિયાણી પરોપકારી ખવાસ ધરાવતી હતી. પણ કોમાટીભાઇ કોઇ

દિવસે એક દોકડો પણ કોઇને ધર્માદા કહાડી આપે તેવો ન હતા, એટલે તે બાબત દરરોજ બંને ધણીધણિયાણી વચ્ચે ખુબ મારામારી ચાલ્યા કરતી. એમ કરતાં સ્ત્રી એક દિવસે મરણકાંઠે પડી. હવે કોમાટીને ત્યાં એક ઘરડી ગાય હતી તે બાપડી એટલી દુબળી થઇ ગયલી હતી કે તેની પીડા કહાડવાના વિચારમાં જ તેઓ હતા. એટલે તેણે ઠરાવ કીધો કે કોઇ બ્રાહ્મણને તે દાનમાં આપવી. દાનનું દાન કહેવાશે, વળી મરવા પડેલી સ્ત્રી રાજી થશે, અને પોતાની એક પિડા દૂર થશે. ધણીનો આ ઠરાવ સાંભલી ધણિયાણી બાપડી ખુશી થઇ કે આખરે પણ તેનો ખાવિંદ દાન કરવા શીખ્યો ખરો; પણ તે બાપડીને થોડી જ ખબર હતી કે, ગાયની સ્થિતિ કેવી હતી. ગૌદાન હિંદુઓમાં બહુ મોટું ગણાય છે એટલું તે જાણુતી હતી એટલે ધણીજીના ગૌદાન કરવાના ઇરાદાથી તે બાપડી બહુ જ પ્રસન થઈ ગઇ. આ ખટપટ ચાલતી હતી તેટલામાં એક બ્રાહ્મણ ત્રાંબાનો વાડકો હાથમાં લઇ ભીક્ષા માંગવા આવ્યો. કોમાટીએ જોયું કે આ બીલ્લુ ઠીક સપડાશે. એટલે પોતાની આગલ આવતાં જ તે કહેવા લાગ્યો, મહારાજ, આજ મારે તમને ગૌદાન દેવું છે. બ્રાહ્મણભાઇ તો તે જાણી હર્ષઘેલા થઇ ગયા અને તે માટેની ધરમક્રિયા કામ કરવા લાગ્યા. તે થઇ રહેતાં જ પાણી છાંટી-મંત્ર જપ વગેરે કર્યાં અને દાન લેવાને આકાશ તરફ ડોળા ફાડીને ઉભા. તેમને થોડી જ ખબર હતી કે ગૌદાનમાં મળનારી ગાય તો એવી છે કે રસ્તે જતાં જ ફસડાઇ જઇ તેને પોતાને જ ફસાવી દેશે. ગાયને બાહાર કહાડી, બ્રાહ્મણને સપુરદ કરી કે તેને હાંકી લઇ જાવો. બ્રાહ્મણ ભાઇહાડહુસ કરતાસોએક કદમ ગાયને જેમતેમ હંકારી ગયા; કે બાપડી ગાય તો ફસડાઇ પડી અને અંતે તે મરી ગઇ.

મુએલી ગાય ખભે ઉપાડવા માટે શહેરના રાજાને અમુક દંડ ભરવો પડે છે. તે પ્રમાણે દંડ લેવાને શહેરનો કોટવાલ ત્યાં આવ્યો. બ્રાહ્મણે સાફ ના પાડી કે એ ગાય તો હું ગૌદાનમાં હમણાંજ ફલાણા કોમાટી પાસેથી લાવ્યો છું એટલે ખરી માલેકી તો તેની કહેવાય; માટે જે દંડ લેવો હોય તે તેના પાસેથી વસુલ કરવો. કોમાટીએ સાફ કાન ઉપર હાથ મુકયા કે એ ગાય તો હું દાનમાં આપી ચુકયો, એટલે મારી કહેવાય નહી એટલે હું એ દંડ માટે કશી રીતે જોખમદાર નથી. બ્રાહ્મણ કરગરી કહેવા લાગ્યો કે ભાઇ મારી પાસે દંડ આપવાને એક દોકડો પણ નથી. નફટ કોમાટી હસીને બોલ્યો કે ફકર નહી, આ હાથમાંના ત્રાંબાનો વાડકો આપી દેવો એટલે બધી પંચાતી મટી જશે. બાપડા ગરીબ બ્રાહ્મણને તેમ કરવું જ પડયું અને હાય અફસોસ કરતો ત્યાંથી ચાલતો થયો. કોમાટીએ ત્રણ ગટ લગાડી. ગોદાન દીધું, બાઇરીને રાજી કીધી, અને તેને ઉપાડવાના ખરચમાંથી પણ છટકી ગયા.

ચોર પકડવાને કોમાટીએ વાપરેલી યુક્તિ.

એક કોમાટી રાતની વેળાએ બીછાના ઉપર સુતો સુતો પોતાની સ્ત્રી જે હમેલદાર હતી તેના જોડે વાત કરતો હતો. તેવામાં તેણે એક ચોરને છાપડાં ઉપર ચઢી બેઠેલો જોયો. એટલે તેનો ઘાટ ઘડવાનો તેણે તાગડો રચ્યો. પોતાની સ્ત્રીને તે પુછવા લાગ્યો કે પ્રિયા, તને છોકરી અવતરશે તે ગમશે કે છોકરો અવતરશે તે ગમશે? બાયડી બોલી કે મને તો છોકરી જ ગમે છે. કોમાટી કહે કે ના ના, મને તો છોકરો ભાવે છે, અને છોકરાને હું રામા એવું નામ આપીશ.

બન્ને વચ્ચે એ બાબતસર ઘણીક રકઝીક ચાલી રહી. બન્ને સાથે મોટે સાદે બોલવા માંડ્યું કે ગમે તે થાય પણ હું તો છોકરો જ ઇચ્છું છું અને તેને રામા નામ આપી, ઓ રામા, અહીં આવ એમ હાંક પાડીશ. આ કોમાટી પોતાના ગામનો મુખી હતો તેથી રામા નામનો એક શિપાઇ બાહાર સુતો હતો, તેણે એ આવાજ સાંભલ્યો, એટલે સમજ્યો કે તેનો શેઠ તેને બોલાવે છે કે શું? એમ સમજી તેણે દરવાજો ઠોક્યો અને તે ઉઘડતાંજ પુછવા લાગ્યો કે શું ગરબડ છે? હજુ તો આ ગરબડ ચાલે છે તેવામાં આડોશીપાડોશી જાગી ઉઠી ત્યાં જમાવ થઇ ગયા, અને તે સઘળા આ ગરબડનુ કારણ જાણવા તલ્પી રહ્યા. કોમાટી ધીરે રહીને બધાને ખુલાસો કરે છે કે, મારી સ્ત્રીને છોકરી અવતરશે કે છોકરો તેની માત્ર તકરાર અમારા બન્ને વચ્ચે ચાલતી હતી, દરમ્યાન તેણીએ ફોકટની ગડબડ મચાવી દીધી. મેં કાંઇ તેણીને મારી કે હાથ વટીક લગાડ્યો નથી. જો તેની સાબેતી જોઇતી હોય તો પેલા ઉપર બેડેલા (ચોર તરફ આંગળી કરી) ત્રાહીત માણસને પુછી કરી લેવી. આ ઉપરથી તે રાતના પહરોણાને નિચે ઉતારવામાં આવ્યો, અને બેડીઓ ઠોકી કોટવાલીમાં ઘસડી ગયા. આ પ્રમાણે છુપાયલા ચોરને પકડવાની ફત્તેહમંદ યુક્તિ માટે સૌ કોઇ તેને સાબાસી આપવા લાગ્યા.

સાસરૂં ઘેર સળગાવી દેનાર જમાઇજી !

એક ગામડિયા જમાઇએ સાસરૂં ઘેર કેમ સળગાવી માર્યું તેની એક જાણવા જોગ વાત નોંધે ચઢી છે. ઘણા પુરાણા કાળમાં એક જમાઇજી, બનીઠનીને મોટાં શહેરમાં આવેલાં પોતાનાં સાસરા ઘેરમાં જમવા ગયા. તે વેળા દીવાની

બત્તી, કાકરા અને તરેહવાર જાતના લેમ્પો ઝાઝા હસ્તીમાં આવેલા નહતા, એટલું કે શેહેરમાં તો કોઇ કોઇ ઠેકાણે જોવામાં આવતા, પણ ગામડાંઓમાં તો તેની હસ્તી જ હજુ ન હતી. સાસરા ઘરમાં આવી ઝળકતી અને પ્રકાશ આવતી બત્તીઓ જોઇ જમાઇજી ખુબ આશ્ચર્ય પામ્યા. પોતાની આશ્ચર્ય મટાડવાને તેમણે ઘરમાં ફરતા પોતાના એક સાળાના તોફાની દુકતાને તે ચળકતી ચાઇચાઇ શી છે તે પૂછ્યું. તેણે હસ્તે ચેહેરે જવાબ આપ્યો કે, તેતો સૂર્યનારાયણનાં નાનાં બચ્ચાં છે જેને દરિયાની પેલી બાજુએથી માહા મુશ્કેલીથી અહીં આણી રાખ્યા છે, અને ભારે સંભાળથી તેમને રાખવામાં આવે છે. જમાઇજી બહુ ખુશ થયા અને બોલ્યા કે ખરેખર તેને હાથ કરવામાં જે મુશ્કેલી પડી હશે તેનો બદલો તો તે ઠીક વાળી આપે છે. પેલા નાના ચેકુસે થોડો જ વિચાર કરેલો કે આ જંગલી હેવાન સરખો તેનો સગો હું જે કહીશ તે બધું સાચું જ માની દેશે, અને વળી તે બાપડાને થોડી જ ખબર કે તે સગાજી તો ગામડાંમાં ઝાલીનાં ઝુપડાંમાં રહેનારા છે અને ત્યા લઇ જઇ કાંઇ અડપલાં કરશે તો તેનું શું પરિણામ આવશે તેનો થોડોજ વિચાર તેણે કરેલો. જમાઇજી તો એટલા ખુશ થયા કે આ સૂર્યનારાયણનાં એક બચ્ચાંને ગમે તે મહેનતે ત્યાંથી ઉપાડી જવાનો મનસુબો કીધો. આથી ઘરમાંનાં બધાં માણસો જ્યારે જમીખાઈ પરવારીને સુઇ ગયાં ત્યારે ધીમેથી ભાઈ ઉઠ્યા એક દીવામાંથી સળગેલો કાકડો ખેંચી કહાડ્યો અને તુરત તે છાપરાંમાં બળતો ને બળતો જ છુપાવી દીધો. તેમના મનમાં કે સવારે ઘરે જઇશ ત્યારે આ સૂર્યનાં બચ્ચાંને ઉંચકી લઈ જઇશ. તે કમબખત કાકરો છાપરાંમાં ખોસીને સુતો નહી તેટલાં બુમાબુમ પડી

રહી અને આગના ભભુકા ઉઠ્યા, તથા ઘરમાં કે મોહોલામાં તો બુમેબુમ ચાલી રહી. જ્યારે દોડાદોડી ચાલી ત્યારે કેટલાકોએ જમાઇજીને પૂછ્યું કે તમે તો કાંઈ તોફાન મચાવ્યું નથી કે? જમાઇજી તો જાણે કાંઈ મનમાં જ નહી હોય તેમ બોલ્યા કે એમાં શી વાત છે? એ તો મેં સૂર્યનું એક બચ્ચું અહીંથી કહાડી લઈ છાપડાંમાં મુકી છાંડ્યું હતું, બાકી તો કશું નહી. સાસરા ઘરે તો જમાઇજીનાં છાજ્યાં લીધાં, અને જમાઇજીને નામે નાહી નાખીને રડી બેઠા.

લેહુજતદાર ખાણું ખાનારો શોખીન જમાઈ!

એક જમાઇજી હંમેશાં પોતાને ગામથી પરગામ જતાં વચમાં પોતાનું સાસરૂં ઘર આવતું ત્યાં હંમેશ ધામો નાંખતા. સાસરીયામાં તેમને માટે સારાં સારાં પકવાનો બનાવવામાં આવતાં, તે તેમને બહુ ભાવતાં. પણ જાતે તેવણ હતા બહુ જ ગાફેલ અને ભાનભુલા; કાંઈ નવું તેમની જાણમાં કે ખાવામાં આવતું તેનું નામ તેવણને કહેવામાં આવતું તે તેઓ ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં ભૂલી જતા. એક દિવસે એમજ તેઓ પોતાને ગામથી બીજે ગામ ગયા હતા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં સાસરૂં ગામ આવ્યું ત્યાં ધામો નાંખવાનો વિચાર કીધો. તેમની સ્ત્રી પણ પીહેરે હતી, એટલે તેણીએ તેમને સારાં સારાં પકવાન કરી જમાડ્યા. સઘળાં પકવાનોમા તેમને 'ખાજાં' બહુ પસંદ પડ્યાં, અને ઠરાવ કીધો કે ઘરે જઈ સ્ત્રી પાસે વારંવાર કરાવી તે ખાવાં. પોતાની યાદદાસ્તમાંથી નામ જતું ન રહે તે માટે તેઓ જ્યારે ત્યારે મોંઢાં ઉપર 'ખાજાં–ખાજાં' બોલી જાણે ખાજાના નામની જપ કરતા. એમ કરતાં ત્યાંથી નિકળ્યા. અરધેક રસ્તે જતાં એક ગામ આવ્યું ત્યાં છોકરાઓ કાંઈ

રમત રમતા હતા, અને તે રમતમાં તેઓ "હથેરી પાશા" એવું નામ બોલતા જતા હતા. જમાઇજીના ભેજાંમાંથી "ખાજાં" શબ્દ ભુલાઈ ગયો. અને "હથેરી પાશા" શબ્દ આવી ગયો ખાજાંને બદલે હથેરી પાશા બોલતા ચાલ્યા. થોડે જતાં પોતાનું ઘેર આવ્યું. ઠરીઠામ થતાં તેઓએ ધણીયાણીને હુકમ કીધો કે, મને હથેરી પાશા બહુ ખાવા ભાવે છે, માટે તે બનાવી લાવ. બાઇડી બાપડી સમજી નહી કે, ધણીજી "હથેરી પાશા" "હથેરી પાશા શું બકયા કરે છે? એટલે તેમણે કહ્યું કે પ્રિય, "હથેરી પાશા" જેવું તો મને કાંઈ બનાવતાં આવડતું નથી. ધણીજી આથી ખુબ ચીડવાયા, અને ધણીયાણીની ધૂળ પખોડી કહાડી કે, રાંડ શંખણી, હથેરી પાશા બનાવવાના અખાડા કરે છે, એમ કહી ખુબ બરફાટી કહાડી. એટલી હદ સુધી કે મોઢાં ઉપર તથા શરીરના બીજા ભાગ ઉપર પણ સજ્જડ સપાટા ઉઠી આવ્યા. એટલે ધણીયાણી બાપડી પોકારી ઉઠી કે બસ કરો, બસ કરો. જુઓની આખા શરીરે "ખાજાં" જેવાં બચકાં ઉઠ્યાં છે, માટે હવે બસ કરો. બાઇડી ખાજાં બોલ બોલી એટલે ધણીજીની શુધ ઉત્રડી ગઈ, અને ઝટ બોલી ઉઠ્યા કે, હા, હા, હવે યાદ આવી. "હથેરી પાશા" નહી પણ "ખાજાં." હું એ બોલ તદ્દન ભુલી ગયો હતો, મને ભાન આવ્યું. ધણીયાણીએ ખાસ્સાં મજાહનાં ઉધાં હાથનાં બલઇમાં લીધાં, અને ધણીજીને ખાજાં બનાવી પછી તે ખવાડી તેમનો જીવ તૃપ્ત કીધો.

હું કાગળ વાંચીને રડતો નથી, પણ મારાં કમભાગ્યને રડું છું.

એક અભણ જમાઇજી એક વાર સાસરે સીધાવ્યા, ત્યાં તેઓએ પોતાનાં અભણપણાથી કેવો રકાસ કરાવ્યો અને કીધો

તેની એક રમુજી વાત કહેવામાં આવે છે. એમ જણાવ્યામાં આવે છે કે, આ ભણેલાગણેલા જમાઇજી કાંઈ કારણસર સાસરે ગયા હશે. બનાવ એવો બન્યો કે, તેવણના સસરાજી તથા સાળાજી બંને કાંઈ ધંધાસર બીજે ગામ ગયા હતા, પણ ત્યાંથી ઘણો વખત થયો કાંઈ સમાચાર જાણવામાં ના આવ્યાથી ઘરમાં સર્વે સ્ત્રીઓ ઉદાસ થઈ ગઈ હતી. તેવામાં બન્યું એમ કે ટપાલનો હલકારો કાગળ લઈ આવ્યો. સાસુજીએ તે ઝડપથી લીધું, અને જમાઇજીને વાંચવા આપ્યું. જમાઇજીએ તો કાગળને નીચું ઉંચું કીધું, ઉપર ફેરવ્યું, નીચે ફેરવ્યું, અને તે પછી જોઇને રડી પડ્યા. તેમને ગળગળતાં આંસુએ રડતા જોઇ ઘરમાંનાં સઘળાંઓ પણ મોટે મોટે રડવા માંડયાં. તેઓ બધાં સમજ્યાં કે, જે ગામમાં તેઓ ગયા છે ત્યાં કાંઇક રોગચાળો હોવાથી રખે તેઓના જાનને કાંઈ જોખમ પોહોંચ્યો હોય! આ પ્રમાણે ઘરના માણસોને રોતાં જોઈ આજુબાજુથી પારપાડોશી પણ દોડી આવ્યા અને પુછવા લાગ્યાં કે, કાંઈ માઠા સમાચાર આવ્યા છે કે કેમ? અંતે એક બીજા પાડોશી આવ્યા તેણે તે જમાઇજીના હાથમાંથી કાગજ ખુંચાવી લઈ વાંચવા માંડ્યો, તો તેમાં તો બધાના ક્ષેમકુશળતાના સમાચાર જોવામાં આવ્યા, અને પોતાનું કામ ખલાસ કરીને તેઓ આવવા નિકલી ચુકયા હતા. આ જાણી બધાં ખુશી થયાં અને જમાઇજીના નામનાં છાજીયાં લીધાં! જમાઇજીએ ખુલાસો કીધો કે, 'હું કાગળ વાંચીને નહી, પણ મારાં કર્મભાગ્યને રડ્યો હતો.

હસો—સાસુજી હસો!

એક બાપડા મૂર્ખના સરદાર જમાઇએ પોતાની સાસુને પાણીમાં ડુબાડીને કેમ મારી નાખી તેની વાત જાણવા જેવી

છે. એક સખત તપોટાને દિવસે ખડે મધ્યાને એક વખત જમાઇજી ખેતરેથી પાછા ઘરે ફરતા હતા. ખેતરે કાપણી કરવા ગયા હતા, એટલે દાતરડું કમરે બાંધી દીધું હતું. દાતરડાની લોખંડની ખરપી, લાંબો વખત તપતા તેજમાં કામ કરી કરીને ખુબ તપી ગયલી હતી, અને તેનીગરમીથી તે બાપડાની કમ્મર તેનાથી ખુબ દાઝી ગઇ, અને તે એટલી હદ સુધી કે ચામડીને ખુબ લાગ્યાથી, ચચણાટ થયો અને તેના આવેશમાં તેણે બુમાબુમ કરી મુકી. દરમ્યાન એવો બનાવ બન્યો કે એક બીજો ભલો માણસ તેને સામો મળ્યો, અને તેણે પેલા મૂર્ખાને આવી રીતે બુમાબુમ કરવાનું કારણ પુછ્યું. તેણે પોતાને થતી બળતરાનો ખુલાસો કીધો, એટલે તે ભલો માણસ તેને પડોસમાં આવેલી નદી કીનારે લઇ ગયો, અને પેલું દાતરડું પાણીમાં ઝબકોળી કઢાવ્યું. તે પછી પેલા મુર્ખાજીએ તે પાણીમાંથી કાઢયું ત્યારે તે થંડુંગાર થઈ ગયું હતું, એટલે ખુશી થયા અને તે પાછું કમરે બાંધ્યું. તે બાબતનો વિચાર કરતા ઘરે ગયા. ત્યાં આવતાં જ તેને તેની સ્ત્રીએ ખબર આપી કે, તે સ્ત્રીની માતા–મૂર્ખાની સાસુને–ખુબ તાવ ચઢયો હતો, અને તે જાણે ભુંજાઈ જતી હોય તેમ ગરમ થઈ ગઇ હતી, અને તેની પિડાથી ભારે વેદના ભોગવતી હતી. સ્ત્રીએ, પોતાના ધણીને સૂચવ્યું કે, આ વેદના કમી કરવાને કાંઇ ઉપાય કરવો જોઇએ. તેમણે પોતાનાં ગરમ થયલાં દાતરડાંને કેમ થંડું પાડવામાં આવ્યું તે બીના યાદ કરી, પેલી ડોશીના ઉપર પણ તેજ ઉપાય અજમાવવાની પોતાની સ્ત્રીને ભલામણ કરી. ધણીયાણી પણ ઝાઝી ખબરદાર નહતી, એટલે તે હુશિયાર ધણીએ બતાવેલા ઉપાય સાથે સંમત થઈ, અને એમ કરી બંને જણ પેલી બાઇને નદી કીનારે ઉપાડી લઇ ગયાં, અને ત્યાં લઇ જઇ તે બાપડીને પાણીમાં

લાંબો વખત ઝબકોળી કહાડી. ડોશી તો બાપડી હીલ્લા આંચકાથી અર્ધમુઇ થઇ ગઇ હતી, અને નદીમાં થંડા પાણીમાં લાંબો વખત ઝબકોળાયાથી તે બાપડી તદ્દન નસોસ થઇ પડી, એટલે સુધી કે તેને ઉપરાચાપરી આંકરાં આવી ગયાં અને દાંત્યાં કકડાવા લાગી, અને મરણતોલ થઈ પડી. જમાઇજી તો સમજ્યા કે સાસુજી તેના ઉપાયથી સાજી થઈ હસે છે, અને તે જોઇ પેલી બચારી મરણ કાંઠે પડેલી બાઇને કહેવા લાગ્યા કે, "હવે સાજાં તાજાં થઇ ગયાં એટલે હસો, સાસુજી હસો, હવે તમારો તાવ બાવ નાહાસી ગયો છે, માટે ખુબ હસો ને ખુશી થાઓ." એમ કરતાં તે બાપડી તો ત્યાંજ થંડી થઈ ડોળા મીચી શ્વાસ છોડી દઇ લાંબી થઈ પડી. એટલે પછી જોઇ લેવો જમાઇજીનો ત્યાં ફેસ્તો !

એક રતાંધળા જમાઇએ સાસરા ઘરમાં મચાવેલું રમખાણ.

એક નવાસવા પરણેલા જમાઇજી પેહેલેવેહલાજ સાસરા ઘરમાં જમવા પધાર્યા. જમાઇજી જરા આંખે ચુંચા અને રતાંધળા હતા, એટલે દિવસે અજવાળાંમાં તો બધું જોઇ શકે પણ રાતે અંધારું થતાં કાંઇ દેખતા નહી. પરણતી વેળા જમાઈજીની આ ખોડ સાસરિયાંવાળાઓને ખબર નહી પડી એટલે ગુપચુપ પસાર થઇ ગયું, અને પરણી તો બેઠા. ઘરમાં ગયા તે વેળા લગાર અંધારૂં થવા આવ્યું હતું, એટલે સિધાને સિધા ચાલતા તે ઘરને લગતા અનાજ ભરવાના કોઠારમાં ઘુસી ગયા. જાતે શરમાળ હોવાથી કોઇને કાંઈ પુછતા ગાછતા નથી અને ચાલ્યું ત્યાં સુધી ચાલ્યા કીધા, એટલે કોઠારમાં પેસી ગયા; પણ ત્યાંથી બાહાર નિકળવાનો માર્ગજ નહી સુઝે,

એટલે આમ તેમ અફળાયા ઝીખાયા કરે. એમ જોઈ તેમનો એક સાળો, બનેવીજી કોઠારમાં કયાં ભરાઈ ગયા એમ વિચાર કરતો તેમની મદદે આવ્યો, અને તેમને બાહાર કાઢયા. ખુબ ચાંઇ તો લાગ્યું, એટલે પોતાની હુશિયારી બતાવવા અને ભુલ છુપાવવા બોલ્યા કે, મારા ઘરમાં કોઠાર છે તે આની બરાબર છે કે કેમ તે તપાસવા હું અંદર ગયો હતો. ત્યાંથી બાહાર નિકલી જેમ તેમ ઠેકાણે પડ્યા. થોડેકવારે આમ તેમ ફરતાં, ઘરમાં પાળેલો મેંઢો જે બહુ મસ્તીખોર હતો અને તેને તે વેળાએ એક થાંભલા સાથે બાંધેલો હતો, તેના જોડે અથડી પડ્યા, એટલે તે તો આમ તેમ અફાળઝીકમાં પડ્યા. તે મેંઢાંને માત્ર શણુગારને ખાતર તેનાં શિંગડાં અને કાનને લોખંડની કડીઓ પેહરાવેલી હતી, તેનો ખડખડાટ થવા લાગ્યો, એટલે જમાઇજીએ ભવિષમાં સાવચેતી રાખવાનો ઠરાવ કીધો. રાત્રે સઘળા જમવા બેઠા ત્યારે સાસુજી વાણી પીરસવા નીકલ્યાં. તે વેળા, પોતાના ઘણુઘણુ ઘોરી જમાઇને દેખાડવા ખાતર ખુબ ઘરેણા ગાંઠાનો ઠઠારો કીધેલો હતો. ઠણુઠણુાટ કરતાં તેઓ જમાઇજીનાં ભોણામાં ઘી પીરસવા આવ્યાં, ત્યારે ઘરેણા–ઘુંઘરી વગેરેનો ઝણુકાર જમાઇજીના સાંભળવામાં આવ્યો. એટલે તેઓ સમજ્યા કે, કમબખ્ત મેંઢો પાછો છુટી આવ્યો છે, એટલે સાવચેતીને ખાતર તેવણે તો સાસુજી ભોણાં ઉપર વાંકા વળેલાં તેને જ મેંઢો સમજી, બંને હાથની મુઠીઓ વાળી સાસુજીના બંને પાસામાં ચઢાવી દીધી, જેમ કરતાં સાસુજીને નાક ઉપર પણુ મુક્કા લાગ્યા, એટલે તેઓ તો પીરસવાનું પડતું નાખી નાહાસી ગયાં. હવે એ તો જેમ તેમ ખલાસ કીધું. રાત્રે હવે સુવાનો વખત થયો અને તેમને માટે નક્કી કીધેલા ઓરડામાં બંને ધણીધણીયાણી ગયાં. જતાં

વાર ધણીએ પોતાની આ મુસાબતનું કારણ સહેજ પોતાનાં ધણીયાણીને સમજાવ્યું, અને તેણીને કહ્યું કે, રાતની વખતે મારે બાહાર જવું પડે તો હું સહેલથી જા આવ કરી શકું, તેટલા માટે ખાટલાના પગ સાથે એક દોરડું બાંધી, બીજો છેડો વાડામાં એક થાંભલા જોડે બંધાવવો, કે જવું પડે તો તે દોરડાંનો આશ્રય લઇને જા આવ કરી શકાય. રાત્રે એક વેળા તે પ્રમાણે બાહાર નીકળવું પડ્યું, ત્યારે છેડો પકડી જમાઈ બાહાર ગયા તો ખરા, પણ આવતી વેળા કમબખત મેંઢાને પણ વાડામાં બાંધેલો હોવાથી તેણે ત્યાં બાંધેલું દોરડું મોઢામાં લઈ ચાવી કુચો કરી નાંખેલું; એટલે આવતી વેળા દોરડું તેમના હાથમાં આવી શકયું નહી. બાપડા જેમ તેમ ટંટોસી ટંટોસીને ચાલ્યા આવ્યા પણ ઘુસ્યા સાસુજીના ઓરડામાં. સાસુજી સમજ્યાં કે કોઈ ચોર ભરાયો છે કે શું? એમ સમજી તેઓએ તો એટલો શોરબકોર કરી મુકયો કે, જમાઇજીને તો બરડે પાણી ઉતર્યું. પણ તેટલામાં બતી સળગાવવામાં આવી તો ચોરની જગાએ તો જમાઇજી બુઢાજીની માફક ત્યાં ધ્રુજતા ઉભેલા જણાયા. તેઓએ તુરત કાંઈ ચાતુર્ય લગાવ્યું કે, રાત્રે મારો કસુર થવાથી હું ક્ષમા માંગવા આવ્યો હતો. આ જોઈ બધા શાંત તો થયાં, પણ ભિતરની વાત તો સાહેબજી જ જાણે!

ઇસારતની વાતચીતથી દળણું દળનારો કેમ લખોપતિ થયો?

એક શહેરમાં દળણું દળીને કથાવટીએ ગુજરાન ચલાવતો એક દુખિયારો, રાજાની મહેરબાની મેળવી કાંઈ કામ મેળવ-વાની યુકિત કરતો હતો. એ માટે તે દરરોજ રાજાને મહેલ-માંથી જતાં આવતાં તેના માર્ગ વચ્ચે ખડો થઈ રહેતો; પણ

બાપડો નસીબનો એટલો બળ્યો કે રાજાનું ધ્યાન ખેંચાયજ નહી. અંતે એક સાંજે બાહારથી ફરીને રાજા પોતાના મહેલમાં દાખલ થતો હતો, તે વેળા પેલા બાપડાને એક ખુણામાં ઉભેલો જોયો. રાજાએ પણ તેને પીછાણ્યો કે તે બાપડો રોટી બનાવાનાં એક કારખાનામાં ઘઉંનો લોટ-દળીને દહાડા પુરા કરતો હતો. તેને ત્યાં ઉભો રહેલો જોઈ રાત્રે દરબાર ભરાવાની વેળાએ તેને બોલાવ્યો. તે પ્રમાણે તે હાજર થતાં જ ઇસારતમાં જ રાજાએ પૂછ્યું કે 'તું શું ધંધો કરે છે?' તેમ કરતાં તેણે પોતાના હાથની મુઠી વાળી ને ગોળગોળ ફેરવી. તેવીજ ઇશારતથી તેણે જવાબ આપ્યો અને તેમ કરતાં એક આંગળું પેટ ઉપર મુકી પેટ બતાવ્યું, પછી બધાં આંગળાં વાળી દઈ છેવટે બે આંગળાં બતાવી જણાવવા માંગ્યું કે માત્ર બે આના રોજ મેળવું છું, અને તેથી લગભગ ભુખે મરૂં છું. રાજા તો આ મુગી ઇસારાની વાત સમજી ગયો, પણ દરબારીઓ કંઇજ સમજી શકયા નહી; એટલે તેઓ વિમાસણ અને ગભરાટમાં પડ્યા કે આ કાંઈ છુપી ભેદભરી વાત બંને વચ્ચે ચાલી રહી છે; વળી આ માણસ ઉપર રાજાની મહેરબાની લાગે છે તો એમાં કાંઈ પણ ભેદ હોવો જોઇએ. માટે એ માણસને સઘળાઓએ કાંઈ દાણદક્ષિણા આપી આપણી પક્ષમાં ખેંચી લેવો જોઇએ કે કોઈ પ્રકારે તે આપણું આથણું મીઠું નહી કરે. આમ વિચાર ચલાવી તેઓ બીજે દિવસે સઘળા ભેગા થઈ તેને ઘેરી ઉભા, અને રાજા જોડે આગલે દિવસે થયલી ગુપ્ત વાતનો ખુલાસો પુછવા લાગ્યા. પેલો દળનારો પણ હતો પાકો, એટલે તેણે જોયું કે આ સઘળાઓને નીચોવવાનો ઠીક જોગ મળ્યો છે. એમ ધારી તેણે સમજાવ્યું કે રાજાએ મુઠી વાળી જે ઇશારત કરી તેનો ભાવાર્થ એજ કે, આ વાત

બાહેર પાડવી નહી, પછી ગોળ ગોળ ફેરવી તેનો ભાવાર્થ એ કે હું બધેબધ ફરી આવ્યો છું કે નહી તે જણાવવું. પછી પોતે કરેલી ઇસારતનો ભાવાર્થ સમજાવતાં બોલ્યો કે મેં મારા પેટ ઉપર આંગળું મુકયું તે કબુલાત આપી કે સઘળી વાત છુપી રાખીશ, બે આંગળાની જે ઇશારત મેં કીધી તેનો ભાવાર્થ એજ કે મેં જે છુપી બાતમી મેળવી છે તે બે દિવસમાં ખુલ્લી કરીશ. આ સાંભળી સઘળા દરબારીઓ જે તદ્દન ધુતારા અને લોકોને ઠગનારા અને લુટનારા હતા તેઓ ગંભીર વિચારમાં પડ્યા કે, હવે આપણું આવી બન્યું છે; આ કમ-બખત બધો ભેદ ખુલ્લો કરી આપશે તો આપણે બધા સદાના રદ થઈ જશું, માટે આ માણસને જરૂરજ દાણ દક્ષણા કરી તેને ચુપ રાખવો જોઇએ. તેઓએ અંતે પોતપોતાનામાં ઉઘ-રાણું કરી મોટી લાખોની રકમ જમા કરી તે પેલા દળ-નારાને આપી. આથી તે બાપડાનું દળદરજ ફીટી ગયું. તેણે તો ભપકામાં પાલખીમાં બેસી ફરવા માંડયું. રાજા તે મામલો જોઇ આશ્ચય પામ્યો, અને એકવાર તેને મલીને સવાલ કીધો કે, આ સઘળો ફેરફાર કેમ થઇ ગયો? પેલાએ બનેલી સઘળી વાત કરી, એટલે રાજા ખુશી થયો; બધા દરબા-રીઓ માત્ર પ્રપંચીયા છે એમ ખાતરી કીધી અને પેલા દળણું દળનારાને તેની હુશિયારી માટે રાજ્યમાં સારો ઓહ્દો આપ્યો.

માંદા સસરાની ખબર લેવા ગયલો બહેરો જમાઈ!

એક જમાઇરાજ પોતાના માંદા થઈ ગયલા સસરાની મુલાકાતે જવા નિકળ્યા. તેઓ છેલ્લી મુલાકાત આપી આવ્યા પછી જમાઇજી કાને બહુ બહેરા થઈ ગયા હતા, એટલે પોતાની એ ખોડ સાસરિયામાં માલમ નહી પડે, એવા હેતુથી

ત્યાં જઇને વાતચીત કેમ કરવી તેનો પ્રોગ્રામ નક્કી કીધો. તેણે ગોઠવ્યું કે હું જેવો જઇશ તેવો ડોશાને સવાલ કરીશ, કે તમે કેમ છો? અલબત ડોશાજી તેનો જવાબ તો એમજ આપશે કે 'ભાઈ જરા ઠીક છું,' એટલે તેમ બોલશે કે તુરત તે સાંભળીને હું ખુશી થયો હોઉં, એવો દેખાવ કરીશ. પછી સવાલ કરીશ કે 'તમે શું ઓષડ ખાઓ છો?' એટલે તે જે જવાબ આપશે તે સાંભલીને હું કહીશ કે એ ઓષડ તો ખરેખર રામબાણ જ છે. વળી છેલ્લો સવાલ કરીશ કે 'કયા વૈદનું ઓષડ લેવો છો?' એટલે તેનો જે જવાબ આપશે તે જોઇને હું બોલીશ કે, બેશક વૈદ ઘણો હુશિયાર છે, અને ઠીક થયું કે તેને તમે શોધી કહાડયો. ખરેખર સસરા સાથે એ જ સવાલ જવાબ થશે એમ તેણે માની લીધું, પણ વખતે તે કાંઈ ભલતા જવાબ આપે તો તે વેળા શું થશે તેનો તો તેને ખ્યાલ જ આવ્યો નહી. એ જ પોતાની માની લીધેલી વાતજ થશે એમ માનીને બેહરા ઠુંઠ જમાઇજી સસરાને મળવા ચાલ્યા. ઠુસક ઠુસક જમાઇજી સાસરે પધાર્યા, એટલે જમાઇજીની બહુ આગતા સ્વાગતા કરી માંદા સસરાની આગળ લઈ ગયા. ત્યાં જતાં વાર જ જમાઇજીએ સસરાને સવાલ કીધો કે 'તમે કેમ છો?' સસરાજીએ તો જમાઇ-જીની વાતથી ઉલટોજ જવાબ આપ્યો કે, ભાઈ દિનપ્રતિદિન મારી તબીયત બગડતી જાય છે. જમાઇજીની બલા જાણે કે સસરાજી શું બકી ગયા? તેમણે તો માની લીધું કે ધારી રાખેલો જવાબ આપ્યો હશે એટલે તેઓએ ઉત્તર આપ્યો, કે 'એ સાંભળી હું ખુશી છું, સારા થતા જાઓ છો એ સાંભળી હું ખુશી છું.' આ જવાબથી તો સસરાજીને આડાંઉભાં થાય અને પેટમાં કુતરાં દોડે કે જમાઇજી શું બકે છે? જમાઇએ

એ પછી સવાલ કીધો કે 'શું દવા લો છો?' સસરાજીનું તો પાકીને પલેથર થઇ ગયલું એટલે બોલ્યા કે "ધુળ ને ઢેફાં, ઇટના કકડા લેઉં છું." જમાઇજીની જાણે બલા કે સસરા શું બોલ્યા એટલે તેમણે તો ગોઠવી રાખેલો જવાબ આપ્યો કે, "બેશક એજ દવા બહુ રામબાણ છે, અને એ દવા તમારા દરદ ઉપર ગુણકારી છે." સસરાજી તો દાંત્યાં કચ-કચાવે કે આ મુજી જમાઈ મારૂં આઠણું મીઠું કરવા આવ્યો છે કે શું? છતાં ધીરજ રાખી શાંત રહ્યા. જમાઇજી તો બાપડા સમજ્યા કે સસરાજીએ, ગોઠવી રાખેલોજ જવાબ વાળ્યો હશે, એટલે ફરીવાર ગોઠવેલો છેલ્લો સવાલ પુછયો કે 'તમારો વૈદ કોણ છે?' સસરાજી ફફડી ચટકી રહેલા હતા એટલે બોલી ઉઠ્યા કે 'જમડો મારો વૈદ' છે. બેહરા ઠુંઠ જમાઇજી સમજ્યા કે સસરાજીએ બરાબર ગોઠવી રાખેલોજ જવાબ આપ્યો હશે એટલે બોલ્યો કે, 'વૈદ તો ઠીક હુશિયાર શોધી કહાડયો છે, અને આ હુશિયાર ડાકટરની રામબાણ ઔષધીથી જરૂર તમો સાજા તાજા થઈ જશો.' ફફડી ચટકી રહેલા સસરાજીનું હવે પુરૂંજ પાકી ગયું અને એટલા ચીડવાઈ ગયા, કે મારો જમાઇ જાણી જોઇને મારી મશ્કેરી કરવા આવ્યો છે એમ સમજીને ઉશ્કેરા-ઇને જમાઇને એવી એક લાત ઝાડી કહાડી કે બહેરા જમાઇજી તો લપેરા ખાતા નીચે પડયા, એટલે બહેરા જમાઈ અને માંદા સસરાજીની આ હોશભરેલી મુલાકાતનું આવું છેવટ આવ્યું.

નાળિયેરિના ઝાડ ઉપર ઘાસ ઉગે છે!

એક ચોરાંટિયો નાલિયેર તફડાવવાને એક વાડીમાં જઇ નાલિયેરી ઉપર ચઢયો. હજુ તો પોતાની તે ઇચ્છા પાર પડે તેટલામાં વાડીનો માલેક આવી ગરબડ કરવા લાગ્યો, એટલે

પેલો ચોરાંટીયો પાછો નીચે ઉતર્યો. વાડીવાળાએ તો ખુબ બુમરાણ મચાવ્યું, એટલે સાહુકારે જોયું કે અહીં કાંઈ ગરબડ સરબડ કરવી જોઇએ, એટલે તે બોલ્યો કે ભાઈ, હું મારાં ભુખે મરતાં વાછરડાંને માટે ઘાસ શોધવા ચઢયો હતો. વાડીવાળો ગુસ્સે થઈ પોકાર કરવા લાગ્યો કે, કમબખ્ત, નાલિયેરીના ઝાડ ઉપર તે કાંઈ ઘાસ ઉગતું હશે? તું કાંઈ બીજી દુષ્ટ નિષ્ટાથી ચઢયો હતો. ચોરે ધીરે રહી ઉત્તર આપ્યો કે હું ઉપર ચઢયો ત્યારે જાણ્યું કે એ ઝાડ ઉપર ઘાસ ઉગતું નહી હશે એટલે હું નિચે ઉતરી પડયો, કેમકે કોઈ મને મૂર્ખો ધારી બેસશે એમ મને લાગ્યું.

નીમ હકીમ અને કટલેહામ.

એક નીમહકીમે, હકીમ હોવાનું ડોળ ઘાલી એક દર્દીનો કેમ જીવ લીધો તેની રમુજી કેફીયત નોંધાયલી છે. કહે છે કે એક ગામમાં એક હુશિયાર વૈદ હતો તે મરી ગયો. તેની નોકરીમાં એક માણુસ હતો તેને તે મરતી વખતે પોતાની દવાની ઠેલી આપી ગયો. ભાઇ હતા તો તદ્દન ઢઢ્ઢા છતાં, તેમણે હકીમું કરવા માંડયું. ઠેલીમાં તરેહવાર ડબાડબીઓ દવાના ભરેલા હતા, પણ અલ્લાહમિયાં જાણે કે, કઇ અમુક દવા કયા અમુક રોગ ઉપર આપવાની; કારણ ખરેખર હકીમજીની હૈયાતીમાં તો તેવણ તદ્દન મુઢ અને હકીમજીના કડછા માસ્તર હતા. એતેફાક એવો બન્યો કે ગામમાં એક માણુસ માંદો પડયો; એટલે પેલા નીમહકીમને બોલાવ્યા. તે હકીમજી તો વળી પોતાના એક માણુસને જોડે લઈ તે માંદાને તપાસવા ગયા. ત્યાં જઇ તેઓએ પેલી ઠેલીમાંથી નજાણુતે એક ડબી કહાડી તેમાંથી એક પડીકી બનાવી તે દર્દીને પાણીમાં પાવા ફરમાવી.

દવા તો શું અને શા દર્દની છે તે તો હકીમજીની બલાને પણ ખબર નહતી; પણ મરનાર હકીમજી વારંવાર તે ડબીમાંથી દવા આપતા હતા એટલે તેમણે પણ તેમાંથી જ તે દવા આપી. દવા તો ઝાડાની હતી, એટલે એક તો દર્દીને ઝાડા તો થતાજ હતા અને વળી ઝાડાની દવા એટલે બાપડા દર્દીને તો ઝાડાની રેલમછેલ થવા માંડી અને અંતે ગરબડગોટો થઈ ગયો; એટલે બાપડો દર્દી તો જમને દ્વારે પહોંચી ગયો. બાપડાના ઘરમાં રડારોળ થઈ રહી. કમનસીબે ઘરમાં મરદ કોઈ નહતો, માત્ર બેજ બાઈ હતી; એટલે તેણીઓએ હકીમજીને આગ્રહ કીધો કે, મુરદાંને સ્મશાને લઈ જવાને તેઓએ બન્નેને મદદ કરવી. બંને જણા કબુલ થયા અને ખાંધ મારી મુરદાંને સ્મશાને લઈ ચાલ્યા. દર્દીને ઝાડાનું તો એટલું જોર હતું કે મરણ પામેલાની ઠાઠડીમાં પણ રહ્યો સહ્યો છડછડાટ ઝાડો થઈ ગયો, અને તેની બધી રેલમછેલમ પેલા હકીમજીના મદદનીશ ઉપર થઈ ગઈ. એટલે તેમણે તો મનમાંને મનમાં બધાંને ચોપરવાદી કરવા માંડી. પરિણામ એ આવ્યું કે બીજે એક ઠેકાણે તેમને હકીમજી તરીકે બોલાવવામાં આવ્યા. ગયા પછી હકીમજી અને તેમનો મદદનીશ માંહોમાંહે ગરબડ કરવા લાગ્યા કે અહીં કંઈ પણ ગરબડગોટો થાય તો હું કાંઈ ખાંધ મારવાનો નથી, અને કારણમાં જણાવવા લાગ્યો કે તે દિવસે હું બધો ખરડાઈ લપટાઈ ગયો હતો. ઘરના માણસોને આ ઉપરથી કાંઇક વહેમ પડયો, અને હકીમજીને હાંકી કહાડ્યા. નીમહકીમનો તો ત્યાં ફેસલો થઈ રહ્યો; પણ તેરીબી ચુપ ને મેરીબી ચુપ એમ સમજીને તેઓએ ગુપચુપ ચાલવા માંડયું.

કોઠારમાં ભરાયલો ચોર કેમ પકડાયો? ઘરનો ગોધો આંખ ફોડે!

એક શેહેરમાં એક અઠંગ ચોર, લોકોને બહુ ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય બોલાવતો હતો. ખુબી તો એ કે તેમ કરવા છતાં તે પોલીસના હાથમાં સપડાઈ શકતો નહી. એક વેળા તે ફાવેલો ફાવેલો તરેહવાર પરાક્રમો કરી રહ્યો હતો, એટલે પોલીસે તો ખાઈપીને તેની પુઠ પકડી હતી તે વાતની ખબર તેને પડી ચુકી; એટલે તેણે ભરાવા છુપાવાની કોશેસ કરવા માંડી. ઘણીક વેળા તેમ છતાં પોલીસના હાથમાંથી તે છટકવા પામ્યો હતો. પણ જયારે નહી જ ચાલ્યું ત્યારે એક દિવસે તે ઘરમાં જ અનાજના કોઠારમાં છુપાઇ રહ્યો. ઘરમાં માત્ર ૭ વરસની વયનો તેનો એક છોકરો હતો તેને તેણે તાકીદ કરી કે કોઈ પણ પુછતું આવે તો અજાણપણું બતાવવું, અને કાંઈ કહેવું નહી. પોલીસને પક્કી બાતમી મળી કે સાહુકાર આજ તો ઘરમાં જ ધામો નાંખી પડેલો છે, એટલે પોલીસ છડી સવારી સાથે ઘર આગળ આવી પોહોંચી. ઘરમાં આમતેમ ફાંફાં મારતાં તેનો કશો પતો મલ્યો નહી એટલે તેઓએ પેલા બાળકને ફોસલાવી પૂછયું કે, બેટા તારા પપા કયાં ગયા છે? તે બાપડું બચ્ચું શું સમજે કે આ બધી ધાડ શા માટે છે? એટલે તે તો નિર્દોષપણે બોલ્યો કે, નહી નહી પપા, આ કોઠારમાં છેજ નહી, ખાતરી ભરેલી રીતે તે એમાં નથી. પોલીસ સમજી ગઈ કે આ બાલકને આપણે કોઠારની વાત પુછી નથી અને તે કોઠારની વાત કરે છે, એટલે તેમાં કાંઈ ભરમ હોવો જોઇએ. આ અજાયબ જેવા જવાબથી ચોંકી પોલીસે તો કોઠાર ઉઘાડ્યો અને તેમાં તપાસ કરી તો અંદરથી તે તેઓ છેક તલિયામાં છુપાયલા હાથ લાગી ગયા. એટલે મુસ્કેતાટ કરી તેને પકડી લઇ ગયા.

ઘરમાં ભરાયલા ચોરને પકડવાની એક યુક્તિ.

એક ગામડાંમાં એક વેપારી રહેતો હતો. આખો દિવસ પોતાનાં કામમાં કાઢ્યા પછી રાતની વેળાએ તે સુવા ગયો. ત્યાં જોયું શું કે એક પહરોણાજી ઘરના ભારોતયા પાછળ છુપાઇ રહી ઘર ધણીને સુઇ જવાની રાહ જોતા હતા. ઘરધણી હતો પાકો; તેણે તેવણને ફસાવીને પકડવાનું છટકું માંડ્યું, પણ જોયું કે એકલે હાથે કાંઇ બનવાનું નથી અને બુમરાણ કરીશ તો પહરોણાજી તે સાંભળી ભાગી જશે અને વળી વખતે મને મારી પણ જશે. એટલે તેણે એક યુક્તિ કીધી; બધા પોતાના પેટી પેટારા સાબુત બંધ થયા છે કે કેમ તેની તપાસ કરતો હોય તેમ તે આ મુકીને પેલી અને પેલી મુકીને આ, એમ પેટી પેટારા તપાસવા લાગ્યો. તપાસતાં તપાસતાં એક પેટારો ઉઘાડ્યો, અને જાણે તેમાંથી વિંછુ નીકલી આવ્યો હોય અને તેણે તેને ડંખ દીધો હોય તેમ બરાડો બરાડ પાડવા માંડી. પાડોસમાં જનાવરોનું વિખ ઉતારનાર એક માણસ રહેતો હતો તેને બુમ પાડી બોલાવ્યો. તે આવ્યો અને ઝેર ઉતારવાને તૈયારી કરવા લાગ્યો. ઘણીકવાર તેમ કીધા પછી તે જાદુગર તેને પુછવા લાગ્યો કે કેમ ભાઈ, ઝેર ઉતર્યું કે? હા, ભાઈ હા, તેણે ઉત્તર દીધો, એ ઝેર તો છેક નિચે ઉતરી ગયલું જણાય છે; પણ પેલા અજાણ્યા પહરોણા હજુ ભાલમાં ઘુસી બેસી રહ્યા છે તેવણ હજુ ઉતર્યાં નથી. પેલા જાદુગરે જોયું તો ખરેખર જ ત્યાં એક રાતના નવરી વેળાના પહરોણા છુપાયલા હતા; તેમને સાદ મારી નીચે ઉતાર્યાં અને બંને જણ મલી પકડ્યા અને મુસ્કેતાટ કરી પોલીસને સ્વાધીન કરી દીધા.

અક્કલ વેચીને ચણા ખાધા!

એક શેહેરમાં એક વખતે એક ધનવાન સાહુકાર રહેતો હતો. તે છતે ધને એટલો લોભી હતો કે, એકવાર લોભીઆપણું કરતાં એક વેરાગીના સજ્જડ સપાટામાં આવી ગયો, અને ત્યારે જ તેને માલમ પડયું કે આ તો આપણે અક્કલ વેચી ચણા ખાધા, અને હવે ડાહપણ શીખ્યા કે, લોભ ત્યાં થોભ નહી. એમ બનાવ બન્યો કે એક ઠગ વેરાગી ગામમાં આવી લાગ્યો. તે પોતાની જોડે એક પોપટને લાવ્યો હતો, તેને કાંઇ પણ સવાલ પૂછવામાં આવતાં તે પોપટ જવાબ આપતો કે 'બેશક.' બન્યું એમ કે એક દિવસે વેરાગી છુપાછુપ કાંઈ નાણું દાટી આવ્યો. તે જગા આગળ હંમેશાં લોકોની આવજાવ વધારે રહેતી હતી. થોડેક દિવસે તે વેરાગી પોતાના પોપટને લઇને તે જગાએ જઇ ચઢયો, અને હાજર થયલા લોકો ખુલ્લું સમજે તેમ, પોતાના પોપટને સવાલ કીધો કે 'બોલ બેટા, આ જગાએ કાંઇ ધન ખજાનો હાથ લાગશે?' પોપટ પોતાને શીખવવામાં આવેલો તે પ્રમાણે બોલ્યો, "બેશક–બેશક." આથી પેલા ઢોંગી વેરાગીએ બધા હાજર માણસોનાં દેખતાં ત્યાં ખાદો ખોદ્યો અને પોતેજ દાટેલું ધન, જાણે જમીનમાં કોઈ દાટી ગયું હોય તેમ કહાડી લીધું, અને તે લઈ ખુશખુશાલ થવા લાગ્યો. આ મામલો જોઈ પેલા ધનલોભી સાહુકાર લલચાયા કે, ગમે તે ભોગે પણ તે પોપટને વેરાગી પાસેથી વેચાતો લઈ લેવો. ઘણી રકઝીક પછી પેલો વેરાગી મનગમતી કીંમતે પેલો પોપટ વેચવા તૈયાર થયો, અને જે નાણું મલ્યું તે લઇને ત્યાંથી એવો પલાયણ કરી ગયો કે પત્તો જ નહી મળે. પેલો ધનલોભી સાહુકાર પોપટને લઈ ખુશી થતો ઘરે ગયો, અને પોતાની ખાતરી કરવાને પોપટને પુછવા લાગ્યો, કે

'બોલ બેટા આ જગાએ કાંઈ ધન હાથ લાગશે?' પોપટે પોતાને શીખવી રાખેલો તેમ "બેશક, બેશક" એવો જવાબ આપ્યો કે, પેલો સાહુકાર તો ખુશી થતો ત્યાં ઝટ ખાડો ખોદવા મંડી પડ્યો, પણ ત્યાંથી તો પથરા સિવાય બીજું કશું હાથ લાગ્યું નહી. નીરાશ નહી થતાં તેણે એજ પ્રમાણે પોપટને સવાલ કરી બે ત્રણ જગાએ ખાડા ખોદયા અને ત્યાંથી પણ ડગરાંજ હાથમાં આવ્યાં. એટલે ધનલોભી સાહુકાર સમજી ગયો કે વેરાગીના હાથ ઉપર આપણે સર્જીડ બની ગયા અને 'અક્કલ વેચી ચણા ખાધા છે.' પેલા વેરાગીની ઘણી પણ શોધ કીધી પણ તે હોય કયાંથી કે હાથ લાગે? એટલે માથું મોઢું ફોડી મુગા બેઠા.

ચોરને પકડવાની નવી યુક્તિ—દીવાના બની જવું!

એક શેહેરમાં એક રાત્રે એક ચોર ચોરી કરવા આવ્યો. એક ઘરમાં ભરાવાનો ઠીક લાગ મલ્યો. પણ હજી ઘરનાં માણસોને જાગતાં જોઈ વાડામાં એક ઝાડની પાછળ છુપાઈ રહ્યો. બન્યું એમ કે ઘરધણી જમી પરવાડીને વાડામાં હાથ ધોવા ગયો, અને સ્ત્રી પાસે એક વાસણમાં પાણી માંગ્યું. તેટલાં તેની નજર પેલા રાતના પહરોણા ઉપર પડી, એટલે તેણે તેને નહસાડવાની તદબીર રચી. બાયડી પાણી લાવી કે તેણે કોગળા કરી તે સાહુકાર ઉપર પીચકારીઓ મારવા માંડી. એમ એક પછી એક ત્રણચાર વાસણ ભરીને પાણીની પીચકારીઓ છોડી. પણ જો કાંઈ હીલચાલ કરીશ તો પકડાઈ આવશે એમ સમજી ચોર પણ મુંગો મુંગો ઉભો રહ્યો. છેવટે તેણે એક બે પીચકારી પોતાની સ્ત્રી ઉપર લગાવી. એતો તે તો કશો ભેદ સમજ્યા વગર ગરબડ કરવા લાગી કે મારો

ધણી ગાંડો થયો છે કે શું? એટલે તેણીએ તો ગરબડ કરવા માંડી અને આડોસીપાડોસીઓને બુમ પાડી રોબરૂં જગાડ્યું. તે કહેવા લાગી કે મારો ધણી ગાંડો થઈ ગયો છે તે મોઢું સાફ કરીને મારા ઉપર પીચકારી મારે છે. આ સાંભળી જઈ પેલો દીવાનાનો ઢોંગ કરતા ધણીજી જવાબ આપતાં બોલ્યા કે, પાંચ વરસનાં હશું ત્યારે મારાં લગન થયાં હતાં, તે પછી તેને અમુલ્ય દાગીના, કપડાં બપડાં પહેરાવ્યાં, તેની સઘલી ઇચ્છાઓ તૃપ્ત કીધી; એટલી બધી મારી કૃપા છતાં મેં એક પીચકારી મારી તો આટલી બધી તોફાન કરી રહી છે, પણ પેલા સામા ઉભેલા પહેરાણા ઉપર નજર કરો તો જણાશે કે મેં કેટલું પાણી તેના ઉપર ફેંક્યું, તે છતાં તે બાપડો એક શબ્દ વટીક બોલતો નથી; અને થંડે કલેજે ઉભો છે, તો મારા તરફથી તેને પુછી જોવો. બધાં એકઠા થયલા પાડોસીઓએ તે તરફ ફરીને જોયું તો જણાયું કે, મુરબી ત્યાં તેરીબી ચુપ અને મેરીબી ચુપ કરી ઉભા હતા. સઘળાઓએ તેને ખરા રૂપમાં સમજી જઈ પકડ્યો, મુસ્કેતાટ કીધો અને પોલીસને હસ્તે સોંપ્યો.

માંડીવાળ કે ફેરવી તોલ!

એક શેહેરમાં એક ધનવાન સાહુકારનો છોકરો બહુ અકરપુસ હતો, અને તરેહવાર ચિત્રવિચિત્ર પોશાકો પહેરી ખુબ ભપકામાં સાંઢની પેઠે ભટકતો ફરતો હતો. એક દિવસે એમ ફરતો હતો તેવામાં રાજાના મહેલ આગળ આવી લાગ્યો, રાજાની રાણી બારીએ બેસી શેહેરની રચના નીહાળતી હતી. તેણે આ અકડુને દીઠો. તે સમજ્યો કે રાણીજી મારો દેખાવ જોઈ મારા ઉપર કુરબાન થયાં છે. એટલે તેણે આંખના

કટાક્ષ માર્યાં. રાણીજી આથી બહુ ગુસ્સે થઈ ગયાં, અને બનેલા બનાવની વાત રાત્રે રાજા આગળ કરી અને રાજાને કહ્યું કે જો આવતી કાલે ગામના બધા સાહુકારોને ભેગા કરવામાં આવશે તો તેમાંથી હું તે છટેલને તુરત પીછાણી કહાડીશ. રાજાએ તે કબુલ કીધું અને ગામમાં બટાકી ફેરવી ગામના બધા સાહુકારોને બીજે દિવસે ત્રણ વાગે દરબારમાં હાજર થવાનું તેડું કીધું, અને જે કોઈ તેમ હાજર નહી થાય તેને સખત સજા કરવા ફરમાવ્યું. આ હોકમ સાંભળી બધા સાહુકારોએ ભેગા થઇ આપસઆપસમાં વિચાર ચલાવ્યો કે, રાજાજીને આમ આપણુને બધાને ભેગા કરવાને શું કારણ મળ્યું છે? શું કોઇએ કોઇ રાજકુટુંબના માણસનું અપમાન કીધું છે કે કેમ? આ વિચાર ચાલતાં પેલો આંખમારૂ છટેલ જુવાનીઓ પકડાઇ આવ્યો. એટલે બધાએ જાણ્યું કે આ બાપડાનું આવી બન્યું છે ખરૂં. એટલે તેને બચાવી લેવાના ઉપાયો શોધ્યા. એક ડાવકા માણસે એવો ઉપાય બતાવ્યો કે દરબારમાં ભેગા મળતાં તે પોરિયાએ, પોતાને જાણે તેજ રીતે આંખો મચકાવીને જોવાની કુદરતી ટેવજ હોય તેવો દેખાવ કરવો, અને બધા ભેગા થાય ત્યાં આખો વખત બંને આંખો મચકાવ્યાજ કરવી; અને જયારે ત્યાંથી રૂખસદ મળે ત્યારે જ તેણે તેમ કરવાનું બંધ કરવું. આ પ્રમાણેની ગોઠવણ કરી તેઓ છુટા પડ્યા. ઠરાવેલા વખતે બધા દરબાર કચેરીમાં ભેગા થયા. રાણીજીને ત્યાં બોલાવ્યાં અને તેઓએ પેલા આંખમારૂ પોરિયાને તુરત પીછાણ્યો; અને રાજાને આંગળી કરી દેખાડ્યો. રાજાજીએ તેને પોતા હજુર બોલાવી ખુબ કડોરપણે સવાલ જવાબ કરવા માંડ્યા. છોકરાને ભણાવી રાખેલો હતો તે પ્રમાણે રાજા જોડે વાત કરતાં તે આખો વખત આંખોના પલકારા

ચલાવ્યો જ જાય; અને જવાબ આપતી વખતે ચેહેરો પણ શાંત અને ગંભીર ધારણ કરી દીધો. રાજાએ જોયું કે છોક-રાને તો આંખના પલકારા મારવાની કાંઇક કુદરતી ખોડ હોય એમ લાગે છે, એટલે બધા ભેગા થયલા સાહુકારો તરફ ફરી તેમણે પૂછયું કે આ છોકરો વાત કરતાં ચાલુ ને ચાલુ પલકારા માર્યા કરે છે એ શું કારણથી છે? તેમાંના એક ઠાવકા સાહુકારે જવાબ દીધો કે સાહેબ, કોઇ કોઈ વખતે એ બાપડાને એવો કાંઇક રોગ ઉભરી આવે છે, અને તે ત્રણ દિવસ લાગત ચાલુ રહે છે. રાજાજીનાં ધ્યાનમાં વાત ઝટ ઉતરી ગઇ, અને સમજ્યા કે આ બાપડાએ કાંઇ ખરાબ હેતુથી રાણીને નેઝારા મારેલા જણાતા નથી, પણ કુદરતી જ તેને તેમ આંખો ફડકાવાની ટેવને લીધેજ એમ કરેલું હોવું જોઇએ. એટલે તેણે તે છોકરાને નિર્દોષ ઠરાવી છોડી દીધો; અને સાથે બધાઓને પણ વિદાય થવા તાકીદ કરી. આ તદબીરથી પેલો છોકરો જે જાન ગુમાવવા જેવા ભયમાં આવી પડ્યો હતો તે સાવ છટકી જવા પામ્યો.

એક ઢેડ ને દુસરા કસાઈ!

એક બાપડા રાંક ગામડિયાને એવી કલાંટ બાયડી મળી હતી કે જરા જરા વારમાં તે રાંડ છેડાઇ પડી તે બાપડાને દિવસમાં કમમાં કમ ત્રણચાર વાર ઝાટકતી. તેમ કરતાં નહી જોય વાસણ, નહી જોય ચમચ-કડછી, નહી જોય ચીની ચલાણું-કે નહી જોય ખાંડણી બટો. જે હાથમાં હોય કે હાથમાં આવે તે ઉપાડતી જ કે છુટું તે બાપડાના આંગ ઉપર ફેંકે, એટલે તે બાપડો મારનો માર ખાય અને વાંસણ ભાંગીને ભુકો થઇ નુકશાન થાય તે જુદું. બાપડો એમ માર

ખાતાં કંટાળી ગયાથી થોડાક દિવસ ધણિયાણીની રજા લઇ બીજે ગામ એક ઓળખીતાને ત્યાં જવાનો ઠરાવ કીધો. ત્યાં જવાની ગોઠવણુ તો કીધી; પણુ બાપડાને થોડી જ ખબર હતી કે તે ઓળખીતાની રાંડ વળી પોતાનીને બાજુ બેસાડે તેવી હતી. એટલે તેઓ બનીઠનીને પેલા મિત્રને ગામ સીધાર્યાં. ત્યાં પોહોંચતાં મિત્રે, હેત બતાવી, પોતાની ધણીયાણીને હોકમ કીધો કે આ મારા ઓળખાણુવાળા છે એમની સારી સરભરા કરવી. તેવણુ ગુપચુપ ઘરમાં ગયાં, અને કાંઇ કાચું પાકું તૈયાર કરી તેની રકાબી કહાડી લાવી પોતાના ધણીને આપી. તેમ જોઇ ધણીએ પોતાના ભલાં ધણિયાણીને ઠપ-કાના રૂપમાં નરમાશથી સમજાવ્યું કે પેહેલાં પહરોણુાને આપે કે પેહેલાં મને–ઘેરનાં માણુસને. હજુ તો તેવણુ આ શબ્દ બોલી નહી રહ્યા કે, લાગલાં ધણીયાણી તો એટલાં છેડાયાં કે પેલી રકાબી જે હજુ તેણીના હાથમાં જ હતી તે એમને એમ ભરેલી ધણીના દીલ ઉપર છુટી મારી. રકાબી કકડા બુકલા થઇ ગઇ, અને એક કકડો ઉડીને પેલા બાપડા પહ-રોણુાં આવેલા શખસના માથામાં લાગ્યો. બાપડો ઘરધણી-પણુ બાયડીની આ ચાલથી ખસ્યાણો પડ્યો; અને પેલો પહરોણો પણુ મિત્રની સબુરી જોઇ છક થયો, અને સમજી ગયો કે અહીં પણુ "એક ઢેડ ને દુસરા કસાઇ" જેવો મામલો છે, એટલે મુગેમોઢે પોતાને ઘેર પાછો જ ફર્યો.

ભેંસના સીંગ ભેંસને ભારી!

એક ટુંક કમાણીવાળો વેપારી જે નાના પાયા ઉપર ધંધો રાજગાર કરી સારી રીતે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો, તેણે એકવાર એવી યુક્તિ કીધી કે ગામમાં જે સાહુ-

ચોરો હતા તેમના પાસે થોડી થોડી રકમો ઓછીકી લઇ બધાનાં નાણાં ધાલી જવાં. એ પ્રમાણે તેણે દશ જણ પાસે થોડા થોડા કરીને હજાર રૂપિયા કહડાવ્યા. આ ઉછીકી થાપણુથી ધંધો ચલાવી તે લગાર પગભર થવા પામ્યો. તે પછી તેણે માંગનારાઓને ઉડાવવાને તદબીર રચવા માંડી. આમ તેમથી પોતાની બધી પુંજી જમાવ કરી તેણે તે છુપાવી દીધી અને ગામમાં બુમ ઉડાવી કે ધરમાં લુટારૂઓ ભરાયા હતા તે બધું તેનું લુટી ગયા અને હવે કાંઇ રહ્યું નથી. તેનો એક માંગનારો બહુ પાકો હતો, તેણે વિચાર્યું કે ભાઇ સાહેબની આ માત્ર ખોટી બુમ છે, અને તે મોટે ભાગે માંગનારાઓને હાથ ધોવડાવવાની યુક્તિ માત્ર છે. તે વેપારી પાસે ગયો અને કહ્યું કે, જો મને મારૂ લેણું ભરપાઈ કરી ચુકતે કરી દે તો હું તને એક એવી યુક્તિ સુઝાડું કે કોઇ માંગનાર તેના પાસે માંગણી કરવાને આવે જ નહીં. તે વેપારીભાઇ પણ તેને માથેના હતા; એટલે ઠાવકું મોહડું કરી બોલ્યા કે પહેલેથી નહી પણ પાછળથી તે તેનું દેવું અદા કરશે. તે માંગનારે તેને શીખાડયું કે જ્યારે માંગનારાઓ તેના પાસે લેવા આવે ત્યારે તેણે દીવાનાપણાનો ઢોંગ કરી કુતરૂં ભસે તેમ ભોં ભોં એવો અવાજ કરી કુદાકુદી કરી મેલવી. આ યુક્તિ પેલા ઠગારા વેપારીને ઠીક લાગી, અને માંગનારાઓ આવે કે તુરત તેણે દિવાનાના સરખા ચાળા કરી, બેં બેં ભોં ભોં કરી તેમને ખાવા દોડતો હોય તેમ તેમના આંગ ઉપર ધસ્યો જતો; એટલે બધા સમજ્યા કે બાપડો પૈસા ગયાથી ખરે જ દીવાનો થઇ ગયો છે હો! હવે પેલા યુક્તિ સુઝાડનાર ધણીએ પોતાના નાણાની ઉઘરાણી કરી તો પેલાએ તો તેને પણ બેં બેં ભેંભે કરીને ઉડાવ્યો, એટલે તેણે કહ્યું કે ભાઇ મેં તને યુક્તિ

સુઝાડી તો તેનુ ફળ મને પણ એવું જ આપે છે કે? પેલો બોલ્યો કે તને તારા બાપદાદાને પણ બેં બેં ભોં ભોં, નીકળ ચાલ્યો જા. તેણે જોયું કે આતો આપણા કર્તુક આપણને નડ્યા અને ભેંસના શીંગડા ભેંસને ભારી પડ્યાં, એમ સમજીને તે બાપડો પણ ત્યાંથી પોક મુકી ચાલતો થયો.

દેવું અદા કરવાનો સહેલો રસ્તો.

એક ખેડુતે એક સાહુકાર પાસેથી એક હજાર રૂપિયા વ્યાજુકા કઢાવ્યા તો ખરા, પણ વાયદાથી તે પાછા ભરી શકાયા નહી. એટલે વાયદા ઉપર વાયદા કરી તેને બાર મહીના સુધી ઉડાવ્યો. પછી એક મહીનાનો વાયદો કીધો. તે પુરો થતાં અઠવાડિયાનો વાયદો કીધો, તે પુરો થતા બીજા દિવસનો વાયદો કીધો. છેલ્લા વાયદાએ માંગનાર નાંણું મેળવવાની આશામાં ને આશામાં તેને ઘેર પહોંચી ગયો. સાહુકાર આવે છે એમ જોતાં જ તે ખેડુત તુરત પોતાના ખેતરે દોડયો, અને વાડે વાડ આમલીના બીનું વાવેતર કરવા મંડી ગયો. સાહુકાર પણ તેની પાછળ લાગ્યો; અને તેને પકડી પાડી આજના વાયદાની યાદ આપી. ખેડુત બોલ્યો, મારો વાયદો હું ચુકયો નથી; પણ દેવું અદા કરવાના ઉપાયોમાં જ હું ગુંટાયો છું. આ હમણાંજ હું બી વાવું છું અને તેનો પેહેલો પાક થતાં તારૂં કરજ હું ભરી દઇશ. આ ટુંકો વાયદો સાંભળી માંગનાર નીરાશ બની હસવા લાગ્યો, જે જોઈ ખેડુત જાણે તેનું વધારે પાકવતો હોય તેમ બોલ્યો, ભાઇ તું માંગનાર છે, તું હમણાં તો હસ; પણ ખરૂં માનજે. કે દેવું અદા કરવાનો આ ખરો માર્ગ મેં અખત્યાર કરેલો છે, અને તે અમલમાં આવ તાં જ દેવામાંથી છુટો થઇશ તે તું સાબુત માની લેજે. માંગ

નાર, વધુ નીરાશ થઇ બોલ્યો કે, હા ભાઈ હા, ઠીક ઉપાય શોધ્યો છે, "બાપ મરેંગે જબ બેલ બાટેંગે" અબ ખલાસ એમ બોલી બાપડો ચાલ્યો ગયો.

પ્રમાણિક ચોર! અને રાજાનો દરબારી.

એક શેહેરમાં એક અઠન ચોર વસ્તો હતો. તે ચોરી કરવાની અનેક યુક્તિઓ વાપરી ભલે ભલે ઠેકાણે ચોરીઓ કરતો હતો. તેણે એક વેળા વિચાર કીધો કે કોઇ ધર્મગુરુ પાસે જઇ હવે કાંઇક પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવું. ધર્મગુરુએ તેને સમજાવ્યો કે તેણે ચોરી ચકારી કરવાની છોડી દેવી; પણ પેલા સાહુકારને તો તે ધર્મગુરુની સલાહ રુચી નહી. એમ જાણી તે ચોરે એટલું તો કબુલ કીધું કે જુઠું બોલવાની ટેવ છોડી દીધી. તેજ દિવસે રાત્રે તે ચોરે ખુદ રાજાના મેહેલમાં ઘુસી, ચોરી કરવાનો ઠરાવ કીધો, અને જે કાંઇ કીમતી અવેજ મલે તે ઉપર હાથ માર-વાનો ઠરાવ કીધો. હવે બનાવ એવો બન્યો કે રાજા પોતે જ છુપો વેષ લઇ મેહલની આજુબાજુ ચર્ચા જોતો ફરતો હતો. તેમ કરતાં તે પેલા ચોરને મલી ગયો. રાજાએ તેને સવાલ કીધો કે 'કેમ ભાઈ, આટલી મોડી રાત્રે કયાં નીકલ્યા અને શું કામે બહાર પડ્યા છો?' ચોરે સાચું બોલવાની પ્રતિજ્ઞા લીધેલી એટલે તે ધ્યાનમાં રાખી બોલ્યો કે, 'હું આજે રાજાના મેહેલમાં ચોરી કરવા માટે ઘુસવાનો ઇરાદો રાખું છું.' રાજાએ પણ ઠાવકું મોઢું કરી તેને પૂછ્યું કે હું પણ તારી સાથે આવું તો ચાલશે કે? ચોરે તે કબુલ રાખ્યું. બંને ત્યાંથી ચાલ્યા. ચોર મેહેલમાં ઘુસ્યો અને રાજાને તપાસ રાખવા પોહેરેગીર તરીકે બાહાર ઉભો રાખ્યો. અંદર જતાં, રાજાની ટેબલ ઉપર ત્રણ અમુલ્ય માણેક પડેલાં દીઠાં, એટલે બીજાં કશાં ઉપર

તડાપ નહી મારતાં તેજ ઉપાડવાનો ઠરાવ કીધો. પણ વેહેંચી લેવામાં વાંધો પડશે એમ ધારી એક માણેક ત્યાં રહેવા દીધું, અને બે માણેક લઇને બાહેર પડ્યો. તે લઇ તે રાજા જ્યાં ઉભો હતો ત્યાં જઈ લાગ્યો, અને એક માણેક તેને આપ્યું અને એક પોતે લઇ લીધું. રાજાને તેના બોલવા ઉપર શક ગયો, એટલે બંને જણ છુટા પડ્યા. રાજા તો મેહેલમાં ગયો, અને પેલો ચોર પોતાને રસ્તે ગયો. મેહેલમાં જતાં જ તેને ચોરના બોલવા ઉપર શક ગયલો હોવાથી ટેબલ ઉપર શોધ ચલાવી તો માલમ પડ્યું કે ચોરે કહેલું સાચું હતું, કેમકે એક માણેક ખરેખર ટેબલ ઉપર પડેલું તેણે જોયું. બીજી સવારે તેણે પોતાના વજીરને બોલાવી ફરિયાદ કરી કે રાતની વેળાએ તેના મેહલમાં ચોરો ઘુસેલા માલમ પડે છે, માટે શું શું ચોરાયું છે તેની તપાસ કરવી. ટેબલ તપાસતાં એક માણેક વજીરના હાથમાં આવ્યું એટલે તે ઉપાડી તેણે પોતાના ખીસ્સામાં સેરવી દીધું, અને રાજાને રિપોર્ટ કીધો કે ટેબલ ઉપર પડેલાં ત્રણે માણેક ગુમાઇ ગયલાં લાગે છે. આ બોલવું સાંભળી રાજાને લાગ્યું કે, ચોર સાચું જ બોલ્યો હતો અને આપણું નીમક ખાનાર વજીર જ ખોટું બોલે છે. તેના ખીસામાંથી તે માણેક તેણે કઢાવ્યું અને તે લબાડ વજીરને રૂસવા કરીને રૂખસદ આપી અને પેલા ચોરને બોલાવી તેના સત્યવાદીપણા માટે તેને ઇનામ આપી અમલદાર કીધો.

મધનાં એક ટીપાંએ મચાવેલું તોફાન.

એક મિયાંભાઈ એક દિવસે બજારમાં મધ લેવા ગયા, અને એક વાણિયા દુકાનદાર પાસેથી મધ ખરિદ્યું. મધની આપલે કરતાં મધનું એક ટીપું ભોંય ઉપર પડ્યું એટલે કુદ-

રતી તેના ઉપર માખી બેઠી. માખી ઉપર ધલોડી તુટી પડી. તેમ જોઇ દુકાનદારની પાળેલી બીલાડી ધલોરી પકડવા ધાઇ. તે જોઇ બીલાડી ઉપર તે મુસલમાનનો કુતરો તુટી પડ્યો, અને તે મામલો જોઇ દુકાનદારે તે કુતરાને મારીને ઠાર કીધો. આટલેથીજ નહી પટતાં આ રમખાણે હુલ્લડનું રૂપ પકડ્યું. મુસલમાને ઉશ્કેરાઇને દુકાનદારને બરફાટી કાઢયો, અને તેમ જોઇ બધા દુકાનદારો ભેગા થઈ જઈ મુસલમાન ઉપર તુટી પડ્યા. મિયાંભાઇ કાંઇ ખાંડ્યા જાય! ખબર પડતાં જ ગામના તમામ મિયાંભાઇ ત્યાં એકઠા થઈ ગયા, અને હિંદુ—મુસલમાનો વચ્ચે જબરું યુદ્ધ જામી ગયું. આખું ગામ બે તડ-હિંદુ—મુસલમાન—માં વેહેંચાઈ ગયું અને તેમ સામસામી મોટી લડાઈ—મારામારી ચાલી, જેમાં ધણાક જાનોની પણ ખુહારી થઈ. ધણી મહેનતે શાંતિ ફેલાઈ. એટલે બીજા અણજાણ્યા લોકોએ આ બધી ગરબડનું કારણ જાણવા માંગ્યું તો માલમ પડ્યું કે એક મધના ટીપાંએ આ સઘળું તોફાન જગાડ્યું હતું. એટલે લોકો આવા નજીવા કારણ માટે આવું ભારી તોફાન કરવા માટે બંને પક્ષને ઠપકો આપવા લાગ્યા.

એક બ્રહ્મચારીનાં અડપલાંથી બોટ ઉંધી વળી.

એક શેહેરમાં એક ઉંડી નદી વેહતી હતી. એક ધોરી રાજ માર્ગમાં તે એવી રીતે આડી આવી હતી કે, એક નાકેથી બીજે નાકે જવા માટે તે નદી પસાર કરવી પડતી અને તે માટે તેમાં એક ફેરીબોટ હમેશાં ફરતી રહેતી. એ જ પ્રમાણે એક વાર એક ફેરીબોટ ચીકાર ભરાઇને એક નાકેથી ઉપડવાની તૈયારીમાં હતી. તેમાં ઝાડુના ભાથરા સાથે એક ઝાડુ વેચનારી હતી, એક ગારૂડી પેટીમાં સાપો ભરીને પાર જવા

બેઠો હતો, અને વાંદરાનો નાચ કરનાર ગારોડી પોતાનાં વાંદરા સાથે બેઠેલો હતો. તે ઉપરાંત તેમાં બીજા પણ કેટલાક ઉતારૂઓ હતા. એટલામાં એક બ્રહ્મચારી આવી લાગ્યો અને બોટવાળાને કાલાવાલા કરવા લાગ્યો કે મને પણ લઇ જવો. ઉતારૂઓએ તેને નહી દાખલ કરવાને ઘણા કાલાવાલા કીધા, પણ લોભી બોટવાળાએ દોહ્‌ડીયાંની લાલચે તેને પણ અંદર લઈ લીધો. બ્રહ્મચારીઓ ઘણા તીખલી હોય છે એટલે ઉતારૂઓએ તેને નહી દાખલ કરવાને આનાકાની કરી હતી. બ્રહ્મચારી બોટમાં કાંઇ અડપલાં નહી કરી શકે તે માટે બોટવાળાએ તેના હાથ અને પગ બાંધી લીધા. આવી સાવચેતી સાથે બોટ સડસડાટ ચાલી, પણ થોડેક ગઇ કે બ્રહ્મચારીને અડપલાં કરવાનું મન થયું. તેણે ધીમેથી ઝાકુના ભાથરામાંથી બેચાર પીછડાં દાંતે ખેંચી કહાડ્યાં, અને તે પીછડાં લઇ દાંતેદાંતેજ પેલા વાંદરાને તેની ગાંડ ઉપર ઘોચ્યાં. આથી વાંદરાજીએ તો કુદાકુદ અને નાહાસભાગ કરવા માંડી, અને તેમ કરતાં પેલા સાપની પેટી ઉપર કુદકા ભુસ્કા મારવા લાગ્યો. આ કુદકાથી સાપની પેટી ઉઘડી ગઇ એટલે પેટીમાં ખુશાલ ઉંઘ કહાડતા સર્પજીએ વિક્રાળ સ્વરૂપ ધારણ કરી ડોકું ઉંચું નીચું કરવા માંડ્યું. આ જોઇ ઉતારૂઓમાં ભારે ગભરાટ મચી રહ્યો અને સઘળા બોટમાં એક જ બાજુએ ભરાવા લાગ્યા, એટલે બોટે સમતોલપણું ખોહી દીધું અને એકદમ પાણીમાં ડુબી ગઇ, અને સઘળા ઉતારૂઓ પાણીમાં પડ્યા અને ઘડીમાં ભારે હાહાકાર મચી રહ્યો. સઘળાઓને સલામત બચાવ્યામાં આવ્યા, પણ દરેકના મોઢામાંથી એક જ શબ્દ નીકળવા લાગ્યો કે, 'એક બ્રહ્મચારી એકસો તીખલી વાંદરાઓની બરાબર છે' તે ખરી જ વાત છે.

કુતરો શરસ કે ગધેડા !

એક ગામમાં એક ધોબીને ત્યાં રખેવાળી માટે કુતરો અને બોજો ઉપાડવા માટે ગધેડો એમ બે જનાવર પાળેલાં હતાં. એક રાત્રે ધોબી ઉંઘમાં પડેલો હતો તેનો લાભ લઇ કેટલાક ચોરો ઘરમાં ભરાયા. કુતરો જેની ફરજ હતી કે, આ ચોરોને દેખીને ભસી ભુકીને પોતાના શેઠને જગાડવો જોઇતો હતો, તે આ મામલો જોયા છતાં ચુપજ બેઠો. ગધેડો આ જોઇ રીસે ભરાયો અને કુતરાને તેની ફરજમાં ચુકવા માટે ઠપકો આપવા લાગ્યો. કુતરાએ તેને જવાબ વાળ્યો કે ભાઇ ગધેડા, શું વાત કહું તને, કે હું તો નીમકહલાલીથી આપણા શેઠની નોકરી બજાવી ઠાકયો છું, પણ આપણને તેણે શું બદલો આપ્યો છે, અને આપણી શી કદર કરી છે ? માટે આ વખતે તો તેવા નગુણા શેઠને પારકે હાથે તેનાં નગુણા-પણાનો બદલો વાળવા દે. ગધેડાજીને તે જવાબથી સંતોષ થયો નહી, એટલે તેણે તો ભુકી ભુકીને ગોંધીયારૂં કરી મુકયું અને શેઠને જગાડયો. શેઠ ઉઠે તેટલામાં તો ચોરો એવા છુપાઇ ગયા કે કદી હાથમાં પણ ન આવે, કે બીલકુલ તેમની હાજરી જ નહી જણાય. એટલે ધોબીજી તો ગધેડા ઉપર ખુબ ગુસ્સે થયા અને આવો નકામો ગભરાટ કરી તેને ઉંઘમાંથી જગાડવા માટે ઠપકો આપવા લાગ્યો, અને સામો તે બાપડાને બેચાર ડપેણા પણ લગાવી કહાડ્યાં અને પાછો સુઈ ગયો. ચોરોએ આ ઠીક તક જોઇ ઘેરમાં ઘુસી જેટલું કાંઇ હાથ લાગ્યું તે લઇ ચાલતી પકડી. આ મામલો જોઇ કુતરાનું ચઢી વાગતું થયું, અને તે ગધેડા આગળ જઈ તેને કહેવા લાગ્યો કે કેમ ભાઇ, તારી નેકીનો બદલો તને મળ્યો ? તું નીમકહલાલી કરવા આટલો બધો ડંફાસ મારતો

હતો તેનો નતીજો કેવો મળ્યો! જો તેં ચુપચુપ બેસી રહી તેના કામમાં માથું માર્યું ન હોત તો આ માર ખાવો પડત નહીં! ગધેડો પણ સમજી ગયો કે કુતરાની વાત પણ કેટલીક સાચી તો છે, પણ શેઠની ખાતરી થશે એટલે તે પોતાનાં આ કામ માટે પુરેપુરો પસ્તાવો કીધા વગર રહેશે નહી.

બે ગામડિયા ગમારની વાર્તા.

એક ગામમાં બે ગામડિયા ગમારો રહેતા હતા. બાપડા જો કોઈ દિવસે ભોગ ચોઘડિએ શેહેરમાં જઈ લાગે તો ત્યાં તરેહવાર નવી નવાઇઓ દેખી તેઓ અજાયબ થઇ જતા. તેઓ બંને એક દિવસ એક શેહેરમાં મંદિરમાં નવી મૂર્તિ ગોઠવવાની ક્રિયા ચાલતી હતી તે જોવા ગયા. બંનેમાં જે વડો હતો તે તો લગાર પણ હુશિયાર હતો, પણ નાનો હતો તે તો તદ્દન જ બેવકુફ, બોચિયા જેવો હતો. મંદિરમાં પેસતા મૂર્તિને અંઘોળ કરાવી સાફસુફ કરવામાં આવતી હતી તે જોઈ નાનાએ વિસ્મય પામી સવાલ કીધો કે, શું આ મૂર્તિને દેવ તરીકે લેખવામાં આવે છે? એ તો કાંઇજ નહી પણ પથરનો કકડો છે! મંદિરના એક પુજારીએ આ વચન સાંભળતાં જ ગુસ્સે થઈ તે બાપડા બોચિયાના આંગ ઉપર ધસી જઈ મૂર્તિને આવાં હલકાં વિશેષણ વાપરવા માટે ખુબ ફટકાવી કહાડ્યો, અને સમજાવ્યું કે બુબખ આ દેવતાને આવા હલકાં વિશેષણ શા માટે વાપરે છે? પેલો બાપડો ગામડ્યો તો ગભરાટમાં પડ્યો અને પગે લાગીને માફી ઉપર માફી માંગવા લાગ્યો. અને બોલાયલા શબ્દો માટે ભારે પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો, અને ફરીવાર જાણુઅજાણુ એવા શબ્દો નહી બોલવા માટે પ્રતિજ્ઞાઉપર પ્રતિજ્ઞા લેવા લાગ્યો. હવે ત્યાંથી

નીકળેલા બંને જણા ખાણું લેવાને એક વીશીમાં ગયા, અને ખાવાનું માંગ્યું. વીશી હતી વળી છેક ઉતરતા પ્રકારની એટલે ખાવાનું આવ્યું, તેમાં પીરસવામાં આવેલા ભાતમાં ઘણાક પથર રેતી વગેરે જોવામાં આવ્યું. તે જોઈ તેમાંના મોટાએ વીશીવાલાને બોલાવી તે તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચવા માંડ્યું. નાનો જે આ સઘળો વખત ગુપચુપ બેસીને શું થાય છે તે જોતો હતો, તે તે સાંભળી ચીરડાઈ ઉભો થયો અને પેલા મોટા સાબતીને એકાદ બે ઝપાટા લગાવી કહાડી બોલવા લાગ્યો કે મૂર્ખા, સવારે શું બન્યું તે તું એટલાવારમાં કેમ ભુલી ગયો? જાણતો નથી કે એવા અપશબ્દો માટે સવારે મંદિરમાં મારા શા હાલ થયા તે? ભાતમાં રહેલી આ વસ્તુઓને પથરા કેમ કરીને કહે છે? તારી ચામડી ઉખેડી નાંખશે, માટે તારૂં મગજ ઠેકાણે રાખ. મંદિરમાં મોટા દેવ હતા ત્યારે અહી આ દેવનાં નાનાં બાલકો હશે? અને તેને તું પથરા અને કાંકરા કેમ બોલે છે? આ બંને ગમારોની વાત સાંભલી વીશીવાળાને તથા બીજાઓને પણ ખુબ હસવું આવ્યું.

એક કજીયાના બે પક્ષકારોનો એક જ સાક્ષી!

એક ગામમાં એક વેળાએ એવો બનાવ બનયો કે તે ગામના પટેલને ત્યાં પાળેલુ ટટ્ટુ ગામના એક અઠન લુટારાના જોવામાં આવ્યું. તેણે વિચાર કીધો કે આ ટટ્ટુ ગમે તેમ કરી તફડમંચી કરી જવું. લાગ જોઇને એક દિવસે તે ટટ્ટુ તે લુટારૂ ઉપાડી ગયો અને તે ઓળખાય નહી તે માટે તેના આગળના પાછળના પુછડાના વગેરે વાળ કાપી કુપી નાના કરી તેને બેડોળ બનાવી મુકયું. છતાં પણ પટેલે તો બહુ ખોળ કરી ઘોડું ઓળખી કહાડ્યું, અને રાજા હજુર ફરિયાદ

લઈ ગયો. રાજાએ તેના કોઇ સાક્ષી ગુવાહી છે કે નહી એવો સવાલ કીધો, એટલે તેણે હા પાડી. તેણે બજારના એક દુકાનદારને તેડીને પેલું ટટ્ટુ તેના આગળ ઉભું રાખી તેને સવાલ કીધો કે, આ ટટ્ટુનો ખરો માલેક કોણ છે તે તું કહે. જ્યારે પેલા ઠગારાને તેના કોઈ સાક્ષી ગુવાહી માટે પુછયું ત્યારે તેણે પણ પોતાના સાક્ષી તરીકે તે દુકાનદારનુંજ નામ આપ્યું. દુકાનદારે જોયું કે આપણે તો બંને તરફથી આંટીમાં પડ્યા! કોની તરફ જુબાની આપવી તે સુઝે નહી. જો સાચું બોલે છે તો પેલા ઠગારો તો ગામનો એવો પ્રસિદ્ધ લુટારો ખુની કે તે તેને કેમે કરી જતો મુકે નહી; જો તેની તરફેણમાં અને પટેલની વિરૂધમાં જુબાની આપે છે તો પટેલનું ગામમાં ચલણ એટલું કે તેને ગામમાં ઠરપડીને રહેવા દે નહી. આથી તેણે લંબાણ વિચાર કરી, એવી જુબાની ગોઠવી કહાડી કે ગણો તો તે પટેલની તરફેણમાં અને ગણો તો પેલા ઠગારાની તરફેણમાં પણ જાય; અને જુબાની લેનાર ચતુર હોય તો તુરત ચેતી જાય કે તેણે જુબાની કોની પક્ષમાં આપી છે. એટલે રાજાના સવાલના જવાબમાં તે બોલ્યો કે, સાહેબ આ ટટ્ટુ બેવડા દેખાવનું છે, આગળ (એટલે આગલો ભાગ) જોવો તો તે પટેલનું લાગે છે, પણ પાછળથી (પાછલા) ભાગ તે આ પ્રતિવાદીના જેવું લાગે છે. રાજા બહુ ચંચળ હતો એટલે તેણે વિચાર્યું કે આ જવાબમાં બે અર્થ છે, તે એમ કે ચોરીની અગાઉ તે આ પટેલનું હતું પણ ચોરાયા પછી તે પ્રતિવાદીના કબજામાં ગયું છે. અને પાછલા ભાગમાં ફેરફાર થઇ ગયો છે. તેણે સાક્ષીના ડાહપણ અને તેના ચતુરાઇ ભરેલા જવાબથી તેને સાબાશી આપી, ટટ્ટુ પટેલને સ્વાધીન કીધું, અને પેલા પ્રતિવાદીને તેના જુઠાણા માટે યોગ્ય સજા કીધી.

રસોઇઓ ન્યાયાધીશ કેમ બન્યો?–"તેજીને ટુકારો"

એક શેહેરમાં એક ધનવાન વેપારી રહેતો હતો, જે હીરા, મોતી, ઝરઝવેરાત વગેરેનો વેપાર મોટા પાયા ઉપર વેપાર કરતો હતો. એક વખત તેને ઊંચાં મોતીઓની જરૂર પડી એટલે એક દિવસે ઘણાક મોટા મોતીના વેપારીઓ તેને ત્યાં ભેગા થયા, જેઓ પોતાની જોડે તરેહવાર જાતનાં મોતીઓ તેની પસંદગી માટે લાવ્યા હતા. તે વેળા ત્યાં એક મોતીની માળા જોઈ સર્વ કોઈ તેની તારીફ કરતા હતા, તે જોઈ એક નોકર છોકરાનું પણ મન તે મોતી તરફ પુષ્કળ ખેંચાયું. તે જોઇ શેઠે તે છોકરાને લગાર ગુસ્સામાંજ સવાલ કીધો કે તને શું થયું છે પોર્યા, તારી અક્કલ શુદ્ધ મારી ગઈ છે કે શું? છોકરાએ જવાબ દીધો સાહેબ, મારી આંખ્યો ન ધારેલી રીતે પેલાં ચકચકિત થતાં મોતીઓ ઉપર પડી ગઈ, અને તેથી જ તેના ચમકાટમાં મારા હાથ આડા ખેંચાઈ ગયા. શેઠે કહ્યું, તું મોતીઓને શું કરવાનો છે? વિદ્વાન પંડિતો કે લડાઇના શુરા સિપાહ બચ્ચાઓને તેના જોડે સ્નાનસૂતક હોય છે, પણ તારા સરખા નોકર છોકરાને મોતીઓ સાથે શું રમત કરવાની હોય તે હું સમજી શકતો નથી. પંડિતો અને સિપાહ બચ્ચાઓને તે માત્ર ભેટ કરવામાં આવે છે. પેલા છોકરાને આથી ખુબ ચટકો લાગ્યો, અને તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે હું પણ વિદ્યા સંપાદન કરી પંડિત બનું; તેથી તેણે મંન લગાડી ખુબ અભ્યાસ કીધો; એટલી હદ સુધી હુશિયાર થયો કે એક પરદેશી રાજાની દરબારમ વગ લગાડી ન્યાયાધીશ પણ બન્યો. 'તેજીને ટુકારો બસ' છે તે આનું નામ.

સમાપ્ત.

"ગુજરાતી" પત્રની ઑફીસમાં મળતાં પુસ્તકો